

โบราณคดีล้านนา

ARCHAEOLOGY IN LANNA

959.301

ก. 31.5 11

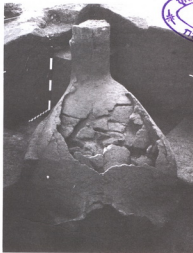

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่
สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

บรรณาธิการ : สาธิต์ ไชยชาตจิตร

โบราณคดีล้านนา ARCHAEOLOGY IN LANNA

ทองแก้ว วีระพงษ์กิจ

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่
สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

บรรณาธิการ : สายันต์ ไตรชาญจันทร์

ตัวอักษรที่เน้นหนาการ

จาก ๑๐/๗/๒๕๔๑ ถึง ๑๑/๗/๒๕๔๑
จาก สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่

หนังสือ
เลขที่ ๑๕๙.๓๐๒
ก3451

LOC 001724

โบราณคดีล้านนา ๑

Archaeology in Lanna I

ก. ๑
๒๕๖๖ (๒๕๖๖)

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

จัดพิมพ์เพื่อเป็นที่ระลึกร่วมเฉลิมฉลองในปีกาญจนาภิเษกและในวาระเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ ๘๐๐ ปี

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 974-425-022-4

LOC 03506

คณะที่ปรึกษา

นายสมคิด ใจดีกวณิชย์

นายฐิติ บุรกรรมโกวิท

นายทนก บุญโพธิ์แก้ว

นายภิรมย์ จินะเจริญ

นายประโชติ สังขบุกิจ

นางสาวทัศนีย์ พิกุล

นางสาวแสงจันทร์ ไตรเกษม

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่

หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย

ผู้เขียน

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์

นายสาธิต ไพรชาญจิตร

นางสาวสุภาภา คงสกุล

นักภาษาโบราณ ๔ ช.

นักโบราณคดี ๙ ว.

นักโบราณคดี

บรรณาธิการ

นายสาธิต ไพรชาญจิตร

นักโบราณคดี ๙ ว.

ไม่ดรรชนีในการคัดลอก ทำซ้ำ หรือนำส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือไปใช้ประโยชน์ทางวิชาการและการศึกษา
ยกเว้นเพื่อรื้อกิจการค้าจะกระทำมิได้ หากไม่ได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากผู้เขียน และกรมศิลปากร

พิมพ์ที่

บริษัท สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด ถนนพหลโยธิน เขตดุสิต กรุงเทพฯ โทร. ๐๒ - ๒๕๓ - ๕๐๕๗ - ๕

คำนำ

ในอดีตแผ่นดินของล้านนากว้างใหญ่ไพศาล แม้ปัจจุบันจะจำกัดขอบเขตอยู่เพียงในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ก็ยังรู้สึกกว้างขวางและมีความลึกซึ้งในปัญหาทางโบราณคดีอีกมาก ทั้งนี้เพราะการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีในภูมิภาคนี้ดำเนินไปอย่างช้าๆ ยังทำได้ไม่ทั่วถึงครอบคลุมไปทุกตำบลบ้าน และยังไม่ครอบคลุมไปในทุกๆ เรื่อง แต่กระนั้นหลักฐานและข้อมูลทางโบราณคดีใหม่ๆ ก็ถูกค้นพบเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งที่พบในกระบวนการศึกษาค้นคว้าโดยนักโบราณคดีเอง และที่ค้นพบโดยผู้อื่นด้วยเหตุบังเอิญต่างๆ นานา

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นวาระพิเศษอย่างยิ่งของประเทศไทย และล้านนา คือเป็นปีการัญญาภิเษกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงครองราชสมบัติเป็นปีที่ ๕๐ พรรษา และประจวบกับเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ ๙ ศตวรรษ หรือ ๙๐๐ ปี ซึ่งประชาชนชาวไทยและชาวเชียงใหม่พากันจัดกิจกรรมเฉลิมฉลอง และสร้างสรรสิ่งดี ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสอันมีเกียรติอย่างยิ่ง

ในปีนี้สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ก็ได้ดำเนินกิจกรรมทางวิชาการที่ถือได้ว่าเป็นการร่วมเฉลิมฉลองในวาระมหามงคลกาญจนาภิเษก และร่วมเฉลิมฉลอง ๙๐๐ ปีเมืองเชียงใหม่ด้วย โดยมีการสำรวจขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีและศึกษาวิจัยเกี่ยวกับโบราณคดีในแผ่นดินล้านนาหลายเรื่องด้วยกัน ในการทำงานดังกล่าวสำนักโบราณคดีได้พบหลักฐานและข้อมูลใหม่ๆ ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาและมีประโยชน์ต่อการพัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีในภูมิภาคนี้หลายรายการด้วยกัน อย่างเช่น การขุดค้นศึกษาแหล่งเตาอิฐหรือที่บ้านสันป่าตอง ตำบลอิฐหรือ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบซากเตาเผาเครื่องถ้วยชามสภาพสมบูรณ์เป็นกลุ่มที่มีลักษณะสูงทั้งทางวิชาการและการพัฒนาใช้ประโยชน์ในทางการศึกษาและการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การขุดค้นศึกษาเพื่อการบูรณะพระเจดีย์เหลี่ยม (ภูค่า) เวียงกุมกาม ได้พบหลักฐานการก่อสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ตั้งแต่รัชสมัยพญามังรายจนถึงปัจจุบัน รวม ๙ ครั้งด้วยกัน และพบหลักฐานสำคัญคือชิ้นส่วนศิลาจารึกภาษาไทย อีกนัยไทยแบบสุโขทัยที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในล้านนา การขุดค้นศึกษาเพื่อการบูรณะพระเจดีย์วัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ก็ได้พบหลักฐานการอยู่อาศัยที่มีอายุร่วมสมัยสุโขทัยในขั้นต้นก่อนการสร้างพระเจดีย์ นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานที่น่าเชื่อได้ว่าพระธาตุเจดีย์หนองห้า ที่ตำบลหนองสีน้ิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา น่าจะเป็นพระธาตุเจดีย์ของวัดป่าใหม่ สร้างโดยเจ้าหมื่นลอมนเจด ผู้ครองเมืองล่อ ในรัชสมัยพระเมืองแก้ว

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์กับปัจจัยทางด้าน

วัฒนธรรมสมัยก่อนล้านนาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกว๋ง ที่เป็นการนำเอาข้อมูลหลายๆ ด้านมาวิเคราะห์หาความเกี่ยวข้องกันและกันเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการทำความเข้าใจพัฒนาการของชุมชนโบราณในแผ่นดินล้านนา โดยเฉพาะในลุ่มแม่น้ำกว๋ง ว่าชุมชนสมัยก่อนล้านนาในแต่ละพื้นที่ แต่ละบริเวณพัฒนาขึ้นมาได้อย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรค

ข้อมูลทางโบราณคดีที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องการขุดค้นที่โบราณสถานลุ่มบ่อบึงเทือกเขาตอยปุต เรื่องนี้ผมถือว่าเป็นเรื่องเก่าขุดค้นเมื่อหลายปีมาแล้ว แต่ผมก็ยังจำกันน้อย สมควรที่จะนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ให้ได้รู้กันมากขึ้น เพราะหลักฐานอย่างนี้หาไม่ง่าย นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีไม่ควรมองข้าม

หลายๆ เรื่องที่พิมพ์เผยแพร่ในโอกาสนี้ส่วนมากเป็นข้อมูลและข้อคิดเห็นใหม่ๆ ทางโบราณคดีในด้านนา ที่จริงยังมีเรื่องที่น่าสนใจอีกหลายเรื่อง เช่น ผลการขุดค้นศึกษากำแพงเมืองเชียงใหม่และกำแพงดิน การขุดค้นศึกษากำแพงเวียงสวนดอก การขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังโฮ จังหวัดลำพูน การขุดค้นแหล่งเตาบ้านวังโฮ จังหวัดลำพูน การขุดค้นบริเวณวัดแสนข้าวหอมเมืองลำพูนเพื่อการศึกษาตามโครงการทริภุญไชยศึกษา การค้นพบหลักฐานใหม่สมัยก่อนทริภุญไชยที่บ้านสันมะนะและบ้านทาป่าสัก จังหวัดลำพูน การสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เสาดินนาน้อย จังหวัดน่าน และการขุดค้นศึกษาภูซางภูจำ จังหวัดลำพูน ซึ่งเรื่องดังกล่าวมีเนื้อหาดีมาก คณะทำงานยังเรียบเรียงไม่ทัน ประกอบกับงบประมาณการจัดพิมพ์มีจำกัด จึงต้องรอไว้พิมพ์เผยแพร่ใน “โบราณคดีล้านนา ๒ - ๓ - ๔.....” ในโอกาสต่อไป

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือ “โบราณคดีล้านนา ๑” เล่มนี้ จะอำนวยความสะดวกการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของประเทศไทย จะเป็นข้อมูลสำคัญที่นำไปสู่การอภิเษงหาข้อสรุปทางวิชาการในเรื่องที่ยังไม่กระจ่างชัดเจน และจะเป็นส่วนสำคัญที่กระตุ้นเตือนชาวล้านนาในท้องถิ่นต่างๆ ให้มีความตระหนักในคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ ที่มีอยู่ใกล้บ้าน ในตำบลและอำเภอที่เป็นภูมิสำเนา และจะเป็นการดียิ่งๆ ขึ้นไป หากได้มีการนำข้อมูลและหลักฐานต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้ไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนการจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน ในท้องถิ่นนั้นๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนยาวนานต่อไป

ขอขอบใจผู้เขียนและคณะทำงานที่เสียสละแรงกายแรงใจทุ่มเทให้กับการเขียนบทความ และการจัดทำหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จ กรมศิลปากรมีนโยบายสนับสนุนการทำงานทางวิชาการเสมอมา และจะสนับสนุนให้มีการเผยแพร่งานวิชาการที่มีคุณค่าถึงประชาชนอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นไปทุกๆ วาระและโอกาส

(นายภิรมย์ จินะเจริญ)

รองอธิบดี รักษาการการแทนอธิบดีกรมศิลปากร

สิงหาคม ๒๕๔๐

ข้อมูลผู้เขียน

ทองแก้ว วีระประจักษ์

ศ.บ. (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
นักภาษาโบราณ ๔ ชร. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

สายนันท์ โพธิ์ชาญจิตร

ศศ.บ. (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ ๑ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
M.Sc. Environmental Remote Sensing &
Geo-information System for Development, AIT.
นักโบราณคดี ๘ ว. หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ สุพรรณบุรี

สุภมาศ ดวงสกุล

ศศ.บ. (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ ๒ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
นักโบราณคดี โครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนา

สารบัญ

๓

คำนำ

นายภิรมย์ จีนะเจริญ รองอธิบดี วิชาการและการแทนอธิบดีกรมศิลปากร

๗

การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแหล่งเตาอินทรีที่บ้านสันป่าดอง (๑) ตำบลอินทรี อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

สายันต์ ไพรชาญจิตร และ สุภมาศ ดวงสกุล

๕๗

ความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนากับปัจจัยทางภูมิศาสตร์

และวัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำกว๊นา

สายันต์ ไพรชาญจิตร และ สุภมาศ ดวงสกุล

๑๗๓

เรื่องโบราณคดีของพระเจดีย์เหลี่ยม เวียงกุมกาม (ภูคำ)

สายันต์ ไพรชาญจิตร

๒๗๓

ศิลาจารึกพบใหม่ที่เจดีย์เหลี่ยม (ภูคำ) และการศึกษาวิเคราะห์จารึกเวียงกุมกาม

ก่อนแก้ว วีระประจักษ์

๒๘๕

เรื่องโบราณคดีของพระเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลโนนเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

สายันต์ ไพรชาญจิตร

๓๓๗

การขุดค้นศึกษาเจดีย์พระธาตุหนองห้า วัดป่าใหม่? ที่เวียงทอง อำเภอจุน จังหวัดพะเยา

สายันต์ ไพรชาญจิตร

๓๗๓

สันภู

สายันต์ ไพรชาญจิตร

การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี แหล่งเตาอินทขิล¹

บ้านสันป่าตอง (๑) ตำบลอินทขิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สุภมาส ดวงสกุล

๑. แผ่นดินล้านนาและแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาสมัยล้านนา

“ล้านนา” หมายถึง พื้นที่ที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ มีจำนวนที่นับได้เป็นล้านแปลง มีความหมายตรงกับคำในภาษามอญว่า **เขตตตสุตทรา** ที่ปรากฏในเอกสารตำนานมอญเรื่องและคำว่า **ทศลักษณะนคร** ซึ่งเป็นคำที่ขั้วพระนามพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ทั้งสองคำแปลว่า **สิบแสนนา** หรือ **ล้านนา**²

ความเป็นบ้านเมืองและยุคสมัยล้านนาที่แท้จริงควรถือเอาระยะเวลาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเกณฑ์เริ่มต้น เพราะเป็นระยะเวลาที่ปรากฏเรื่องราวได้ชัดเจนเหนือเมืองหริภุญไชย (พ.ศ.๑๘๓๕) ทรงรวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยในทิวราบลุ่มแม่น้ำปิง-วัง กับที่ราบลุ่มแม่น้ำกก-อิง เข้าไว้ใต้พระวราษอำนาจ ทรงร่วมกับพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย และพญาเจ้าเมืองแห่งเมืองพะเยา สร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีแห่งใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕ สืบมาจนกระทั่งเมืองเชียงใหม่และดินแดนล้านนาที่ปัจจุบันตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ กล่าวคือ สมัยล้านนา อยู่ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๑๘๓๕ - ๒๑๐๑

ราชธานีจักรล้านนามีศูนย์กลางอยู่ที่ เมืองเชียงใหม่ ขอบเขตของราชธานีจักรในประวัติศาสตร์มิได้คงที่แน่นอน มีการขยายออกไปยังดินแดนรอบๆ อาณาเขตเป็นระยะๆ ตามความเข้มแข็งในพระราชอำนาจของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ แต่โดยทั่วไปพื้นที่ส่วนใหญ่ของล้านนาคือบริเวณที่เป็นภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน คือประมาณละติจูด ๑๗ องศา ๑๐ ลิปดาเหนือ ถึงละติจูด ๒๐ องศา ๒๕ ลิปดาเหนือ และ ลองจิจูด ๙๒ องศา ๒๐ ลิปดา ตะวันออก ถึง ๑๐๑ องศา ๒๐ ลิปดา ตะวันออก³ ประกอบด้วย จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน บางช่วงเวลาราช

¹ ชื่อแหล่งนา “อินทขิล” ผู้เขียนกำหนดเรียกชื่อแหล่งโบราณคดี เพื่อเป็นเกียรติตามภูมินามของตำบลอินทขิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชื่อที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีสำคัญแห่งนี้ และกำหนดคำเรียกในภาษาอังกฤษว่า THE INTAKHIN KILN SITE

² ประเสริฐ ณ นคร, ศาสตราจารย์, ศก., **งานวิจัยและประวัติศาสตร์ของอินทขิล** ฉบับแรก, ๒๕๓๕ หน้า ๑๑๓-๑๑๖

³ ชุมพล อาตมณีนันท์, ศาสตราจารย์ พิเศษ, **ภูมิศาสตร์ล้านนาไทย** ใน ล้านนาไทย, จังหวัดเชียงใหม่จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อาณาจักรล้านนา, ๒๕๒๕.

แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณในอำเภอนี้มีการขุดค้นศึกษาไปบ้างแล้วก่อนหน้านี้ ได้แก่ แหล่งเตาเวียงกาหลง (พ.ศ. ๒๕๒๒ และ ๒๕๒๕)^๔ แหล่งเตาวิมเหนื (พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๑๔)^๕ แหล่งเตาสันกำแพง (พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๕)^๖ แหล่งเตาพาน (พ.ศ. ๒๕๑๔)^๗ และ แหล่งเตาบ้านวังโฮ (พ.ศ. ๒๕๓๕-๓๖)^๘ ส่วนแหล่งเตาอื่นๆ ยังไม่ได้ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี และผลการศึกษาเกี่ยวกับแหล่งเตาดังๆ ดังกล่าวยังไม่มีการวิเคราะห์เพื่อกำหนดอายุที่แน่นอน (absolute dating) โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ Carbon-14, Thermoluminescence, Palaeomagnetism เป็นต้น ดังนั้นความรู้เรื่องอายุสมัยและพัฒนาการของเทคโนโลยีเครื่องถ้วยชามและเตาเผา (Ceramic Technology) ในอำเภอนี้จึงยังเป็นปัญหาที่ยังไม่ยุติลงตัวสำหรับนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ เป็นปัญหาใหญ่ที่ต้องการคำตอบอย่างรีบด่วน

๒. ประวัติการค้นพบและการดำเนินงานทางโบราณคดี ณ แหล่งเตาอินทิลิน อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

แหล่งเตาอินทิลิน (INTAKHIN KILN SITE) เป็นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามแห่งใหม่ล่าสุดที่เพิ่งมีการสำรวจพบเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ และระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี ตามกิจกรรมของ *โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีและโบราณคดีไดโนเสาร์* สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร และ *โครงการวิจัยเครื่องถ้วยดินเผา* โดยความร่วมมือระหว่างสถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัย อรรถศาสตร์ โดยมี รศ. สุเมศร์ ปิติพัฒน์ ผู้อำนวยการสถาบันฯ เป็นประธานคณะทำงานและฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ (สงวน.บค.พ.ที่ ๖ เชียงใหม่) สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร มี นายสมคิด โชติภักดิ์ อธิบดีกรมศิลปากร นายประโชติ ศังขบุกิจ ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นางจรรยา มานะวาท หัวหน้ากลุ่มงานวิชาการ (โบราณคดี) นายสุรศักดิ์ ศรีสว่าง ผอ.สงวน.บค.พ.ที่ ๖ เชียงใหม่ เป็นที่ปรึกษา นายสาธิต ไพรชาญจิตร์ นักโบราณคดี ๗๖.

^๔ คลังขุดค้นโดยพาสเซอร์ ดินแดน สุโนพาสเซอร์ ดินแดน, รายงานผลการสำรวจขุดค้นตามโครงการสำรวจขุดค้นเตาเผาถ้วยชามเวียงกาหลง พ.ศ. ๒๕๒๒, กรมศิลปากรที่ ๙ เชียงใหม่ กรมโบราณคดี กรมศิลปากร (เอกสารต้นฉบับเก็บรักษา) ครั้งที่ ๒ ขุดค้นโดยสาธิต ไพรชาญจิตร์ และพาสเซอร์ ดินแดน สุโน, โครงการโบราณคดีประเภทพิเศษ (ภาคเหนือ), รายงานการขุดค้นและผลการศึกษานานาชาติของ *สมาคมฯ* ๒. วิมเหนื จัตุรัส (ฉบับที่ ๑, ๒๕๒๕), และ สาธิต ไพรชาญจิตร์, *ภาพรวมและสิ่งพบในแหล่งโบราณคดีภาคเหนือ*, ใน: *โบราณคดีศึกษา*, กองโบราณคดี กรมศิลปากร จัตุรัส (เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๑๐ / ๒๕๓๐).

^๕ ขุดค้นโดยพาสเซอร์ ดินแดน สุโน, พาสเซอร์ ดินแดน, *เครื่องถ้วยและเตาเผาในภาคเหนือ : เครื่องถ้วยในประเพณี*, (กองศิลปภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๑๓)

^๖ ขุดค้นโดยพาสเซอร์ ดินแดน สุโน, พาสเซอร์ ดินแดน, *เครื่องถ้วยและเตาเผาในภาคเหนือ*, (กรมศิลปากร, ๒๕๑๔)

^๗ ขุดค้นโดยพาสเซอร์ ดินแดน สุโน, พาสเซอร์ ดินแดน

^๘ ขุดค้นโดยพาสเซอร์ ดินแดน สุโน, พาสเซอร์ ดินแดน, ดินแดน, กรมศิลปากร, ดินแดน, กรมศิลปากร และพาสเซอร์ ดินแดน, *การขุดค้นโบราณคดีและศิลปวิทยาการจากพื้นที่ขุดค้นและผลการศึกษานานาชาติของสมาคมฯ* ๒. วิมเหนื จัตุรัส (ฉบับที่ ๑, ๒๕๒๕)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ สน.อบคพร. ที่ ๖ เชียงใหม่ เป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานสำรวจจุดค้นศึกษาทางโบราณคดี และ **Dr. Mike Barbetti** ผู้อำนวยการห้องปฏิบัติการกำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย เป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์และกำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์

● ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ นายภัสกร โทณวนิก อาจารย์ประจำสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ และ รศ. สวัสดิ์ ชื่องสกุล อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และคณะในโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ล้านนา ได้สำรวจพบร่องรอยดินเผาไฟูปวงกลมในบริเวณบ้านนาคองคี โฉม่ง ราษฎรบ้านสันป่าตอง ตำบลอินทรี อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และได้ทำการขุดสำรวจทางโบราณคดีเพื่อศึกษาร่องรอยดินเผาไฟูปวงกลั่ว โดยขุดหลุมทดสอบขนาด ๓ x ๓ เมตร ความลึกประมาณ ๑ - ๒ เมตร พบปล่องระบายความร้อนและหลุมเตาเผาบางส่วน (ของเตาหมายเลข อทธ.๑ : Kiln No.1TK1) แต่การขุดหลุมทดสอบยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ในขณะนั้นจึงยังไม่ทราบว่าร่องรอยดินเผาไฟูปวงกลมนี้เป็นเตาเผาเครื่องถ้วยชาม

● เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ศึกษาธิการอำเภอแม่แตง แจ้งเรื่องแหล่งโบราณคดีที่คาดว่าน่าจะเป็นเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณที่บ้านสันป่าตอง ตำบลอินทรี อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ไปยังสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ และขอให้ส่งนักโบราณคดีไปตรวจสอบ

● วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ นายสาธิต โพธิ์ชาญจิตร นักโบราณคดี ๗/๖ ทำการสำรวจพบว่าแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเลขที่ ๘๑ หมู่ที่ ๑๑ บ้านสันป่าตอง ตำบลอินทรี อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นบ้านและที่ดินของนายคองคี โฉม่ง และยืนยันว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ (ceramic kiln site) โดยสำรวจพบร่องรอยปากปล่องเตาเผา (kiln chimney) บนผิวดิน ๒ แห่ง (เตา อทธ.๑ และเตา อทธ. ๔) ปล่องเตาก่อด้วยดิน (slab-clay structure) เป็นปล่องกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๗๕-๘๐ เซนติเมตร บนผิวดินทั่วไปพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียวอ่อน และเคลือบสีน้ำตาลแกมเขียวเข้ม เนื้อดินสีเทา และเศษภาชนะดินเผาเนื้ออ่อน ไม่เคลือบผิวจำนวนหนึ่ง เนื่องจากพื้นที่ทั่วไปเป็นบริเวณบ้านพักอาศัย มีการปรับพื้นที่และกวาดทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา วัตถุบนผิวดินจึงไม่ค่อยปรากฏมากนัก

● วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙ คณะทำงานตามโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีและโบราณคดีได้ นำ และโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาคำเนินการขุดค้นศึกษาในบริเวณบ้านนาคองคี โฉม่ง

● วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙ นายเสาร์คำ สุชาติ ราษฎรบ้านเม็กกา หมู่ที่ ๑๗ ตำบลอินทรี อำเภอแม่แตง ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมแก่นายสาธิต โพธิ์ชาญจิตร หัวหน้าคณะทำงานขุดค้นแหล่ง

เดาอินทรีล ว่าเคยไปดูหาโบราณวัตถุที่ **เนินขม** ในป่าริม **ห้วยช้างตาย** พบเศษเครื่องถ้วยชามจำนวนมาก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชาม ขอให้ไปตรวจสอบด้วย

● **นายสาธิต ไพรชาญจิตร** พร้อมด้วย **นายสวัสดิ์ บุญศักดิ์** และ **นายสาธิต ธีรยา** ได้ไปตรวจสอบพื้นที่ดังกล่าวซึ่งอยู่ริมห้วยช้างตายฝั่งทิศใต้ พบว่าเป็นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามอีก บริเวณหนึ่ง และได้ไปตรวจสอบพื้นที่บริเวณริมห้วยช้างตายฝั่งเหนือ ทางด้านหลังวัดมิตกา พบว่ามี ทรางเตาเผาอยู่ที่ถนนลาคชาดินเผา แต่มีร่องรอยถูกรถแทรกเตอร์ไถตัดป่าส่วนบนของตัวเตา ออกไปทั้งหมด จากการสอบถามนายเสาร์คำ ทราบว่าบริเวณดังกล่าวถูกเจ้าของที่ดินใช้รถแทรกเตอร์ไถ ปรับเพื่อทำทางเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๗

● วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙ และวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๐ คณะทำงานชุดค้นได้ ไปสำรวจพื้นที่ริมห้วยช้างตายบริเวณทางทิศตะวันตกของเนินขมและด้านหลังวัดมิตกาอีกสองครั้ง ในการสำรวจได้พบปากปล่องเตาก่อด้วยดินเหนียวเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่งในที่ดินเอกชน และพบร่องรอยเตาเผา และกิจกรรมการผลิตเครื่องถ้วยชามกระจัดกระจายอยู่ตามเนินดินริมห้วยช้างตายอีกหลายแห่ง

๓. ที่ตั้งแหล่งเตาอินทรีล

ปัจจุบันมีการสำรวจพบหลักฐานเตาเผาเครื่องถ้วยชาม **กลุ่มเตาอินทรีล** ในพื้นที่ ๓ บริเวณ คือ (ดูแผนที่ ๑)

(๑) **บริเวณที่ ๑** : พื้นที่บ้านมอญตงดี โขทง บ้านสันป่าตอง เลขที่ ๘๑ หมู่ที่ ๑๑ ต. อินทรีล อ. แม่แตง จ. เชียงใหม่ ที่ประมาณพิกัด 47QMB 498200 E / 21021250 N ในแผนที่ลำดับชุด L 7017 ระหว่าง 4747II-1-RTSD หรือที่ละติจูด ๑๙° ๑๑' ๒๘" เหนือ ลองจิจูด ๙๘° ๕๘' ๔๐" ตะวันออก ที่ลาดชายเนินระดับความสูงประมาณ ๓๓๓-๓๓๕ เมตร เหนือระดับทะเลปานกลาง (ค่าพิกัดและระดับความสูงของพื้นที่กำหนดจากเครื่องมือ GPS เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙)

(๒) **บริเวณที่ ๒** : **เนินขม** ริม **ห้วยช้างตาย**ฝั่งใต้ ทางด้านทิศเหนือของค่ายแนวความหาราช ในเขตป่าเบญจพรรณ/ป่าไผ่ พื้นที่ของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๓๓ หมวดศูนย์สงคราม (ก.ตร.๓๓) ที่ประมาณพิกัด 47QMB 497850 E / 21021650 N ที่ลาดชายเนินระดับความสูงประมาณ ๓๖๐ เมตร รทก. ในแผนที่ลำดับชุด L 7017 ระหว่าง 4747II-1-RTSD

(๓) **บริเวณที่ ๓** : ริม **ห้วยช้างตาย**ฝั่งเหนือ ด้านหลังวัดมิตกา ปัจจุบันบริเวณที่พบทรางเตาเผา เป็นทางเข้าที่ดินเอกชน และบนเนินดินในสวนลำไย ที่ประมาณพิกัด 47QMB 497300 E/21021650 N ลาดชายเนินระดับความสูงประมาณ ๓๖๐ เมตร รทก. ในแผนที่ลำดับชุด L 7017 ระหว่าง 4747II-1-RTSD

๔. การขุดค้นศึกษาและหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ

หลักฐานและสิ่งสำคัญที่มีอยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีคือ พรางดินเผา (kiln structures) และ เศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยชามประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ (ceramic products)

แหล่งเตาอินทรีอยู่ในบริเวณบ้านนาควงคี โจท่ง ปรางค์ปากปล่องระบายความร้อนของเตาเผาที่ระดับผิวดิน ๕ แห่ง ในการสำรวจได้กำหนดบริเวณเป็นเตาหมายเลข **อทข.๑ (ITK1) - อทข.๒ (ITK2) - อทข.๓ (ITK3) - อทข.๔ (ITK4) และ อทข.๕ (ITK5)** ตามลำดับ (ดูแผนผังที่ ๑-๒)

ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแหล่งเตาอินทรีในบริเวณนี้ระหว่างวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

ในการดำเนินงานขุดค้นครั้งแรกนี้คณะทำงานเลือกขุดค้นศึกษาบริเวณเตาหมายเลข ๑ [หลุม K1] โดยขุดค้นหลุมทดสอบขนาด ๕ x ๓ เมตร และเตาหมายเลข ๒ [หลุม K2] หลุมขนาด ๓ x ๔ เมตร ซึ่งอยู่ใกล้กันเป็นพื้นที่คลองและน้ำร่องกัน

ผลการขุดค้นในชั้นต้นพบเตาเผาในหลุม K1 จำนวน ๑ เตา คือเตาหมายเลข **อทข.๑ (ITK1)** และพบเตาอีก ๓ เตา ในหลุม K 2 คือ **เตาหมายเลข อทข.๒ (ITK2) เตาหมายเลข อทข.๓ (ITK3) และ เตาหมายเลข อทข.๕ (ITK5)** ส่วนเตาหมายเลข **อทข.๔ (ITK4)** อยู่นอกพื้นที่ขุดค้น

ลักษณะและรูปแบบเตาเผาหมายเลข อทข. ๑-๒-๓ และ ๕ (ต่อไปจะเรียกว่า **เตาอทข.๑-๒-๓-๕**) ที่พบทั้งหมดเป็นเตาเผาเครื่องถ้วยชาม ชนิดเตากระดานดินโครงสร้างดินเหนียวแบบระบายความร้อนผ่านเฉียงขึ้น (above-ground cross-draught kiln with clay-slab structure) รูปร่างลักษณะบนผิวด้านคล้ายกับไหปากบานโหลกว้าง ก้นแคบ ลำตัววางไว้บนพื้นในลักษณะให้ปากโหลเฉียงลงต่ำ ส่วนก้นไหลาดเฉียงขึ้น ซึ่งเราอาจจะเรียกเตาเผาแบบนี้ว่า **“เตารูปไห” [Jar-like Kiln]** (ความเห็นเฉพาะของผู้เขียน / ศาสตราจารย์ ไพรัชฎาจิตร) เตาเผาชนิดนี้ประกอบด้วยโครงสร้างสำคัญ ๓ ส่วน คือ (ดูแผนผังที่ ๔)

● **คชนหน้า** ประกอบด้วย **ช่องใส่ไฟ (fire-hole / orifice)** อยู่ตอนหน้าเตาในระดับต่ำกว่าส่วนอื่นๆ (เปรียบเทียบกับได้กับส่วนปากและคอไห) มีช่องใส่ไฟ และเชื้อเพลิงเพื่อให้เกิดการเผาไหม้ส่งอากาศร้อนเนื่องไหลเข้าไปในตัวเตา และเป็นช่องทางนำเสียงภาชนะดินเผาเข้าบรรจุในเตาเพื่อทำการเผา และนำออกจากเตาเมื่อเผาเสร็จแล้วด้วย พื้นที่ระหว่างช่องใส่ไฟกับคันทันไฟ คือ ห้องไฟ (fire-chamber หรือ fire-box) ลักษณะเป็นหลุมต่ำกว่าพื้นเตา มีกำแพงกันไฟ (fire-wall) กั้นระหว่างห้องไฟ กับตัว

เตาหรือห้องวางภาชนะ

● **ตอนกลาง** คือ **ตัวเตาหรือห้องวางภาชนะ** (firing / pot chamber) อยู่ระหว่างคอนหน้าและคอนหลัง (เปรียบเทียบกับกับส่วนโหลและตัวโหล) แผ่นผนังที่ติดคอนหน้าเตาค่อนข้างกว้าง และค่อยๆ สอดแคบเข้าไปทางคอนหลัง ด้านบนมีหลังคาเตาเป็นวงโค้งก่อพอกด้วยดินเหนียว ตัวเตาส่วนนี้เป็นพื้นที่วางภาชนะเครื่องถ้วยชามในระหว่างเผา พื้นตัวเตาเป็นดินอัดแน่น ปรับผิวเรียบและแข็ง ตอนหน้าเตาและค่อยๆ ลาดเอียงสูงขึ้นไปทางคอนหลังไปสู่ปล่องเตา ความลาดเอียงของพื้นเตาประมาณ ๖-๘ องศา

● **ตอนหลัง** ได้แก่ส่วนที่เป็นปล่องเตา หรือ ปล่องระบายควันไฟและความร้อน (kiln chimney) ลักษณะเป็นปล่องกลม หรือรูปไข่เกือบกลม อยู่ทางคอนหลังสุดและในระดับสูงกว่าส่วนอื่นๆ ของปล่องเตาที่พบในแหล่งเตาอินทหรือบริเวณที่ ๑ มีโครงสร้างก่อพอกดินเหนียว (clay-slab structure) ทุกเตา

๕. หลักฐานเตาเผาที่พบในการขุดค้นแหล่งเตาอินทริล

๕.๑ หลุมขุดค้นที่ ๑ (Excavated Pit K.1)

๕.๑.๑ เตา อท.๑ (Kiln ITK.1)

เป็นทรางเตาเผาที่ถูกขุดค้นเปิดให้เห็นส่วนต่างๆ ทั้งหมด (ในหลุม K.1) สภาพสมบูรณ์ ปล่องเตารูปกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๗๕ เมตร สูง ๑.๔๐ เมตร สภาพแตกร้าวตามแนวตั้ง ปากปล่องชำรุดเล็กน้อย หลังคาเตาส่วนที่อยู่เหนือตัวเตาถูกลบไปทับอยู่บนพื้นเตา หลังคาเตาบริเวณปากช่องใส่ไฟชำรุดและยุบตัวลงขนาดเตา อท.๑ มีความยาวจากปากช่องใส่ไฟไปจนถึงด้านหลังปล่องเตา ๓.๗๕ เมตร ความกว้างตรงบริเวณห้องไฟ ๒.๐๐ เมตร ปากช่องใส่ไฟกว้าง ๐.๘๐ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร ตรงสองข้างปากช่องใส่ไฟก่อดินพอกเป็นผนังรูปปีกนกกว้างออกไปด้านละ ๐.๓๕ เมตร พื้นห้องไฟเป็นดินอัดแน่นบางๆ ก้นพองกันไฟสูง ๐.๖๕ เมตร ตัวเตาหรือห้องวางภาชนะยาว ๒.๐๐ เมตร ผนังเตาด้านข้างก่อหนาเฉลี่ย ๔.๔๐-๑๐.๐๐ เซนติเมตร หลังคาเตาหนาเฉลี่ย ๔.๐๐-๑๐.๐๐ เซนติเมตร ผนังปล่องเตาหนาเฉลี่ย ๔.๐๐ เซนติเมตร พื้นเตา อท.๑ ลาดเอียงประมาณ ๖.๕- ๗.๐ องศา ตัวเตา อท.๑ ตั้งอยู่ในแนวประมาณทิศ N๘๐°E / S ๘๐°W โดยปากเตาหันไปทางทิศ N๘๐°E ปล่องเตาอยู่ทางทิศ S ๘๐°W (ดูแผนผังที่ ๕)

๕.๒ หลุมขุดค้นที่ ๒ (Excavated Pit K.2)

ในหลุมขุดค้นหลุม K.2 พบทรางเตาเผาจำนวน ๓ เตา คือเตา อท.๒ เตา อท.๓ และเตา อท.๔ ซึ่งทั้งสามเตามีปากปล่องปากถูกลบฝังดินในบริเวณใกล้เคียงกัน ปากปล่องเตา อท.๒ อยู่ห่างจากปล่องเตา อท. ๑ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๔.๕๐ เมตร ปากปล่องเตา อท. ๓ อยู่ห่างจากปากปล่องเตา อท.๒ ไปทางทิศเหนือ ๓.๓๕ เมตร และปากปล่องเตา อท.๔ อยู่ห่างจากปากปล่องเตา

อทร.๓ ไปทางทิศตะวันออก ๔.๐๐ เมตร

๕.๒.๑ เตา อทร.๒ (Kiln ITK2)

มีสภาพชำรุดมากกว่าเตาอื่นๆ โครงสร้างที่เหลืออยู่มีเพียงปล่องเตาด้านหลังและด้านข้างทางทิศตะวันออก และผนังข้างเตาด้านที่ติดกับเตา อทร.๑ ซึ่งโครงสร้างส่วนนี้ยังอยู่ในผนังดิน และช่องทางดินระหว่างหลุม K.1 กับหลุม K.2 โครงสร้างเตาส่วนใหญ่ซึ่งรวมทั้งกำแพงกันไฟ และพื้นเตาถูกขุดตัดออกไปทั้งหมดตั้งแต่เมื่อครั้งมีการสร้างเตา อทร.๓

เตา อทร.๒ มีปล่องเตารูปไข่เกือบกลม ขนาดกว้างประมาณ ๐.๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๐.๗๔ เมตร โครงสร้างเตาทั้งหมดก่อด้วยดินเหนียว แต่ยังไม่สามารถวัดขนาดที่แน่นอนได้ทุกส่วน เพราะยังไม่ได้ขุดค้นเปิดให้เห็นโครงสร้างส่วนสำคัญๆ ของเตาอีกนัก ภายในตัวเตาอทร.๒ มีเศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล และสีเขียวอ่อน ซึ่งเป็นชิ้นส่วนผลิตภัณฑ์ที่เสียรูปทรงระหว่างการเผา (deformed pieces / wastes) ชิ้นส่วนดินโครงสร้างเตาเผาที่พังทลาย และเถ้าด้านทับถมอยู่หนาแน่น

๕.๒.๒ เตา อทร.๓ (Kiln ITK3)

มีสภาพคล้ายกับเตา อทร.๑ คือโครงสร้างเตาส่วนใหญ่อยู่ในสภาพดี เฉพาะส่วนหลังคาตรงกลางเตาเท่านั้นที่ยุบตัวลงมาทับอยู่บนพื้นเตา แต่ในการขุดค้นไม่ได้ขุดลอกดินที่ทับถมตัวเตาออกทั้งหมด หลักฐานของเตา อทร.๓ ที่พบในหลุม K.2 ประกอบด้วยส่วนหน้าเตา และส่วนกลางเตาเท่านั้น

เตา อทร.๓ มีความยาวจากปากช่องใส่ไฟไปจนถึงตัวหลังปล่องเตา ๓.๘๕ เมตร ความกว้างตรงบริเวณห้องไฟ ๒.๐๕ เมตร ปล่องเตารูปไข่เกือบกลมกว้าง ๐.๖๕ เมตร ยาว ๐.๗๕ เมตร สูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร กำแพงกันไฟสูงประมาณ ๐.๘๕ เมตร ตัวเตาหรือห้องวางภาชนะยาว ๑.๗๕ เมตร ส่วนที่กว้างที่สุดของเตา อทร.๓ อยู่ตรงระยะกึ่งกลางห้องไฟ คือ กว้าง ๒.๒๐ เมตร ปากช่องใส่ไฟกว้าง ๐.๘๐ เมตร สูงประมาณ ๐.๕๐-๐.๕๐ เมตร ส่วนแคบที่สุดตรงช่องใส่ไฟ ๐.๖๕ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร ตรงสองข้างปากช่องใส่ไฟก่อดินพอกเป็นผนังรูปปีกนกกว้างออกไปด้านละ ๐.๒๐ เมตร ผนังเตาด้านข้างก่อหนาเฉลี่ย ๑๐.๐๐-๑๒.๐๐ เซนติเมตร หลังคาเตาหนาเฉลี่ย ๕.๐๐-๑๐.๐๐ เซนติเมตร ผนังปล่องเตาหนาเฉลี่ย ๕.๐๐ เซนติเมตร พื้นเตา อทร.๓ ลาดเอียงประมาณ ๖.๕- ๗.๐ องศา ตัวเตา อทร.๓ ตั้งอยู่ในแนวประมาณทิศ S25°E / N25°W โดยปากเตาหันไปทางทิศ S25°E ปล่องเตาอยู่ทางทิศ N25°W (ดูแผนผังที่ ๕)

๕.๒.๓ เตา อทร.๔ (Kiln ITK5)

เตา อทร.๔ พบเฉพาะปากเตาบางส่วน และด้านข้างห้องไฟปรากฏในหลุม K.2 และพบปากปล่องเตาอยู่บนผิวดินทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหลุม K.2 แต่ยังไม่สามารถวัดขนาด

และตัดส่วนที่แน่นอนของเตาลูกนี้ได้ทั้งหมด

๕.๓ เตาเผาที่อยู่บนยกพื้นที่ขุดค้น (un-excavated kiln)

ได้แก่ เตา อทข. ๔ (Kiln ITK4) อยู่บนยกพื้นที่ขุดค้นศึกษาในครั้งนี้ และปรากฏเฉพาะปากปล่องเตาลูกบนผิวดิน ลักษณะปล่องเตาเป็นปล่องรูปไข่ โครงสร้างก่อพอกด้วยดินเหนียว

๖. ผลิตภัณฑ์เครื่องถ้วยชาม

หลักฐานผลิตภัณฑ์เครื่องถ้วยชามของแหล่งเตาอินทิลี เท่าที่สำรวจพบบนผิวดินและพบในการขุดค้นในขณะนี้ พบว่าแหล่งเตาอินทิลีผลิตเครื่องถ้วยชามเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียวอ่อนชนิดที่เรียกว่าเซลาดอน หรือ ดิลาตล (light green glazed on stoneware body / celadon ware) ชนิดเคลือบสีน้ำตาลแกมเขียว (greenish-brown glazed stoneware) และชนิดที่เคลือบทั้งสีน้ำตาลและสีเขียวอ่อนในภาชนะใบเดียวกัน ผลิตภัณฑ์เครื่องถ้วยชามใช้ดินขาวคุณภาพดีเยี่ยมเทียบได้กับเครื่องถ้วยชามสั่งโลกของศรีลังกา และเครื่องถ้วยชามที่ผลิตจากแหล่งเตาพาน จังหวัดเชียงราย

รูปแบบภาชนะที่พบทั้งในการสำรวจและการขุดค้น ได้แก่ โห ราม จาน โถหรือหม้อ สุ่มถ้วยแห ฯลฯ

ในการสำรวจแหล่งเตาบริเวณเนินชมพูชั้นส่วนอุปกรณ์ในเตาเผา (kiln furnitures) ที่สำคัญ คือ แผ่นดินผากกลม (disc shape-supports) ใช้รองหรือวางค้ำภาชนะในเตาเผาหรือที่เรียกว่า ที่แผ่นกลม อุปกรณ์ดังกล่าวทำจากดินเผาเนื้อดินขาวชนิดเดียวกับภาชนะ ยังไม่พบอุปกรณ์รองภาชนะรูปแบบอื่นๆ ที่แผ่นกลมลักษณะนี้เคยพบในแหล่งเตาเวียงกาหลง และแหล่งเตาบ้านเปือย (เมืองน่าน)^๑

นอกจากนี้ในหลุม K1 ยังพบชิ้นส่วนภาชนะดินดิบ (pre-fired ceramic) ปั้นจากดินสีขาว แต่ยังไม่ได้นำเข้าเตาเผา ซึ่งหลักฐานชนิดนี้ยังไม่เคยพบ ณ แหล่งเตาโบราณที่ใดมาก่อนในประเทศไทย ถือเป็นหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่จะช่วยให้ทราบถึงกระบวนการและขั้นตอนการผลิตเครื่องถ้วยชามของล้านนาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะได้นำไปศึกษาวิเคราะห์เนื้อดินและส่วนผสมต่อไป

^๑ ลายันต์ โพธิ์บุญจันทร์ พงสุข สิมะพร และประทีป นันทะโก, แหล่งเตาล้านนา : เครื่องปั้นดินเผาประเภทดินดิบ ชุดที่ ๑, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี อำเภอไชยากร กองโบราณคดี กรมศิลปากร, (เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๒๕๕๖๓), กรุงเทพฯ ๒๕๖๓.

๗. ชั้นดินและชั้นทับถมทางโบราณคดีในการขุดค้นแหล่งเตาอินทรี

๗.๑ หลุมขุดค้นที่ ๑ (PIT K.1) แบ่งชั้นดินได้ดังต่อไปนี้

● **ชั้นดินที่ ๑** ลักษณะเป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดง (7.5 YR 4/4 brown - dark brown) จับตัวกันค่อนข้างแน่นแข็ง มีเศษดินเผาไฟ และถ่านเป็นองค์ประกอบในดิน พบโบราณวัตถุเล็กน้อยทางด้านทิศใต้ของหลุมมีความสูงเนื่องจากติดท้องน้ำ ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ

● **ชั้นดินที่ ๒** (เทียบกับชั้นดินที่ ๑ หลุม K.2) ลักษณะเป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดงคล้ำ (5YR 4/4 reddish brown) มีชั้นส่วนเผา ดินเผาไฟ ประปนอยู่ในดินเป็นจำนวนมาก โดยมีถ่านและเม็ด laterite ประปนอยู่ด้วยเล็กน้อย ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของหลุมพบชิ้นส่วนโครงสร้างเตาที่บดกันหนาแน่นกว่าด้านอื่นๆ ในกลุ่มอิฐโครงสร้างเตาพบเศษภาชนะดินเผาร่วมอยู่ด้วย มีทั้งที่เผาเคลือบแล้ว และที่ยังเป็นดินดิบเรียบเผา ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบลาดเอียงและโค้งคลื่น

● **ชั้นดินที่ ๓** เป็นชั้นดินอัดแน่นมา มีลักษณะเป็นดินร่วนสีดำ (5 YR 2.5/1 black และ 5 YR 3/3 dark reddish brown) มีถ่านและขี้เถ้าปะปนอยู่มาก ประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบและดินเผาไฟปะปนอยู่ในชั้นถ่านนี้ด้วย ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบและลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๓เอ (3a)** เป็นชั้นดินแทรกในชั้นดินที่ ๓ ปรากฏที่ผนังหลุมด้านที่ ๑ (ทิศเหนือ) และด้านที่ ๒ (ทิศตะวันออก) ลักษณะเป็นดินสีน้ำตาลแดง (5YR 3/3 dark reddish brown และ 5 YR 4/6 yellowish red) มีเม็ดสีดำแดง เป็นองค์ประกอบหนาแน่นมาก ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบและลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๓บี (3b)** เป็นชั้นดินแทรกในชั้นดินที่ ๓ ใต้ชั้นดิน 3a ปรากฏอยู่ที่ผนังหลุมด้านที่ ๒ (ทิศตะวันออก) เป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดงคล้ำ (5 YR 4/6 yellowish red) มีเศษถ่านและดินเผาไฟเป็นองค์ประกอบในดินมากกว่า ๕ เปอร์เซ็นต์ ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบและลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๔** ต่อจากชั้นดินที่ ๓ มีลักษณะเป็นดินร่วนซุย สีน้ำตาลแดง จับตัวกันไม่แน่น มีดินเผาไฟ และเศษถ่านปะปนอยู่ในดินเป็นจำนวนมาก และพบชิ้นส่วนโครงสร้างเตาอยู่ในชั้นนี้ด้วย (เทียบกับชั้นดินที่ ๕ ของ K. 2) ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ-ลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๕** ชั้นดินมีถ่านและขี้เถ้าเป็นองค์ประกอบมากที่สุด สีเทาคล้ำมาก (10YR 3/1 very dark grey) มีดินเผาไฟและชิ้นส่วนเตาอยู่ในชั้นนี้ด้วย เทียบได้กับชั้นดินที่ ๖ ของหลุม K. 2

ที่เกิดจากกิจกรรมการเผาเครื่องถ้วยของเขา อทร. ๓ ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ - ลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๒** เป็นชั้นดินถมภายหลังการขุดสร้างเขา อทร. ๑ ลักษณะเป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดง (5 YR 4/6 yellowish red) พบชิ้นส่วนพื้นเผา อทร. ๒ ตกทับถมอยู่ที่ผิวดินที่ ๒ (ตะวันออก) และพบส่วนโหลของเขา อทร. ๒ อยู่ทีผิวดินที่ ๑ (ทิศเหนือ) โดยที่แทบไม่พบใบวาวหิวติงอื่นๆ อีก เทียบได้กับชั้นดินที่ ๘ ของหลุม K. 2 ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ - โค้งคลื่น

● **ชั้นดินที่ ๒เอ (6a)** เป็นชั้นดินแทรกใต้ชั้นดินที่ ๒ มีเม็ดสีน้ำตาล เป็นองค์ประกอบหนาแน่นมาก ร่วมกับถ่านและดินเผาไฟซึ่งพบปะปนอยู่ในปริมาณมากด้วยเช่นกัน ชั้นดินลักษณะนี้ ปากฎอยู่ใต้ชั้นถ่าน ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบลาดเอียง - เรียบ

● **ชั้นดินที่ ๓** เป็นชั้นดินหน้าเขา อทร. ๑ และ เขา อทร. ๒ เป็นชั้นรองถ่าน, ขี้เถ้า และ ดินเผาไฟ ดินสีน้ำตาลดำ (5 YR 2.5/ 1 black และ 5 YR 3/2 dark reddish brown) เทียบได้กับชั้นดินที่ ๘ หลุม K. 2 ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ - โค้งคลื่น

● **ชั้นดินที่ ๔** เป็นชั้นดินธรรมชาติสีน้ำตาลแดงคล้ำ (5 YR 3/4 dark reddish brown) เทียบได้กับชั้นดินที่ ๘ หลุม K. 2 มีเม็ดสีน้ำตาล เป็นองค์ประกอบหนาแน่นมาก รองรับการก่อสร้างเขา อทร. ๑ และ เขา อทร. ๒ ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งเรียบ

๗.๒ หลุมขุดค้นที่ ๒ (PIT K.2) แบ่งชั้นดินได้ดังต่อไปนี้

● **ชั้นดินที่ ๑** ดอนบนสุดของชั้นดินมีสีน้ำตาลแกมแดง (5 YR 4/3 reddish brown) จับตัวกันค่อนข้างแน่นแข็ง มีเม็ดสีน้ำตาล (iron ore) ปะปนอยู่ในดินดอนบนบ้างเล็กน้อย พบดินเผาไฟ, ชิ้นส่วนโครงสร้างเขาและเศษภาชนะดินเผาเนื้อย่นที่เผาไฟความร้อนต่ำ ทับถมอยู่เป็นจำนวนมาก ดอนล่างของชั้นดินที่ ๑ ดินมีสีน้ำตาล (10 YR 3/2 very dark greyish brown, 7.5 YR 3/2 dark brown และ 5 YR 3/1 very dark grey) และร่วนซุยกว่าดอนบนพบชิ้นส่วนโครงสร้างเขา ดินเผาไฟ มีเม็ดสีน้ำตาล และถ่านหนาแน่นขึ้นโดยเฉพาะถ่านที่พบร่วมกับขี้เถ้าและดินเผาไฟปากฎเป็นแนวยาวต่อเนื่องจากด้านที่ ๓ ไปจนถึงด้านที่ ๒ ชั้นดินที่ ๑ นี้มีขอบเขตตามแนวนอนเป็นแบบลาดเอียง (slope) ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๕๐ เซนติเมตร

● **ชั้นดินที่ ๒** ลักษณะโดยทั่วไปเป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดง (5 YR 4/4 reddish brown และ 5 YR 4/3 yellowish red) มีเม็ดสีน้ำตาลเป็นองค์ประกอบในดินหนาแน่นมาก พบร่วมกับดินเผาไฟและชิ้นส่วนโครงสร้างเขา ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ปากฎอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ด้านที่ ๑, ๒ และ ๓

● **ชั้นดินที่ ๓** เป็นชั้นของถ่านและซีไถ่ร่วมกับดินเผาไฟและเม็ดศิลาแดง ที่บดมอยู่ภายในเตา อหฺร. ๒ และปรากฏต่อเนื่องไปยังผนังหลุมด้านที่ ๑, ๒ และ ๓ ดินในชั้นนี้มีสีคล้ำ (10 YR 3/1 very dark grey) มีขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ - โค้งคลื่น ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๓๐ เซนติเมตร

● **ชั้นดินที่ ๔** สีแดงแกมเหลือง (5 YR 4/6 yellowish red) อยู่ใต้ชั้นดินที่ ๓ ซึ่งทับถมอยู่ภายในเตา อหฺร. ๒ ปรากฏเป็นชั้นต่อเนื่องไปยังผนังหลุมด้านที่ ๓ และ ๒ มีเม็ดศิลาแดง เป็นองค์ประกอบสำคัญจับตัวกันอย่างหนาแน่น มีขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๔๐ เซนติเมตร

● **ชั้นดินที่ ๕** เป็นชั้นดินที่อยู่ติดลงมา ทับถมอยู่เหนือชั้นดินที่เกิดจากกิจกรรมของ เตา อหฺร. ๓ เป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดง มีชิ้นส่วนโครงส้างเตา ดินเผาไฟ และถ่านปะปนอยู่ในดินบ้างเล็กน้อย ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ และเป็นโค้งคลื่นเล็กน้อย ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๔๐ เซนติเมตร

● **ชั้นดินที่ ๖** เป็นชั้นของถ่าน ซีไถ่ และดินเผาไฟ สีน้ำตาลแดงคล้ำ (5 YR 3/2 dark reddish brown) ปรากฏเป็นแนวยาวในผนังหลุมด้านที่ ๒ และ ๓ ขาวต่อเนื่องกับชั้นดินที่ ๕ เกิดจากกิจกรรมการเผาเครื่องถ้วยของเตา อหฺร. ๓ มีขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบลาดเอียง / เรียบ

● **ชั้นดินที่ ๖-๑ (๑a)** ลักษณะทั่วไปเหมือนกับชั้นดินที่ ๖ แต่มีองค์ประกอบในดินแตกต่างกันคือ ในชั้นนี้ไม่มีเศษอยู่โครงส้างเตา และดินเผาไฟ โดยมีเศษถ่านปะปนอยู่เล็กน้อย ปรากฏอยู่ใต้ชั้นดินที่ ๖ ที่ผนังหลุมด้านที่ ๒

● **ชั้นดินที่ ๗** เป็นชั้นดินที่ทับถมเหนือเตา อหฺร. ๓ และ เตา อหฺร. ๕ มีลักษณะเป็นดินร่วนสีน้ำตาลแดง พบดินเผาไฟปะปนในชั้นดินเล็กน้อยโดยไม่พบใบภาควัตถุอื่นๆ ปรากฏเป็นชั้นหนาประมาณ ๔๑๐ เซนติเมตรที่ผนังหลุมด้านที่ ๑ (side 1) และต่อเนื่องไปยัง ด้านที่ ๒ และด้านที่ ๓ มีขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบลาดเอียง / เรียบ / เป็นโค้งคลื่นเล็กน้อย

● **ชั้นดินที่ ๘** เป็นชั้นของถ่าน และซีไถ่ ใต้พบดินเผาไฟและชิ้นส่วนโครงส้างเตาร่วมด้วย ดินมีสีน้ำตาลแดงคล้ำ (5 YR 3/2 dark reddish brown และ 5 YR 3/1 very dark grey) ชั้นดินนี้เกิดจากกิจกรรมการเผาเครื่องถ้วย ของเตา อหฺร. ๕ และเตา อหฺร. ๒ ซึ่งในผนังหลุม ด้านที่ ๓ ได้ชั้นดินนี้ยังได้พบที่หน้าเตา อหฺร. ๒ ซึ่งหลงเหลือจากการถูกขูดตัดเพื่อส้างเตา อหฺร. ๓ ดังนั้นฐานได้ว่ามีการขูดตัดเตา อหฺร. ๒ ลงมาจนถึงระดับชั้นดินหน้าเตานี้ แล้วจึงสร้างเตาใหม่ ชั้นการทับถมหน้าเตา อหฺร. ๓ จึงขาวต่อเนื่องกับชั้นดินหน้าเตา อหฺร. ๒ นี้ด้วย (ชั้นดินที่ ๖) ส่วนเตา อหฺร. ๕ นั้น พบว่าชั้นดิน

ที่ ๔ นี้ทับถมต่อเนื่องในระดับเดียวกับชั้นผ่านหน้าเตา และพื้นที่รอบๆ เตา (ในแผนผังหลุมด้านที่ ๒) ชั้นดินนี้รอบเขตชั้นดินตามแนวหลอมเป็นแบบเรียบ / ลาดเอียง

● **ชั้นดินที่ ๔** เป็นชั้นดินธรรมชาติ สีนกขามเหลือง (5 YR 4/6 yellowish) ไม่มีคัลลาแลง เป็นองค์ประกอบสำคัญ จับตัวกันแน่นรอบเขตชั้นดินตามแนวหลอมเป็นแบบลาดเอียงเล็กน้อย / เรียบ เตา อท. ๒, อท. ๓ และ อท. ๔ สร้างอยู่เหนือชั้นดินที่ ๔ นี้

๔. อายุสมัยของแหล่งเตาอินทิล

เรื่องอายุสมัยของแหล่งเตาเป็นเรื่องสำคัญ ในที่นี้เราพิจารณาเรื่องอายุสมัยของแหล่งเตาอินทิลเป็น ๒ ประเด็น คือ ลำดับอายุสมัยของเตาเผาที่พบในการขุดค้น (Chronology of the kilns) และ อายุสมัยของแหล่งเตา (Age of the kiln site)

(๑) ลำดับอายุเตาเผาที่พบในการขุดค้น

เรื่องลำดับอายุเตาเผาเกี่ยวข้องกับขามในแหล่งเตาอินทิลบริเวณที่ ๑ ที่พบในการขุดค้นครั้งที่ ๑ พิจารณาจากชั้นทับถมและหลักฐานทางโบราณคดีในหลุม K.1 และ หลุม K.2 พบว่าในจำนวนเทรากเตาเผา ๔ เตา ที่พบนั้น เตาหมายเลข อท.๒ เป็นเตาที่สร้างและใช้งานก่อนเตาอื่นๆ อีก ๓ เตา แม้ว่าระดับการก่อสร้างของเตาหมายเลข อท.๒ สร้างอยู่ในระดับสูงกว่าเตาอื่นๆ เล็กน้อยก็ตาม ในหลุม K.2 พบว่าด้านข้างทางทิศตะวันออกของเตาอท.๒ ถูกขุดตัดออกไปครึ่งหนึ่งตั้งแต่ส่วนผนังเตา หลังคาเตา ห้องการณะ พื้นเตา ห้องไฟ และปล่องเตา เพื่อปรับและเตรียมพื้นที่สำหรับก่อเตาหมายเลข อท. ๓ และภายในเทรากเตาอท. ๒ มีดินเผาไฟ เถ้าถ่าน เศษเครื่องปั้นดินเผา และชิ้นส่วนเทรากเตาที่พังทลายฝังอัดอยู่มากมาย

(๒) อายุสมัยของแหล่งเตาอินทิล

ในชั้นดินนี้ เมื่อพิจารณาจากรูปแบบเตาเผาและเทคนิคการก่อสร้าง พบว่าเตาเผาในแหล่งเตาอินทิลบริเวณที่ ๑ เป็นเทคโนโลยีที่มีพัฒนาการอยู่ระหว่างเตาเผาในแหล่งเตาสันกำแพง (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐)^{๑๐} และเตาเผาในแหล่งเตาพาน / โป่งแดง (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒)^{๑๑} รูปแบบผลิตภัณฑ์ภาชนะประเภทขาม คล้ายคลึงกับถ้วยขามในแหล่งเตาสันกำแพง แต่ชนิดเคลือบและเทคนิคการเคลือบคล้ายกับเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาพานมากที่สุด **สันนิษฐานว่าแหล่งเตาอินทิลมีอายุในสมัยล้านนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒ หรือประมาณ ๕๐๐ - ๖๐๐ ปีมาแล้ว**

^{๑๐} สานันต์ โพธิบุญจันทร์ พาสุ ธัญเศรษฐ และประทีป เพ็งตะโก, *เมืองสีขอม*, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๑} *เมืองสีขอม*, หน้า ๒๑.

ในการสำรวจแหล่งสถาปบริเวณเนินขมเมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้พบเศษเครื่องถ้วยลายเขียนสีดำบนพื้นขาว ผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเวียงกาหลงร่วมกับเศษเครื่องถ้วยชาของแหล่งเตาอินทิลด้วย แสดงว่ากิจกรรมการผลิตเครื่องถ้วยชาของแหล่งเตาอินทิลกับแหล่งเตาเวียงกาหลงน่าจะอยู่ร่วมสมัยกันในระยะใดระยะหนึ่ง แต่ทั้งนี้คำอายุสมัยที่แน่นอนของแต่ละเตาและการเผาแต่ละครั้งจะต้องศึกษาเปรียบเทียบกับผลการวิเคราะห์กำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์จากตัวอย่างถ่านและวัตถุอื่นที่พบในการขุดค้น ซึ่งคณะทำงานขุดค้นได้ส่งตัวอย่างวัตถุไปกำหนดอายุที่ห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัย จีคณีย์ ประเทศออสเตรเลีย และจะจัดส่งตัวอย่างอีกส่วนหนึ่งไปกำหนดอายุที่ห้องปฏิบัติการสำนักงานพลังงานปรมาณูเพื่อสันติ กรุงเทพมหานคร

๔. ความสัมพันธ์ของแหล่งเตาอินทิลและทุ่งพันแอกพันเมื่อเมืองแกนในประวัติศาสตร์ล้านนา

แหล่งเตาอินทิลตั้งอยู่ในพื้นที่ลาดดินเนิน (hill slope) ติดกับที่ราบลุ่มบริเวณที่แม่น้ำหลายสายมาบรรจบกัน ประกอบด้วย น้ำแม่ปิง น้ำแม่จิด แม่ืองร่องแกน และน้ำแม่ตง ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ไร่ เรียกว่า “ทุ่งพันแอกพันเมื่อเมืองแกน”^{๑๒} ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏในตำนาน เกษตังนครดงบึงมหาหมีนวลพญาอิน เจ้าเมืองแกน และพื้นที่เกษตรกรรมทุ่งพันแอกพันเมื่อ ว่าเป็นเมืองและชุมชนโบราณที่สำคัญมีมาตั้งแต่สมัยพญามังราย และเป็นเมืองที่พระเจ้าสามฝั่งแกนเคยเป็นเจ้าเมืองก่อนเข้าปกครองเมืองเชียงใหม่^{๑๓}

หลักฐานทางโบราณคดีและโบราณสถานที่สำรวจพบและเคยพบในเขตอำเภอแม่ตง ยืนยันว่าพื้นที่ทุ่งพันแอกพันเมื่อเมืองแกน มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณ มีผู้คนอยู่อาศัยหนาแน่นมาเป็นเวลานาน พื้นที่ราบลุ่มแห่งนี้เนื่องจากจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่แล้วยังเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องถ้วยชาคุณภาพดีที่สุดอีกแห่งหนึ่งของล้านนาด้วย

๑๐. ความสำคัญของแหล่งเตาอินทิล และแนวทางในการจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนยาวนาน

แหล่งเตาอินทิล เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีศักยภาพและความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งทางด้านวิชาการ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ และด้านการอนุรักษ์และพัฒนาให้เกิดประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวและการ

^{๑๒} คำว่า “พันแอกพันเมื่อ” เป็นภาษาสันสกฤต “แอก” หมายถึงเครื่องเคี้ยวหรือใช้ในการเทียมม้าที่ขึ้นด้วยวัวหรือควาย และ “พัน” ให้ความหมายว่า “เมื่อ” หมายถึง คราว ไม่กี่ครั้ง จินตนา มีองบุญ และคณะ. รายงานการสำรวจเชิงโบราณ “ทุ่งพันแอกพันเมื่อเมืองแกน” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ภาควิชาศิลปวิทยา, ๒๕๓๕)

^{๑๓} จินตนา มีองบุญ และคณะ. รายงานการสำรวจเชิงโบราณ “ทุ่งพันแอกพันเมื่อเมืองแกน” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ภาควิชาศิลปวิทยาเชียงใหม่, ๒๕๓๕)

ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน เพราะเป็นแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยล้านนาแหล่งใหม่ที่มีหลักฐานสมบูรณ์ที่สุดทั้งด้านเตาเผาและตัวอย่างเศษเครื่องถ้วยชามและจะเป็นแหล่งเตาแห่งแรกที่มีการกำหนดอายุสมัยด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ทันสมัย

ในการขุดค้นพบซากเตาเผาในสภาพที่สมบูรณ์อยู่ในบริเวณเดียวกันมากถึง ๔ เตา (เตา อท. ๔ ยังไม่ได้ขุดค้น) ซึ่งในการดำเนินการขุดค้นแหล่งเตาในภาคเหนือตอนบนยังไม่เคยพบแหล่งใดที่มีความสมบูรณ์สวยงามเช่นนี้มาก่อน เพราะส่วนมากเตาเผา มักถูกซุกทำลายไปเป็นส่วนใหญ่ หรือไม่ก็พบเพียง ๑ หรือ ๒ เตาอยู่ในที่ห่างไกลเส้นทางคมนาคมและชุมชน แหล่งเตาอินทิลชิ้นส่วนที่พบหลักฐานหนาแน่นและขุดค้นแล้ว ตั้งอยู่ในหมู่บ้านสันป่าตอง ในพื้นที่ที่มีเส้นทางคมนาคมสะดวกพอสมควร และอยู่ในพื้นที่ที่ท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดเชียงใหม่ จึงมีศักยภาพทางด้านการท่องเที่ยวสูงเหมาะสมต่อการอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นศูนย์ศึกษาศึกษาเทคโนโลยีการผลิตเครื่องถ้วยชามโบราณของล้านนาและเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ในรูปแบบที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี” (Archaeological Site – Museum) ซึ่งมีแนวทางการจัดการและดำเนินการ ดังต่อไปนี้

(๑) ด้านวิชาการโบราณคดีและประวัติศาสตร์

ดำเนินการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาต่อไปในระยะที่ ๒ - ๓ โดยขุดค้นศึกษาซากเตาที่เหลือในบริเวณที่ ๑ และขุดค้นศึกษาในบริเวณที่ ๒ (เนินขุม) และบริเวณที่ ๓ (หลังวัดมิดกา) ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งจะประกอบเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาระดับชาติและระดับนานาชาติ และพัฒนาการท่องเที่ยวโดยยึดเครื่องปั้นดินเผาของล้านนา ตลอดจนเป็นข้อมูลสำหรับการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาอินทิลและการเผยแพร่ต่อสาธารณชนในรูปแบบและสื่อชนิดต่าง การขุดค้นศึกษาควรริบดำเนินการอย่างต่อเนื่องในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เพราะหากทอดระยะนานเกินไปแหล่งเตาที่อยู่ในป่าห่างไกลชุมชนอาจจะถูกลักลอบขุดทำลายเพื่อหาโบราณวัตถุไปขายได้ ซึ่งจะทำให้สูญเสียหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ไปอย่างที่ไม่สามารถจะหาสิ่งใดมาทดแทนได้อีก

(๒) ด้านการอนุรักษ์และพัฒนา

● ตั้งใจแล้วว่าแหล่งเตาอินทิลมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูงและในการขุดค้นระยะที่ ๑ คณะทำงานได้เน้นถึงการเก็บข้อมูลทางวิชาการควบคู่ไปกับการเตรียมหลักฐานทางเตาเผาเพื่อการจัดแสดงด้วย ซากเตาและหลักฐานเดิมที่ (insect finds / structures) ได้มีการตกแต่งและเสริมความมั่นคงขึ้นต้นไว้เป็นอย่างดี นอกจากนี้สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ยังได้สร้างหลังคาชั่วคราวคลุมพื้นที่ที่ขุดค้นไว้ทั้งหมดเพื่อป้องกันแสงแดดและน้ำฝนที่จะทำให้หลุมขุดค้นและซากเตาพังทลายเสียหาย

● การอนุรักษ์และพัฒนาหลุมขุดค้นเตาเผาบริเวณที่ ๑ (ในบริเวณบ้านและที่ดินของนายทองดี โจทนา) สามารถดำเนินการได้โดยการอนุรักษ์หลักฐานเดิมที่ในหลุมขุดค้นให้มั่นคงแข็งแรง ป้องกันน้ำ

ได้ดิน เสริมความมั่นคงหน้าหลุมขุดค้น จัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เป็นการถาวรในรูปแบบที่สวยงามและเหมาะสมกับท้องถิ่นล้านนา กลุ่มหลุมขุดค้น จัดแสดงหลักฐาน ข้อมูล และโบราณวัตถุในอาคารพิพิธภัณฑ์ และปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของบริเวณให้สวยงามเหมาะสม

● การจัดการแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามในรูปแบบพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีในลักษณะและรูปแบบดังกล่าว กรมศิลปากรเคยดำเนินการประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ณ แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามลือโลก ที่เมืองศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณการก่อสร้างและการจัดแสดงจากบริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์เตาเผาเครื่องถ้วยชามลือโลกที่เมืองศรีสัชนาลัยมีผู้ไปเที่ยวชมปีละหลายหมื่นคน และเป็นแหล่งส่งเสริมความรู้แก่ชุมชนปัจจุบันในการฟื้นฟูอาชีพปั้นถ้วยชามและทำของที่ระลึกเลียนแบบเครื่องลือโลกขายแก่นักท่องเที่ยว

● แนวทางในการจัดการแหล่งเตาอิทธิล ควรจะดำเนินการควบคู่กันไปทั้งในด้านการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ (Research) และการอนุรักษ์เชิงพัฒนา (Conservation with Development) ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านวิชาการโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของล้านนา ทำให้เราได้รับความรู้ความกระจ่างในปัญหาเรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการผลิตเครื่องถ้วยชามที่นี้อายุสมัยของแหล่งเตา ชนิดของผลิตภัณฑ์เครื่องถ้วยชาม และการแพร่กระจายของผลิตภัณฑ์ หลักฐานใหม่จากการศึกษาจะช่วยให้ผู้สนใจค้นคว้าศึกษาเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ล้านนาในแง่มุมต่างๆ มากขึ้น ชื่อเสียงและเรื่องราวของแหล่งเตาอิทธิลจะเป็นที่รู้จักอย่างยิ่งในหมู่นักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ทั่วไปทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ในการปกป้องคุ้มครองแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ กรมศิลปากร จะดำเนินการสำรวจทำแผนที่ กำหนดขอบเขตแหล่งโบราณคดีให้ชัดเจนแน่นอนและประกาศขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งโบราณคดีสำหรับชาติ ได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕

● กิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาจะช่วยทำให้แหล่งเตาและหลักฐานต่างๆ มีความคงทนแข็งแรงคงอยู่ตลอดไป แหล่งเตาที่ได้รับการอนุรักษ์ สร้างอาคารคลุมอย่างถาวร จัดแสดงหลักฐาน ข้อมูลทางวิชาการ และโบราณวัตถุอย่างได้มาตรฐาน จะเป็นแหล่งศึกษาและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญและมีชื่อเสียงอีกแห่งหนึ่งของอำเภอมะเณร จังหวัดเชียงใหม่ จะเป็นประโยชน์สำหรับท้องถิ่นโดยตรง ชาวตำบลอิทธิล อำเภอมะเณรจะเกิดความภาคภูมิใจในแหล่งเตาที่ปรากฏอยู่ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมและสาธารณูปโภคต่างๆ ในหมู่บ้านจะเกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนการพัฒนาแหล่งเตา ซึ่งจะเป็นผลให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้นกว่าปัจจุบัน

● ในแง่ของเศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านและตำบลจะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดรายได้และการสร้างงานในระดับต่างๆ กิจกรรมที่จะต้องจัดการให้มีขึ้น

ในชุมชนในลำดับต่อไปก็คือ การฟื้นฟูอาชีพการปั้นและเผาเครื่องถ้วยชามชิ้นในตำบลอินทิล โดยเน้นการจ้างรูปแบบผลิตภัณท์เครื่องถ้วยชามของแหล่งเตาอินทิลโบราณ ซึ่งจะเป็นการสืบต่องานศิลปกรรมและหัตถกรรมของบรรพบุรุษ สร้างอาชีพและก่อให้เกิดรายได้ให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

๑๐. สถานการณ์ ปัญหา ข้อจำกัด เงื่อนไข แนวทางในการดำเนินงาน

แม้ว่าขณะนี้ประชาชนในหมู่บ้านสันป่าตอง และตำบลอินทิลส่วนใหญ่จะรู้เรื่องการจุดค้ำและการค้ำพบแหล่งเตาและเดินทางไปชมอยู่ตลอดเวลา และเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์แหล่งเตาในรูปแบบพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาแล้วก็ตาม แต่ปัญหาที่หลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญประกอบด้วย จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่แตง ตำบลสันป่าตอง และสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่จะต้องร่วมกันพิจารณาภาษีมูลค่า ๙ ประเด็น คือ

(๑) เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ตั้งแหล่งเตา

ที่ดินที่ตั้งแหล่งเตาอินทิลบริเวณที่ ๑ เป็นที่ดินมีเอกสารสิทธิ์ของนายดวงดี โจทหง ซึ่งหากจะให้พื้นที่จัดทำพิพิธภัณฑ์จะต้องซื้อที่ดิน หรือจ่ายค่าชดเชยในราคาที่เหมาะสมและไม่ทำให้เจ้าของที่ดินเดือดร้อน ซึ่งในชั้นดินนายดวงดี โจทหง อินดีที่จะขายให้กับทางราชการในราคาตามสมควรเพราะเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและจังหวัดเชียงใหม่โดยตรง

(๒) งบประมาณในการดำเนินงาน

การจัดสร้างพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาในลักษณะสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้น จะต้องใช้เงินประมาณ ๗ ล้านบาท ซึ่งปัจจุบันยังไม่มียกงบประมาณสำหรับการนี้ แต่ก็มีแนวทางในการจัดหางบประมาณดำเนินการโดยการขอรับบริจาคจากบริษัท หรือเอกชนที่มีนโยบายสนับสนุนกิจกรรมด้านกาอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรทางวัฒนธรรมหรืออาจจะใช้งบประมาณพัฒนาจังหวัด งบประมาณพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจากส่วนใดส่วนหนึ่งก็อาจจะทำได้

(๓) การฟื้นฟูและฝึกอาชีพเครื่องปั้นดินเผาให้ชาวบ้าน

จัดให้มีการฝึกอบรมและจัดการอาชีพทำเครื่องถ้วยชาม โดยทำเลียนแบบผลิตภัณฑ์ของแหล่งเตาอินทิลโบราณ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดเทคโนโลยีของแหล่งเตาให้คงอยู่ และเป็นกิจกรรมที่จะส่งเสริมให้แหล่งเตาอินทิลมีชีวิตชีวา มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา และที่สำคัญจะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้ชาวบ้านสันป่าตองอีกทางหนึ่งด้วย

(๔) การบริหารและการจัดการแหล่งโบราณคดี

การบริหารและการจัดการแหล่งโบราณคดี ในขั้นต้นควรเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ เมื่อมีการสร้างพิพิธภัณฑ์และเปิดเป็น

ทางการแล้วควรจะมอบหมายให้สุภานุบาลหรือองค์กรท้องถิ่นตำบลอินทขิลรับผิดชอบการจัดการและบริหาร โดยมีจังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่แตง ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ และสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ เป็นที่ปรึกษาอย่างใกล้ชิด ซึ่งจะเป็นการกระจายอำนาจความรับผิดชอบให้ท้องถิ่นสอดคล้องกับแนวนโยบายที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘

ผู้เขียนและคณะทำงานโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนา มีความมั่นใจว่าแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดี ในรูปแบบที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างเต็มรูปแบบลักษณะนี้ จะสามารถปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จได้อย่างเป็นรูปธรรม เพราะขณะนี้ชาวบ้านตำบลอินทขิลให้ความสนใจการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี และมีความเข้าใจถึงความสำคัญ ให้ความร่วมมือร่วมใจสนับสนุนการดำเนินงานของฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นอย่างดี แต่การดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาให้เกิดเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาอินทขิล จะต้องใช้งบประมาณเป็นเงินถึง ๗ ล้านบาท และจะต้องได้รับความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่าย สำหรับงบประมาณที่โครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาได้รับจัดสรรเพื่อการศึกษาวิจัยขั้นต้น งบประมาณในการดูแลรักษาโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีที่กรมศิลปากรได้รับในแต่ละปีงบประมาณ และสำหรับเงินบริจาคที่ได้จากแวงศรวิธานของชาวบ้านคงจะไม่เพียงพอที่จะสนับสนุนให้เกิดพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวได้ คงจะต้องขอรับการสนับสนุนจากผู้มีจิตศรัทธาต่อไป.

An Excavation of Ceramic Kiln Site Recently Discovered at INTAKHIN, Mae Taeng , CHIANGMAI.

Sayan Prishanchit and Suphamas Duangsakul

1. The Land of Lanna and Ceramic Kiln Sites

Lanna : ล้านนา, is called for the ancient Thai kingdom of AD 1292 - 1558 period. The kingdom was founded by King Phaya Mang Rai and capitalized at Chiang Mai. Major territory of the kingdom covered an area of present northern region of Thailand including Chiang Mai, Lamphun, Chiang Rai, Phayao, Lampang, Phrae, Nan and Mae Hong Son or the area between latitude 17° 10' - 20° 24' north and longitude 92° 20' - 101° 20' east approximately.

The word **Lanna** is referred to a region covering large area consisting of at least one million of paddy-land lots. It has same meaning as the Pali word **เขตพหุพัฏฐ** that has been mentioned in old document of North Thailand.

The Lanna kingdom was quite large in territory and independent for 262 years before it became to be a part of Burma in 1559. During its dependent period, people in Lanna had created, innovated, applied and developed technology, arts, culture, handicraft, architecture, sculpture, literature and ceramics which are now presenting in great numbers and realized as the most important evidences for historians and archaeologists and as the most valuable cultural resources for modern economic development of the region.

Ceramic kiln site is realized as one of the most important archaeological and historical resources of Thailand. The oldest site dated back to the 8th - 9th century AD, is in Changwat Buriram while the popular site of the 12th - 16th century AD, is at Sisatchanalai, Changwat Sukhothai.

In upper north Thailand (will be mentioned as "Lanna region"), there are at least 13

known ancient ceramic kiln sites, they are :-

- (1) Wiang Kalong Kiln Site , in Amphoe Wiang Pa Pao Changwat Chiang Rai,
- (2) Wang Nua Kiln Site, in Amphoe Wang Nue, Changwat Lampang,
- (3) Sankamphaeng Kiln Site, in Amphoe Sankamphaeng, Changwat Chiang Mai,
- (4) Phaen or Pong Daeng Kiln Site, in Amphoe Phaen, Changwat Chiang Rai,
- (5) Thung Tao Hai or Mohn Wat Kiln Site, in Amphoe Muang, Changwat Lampang,
- (6) Ban Mae Tao Hai Kiln Site, in Amphoe San Sai, Changwat Chiang Mai,
- (7) Hual Mae Tam Kiln Site, in Amphoe Muang, Changwat Pha Yao,
- (8) Wang Bua or Mohn-Om Kiln Site, in Amphoe Muang, Changwat Pha Yao,
- (9) Hual Nam Yauk Kiln Site , in Amphoe Khun Yuam, Changwat Mae Hong Son,
- (10) Ban Bo Suak Kiln Site, in Amphoe Muang, Changwat Nan,
- (11) Wang Hai Kiln Site, in Amphoe Muang, Changwat Lamphun,
- (12) Wang Tha Kaan Kiln Site, in Amphoe San Pa Tong, Changwat Chiang Mai, and
- (13) the recently discovered and excavated kiln site at INTAKHIN (อินทขิน) Baan San Patong 1 and Baan Mued Ka, Tambon Intakhin, Amphoe Mae Taeng, Changwat Chiang Mai.

Although, the Lanna region is abandoned with ceramic kiln sites, history of them are absent from historical evidences such as stone inscriptions, legends, chronicles or oral history. The only method to describe and to write their history is depending upon archaeological work and scientific research related to them. In the past, archaeologist under the Fine Arts Department and other organization had made systematic excavations only at the Wang Nua kiln site (1970-1971), the Sankamphaeng kiln site (1971-1972), the Phan or Pong Daeng kiln site (1971), the Wiang Kalong kiln site (1979 & 1982) and the Wang Hai kiln site (1994).

The only problem and difficulty in the study history of Lanna ceramics is lack of any absolute dating data which no one can cite as evidence, so the chronology of them is still unconfirmed and confused. One of main objectives of the above project is to organize and provide absolute dating data using Carbon - 14, Palaeomagnetism and Thermoluminescence (TL) methods which will be operated by Dr. Mike Barbetti of the University of Sydney, Australia and the scientists of the Office of Atomic for Peace, Bangkok.

2. Archaeology of the Kiln Site at Intakhin

The Intakhin kiln site (area I) is recently discovered in 1994 by *Saraswadee Ongsakul* and *Pasakorn Tonawanig*. And it then has been re-surveyed and excavated by *Sayan Prishanchit* of the Fine Arts Department in November and December 1996. Sayan Prishanchit is sponsored by the Project for archaeological – site survey and underwater archaeology under the Fine Arts Department and the Lanna Ceramic Research Project with the corporation of the Fine Arts Department and *Assoc. Professor Sumit Pitipat*, Director of the Institute for Thai Studies, Thammasat University. The project is under the advisory of Mr. Somkid Chotigavanit, Director General of the Fine Arts Department, Mr. Prachote Sankhanukit, Director of the Office of Archaeology and National Museums, Mrs. Janya Manavit, Senior Archaeologist and Mr. Surasak Si-Sam-ang, Director of the Sixth Regional Office of Archaeology and National Museums, Chiang Mai.

The Intakhin kiln site has been discovered and located for 3 areas in approximately 2 sq. km. in Tambon Intakhin, Amphoe Mae Taeng of Changwat Chiang Mai, they are :-
(see Map No. 1)

1) **AREA I** is located on foot of hill slope (ที่ลาดเชิงเนิน : elevation 333-335 m. above MSL) by Mr. Duang-Dee Chaitanong's house, Ban San Patong I, No 81, Moo 11, Tambon Intakhin, latitude 1๘° 11' 27.9" north and 98° 58' 50.3" east or UTM – grid 47QMB 498200 / 21021250 co-ordinations. (Map. L1017-4747II-1-RTSD / GPS position December 21, 1996)

2) **AREA II** is also located on foot of hill slope called "Noen Khamu" (elev. 350-360 m. above MSL.) along south side of Huay Chang Tai. The second area of Intakhin kiln site is now in the land of the Border Police No. 33 and about 1-1.5 km. north west of area I and closed to north fence of Naresuan Police Training Camp, Mae Taeng.

3) **AREA III** is on foot of hill slope, the north bank of Huay Chang Tai opposite to the kiln site at area II. The kilns structure discovered here are now in private land next door to the area of Wat Meud Ka, Moo 17, Tambon Intakhin. The sites in area II & area III are introduced by Mr. Saokham Suchart, villager of Ban Meud Ka and first surveyed by Sayan Prishanchit's team in December 1996.

Sayan Prishanchit, Chief archaeologist of the Archaeological Research Sub-Division, the Sixth Regional Office of Archaeology and National Museums, Chiang Mai, Fine Arts Department, has excavated 2 test pits measured 3 x 5 sq. metres, and 4 x 5 sq. metres, at the kiln site Area I (by Mr. Duangdee's house). The excavation revealed 4 kilns of "**clay - slab kilns of cross draught type**" which are determined as **above-ground kiln group**, and named as kiln **ITK1**, **ITK2**, **ITK3** and **ITK5** except the kiln **ITK4** that is located outside the excavated pit and still un-excavated. (see area plan no. 1).

The kilns that have been unearthed in the 2 pits are relatively complete in form and solid in structure. Only part of kiln roof at pot-chamber are not intact and collapsed laying down on each kiln floor. The kilns' shape viewing from top are similar to laid-jar with mouth-rim down to the earth at low level and its narrow foot-rim raised-up. **Sayan Prishanchit** has defined such shape of these kilns as "**Jar-Like-Kiln**" or **Tao Hai** : เทาไห (Fig 3 & Plan no. 4). Kilns' dimensions and some informations are listed here :-

Kiln ITK1.

● extreme length from entrance to back of chimney	=	3,750 mm.
● extreme width at fire-box	=	2,200 mm.
● length of pot-chamber (from fire-wall to chimney)	=	2,600 mm.
● length of fire-box (from entrance to fire-wall)	=	1,150 mm.
● width of fire- wall	=	1,650 mm.
● height of fire - wall	=	650 mm.
● width of fire - hole or entrance	=	800 mm.
● height of entrance	=	500 mm.
● diameter of kiln chimney	=	750 mm.
● height of kiln chimney	=	1,400 mm.
● average thickness of side kiln wall	=	98-100 mm.
● average thickness of chimney wall	=	90 mm.
● kiln axis direction	=	N ๘๐° E / S ๘๐° W
● direction of kiln entrance	=	N๘๐° E
● slope of kiln floor	=	6.5-7.0 degree

Kiln ITK2.

Kiln ITK2 is partly intact and unearthed in Pit K.2. Most structure of it had been destroyed and moved off in order to used space for constructing kiln ITK 3. Most of its

kiln floor, fire-wall, fire box and kiln roof and wall were absent. Few data recorded are listed below :-

- dimension of kiln chimney (oval) = 700 x 780 mm.
- average thickness of chimney wall = 90 mm.

In the chimney and the area of kiln body of kiln ITK2, there are deposits of kiln debris, ash and charcoal, ceramic wastes of white body stoneware with greenish brown glaze and celadon wares.

Kiln ITK3. This kiln is located by north side of Kiln ITK2 and its main structure at entrance, fire-box, and 3/4 of pot-chamber are exposed in Pit K.2. Its approximate dimensions and some other data are listed here :

- extreme length from entrance to back of chimney = 3,850 mm.
- extreme width at fire-box = 2,050 mm.
- length of pot-chamber (from fire-wall to chimney) = 1,750 mm.
- width of fire- wall = 1,650 mm.
- height of fire - wall = 650 mm.
- width of fire - hole or entrance = 800 mm.
- height of entrance = 500 mm.
- diameter of kiln chimney = 750 mm.
- height of kiln chimney = 1,400 mm.
- average thickness of side kiln wall = 98-100 mm.
- average thickness of chimney wall = 90 mm.
- kiln axis direction = N 80° E / S 80° W
- direction of kiln entrance = N 80° E
- slope of kiln floor = 6.5-7.0 degree

Kiln ITK5. The kiln chimney is located 4.00 m. east of Kiln ITK3's chimney. Only small part of its entrance and fire-box is unearthed in Pit K.2., so most of data related to the kiln dimensions is still unknown. This kiln is approximate 4.00 meters of length.

Kiln ITK4. The kiln chimney is located 8.00 meters south-east of Kiln ITK5's chimney

and out of the excavation area. Only top part of kiln chimney presents on ground surface.

3. Ceramic Products and Finds

Ceramics finds found in the excavation here are mostly waste objects discarded from any firing, such as over-fired and under-fired pieces or broken pieces. Although these objects are not complete in forms, but they are the most important evidences used to indicate the types of ceramics manufactured at each kiln.

Major types of ceramic products of the Intakhin kiln site are celadon and greenish brown glazed stoneware. The celadon wares manufactured here have white stoneware body with light-green glaze and presenting in the forms of dishes / bowls (အုတ်), covered jars (အုတ်ခွက်) and jars (အုတ်). The wares are varieties in shape and size. Similar to celadon wares, the greenish brown glaze group has also white stoneware body presenting mostly in form of jar varieties in shape and size. No complete pot has been found in the excavation-pits.

Dishes in general, have wide mouth with articulated mouth-rim everted plain and ring base. Its base is some what wide compared to its mouth-diameter. There are both plain and underglazed decorating pieces. Specific identifiable characteristics of celadon dishes of the Intakhin kiln site are listed here :-

- articulated mouth-rim, everted plain and ring base,
- white body with light green glazed on both inside and outside of the body,
- glaze on outside running down to edge of ring base
- glaze presents very fine crackles on both sides (crackle-size~ 1-2 mm.),
- unglazed on mouth-rim,
- ring base with unglazed bottom,
- underglazed-impressed decoration at bottom inside and grooved decorations vertically at inner side-wall.

Jars manufactured at the Intakhin kiln site are stoneware body with celadon glazed, greenish/ yellowish brown glazed and bi-coloured (light green & brown) glazed. There are varieties in shape and size, for instances :-

- medium jar with flat base, wide shoulder, narrow-short neck and flattened mouth

rim,

- small jar with short neck, thickened externally mouth-rim ,
- large jar with wide mouth and pendant mouth rim ,
- small covered / lidded jar (โถ), unknown shape, only lid with lotus bud knob and celadon glazed is found at the site area II .

Other finds

Apart from ceramic finds mentioned earlier, some other interested finds are also discovered from surface surveys and excavation, they are :-

- Pot-supports of disc shape (พื้นหินน้ำ), unglazed stoneware, its function was to used as supports and separators pot stacking in the pot-chamber. These kiln furniture were collected from the kiln site Area II.
- Pre-fired potsherds, found in excavation pit. K1, are rare and unusual evidences among archaeological finds ever discovered at ancient kiln sites in Thailand. They are unfired dish or bowl of white body.
- Ceramic fish-net weight, unglazed stoneware, found at the kiln site Area II.

4. Chronology of the Kilns

The four kilns unearthed in the excavated pits are probably constructed in deferent time. Meaning that one kiln would be older than the others. Archaeological stratigraphy in Pit K.1 and Pit K.2 reveals that the Kiln ITK2 is located a little higher than the other 3 kilns, and especially partially cut off in order to free space for the construction of Kiln ITK 3. The Kiln ITK 1, ITK3 and ITK5 are on the same occupation floor and should be on the same working area, that means the three kilns had been firing together at the same time. It can be preliminary concluded that the Kiln ITK 2 is the older than the Kiln ITK1, ITK3 and ITK5.

5. Age of the Intakhin Kiln Site

As mentioned earlier, there is up to now no absolute dating of ancient ceramic kiln sites in Lanna region. Chronology of ceramic wares and products in this region is depending upon relative method, comparing to the dates of other archaeological finds, architectural and artistic

styles and related literate evidences. The kiln site that has archaeologically dated including the Sankamphaeng which had approximately been activated during early of the 13th – mid of the 17th century AD., the Phaen or Pong Daeng Kiln Site, during the 15th – 16th century AD. (S. Prishanchit and P. Pengtako, Sankamphaeng Kiln Site : in The Lanna Kiln Sites : แหล่งเตาล้านนา, 1990)

The kiln type at Intakhin, was technologically and archaeologically in between the in-ground kiln type of the Sankamphaeng and the above-ground brick kiln of the Phaen. Their ceramic wares, for instances, shape of dish or bowl are similar to both of the Sankamphaeng and of the Phaen., but the ceramic body and celadon glazed is comparable to those of the Phaen.

Preliminary and relatively study results that the Intakhin Kiln Site should be activated during the Lanna Period, between the 14th – 16th century AD, which was contemporaneous to the Phaen Kiln Site.

However, scientific dates resulting from the C-14 and other methods operating by Dr. Mike Barbetti and scientists of the Office of Atomic for Peace, Thailand, will soon be the final solution for the dating of the Intakhin Kiln Site.

6. The Intakhin kiln site and the history of Thung Phan Aeg Phan Fya Muang Khaen (The field with thousand yokes and thousand harrows)

As mentioned earlier, the location of the Intakhin kiln site which is on foot of hill slope, at northwest margin of fertile alluvial plain called “ทุ่งพันแอกพันเคืองเมืองแก่น” (*Thung Phan Eag Phan Fya Muang Khaen*) or the field with thousand yokes and thousand harrows. This area is the largest alluvial land for rice cultivation supporting Chiang Mai City since early the 13th century AD up to present. This field covers an area of approximately 30,000 rai.

According to Tamnan of *Kesakhanthanakorn* by Maha Muen Vuthayano (ตำนานเกษศันชนครฉบับมหาหมื่นวิสุทฎาโน), the center of this area is called “Muang Khaen” (เมืองแก่น / เมืองแก่น) locating by Rong Khaen riverine at mid of this alluvial land, southeast of the kiln sites. There are many abandoned temples and sites located in Thung Phan Aeg Phan Fya.

The discovery of ceramic kiln sites at Tambon Intakhin confirms that the area of Thung Phan Aeg Phan Fya was not only the land for rice cultivation but it was also one of the ceramic industrial centre which served ceramic products for daily usage and trading. There is qualified clay and mineral sources in the area. Muang Khaen should be one of the most important town in Chiang Mai and Lanna history.

We do believe that future studies will reveal more information and fact which is related to history of Chiang Mai and Lanna. On the other hand, the Intakhin kiln site itself, particular the one at Mr. Duang-Dee's house is considered to be the most valuable cultural resource for present economic development to the village. It is now well-known to the people of Chiang Mai and outsiders. The site, however, needs further proper conservation and development in order to sustain the use of site resourcefully.

Acknowledgement

We would like to express our gratitudes and sincere thanks to Mr. Duang-Dee Chaithanong for his kindly permission our team to excavate the kiln site in his land and for his daily care of the site. We are indebted to Associate Professor Sumit Pitipat, Director of the Institute for Thai Studies, Thammasart University for his funding support to the research project. We really wish our thanks to the villagers of Baan Sanpatong and neighbouring villages for their corporation during the excavation season. And finally we wish our deepest gratitude to the Royal Thai Government, the Fine Arts Department, Mr. Somkid Chotigavanit, Ex.Director General of the Fine Arts Department, for providing an opportunity and partly funding support to this research activity. Without supports of these institutions and personnels mentioned above, the excavation at the Intakhin kiln site would not be succeeded. We are indebted to them.

เอกสารประกอบการศึกษาและอ้างอิง

โกกรศรี นิยมานเทณินทร์.,

เครื่องถ้วยสังคัมภีร์ รายงานการสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓ (กรมศิลปากร จัดพิมพ์ครั้งแรก ๒๕๐๗ และจัดพิมพ์ครั้งที่สอง ในหนังสือเชิดชูเกียรติ นายโกกรศรี นิยมานเทณินทร์, ๒๕๒๕)

คงเดช ประพัฒน์ทอง.,

โบราณคดีประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๔ (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรตินายคงเดช ประพัฒน์ทอง นักโบราณคดี, ๔๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔)

โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), กองโบราณคดี กรมศิลปากร

- รายงานการขุดแต่งและการศึกษาเตาเผาห้วยลึก หมายเลข ๑ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง, ๒๕๒๕.
- รายงานเบื้องต้นการสำรวจ-ขุดค้นแหล่งเตาเผาในเขตอำเภอศรีสันติชัย จังหวัดสุโขทัย, ๒๕๒๖
- รายงานสำรวจแหล่งโบราณคดีที่แหล่งเตาเผาห้วยน้ำหยวก ตำบลขุนขอม อำเภอขุนขอม จังหวัดแม่ฮ่องสอน., ๒๕๒๖
- รายงานการสำรวจแหล่งเตาห้วยแม่คำ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจแหล่งเตาบ้านบ่อสวก ตำบลสวก อำเภอเมือง จังหวัดน่าน, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจและศึกษากระบวนการผลิตภาชนะดินเผาที่หมู่บ้านน้ำดิน ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจแหล่งเตาห้วยป่าไร่ ห้วยโง้ง และห้วยบวกปิ่น ตำบลหนองใต้ อำเภอสังขัณฑ์ จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจแหล่งเตาคลองโตนและห้วยปูละหม ตำบลหนองใต้ อำเภอสังขัณฑ์ จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจเวียงท่าวังทอง เวียงปูลาม และเวียงหนองหวี อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจเวียงพระธาตุจอมทอง เวียงด้อมคง และเวียงบัว ตำบลด้อม ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, ๒๕๒๗
- รายงานการสำรวจแหล่งเตาบ้านใหม่หนองฝักจิก : โป่งแดง ตำบลทรายขาว อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย, ๒๕๒๗

- รายงานการสำรวจแหล่งเตาบ้านวังไธ ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน., ๒๕๒๔
- จอห์น ซี. ฮอร์., เครื่องปั้นดินเผาไทย เอกสารวิชาการชุดเครื่องปั้นดินเผาลำดับที่ ๑ โครงการศึกษาเครื่องปั้นดินเผา จัดพิมพ์โดยศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไม่มีปีที่พิมพ์.
- จินตนา มีชัยบุญ และคณะ., รายงานการสำรวจชั้นพื้นฐาน “ทุ่งหินแตกหินเมือเมืองแกน” ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ จัดพิมพ์ เอกสารลำดับที่ ๖ (เอกสารอัคราณา เจ้าแม่), ๒๕๒๕.
- ชุมพล คินตัก อธิชัย ทั้งวัฒน์, พิมพ์ สุวานิช., ดิน (Clays) เอกสารเศรษฐกิจวิทย์ฯ เล่ม ๑๔ กองเศรษฐกิจวิทย์ฯ กรมทรัพยากรธรณี กรุงเทพฯ., ๒๕๒๑
- ทวีพยากรณ์, กรม., ๑๐๐ ปี กรมทรัพยากรธรณี, กรมทรัพยากรธรณีจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในโอกาสพระราชมาตุศร ๓ รอบ และในโอกาสที่กรมทรัพยากรธรณีมีอายุครบ ๑๐๐ ปี., ๒๕๓๕.
- นครพรวรรณ, พระยา., เครื่องถ้วยไทย (THAI POTTERY) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยานครพรวรรณ, ๕ เมษายน ๒๕๔๑.
- นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์., ภูมิศาสตร์กายภาพไทยภาคเหนือภาควิธานภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่., ๒๕๒๕
- ประจักษ์กรจักร, พระยา., พงศาวดารโยนก กรุงเทพฯ., ๒๕๑๕
- ประเสริฐ ณ นคร., “ประวัติศาสตร์ล้านนาจากจารึก” ใน งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร, พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุ ๖ รอบ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕.
- ปรีชา เล่าชู., การประยุกต์เทคนิคทางธรณีฟิสิกส์เพื่อค้นหาแหล่งเตาเผาโบราณบริเวณลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนคร และแหล่งเตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย. (รายงานเศรษฐกิจวิทย์ฯ ฉบับที่ ๑๔/๒๕๓๗, กองเศรษฐกิจวิทย์ฯ กรมทรัพยากรธรณี, ๒๕๓๗.
- ผาสุข อินทาวุธ สันชัย กระบวนแสง พเยาว์ นาควง., อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน. รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔, ภาคโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร., ๒๕๓๖.
- พจน์ เกื้อกูล., เครื่องถ้วยและเตาหินกำแพง, กรมศิลปากรจัดพิมพ์ .. ๒๕๑๕
- พายุ์ บุญมาก., “เครื่องถ้วยและเตาในภาคเหนือ” ใน เครื่องถ้วยในประเทศไทย, กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร., ๒๕๒๔

- พาสุส ดินยเศรษฐ., รายงานผลการสำรวจขุดค้นตามโครงการสำรวจขุดค้นเตาเผาเครื่องถ้วยชามเวียงกาหลง พ.ศ. ๒๕๒๒. หน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ (ต้นฉบับพิมพ์ดีด / ภาพประกอบ)., ๒๕๒๖
- ขุนพล อาสนจินดา, ศาสตราจารย์ พิณเอก., “ภูมิศาสตร์ล้านนาไทย”. ใน ล้านนาไทย. จังหวัดเชียงใหม่จัดพิมพ์เพื่อในโอกาสพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์., ๒๕๒๕.
- สรวิศ ดี่องสกุล., ประวัติศาสตร์ล้านนา. สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๒., ๒๕๓๔
- สาธิต ไพรชาญจิตร พาสุส ดินยเศรษฐ ประทีป เพ็งตะโก., แหล่งเตาล้านนา : เหวะผิงในในประเทศไทย ชุดที่ ๓, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร จัดพิมพ์ ., ๒๕๓๒.
- สาธิต ไพรชาญจิตร.,
- “สังคมโลก : เทคโนโลยีอุตสาหกรรมในเมืองศรีสัชนาลัย” ใน สยาม-อารยะ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๑., ๒๕๓๖.
 - “เตาปายาง” ใน สังคมโลกศรีสัชนาลัย กรมศิลปากรและบริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด พิมพ์ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคมโลกศรีสัชนาลัย., ๒๕๓๐.
 - เตาแม่น้ำน้อย โครงการโบราณคดีในประเทศไทย ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร จัดพิมพ์ ๒๕๓๐.
 - “ภาพรวมและสิ่งพบในแหล่งโบราณคดีภาคเหนือ” ใน โบราณคดีที่ภาค กองโบราณคดี กรมศิลปากร จัดพิมพ์ (เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๑๐ / ๒๕๓๐)., ๒๕๓๐.
 - “ความรู้เรื่องสังคมโลกไทยจากหลักฐานใหม่ : ด้วยเครื่องดินเผาและเตาสังคมโลก” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องหลักฐานและข้อมูลใหม่ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย., สหภาพประวัติศาสตร์ในประเทศไทยร่วมกับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์ ๒๕๓๑.
 - “ข้อมูลใหม่เรื่องเตาเผาและเครื่องเคลือบดินเผาที่เมืองฝ่าน” นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๔.
 - “แหล่งเตาเผาเครื่องเคลือบที่วัดน้ำหลวง อ.ขุนยวม จ. แม่ฮ่องสอน” นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๔.
 - โบราณคดีเครื่องถ้วยไทย ตอนที่ ๑. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาประวัติศาสตร์เครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (เอกสาร

โพธิ์ธิ์), ๒๕๓๒.

- "พัฒนาการของสิ่งของโลก : จากหัตถกรรมหมู่บ้านถึงอุตสาหกรรมเมือง; ศึกษาเฉพาะกรณีหลักฐานที่พบใหม่" ใน ศิลปศาสตร์อักษร สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุโขทัยธรรมาธิราช จัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบ ๑๒ ปี สาขาวิชาศิลปศาสตร์, ๒๕๓๕.
- "เตาเผาอินทขิล : อีกหนึ่งของมรดกอันเก่าแก่; การสืบต่อมหายาใจประวัติศาสตร์ล้านนา" ใน นิตยสารมรดกล้านนา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๔๐.

แสง มนวิฑูร, ศาสตราจารย์ ร.ด.ท. (ผู้แปล),

ชินกาลมาลีปกรณ์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ด.ท. แสง มนวิฑูร (เปรียญ), ๒๕๔๗

Rhodes, Daniel

KILNS : Design, Construction and Operation. Chilton Book Company., 1968.

Hein, Don and Sangkhanukit, Prachote

Report on the Excavation of the Ban Tao Hai Kilns, Pitsanulok, Thailand. Paper 1. Research Centre for Southeast Asian Ceramics, University of Adelaide, Adelaide, Australia. nd.

Hein, Don

Excavation of Kiln 42, Ban Ko Noi, Sisatchanalai, Thailand, 1984/85 : An Interim Report, Thai Ceramics Archaeological Project, unpublished, 1985.

Nakon Prah Ram, Praya

Tai Pottery. in Thai Pottery and Ceramics ; Collected articles from The Journal of Siam Society 1922-1980. The Siam Society, Bangkok., 1986.

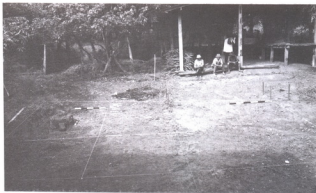
Nimmanahaeminda, Kraisi

Sangambaeng glazed petteries. in Thai Pottery and Ceramics ; Collected articles from The Journal of Siam Society 1922-1980. The Siam Society, Bangkok., 1986.

แผนที่ ๒ แผนที่ภูมิประเทศแสดงพื้นที่ทุ่งพัน_ask พันฝายมูลคาม และที่ตั้งแหล่งอาศัยอินทรี

Map No. 2 Topographic map shows area of Thung Phan Ask Phan Fya Muang Kham and location of the Inthab Kham Site.

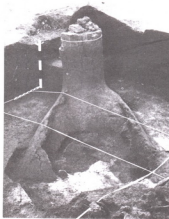

ภาพที่ ๑

สภาพพื้นที่แหล่งเตาอินทรีก่อนขุดบริเวณบ้านนาหวางดี
ใจเหมว มีแนวการขุดค้นคืออาคาร เป็นสี่เหลี่ยม 15
เป็นลานบ้าน ทางซ้ายมือมีร่องรอยภาพปรากฏอย่าง
บ่งชี้เตาเผาภาชนะ ๑๗๗.๑ ไม่พบดินเผาค้น

Figure 1

Image of the Infakhin Kiln Site at Mr. Duang
Dee Chaihanong's place at pre-excavation
stage. For left in the image, top of the
Kiln (TK) is presented.

ภาพที่ ๒

หลุมขุดค้น เค.1 ระหว่างการขุดค้นพบเตา
เผาภาชนะ ๑๗๗.๑

Figure 2

Excavation pit No. K.1 when the Kiln (TK)
was halfly uncovered.

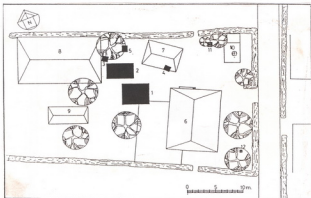

ภาพที่ ๔

การขุดค้นแหล่งเตาอินทักในบริเวณบ้านนาหว้า จังหวัด นครศรีธรรมราช หมู่ที่ ๑๑ ตำบล อินทัก อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
 Figure 4 Excavation the Intakin Kiln site at Mr. Duang Dee Chathanong's residential area.

ภาพที่ ๕ ในหลุมขุดค้น K2 พบซากเตาเผาจำนวน ๓ เตา คือ เตา ๑1K5.๑ เตา ๑1K5.๒ และเตา ๑1K5.๓ ในภาพทางด้านซ้ายมือเห็นแนวพาดเชื่อมเตา คือ เตา ๑1K5.๒ และซากขี้เถ้าที่ยังเป็นดินเผาและบางส่วนเตา คือ เตา ๑1K5.๓ ซึ่งมีลักษณะรูปร่างปากที่ดู
 Figure 5 Part of Kiln No. 11K2, 11K3 and 11K5 has been unearthed in the excavated pit K2. For 11K5, 1 is chimney of Kiln No. 11K2. Right, major part of Kiln No. 11K3 with entrance and pot-chamber are presented.

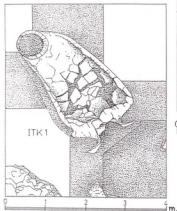
แผนที่ที่ ๑

แสดงพื้นที่แหล่งเตาอินทขินบริเวณที่ ๑ (บ้านนาหลวงดี จังหวัด) บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ที่ ๑ ต. อินทขิล อ. แม่ระมาด จ. เชียงใหม่ แสดงตำแหน่งหลุมขุดค้น

Plan No. 1

Area map showing location of Intakhin Kiln Site Area 1 and excavation pits at Mr. Duang Dee Chalthanong's house, Tambon Intakhin, Amphoe Mae Raeng, Chongwat Chaleng Mai.

1 หลุมขุดค้น เค.1	(Excavated Pit No. K.1)
2 หลุมขุดค้น เค.2	(Excavated Pit No. K.2)
3 ปล่องเตา สท.๓	(Kiln No. 3 chimney)
4 ปล่องเตา สท.๔	(Kiln No. 4 chimney)
5 ปล่องเตา สท.๕	(Kiln No. 5 chimney)
6 บ้านนาหลวงดี จังหวัด	(Mr. Duang Dees house)
7 หอธำมรงค์ หรือตู้ข้าว	(Rice-grain warehouse)
8 โรงเก็บวัสดุ	(Warehouse)
9 เสานมูก	(Pet - shelter)
10 บ่อน้ำ	(Well)
11 ศาล (ใหม่)	(Spilt house / old)
12 ศาล (เก่า)	(Spilt house / recent)

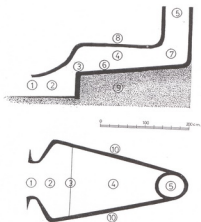
แผนผังที่ ๒
Plan No. 2

แผนผังที่ ๓
Plan No. 3

แผนผังที่ ๒
แสดงภาพการขุดพบเตาเผา ITK. ๑ ภาพหลังจากขุด
ค้นในหลุม เท. 1
แผนผังที่ ๓
แสดงภาพการขุดพบเตาเผา ITK. ๒ เตาเผาขนาดใหญ่
ITK. ๓ เตาเผาขนาดเล็ก ITK. ๕ ที่ พบในหลุม เท.2

Plan No. 2
Plan of Pit K.1 showing Kiln ITK1 after excavation.
Plan No. 3
Plan of Pit K.2 showing Kiln ITK2, ITK3 and ITK5
after excavation.

แผนผังที่ ๔

แสดงส่วนต่างๆ ของเตาเผา และคำอธิบายส่วนต่างๆ ของโครงสร้างเตาเผา

Plan No. 4

Drawing illustrates ceramic kiln skeleton and descriptions

แปลว่า

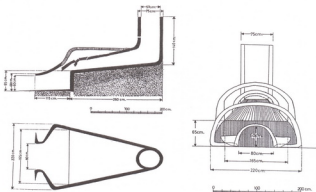
1 ปากเตา หรือช่องใส่ไฟ	(Fire Hole / Entrance)
2 ห้องเผาหรือห้องไฟ	(Fire Box)
3 กำแพงกั้นไฟ	(Fire Wall)

แสดงภาพ

4 ห้องการเผา หรือห้องเผา	(firing Chamber / Pot Chamber)
6 พื้นเตาในหรือถาดเผา	(Kiln Floor)
8 หลังเตา	(Kiln Roof)
9 ดินถมฐานเตา	(Compact Soil for Kiln Foundation)
10 ผนังข้างเตา	(Kiln Side- Wall)

ส่วนหลัง

5 ปล่องเตา	(Kiln Chimney)
7 คอเตา	(Kiln Throat)

แผนผังที่ ๕

ภาพวาดแสดงรูปร่างและขนาดของ เตา IK ๑

Figure 5

Drawings illustrate shape and size of the Kiln No. IK 1.

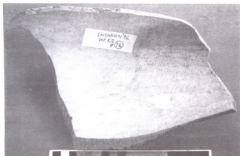

ภาพที่ ๖

ก้นโถ เกล็ดสีสองสี ด้านในเคลือบสีเขียวอ่อน ด้านนอกเคลือบสีน้ำตาลปนเหลือง เนื้อดินแกร่งสีขาวนวล พบในเตาหมายเลข อทข. ๖ แหล่งเตาอินทรีดินบริเวณบ้านนาหวาง

Figure 6

Parts of jar - bottom, bichrome glazed with light green glazed on inside and yellowish brown on outside of white stoneware body. They were unearthed from the Kiln IK2 of the Intokhin Kiln Site at Mr. Duang Dee's place.

a

b

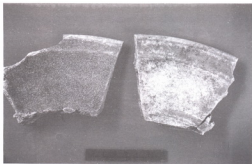

ภาพที่ ๗ a - b

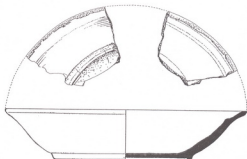
ชิ้นส่วนไห ผลิตขึ้นที่เตาเผาแบบกลางแจ้ง เนื้อดินแกร่งสีขาวนวล พื้นในไม่เคลือบผิว พบในเขตอุทยานธรณี อ.นพ. ๒ แหล่งเตา
อินทขินบริเวณบ้านนาควง

Figure 7 a - b

Parts of jar - body, yellowish brown glazed only on outside, white stoneware body. It was collected from the
Kiln IX2 at the Intakhin Kiln Site at Mt. Duang Dee's place.

a

b

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm.

ภาพที่ ๘ a - b

ภาพถ่ายและภาพวาดแสดงรูปทรงและการแบ่งภาคของ ก้นจานเคลือบสีเขียวอ่อนบนตัวเซรามิกสีขาว เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาอินทรี

Figure 8 a - b

Image and drawing illustrates form and section of plate, semi-transparent greenish glazed on white stoneware body, ceramic product of the Intakhin Kiln Site.

a

ภาพที่ ๙ a - b - c

ภาพการฉาบเคลือบสีเขียวอ่อนบนแผ่นเคลือบ
เนื้อดินสีขาว พบในการสำรวจแหล่งเตาอินทรี
บริเวณห้วยช้างเผือก

Figure 9 a - b - c

Cover, semi-transparent greenish glazed
on whitish gray stoneware body (celadon
wares), collected from the kiln site of Huay
Chang Tai.

b

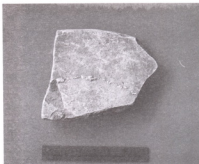
ภาพที่ ๑๐

เศษภาชนะรูปจานเคลือบ เนื้อฉาบ
เคลือบสีเขียวอ่อนบนเคลือบ
สีเทาปนขาวจากแหล่งเตาอินทรี ภาพถ่าย
แสดงส่วนในฐานด้านข้างไม่เคลือบผิว

Figure 10

Image, sherd of greenish glazed
plate, ceramic product of the
Intachin Kiln Site, unglazed base.

ภาพที่ ๑๑

ชิ้นส่วนนี้แบนกลม มีร่องรอยของการประดิษฐ์ เป็นอุปกรณ์ใช้รองภาชนะในเตาเผา พบในการสำรวจแหล่งสายอินทรีบริเวณทิวเขายาย

Figure 11

Part of pot-support, disc - shape, adhered with footrim of ceramic ware. This is a kiln furniture used to support ceramic ware when loading in the kiln for firing. The item was collected from the Intakhin Kiln Site of Huay Chang Tal.

ภาพที่ ๑๒

เศษภาชนะเครื่องเคลือบสีเขียวอ่อนแบบชลาเสน เนื้อดินสีขาว พบในแหล่งสายอินทรี สุนทราภวนี้อยู่ได้เป็นเครื่องถ้วยชามโลกศรีรัตนโกสินทร์ และเครื่องถ้วยชลาเสนจากแหล่งสาพาน

Figure 12

Celadon ware sherds, High fired white body, collected from the Intakhin Kiln Site. The ceramic product here is comparable in quality to those of the Sangkhosok wares of Sratchanalai and celadon wares of the Phan Kiln Site.

ภาพที่ ๑๓ a - b

เศษภาชนะประเภทไหปากกว้าง เนื้อดินแกร่งสีขาว เคลือบสี
เขียวอ่อนแบบเซลาดอน พบในตารางขุดข. อพท. ๒ หมู่
บุตตัน เค 2

Figure 13 a - b

Potsherd of semi-transparent greenish glazed on whitish
gray stoneware body
(celadon wares), found in the Kln No. 15K 2 (Pt
K.2).

ภาพที่ ๑๔

นายดวงดี ใจทอง (ซ้าย) เจ้าของบ้านและที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งแหล่งขุดค้นศึกษา และอนุรักษณ์โบราณสถาน เขาเผ่าและหลุมขุดค้นไว้ไว้เป็นแหล่งศึกษาทางโบราณคดีและวัฒนธรรม ถิ่นนา โดยไม่คิดค่าตอบแทนใดๆ

Figure 14

Mr. Duang Dee Chatthanong (left), the owner of the land where the kiln site is located. With very kind of him, it made the excavation and preliminary observation of the kiln and pits have been fruitful.

ภาพที่ ๑๕ ชาวบ้านตำบลอินทรี และนักท้องถิ่นให้ความช่วยเหลือขุดค้นแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก

Figure 15 Villagers of Tambon Intakhin and visitors of the Intakhin Kiln Site during the excavation.

ภาพที่ ๑๖

คณะกรรมการขุดค้นแหล่งเตาอินทรี และชาวบ้านเป็นเจ้าคณะร่วมกันจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้สร้างเตา และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อความเจริญสืบมาของหมู่บ้าน

Figure 16

The excavation team and villagers of Boon Sanpatong made auspicious ceremony to worship the ancient potters and ancestor of the kiln site.

ภาพที่ ๑๗

ขุดค้นเตา ณ แหล่งเตาอินทรี ได้รับการขุดขึ้นและพัฒนาเป็นพื้นที่แล้ว โดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ๖ เชียงใหม่ สืบสวนจัดการขุดค้นในเขตนี้แล้ว ปัจจุบันมีผู้ใช้ไปเยี่ยมชมโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

Figure 17

Excavated pits of the Intakhin Kiln site has been preliminary conserved and developed. The Sixth Regional Office of Archaeology and National Museums, Chiangmai funded and constructed shelter to protect the pits and the kilns. The site is now interested and visited by tourists, students, officers and others.

ภาพที่ ๑๖๑๘

คณะทำงานสุคดีแม่ทัพแสนสิริ และชาวบ้านในป่าของ ร่วมกันจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้สร้างคานา และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อความป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน

Figure 16-19

The excavation team and villagers of Baan Sanpatong made auspicious ceremony to worship the ancient potter and ancestor of the kiln site.

ภาพที่ ๒๐

นายทาชินต์ ไพรชาญชีร์ นักโบราณคดี จว. หัวหน้าคณะทำงานชุดค้นคว้าแหล่ง
เศาอินทริล มอบเงินบริจาคในการทำฐานหล่อเศาให้คณะกรรมการหมู่บ้าน
เพื่อจัดตั้งกองทุนดูแลพิพิธภัณฑสถานชุดค้นคว้าเศาอินทริล

Figure 20

Mr. Sayan Pishanchit presents money to village board to found
"The Foundation for Maintenance the Archaeological Site Museum at
the Intakhin Kiln Site".

ความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนา กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ในลุ่มแม่น้ำกว

สยัณต์ ไพรชาญจิตร

สุภมาส ดวงสกุล

บทนำ

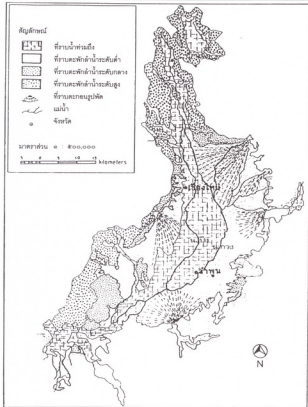
การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นไปโดยสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น ๆ กล่าวคือมนุษย์ย่อมเลือกภูมิประเทศที่เหมาะสมสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ดังนั้นการศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางกายภาพของแหล่งโบราณคดีจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะใช้ในการวิเคราะห์ตีความให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ดังกล่าว เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งหมายรวมถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ ลักษณะธรณีสัณฐาน ระดับความสูงของพื้นที่ โครงสร้างทางธรณีวิทยา ลักษณะดิน ดิน แร่ธาตุ แหล่งน้ำ พืชพรรณธรรมชาติ และภูมิอากาศล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สภาพพื้นที่ ความสูงต่ำ ลักษณะดินและดินล้วนมีบทบาทในการกำหนดชนิดพืชพรรณและป่าไม้ เช่น บนพื้นที่สูงพันธุ์ไม้ต่างๆ จะเป็นกลุ่มกึ่งไม้เมืองหนาว เนื่องจากอุณหภูมิค่อนข้างต่ำ ในขณะที่ปริมาณน้ำฝนสูง ส่วนในพื้นที่ระดับต่ำ ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพภูมิประเทศกับพืชพรรณธรรมชาติอาจผันแปรไปตามปัจจัยอื่นๆ มากกว่าในพื้นที่สูง เช่น ขึ้นอยู่กับขนาดและความต้องการของกลุ่มคน ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น ลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการดำรงชีวิตของคนในสมัยโบราณ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่จึงมีผลทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของผู้คนแตกต่างกันออกไป แต่ทั้งนี้จะต้องมีปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมเข้ามาประกอบด้วย การศึกษาปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดีควบคู่ไปกับการศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์จะทำให้มองเห็นและเข้าใจความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอันจะเป็นประโยชน์ในการแปลความเรื่องราวทางโบราณคดีมากยิ่งขึ้น

บริเวณลุ่มแม่น้ำ คือ บริเวณพื้นที่ซึ่งมีต้นน้ำล้อมรอบ เมื่อฝนตกน้ำฝนจะไหลลงลงสู่แม่น้ำ ทะเลสาบหรืออ่างเก็บน้ำในบริเวณนั้น (ราชบัณฑิตสถาน, ๒๕๖๒) ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำจึงประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันเป็นระบบ เช่น องค์ประกอบทางธรณีวิทยา ปฐพีวิทยา ธรณีสัณฐาน ภูมิอากาศ และพืชพรรณธรรมชาติ ด้วยความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเหล่านี้ พื้นที่ลุ่มแม่น้ำจึงมีความสัมพันธ์ต่อการดำรงชีวิตและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์มาตั้งแต่อดีตกาล เห็นได้จากการพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการใช้พื้นที่ลุ่มแม่น้ำอยู่อาศัยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ

เช่น การพบหลักฐานกลุ่มคนสมัยหินใหม่บริเวณลุ่มแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี กลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียง บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงความและแม่น้ำอื่น ๆ ในภาคอีสานของประเทศไทย, กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, ท้าจีน และอื่น ๆ ในภาคกลาง ฯลฯ

บริเวณภาคเหนือของประเทศไทยมีพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำระหว่างหุบเขาจำนวนมาก ที่ราบลุ่มแม่น้ำเหล่านี้มีหลักฐานของชุมชนในระยะเริ่มแรกมากมายทั้งที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีและปรากฏเรื่องราวในเอกสารตำนานต่าง ๆ เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ ตำนานสิงหนวัติ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ฯลฯ เนื้อหาในตำนานได้กล่าวถึงบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ในบริเวณนี้ เช่น แม่น้ำกก แม่น้ำสาย แม่น้ำอิง และแม่น้ำอุ เป็นต้น

ลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำกวังเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีเรื่องราวการเจริญขึ้นของบ้านเมืองในเอกสารตำนานมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ การศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีในพื้นที่นี้ได้พบหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนอย่างต่อเนื่องยาวนานมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะบริเวณนี้เป็นที่ราบกว้างใหญ่ มีแม่น้ำปิงและลำน้ำสาขาไหลผ่านพื้นที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่สำคัญของแม่น้ำปิงตอนบนนั้นเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจ เนื่องจากได้พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโลหะตอนปลาย ต่อเนื่องมาจนเป็นแหล่งกำเนิดของบ้านเมืองในวัฒนธรรมหริภุญไชย ซึ่งถือเป็นการเริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภาคเหนือและมีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมจนเข้าสู่สมัยล้านนาในที่สุด การพบหลักฐานของชุมชนในระยะต้นประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนเจริญเข้าสู่บ้านเมืองระดับรัฐหรืออาณาจักรในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังนั้นมีประเด็นน่าสนใจว่า มีปัจจัยใดบ้างที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการของบ้านเมืองในพื้นที่นี้ ในการศึกษาพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังได้พบแหล่งโบราณคดีประเภทต่าง ๆ หลายแห่ง แต่ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีในแต่ละยุคสมัยกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ความรู้เรื่องวิถีชีวิตและพัฒนาการทางวัฒนธรรมในบริเวณนี้ยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร การศึกษาค้นคว้านี้จะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติอันจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

แผนที่ ๑๑ แสดงลักษณะภูมิประเทศบริเวณที่ราบเชิงน้ำ - ลำพูน
ที่มา : นาสศิริ วงศ์หาญศิริ, ภูมิศาสตร์กายภาพภาคเหนือ, ๒๕๒๕.

๑ สภาพโดยทั่วไปของกลุ่มแม่น้ำกว

๑.๑ ที่ตั้ง ขนาด และขอบเขต

บริเวณลุ่มแม่น้ำกวเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของแอ่งที่ราบเชิงใหม่ - ลำพูน ซึ่งเป็นแอ่งที่ราบ ที่กว้างใหญ่ที่สุดในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย โดยแอ่งที่ราบนี้มีแม่น้ำปิงเป็นแม่น้ำสายหลักที่สำคัญ

แม่น้ำกวเป็นแม่น้ำ ๑ ใน ๑๑ ลำน้ำสาขาหลักของแม่น้ำปิง มีลำน้ำสาขาย่อยที่ไหลลงสู่แม่น้ำกวอีก ๓๖ สาขา (ศิริ มณีวรรณ, ๒๕๓๒) ต้นน้ำแม่น้ำกวอยู่ที่ดอยนางแก้ว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาผีปันน้ำตะวันตกในบริเวณเส้นรุ้งที่ ๑๘ ๐๐' - ๑๘ ๐๕' เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘ ๑๗' - ๙๘ ๒๘' ตะวันออก บริเวณบ้านยางนาผือ อำเภอค้อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ไหลจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ลงสู่แอ่งที่ราบเชิงใหม่ - ลำพูน ผ่านเขตอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันกำแพง อำเภอสันทราย อำเภอเมือง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และเข้าสู่เขตอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน บรรจบกับแม่น้ำปิงที่บ้านสบกว อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน รวมความยาวทั้งสิ้นประมาณ ๑๐๕ กิโลเมตร

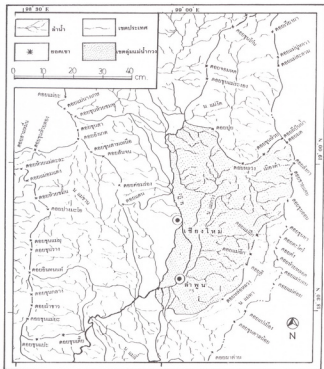
พื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวมีขนาดประมาณ ๑,๘๗๓ ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสาขาย่อยของแม่น้ำกวทั้ง ๓๖ สาขา (ศิริ มณีวรรณ, ๒๕๓๒)

ขอบเขตลุ่มแม่น้ำกวทางทิศเหนืออยู่ที่สันปันน้ำของทิวเขาผีปันน้ำตะวันตก ซึ่งปันน้ำให้แม่น้ำกวกับแม่น้ำจัต ขอบเขตทางทิศตะวันออกจรดสันปันน้ำของทิวเขาผีปันน้ำตะวันตก โดยปันน้ำให้แม่น้ำกวกับแม่น้ำฮู่ ขอบเขตลุ่มแม่น้ำกวทางใต้จรดลุ่มแม่น้ำ โดยยึดคอคอด และคอคอดถองหลวงเป็นสันปันน้ำของสองลุ่มน้ำ และขอบเขตทางทิศตะวันตกเป็นบริเวณพื้นที่ของลุ่มแม่น้ำปิง จึงกำหนดขอบเขตลุ่มแม่น้ำกวทางทิศตะวันตกอยู่ที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันออก

๑.๒ สภาพภูมิประเทศ

โดยทั่วไปลักษณะภูมิประเทศของแอ่งเชียงใหม่ - ลำพูนแบ่งได้ ๕ ประเภท ดังนี้

๑. ที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) อยู่ตรงกลางแอ่งที่ราบโดยเฉพาะพื้นที่ราบระหว่างแม่น้ำปิงและแม่น้ำกว มีระดับต่ำสุดที่ ๒๘๔ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง (รทก.) และมีระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร ร.ท.ก. ลักษณะพื้นที่ราบถึงเกือบราบ มีความลาดเอียงประมาณ ๐ - ๑ เปอร์เซ็นต์ ที่ราบน้ำท่วมถึงประกอบด้วยดินดินธรรมชาติ (natural levee) มีลักษณะเป็นสันดินริมแม่น้ำลาดต่ำลงเล็กน้อยไปยังบริเวณที่อยู่ห่างริมแม่น้ำออกไป ดินดินธรรมชาติเกิดจากตะกอนที่ทับถมในช่วงน้ำหลาก ซึ่ง

แผนที่ ๑.๑๐ แผนที่เขตลุ่มน้ำกุ่ม

อ้างอิงจาก การศึกษาความเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตรของพื้นที่ลุ่มน้ำสาขานองบัวในลุ่มน้ำกุ่มตอนบน. ศิริ
มณีวรรณ, ๒๕๓๕.

แม่น้ำปิงและแม่น้ำกวระระบายน้ำไม่ทัน น้ำจึงล้นท่วมฝั่งที่ราบนี้เป็นประจำทุกปี ถัดจากคันดินไปเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ (back swamp) ถัดจากพื้นที่ลุ่มต่ำออกไปเป็นเขตที่ราบน้ำท่วมถึง

๒. สามตะพักลำน้ำระดับต่ำ (low terrace) อยู่ระหว่างสามตะพักลำน้ำระดับกลางและที่ราบน้ำท่วมถึง มีพื้นที่กว้างขวางทางด้านตะวันออกของแอ่งที่ราบ ประกอบด้วยตะกอนทราย และดินเหนียวยุคควอเทอร์นารี พื้นผิวค่อนข้างราบเรียบถึงเป็นคลื่นลอนเล็กน้อย มีความลาดเอียงจากเชิงเขาหรือสามตะพักลำน้ำระดับกลางลงสู่ที่ราบน้ำท่วมถึง ประมาณ ๐ - ๓ เปอร์เซ็นต์ มีระดับความสูงประมาณ ๓๐๐ เมตร ร.ท.ก. ถึงประมาณ ๓๒๐ เมตร ร.ท.ก.

๓. สามตะพักลำน้ำระดับกลาง (middle terrace) อยู่ระหว่างสามตะพักลำน้ำระดับสูงกับสามตะพักลำน้ำระดับต่ำ มีความสูงระหว่าง ๓๒๐ - ๔๐๐ เมตร ร.ท.ก. ความลาดเอียงประมาณ ๒ - ๔ เปอร์เซ็นต์ ปรากฏอยู่ตอนเหนือของแอ่งที่ราบ ประกอบด้วยตะกอนยุคเทอร์เชียรี (tertiary) มีกรวด ทราย และดินเหนียว บางแห่งเป็นดินลูกรังและมีชั้นศิลาแลงอยู่ด้วย พื้นผิวค่อนข้างราบเรียบ บางบริเวณเป็นคลื่นลอนเล็กน้อย มีทางน้ำไม่มากนัก แต่มีแอ่งหรือหนองน้ำรูปร่างต่างๆ ขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๐๐ - ๒๐๐ เมตรปรากฏอยู่ทั่วไป

๔. สามตะพักลำน้ำระดับสูง (high terrace) คือ พื้นที่ส่วนบนของสามตะพักลำน้ำ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลมากกว่า ๔๐๐ เมตร ลักษณะพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาด (Undulating) ถึงลอนชัน (rolling) ความลาดเอียง ๒ - ๑ เปอร์เซ็นต์ มีตะกอนยุคเทอร์เชียรีปรากฏอยู่ตามขอบที่ราบติดกับเชิงเขาโดยทั่วไป ยกเว้นเชิงเขาทางด้านตะวันออกของแม่น้ำกวระ ส่วนเหนือของแอ่งที่ราบมีระดับความสูงประมาณ ๓๕๐ - ๔๐๐ เมตร ร.ท.ก. หรือสูงจากที่ราบน้ำท่วมถึง ประมาณ ๕๐ - ๑๐๐ เมตร

๕. ที่ราบดินตะกอนรูปพัด (alluvial fan) แม่น้ำที่ไหลจากหุบเขาอยู่สู่ที่ราบส่วนใหญ่มักจะทิ้งตะกอนบริเวณปากหุบเขาทำให้เกิดพื้นที่ราบลักษณะแผ่กระจายคล้ายรูปพัด ความลาดเอียงประมาณ ๑ - ๕ เปอร์เซ็นต์ มีร่องน้ำประสานสาย (broadbed drainage pattern) เชื่อมโยงกันเป็นตาข่ายบนที่ราบรูปพัด ร่องน้ำเหล่านี้มีน้ำไหลเฉพาะเมื่อฝนตกหนัก กระแสน้ำไหลมาจากภูเขาสูงที่อยู่ตอนบน

ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน ปรากฏที่ราบดินตะกอนรูปพัดบนสามตะพักลำน้ำระดับต่ำอยู่ ๒ แห่ง คือ แห่งแรกบริเวณที่แม่น้ำกวระไหลออกมาจากหุบเขาอยู่สู่ที่ราบ อยู่ในเขตอำเภอสันทราย และอำเภอคอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนอีกแห่งหนึ่งนั้นปรากฏครบบริเวณที่แม่น้ำทาไหลออกจากหุบเขาลงสู่ที่ราบ อยู่ในเขตอำเภอป่าซาง และอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ที่ราบนี้มีความลาดเทน้อย เช่นเดียวกับสามตะพักลำน้ำระดับต่ำ โดยที่ราบดินตะกอนรูปพัดของแม่น้ำกวระจากโคกรูปพัดถึงปลายรูปพัดของที่ราบ มีระยะทางประมาณ ๑๕ กิโลเมตร มีความต่ำระดับเพียง ๒๐ เมตร (นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, ๒๕๒๕)

๑.๑ สภาพทางธรณีวิทยา (Geology)

พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยประกอบด้วยหินซึ่งมีอายุเก่าแก่ที่สุดตั้งแต่ยุคพรีแคมเบรียน (Precambrian) จนถึงใหม่ที่สุดคือ ยุคควอเตอร์นารี (Quaternary) ซึ่งยังมีการทับถมของตะกอนจากแม่น้ำอยู่ หินที่ปรากฏมีทุกประเภททั้งหินอัคนี หินชั้น และหินแปร ซึ่งมีการก่อกำเนิดต่างกัน ในช่วงยุคธรณีที่ผ่านภาคพื้นดินส่วนนี้มีการเคลื่อนไหวหลายครั้ง บ้างจัดต่างๆ ดังกล่าวทำให้ภาคเหนือมีโครงสร้างที่สลับซับซ้อน และมีภูมิสังฐานที่แตกต่างกันออกไป

ในช่วงยุคพรี-แคมเบรียน พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยเป็นทะเล มีการทับถมของหินตะกอนอันได้แก่ หินทราย หินดินดาน และหินปูน หินเหล่านี้ถูกแปรเปลี่ยนเป็นหินไนส์ ส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในทิวเขาถนนธงชัยส่วนตะวันออก หลังจากพื้นที่ยกตัวขึ้นมาเป็นแผ่นดินอยู่ระยะหนึ่งก็เข้าสู่มหายุคพาลีโอโซอิก (Paleozoic) พื้นที่นี้มีทะเลปกคลุมอีก มีการสะสมตัวของตะกอนต่างๆ ระหว่างยุคคาร์บอนิเฟอรัส (Carboniferous) มีการเคลื่อนไหวของเปลือกโลก ทำให้ตะกอนเหล่านี้ถูกบีบคั้นให้โค้งงอ (folds) ในแนวเหนือ - ใต้ ก่อเกิดเป็นภูเขาได้บ้าง หินอ่อนเหลวซึ่งอยู่ข้างใต้ได้ดันตัวตามขึ้นมาเป็นแกนกลางของภูเขาเมื่อเย็นลงเรียกว่าหินแกรนิต ปัจจุบันปรากฏอยู่ในทิวเขาถนนธงชัยตะวันออกด้วย การเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้ทะเลตื้นขึ้น ในช่วงระหว่างยุคคาร์บอนิเฟอรัสถึงก่อนสิ้นยุคเพอร์เมียน ทะเลที่หินตะกอนกำลังสะสมตัวอยู่ในทะเลได้เกิดภูเขาไฟระเบิด หินภูเขาไฟและเถ้าถ่านได้ตกทับถมในทะเลเป็นชั้นๆ สลับกับชั้นหินตะกอน หลังจากภูเขาไฟระเบิดแล้วพื้นแผ่นดินยกตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนบางบริเวณมีลำน้ำขึ้นน้ำลงเป็นแผ่นดิน ทิวเขาถนนธงชัยส่วนตะวันออกและทิวเขาผีปันน้ำส่วนตะวันตกเป็นแผ่นดินที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ซึ่งเป็นระยะสิ้นสุดของมหายุคพาลีโอโซอิก

ส่วนที่เหลือเป็นทะเลจากมหายุคพาลีโอโซอิกก็เป็นที่ทับถมของตะกอนมหายุคเมโสโซอิก (Mesozoic) ต่อไป ในยุคไทรแอสสิก (Triassic) มีการเคลื่อนไหวของเปลือกโลกอีก หินแกรนิตได้ถูกดันขึ้นมาติดตามการเคลื่อนไหวย่นั้น ปัจจุบันปรากฏอยู่ที่จังหวัดเขาถนนธงชัยส่วนตะวันออกและทิวเขาผีปันน้ำส่วนตะวันตก ทะเลของมหายุคเมโสโซอิกแห้งหายไปในยุคจูแรสสิก (Jurassic) พื้นที่ภาคเหนือจึงเป็นแผ่นดินทั้งหมด ต้นยุคเทอร์เชียรีซึ่งสืบต่อมาจากมหายุคเมโสโซอิกเกิดการเคลื่อนไหวของเปลือกโลก ทำให้ผืนแผ่นดินของภาคเหนือแตกกว้าง มีการเลื่อน (faults) ยก (emergence) และทรุด (subsidence) ที่สำคัญ คือ พื้นที่ที่ทรุดลงไประหว่างพื้นที่ที่ยกสูงขึ้น (grabben) มีลักษณะเป็นแอ่งจึงรองรับน้ำซึ่งไหลลงจากที่สูงข้างเคียง กลายเป็นทะเลสาบน้ำจืด ก้นทะเลสาบเป็นที่ทับถมของตะกอนที่แม่น้ำพัดพาลงมากับกระแสน้ำ ต่อมาพื้นที่ที่ยกสูงขึ้น น้ำในทะเลสาบระบายออกไป ก้นทะเลสาบจึงกลายเป็นที่ราบในภูเขา ที่ราบต่างๆ ในภาคเหนือมีกำเนิดมาจากสาเหตุนี้รวมทั้งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน

หลังยุคเทอร์เชียรี (Tertiary) แผ่นดินค่อยๆ ราบ แต่ยังมีแผ่นดินไหวตามแนวรอยเลื่อน (faults) ส่วนใหญ่มีทิศทางในแนวเหนือ - ใต้ และตะวันออกเฉียงเหนือ - ตะวันตกเฉียงใต้ ดังนั้นหินยุคเทอร์เชียรี

จึงยังคงถูกยกขึ้นบ้าง ทดลงบ้าง ในยุคไพลสโตซีน (Pleistocene) หินปะชอกที่เวียนทลวได้ไหลย้อย
ขึ้นมาเป็นธารลาวาทั่วพื้นที่ราบหลายบริเวณ

ในปัจจุบันแม่น้ำยังคงไหลพัดพาตะกอนจากที่สูงลงไปที่บ่อตามที่สูงหรือตามท้องแม่น้ำลำธาร
โดยทั่วไปเรียกว่า ตะกอนควอเตอร์นารี (Qa) โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง - กว และลุ่มน้ำอื่นๆ
(นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, ๒๕๒๔)

๑.๔ ดิน (Soils)

ดินในภาคเหนือของประเทศไทย มีหลายชนิดแตกต่างกันออกไปตามปัจจัยทางภูมิประเทศและ
วัตถุต้นกำเนิดดิน จำแนกออกเป็นระดับกลุ่มดินตามระบบการตรวจเกษตรแห่งสหรัฐอเมริกา (USDA)
ได้เป็น ๗ กลุ่มดินใหญ่ๆ ดังนี้ (สมยศ กิจคำ, ๒๕๓๔)

๑. *Alluvial Soil* หรือ *Entisols* เป็นดินใหม่อายุน้อย เกิดจากดินตะกอนที่ทับถมตามที่ราบลุ่ม
ริมแม่น้ำ พบในพื้นที่ราบลุ่มน้ำ (lowland) ที่ปรากฏอยู่ตามหุบเขา มีความอุดมสมบูรณ์พอสมควร
ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตรกรรมทำนาข้าว หรือ ปลูกพืชไร่ต่างๆ

๒. *Low Humic Gley Soils* หรือ *Ultisols / Alfisols* เกิดจากดินตลว (alluvial soils)
ที่ใช้ในการเกษตรมีน้ำแช่ซึ่งเป็นประจำ การระบายน้ำลว น้ำแช่ในดินบ่อยๆ จนเกิดจุดสีประ (mottling)
มีสภาพความเป็นกรดสูง (pH 4.5-5.5) ส่วนใหญ่จะพบในนาข้าว

๓. *Red Brown Earths* หรือ *Alfisols* พบในบริเวณภูเขาที่เป็นตลว เช่น เทือกเขาหินปูน
ภูมิอากาศฤดูฝนและฤดูแห้งที่ชัดเจน ดินเค็มชื้น ความเป็นตลวสูง (pH ๕ - 7) มีดินเหนียวในชั้นล่างมาก
เมื่อเปียกจะสีนและเหนียวจัด เมื่อแห้งจะแตกกระแวงได้

๔. *Reddish Brown Lateritic Soils* หรือ *Alfisols* ลักษณะดินคล้ายๆ ดิน *Red Brown Earths*
แต่จะมีสภาพเป็นกรดจัด (pH 4.5-6.5) ดินเค็มชื้น ชั้นล่างมีดินเหนียวมาก ความอุดมสมบูรณ์พอสมควร
พื้นที่ที่มีดินชนิดนี้ถูกปลูกใช้ทำไร่เลื่อนลอยสูงมากที่สุด

๕. *Red - Yellow Podzolic Soils* หรือ *Ultisols* พบทั่วไปในพื้นที่ป่าไม้ เป็นดินทราย หรือ
มีเศษหินที่สลายตัว ก้อนกรวด หรือศิลาและเศษอยู่เสมอ แต่เป็นชั้นดินที่ค่อนข้างลึก ระบายน้ำได้
ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ สภาพความเป็นกรดปานกลาง (pH 5-6) ดินบนสีเทา หรือค่อนข้างดำ
และค่อยๆ จางลงดินชั้นล่าง เป็นสีริคๆ สีเหลืองหรือสีนแถบเหลือง ส่วนใหญ่จะพบในป่าเต็งรัง
หรือป่าเบญจพรรณ

๖. *Grey Podzolic Soils* หรือ *Ultisols* พบมากในระดับพื้นที่ค่อนข้างสูง เป็นที่ลุ่มๆ คดๆ
ฤดูแห้งและฤดูฝนสลับกันเห็นได้ชัด เป็นดินทรายจัด ระบายน้ำได้มาก ดินบนสีเข้มหรือสีเทาแล้วจะค่อยๆ
จางลงจนเป็นสีขาวในช่วงฤดูแห้ง และจางลงเรื่อยๆ เพราะอินทรีย์วัตถุถูกชะล้างไปมาก ระบายน้ำได้ดี
แต่ชั้นดินลึกดิน พบศิลาและอินชั้นล่างลงไป ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มักพบในป่าเต็งรังเท่านั้น

๗. *Reddish Brown Latosols* หรือ *Oxisols* เป็นดินที่เกิดจากหินตลว ผ่านตกดิน ดินสี

น้ำตาลหรือสีละมั่ง เป็นดินเหนียว จนถึงดินเหนียว มัก่วนหยุข ความเป็นกรดปานกลาง (pH 5-6) พบตามภูเขาเป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่มากนักเป็นหย่อมเล็กหย่อมน้อย มีดินจำพวกแอนดิสต์ปรากฏว่่วนอยู่ด้วย

๑.๕ แหล่งน้ำผิวดิน

แหล่งน้ำสำคัญในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกว่งนอกจากแม่น้ำกว่งและลำน้ำสาขาแล้วยังมีแม่น้ำปิงอยู่ทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำ และยังมีแหล่งน้ำผิวดินที่สำคัญอื่นๆ อีกทั้งลำห้วย ลำธาร หนองน้ำ จากการศึกษาดูแผนที่ภูมิประเทศ มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ พบว่ามีแหล่งน้ำสำคัญที่ไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่ศึกษาดังนี้

๑. ห้วยเตาไห เป็นลำห้วยที่เกิดจากหุบเขาทางตอนเหนือของบ้านห้วยเตาไห แล้วไหลผ่านบ้านเตาไห ไหลลงเหมืองแม่แฝกที่บ้านแม่เตาไห อยู่ในเขตอำเภอดันทราราย ความยาวประมาณ ๑๑ กิโลเมตร

๒. ห้วยโจ้ เป็นลำห้วยที่เกิดจากการไหลของห้วยคงมารวมกันแล้วไหลผ่านบ้านโป่ง บ้านทุ่งยาว และบ้านแพะ แล้วไหลไปรวมกับเหมืองหนองหาร ห้วยโจ้อยู่ในเขตอำเภอดันทราราย จังหวัดเชียงใหม่ ความยาวประมาณ ๑๓ กิโลเมตร

๓. เหมืองแม่แฝก เป็นแนวคลองส่งน้ำของชลประทานแม่แฝกซึ่งกั้นแม่น้ำปิงในเขตอำเภอดันทรารายแล้วไหลไปรวมกับแม่น้ำกว่งที่บริเวณบ้านหัวสูง ความยาว ๒๒ กิโลเมตร

๔. เหมืองชลประทานแม่กว่ง เป็นแนวคลองส่งน้ำของชลประทานแม่กว่ง ซึ่งกั้นแม่น้ำกว่งในเขตพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอดันการังพะงแล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ป๋อน บริเวณบ้านอาประสิทธิ์ เขตอำเภอดันการัง ความยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร

๕. ห้วยคัง เป็นลำห้วยที่เกิดจากที่ราบสูงบริเวณบ้านป่าสักงาม ของอำเภอดอยสะเก็ด ไหลผ่านบ้านห้วยคัง แล้วไหลลงไปรวมกับแม่น้ำกว่งบริเวณที่ลุ่มของบ้านแก้งคำเก่า ความยาวประมาณ ๔ กิโลเมตร

๖. ห้วยคองจาง ต้นน้ำอยู่ในบริเวณเขาสูง ๕๐๐ เมตร ทางด้านตะวันออกลำห้วยนี้ ไหลมาทางตะวันตกผ่านบ้านต้นผึ้ง และไหลลงสู่แม่น้ำกว่งที่บ้านวังธาร เขตอำเภอดอยสะเก็ด มีความยาวประมาณ ๗ กิโลเมตร

๗. ห้วยฮ่องฮัก ต้นน้ำแยกจากแม่น้ำกว่งที่บ้านวังธาร อำเภอดอยสะเก็ดแล้วไหลลงทางใต้แยกออกเป็นสาขาต่างๆ และยังมีสาขาหนึ่งไหลมาจากหุบเขาทางตอนเหนือของตัวอำเภอดอยสะเก็ด แล้วไหลมารวมกับบริเวณทางตะวันออกของบ้านใหม่ (๑) ความยาวประมาณ ๔ กิโลเมตร

๘. น้ำแม่คาว เกิดจากการไหลมารวมกันของน้ำเหมืองหนองหาน และน้ำแม่ตู และเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอดอยสะเก็ดและอำเภอดันทราราย จังหวัดเชียงใหม่ ความยาวประมาณ ๑๐ กิโลเมตร

๙. น้ำไ้ว เป็นลำน้ำสาขาที่แยกออกจากแม่น้ำกว่งที่บ้านปากด้วย อำเภอดันทรารายแล้วไหลไปรวมกับแม่น้ำคาว ที่บ้านแม่คาว อำเภอดันทราราย ความยาวประมาณ ๕ กิโลเมตร

๑๐. เหมืองกอน ต้นน้ำเหมืองอยู่ที่บ้านหัวหิน ไหลไปรวมกับแม่น้ำกว่งผ่านบริเวณแอ่งที่ราบ

เชียงใหม่ เขตอำเภอสันทราย ความยาวประมาณ ๕ กิโลเมตร

๑๑. ห้วยฮ่องไคร้ ต้นน้ำเกิดจากหุบเขาทางทิศตะวันออกของอำเภอคอตตะเก็ด แล้วไหลมารวมกับห้วยบอนที่บ้านห้วยบอน มีความยาวประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

๑๒. ห้วยบอน ต้นน้ำเกิดจากหุบเขาสูงทางเหนือของบ้านวัด อำเภอคอตตะเก็ด ไหลไปรวมกับเหมืองร้องอินทรีที่บ้านแม่จ้อง มีความยาวประมาณ ๘ กิโลเมตร

๑๓. เหมืองหลวง เป็นลำเหมืองสาธารของแม่น้ำลาว อยู่ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ แล้วไหลไปรวมกับแม่น้ำกวงบริเวณเขตติดต่อของอำเภอสาร์ภักดิ์กับอำเภอด่านคำแพง มีความยาวประมาณ ๕ กิโลเมตร

๑๔. น้ำแม่ปูคา ต้นน้ำเกิดจากห้วยน้ำงาซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่บริเวณคอตตะเก็ด อำเภอสันกำแพงและห้วยทราย อำเภอสันทราย ไหลไปรวมกับน้ำแม่กวงที่บ้านปากด้วยหลวง ความยาวประมาณ ๑๓ กิโลเมตร

๑๕. น้ำแม่ฮอน ต้นน้ำเกิดจากห้วยลาน ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของอำเภอด่านคำแพง แล้วไหลผ่านบริเวณที่ราบสูงลงสู่แม่น้ำปูลา มีความยาวประมาณ ๑๔ กิโลเมตร

๑๖. น้ำแม่สลาบ แยกจากลำน้ำแม่ปิง อำเภอเมืองเชียงใหม่ ไหลผ่านอำเภอสาร์ภักดิ์ และไปรวมกับแม่น้ำกวงที่บ้านช่างคำ ของอำเภอเมืองลำพูน มีความยาวประมาณ ๑๖ กิโลเมตร

๑๗. น้ำแม่ทิ ต้นน้ำเกิดจากคอตตะเก็ดซึ่งเป็นเขตติดต่อของอำเภอด่านคำแพงกับอำเภอเมืองลำพูน ไหลลงผ่านที่ราบลงสู่แม่น้ำกวงบริเวณบ้านศรีดอนชัย อำเภอเมืองลำพูน ความยาวประมาณ ๒๑ กิโลเมตร

๑๘. ห้วยแม่ตึบ ต้นน้ำเกิดจากลำห้วยต่างๆ ของคอตตะเก็ด คอตตึบ คอตห้วยบง คอตกัวมื่น คอตจืหมากฟ้า และคอตกลบ ไหลรวมกับห้วยสันป่าสักที่บ้านลีคำเป็นน้ำแม่ฮาก ความยาวประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

๑๙. น้ำแม่ฮาก แม่ลำน้ำเกิดจากน้ำแม่ตึบรวมกับห้วยสันป่าสัก แล้วไหลผ่านที่ราบลงสู่แม่น้ำกวง บริเวณบ้านท่าล้อ มีความยาวประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

๒๐. น้ำแม่ตู้ เป็นลำน้ำที่แยกจากเหมืองแม่แฝกไหลลงสู่ที่ราบ ผ่านหมู่บ้านและที่นาแล้วไหลลงสู่แม่น้ำลาว น้ำแม่ตู้มีความยาวประมาณ ๘ กิโลเมตร

๒๑. น้ำเหมืองแม่หนองหาน เป็นน้ำเหมืองที่แยกจากลำน้ำแม่ปิงที่บ้านวังดินไหลลงบริเวณที่ราบผ่านที่นาและหมู่บ้าน แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ลาวที่บ้านหัวริน ความยาวประมาณ ๑๑ กิโลเมตร (อุคมศิริปัญญา, ๒๕๒๐)

๑.๖ พืชพรรณ

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำปิง - กวามีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินทั้งในที่ราบลุ่มและที่ดอนอยู่เสมอๆ ดังนั้นพืชพรรณที่พบอยู่ในที่ราบลุ่มและที่ดอนจึงเปลี่ยนไปตามฤดูกาลและภาวะความต้องการของตลาด พื้นที่โดยส่วนใหญ่ซึ่งเป็นที่ราบเชิงภูใช้ประโยชน์ในการทำนาข้าว ปลูกพืชไร่ต่างๆ และทำสวนผลไม้ ส่วนในบริเวณพื้นที่สูงนั้นยังคงสภาพเป็นป่าไม้ดงดิบ คือ บริเวณภูเขาสูงทางตอนเหนือและทางตะวันออกของพื้นที่ศึกษาเป็นป่าไม้ชนิดดงดิบ ซึ่งส่วนมากเป็นป่าเต็งรัง และปรากฏป่าไม้ชนิดไม้ดัด

โบหรือป่าดงดิบบ้างในบริเวณยอดเขาสูง ถัดลงมาบริเวณที่ราบเนินตะกอนรูปพัดแม่น้ำกวังทางตอนบน และที่ราบแอ่งตะกอนรูปพัดแม่น้ำทางตอนล่างของพื้นที่ศึกษารวมทั้งบริเวณที่ราบระหว่างแม่น้ำปิง และแม่น้ำกวังเป็นบริเวณพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ถั่วเหลือง กระเทียม ยาสูบ และข้าว และบริเวณพื้นที่ราบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวังส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่นๆ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔)

๑.๘ การใช้ที่ดินในปัจจุบัน

การใช้ที่ดินบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังนั้นสัมพันธ์กับชนิดพืชพรรณที่ปรากฏนั้นคือ บริเวณพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ซึ่งเป็นที่ราบ ลักษณะดินเป็นดินเหนียว การระบายน้ำค่อนข้างเลวถึงเลว มีค่าความเป็นกรด - ค่างอยู่ในช่วง ๔.๕ - ๔.๐ ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์ในการทำนา ส่วนในบริเวณที่มีลักษณะดินเป็นดินร่วนหรือร่วนปนทราย สภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบจนถึงบริเวณเนินเขา การระบายน้ำมีทั้งเลวและดี ค่าความเป็นกรด - ค่าง ประมาณ ๔.๕ - ๔.๐ พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์ในการทำนา ปลูกพืชไร่ และผลไม้บางบริเวณเป็นที่อยู่อาศัย สำหรับในบริเวณที่ลาดเชิงเขาซึ่งเป็นดินเหนียวปนกรวด การระบายน้ำมีค่าความเป็นกรด - ค่างอยู่ในช่วง ๔.๕ - ๔.๕ ส่วนใหญ่ใช้ในการปลูกพืชไร่หรือทำไม้เนื้ออ่อน

โดยทั่วไปแล้วการใช้ที่ดินบริเวณพื้นที่ศึกษามีทั้งที่เป็นพื้นที่ป่าไม้ซึ่งกระจายตามภูเขาสูงต่างๆ และพื้นที่ที่เกิดขึ้นเนื่องจากกิจกรรมมนุษย์ คือ ที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรมบนที่ราบและเกษตรกรรมบนที่สูงซึ่งส่วนใหญ่จะกระจายอยู่ในบริเวณที่ราบทั้ง ๒ ฝั่งลำแม่น้ำปิงและแม่น้ำกวัง (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔)

๒

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในลุ่มแม่น้ำกว

๒.๑ ประวัติการศึกษาทางโบราณคดี

การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวยังเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนในระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีแล้วหลายแห่งทั้งแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีพัฒนาการของการอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นๆ ในประเทศไทยแล้ว การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่นี้ยังกระทำกันน้อยมากโดยเฉพาะเรื่องราวในช่วงก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น ซึ่งเรื่องราวที่ได้เรียนรู้ใหม่จะศึกษาตีความจากหลักฐานเอกสารต่างๆ ซึ่งเขียนขึ้นในระยะเวลาหลังทั้งนี้ ดังนั้นการกล่าวถึงประวัติการศึกษาทางโบราณคดีจึงจำเป็นต้องครอบคลุมพื้นที่ภาคเหนือทั้งภูมิภาค ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในบริเวณพื้นที่นี้ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒.๑.๑ การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคเหนือ

ศาสตราจารย์ฟริทซ์ ซารสิน (Fritz Sarasin) นักโบราณคดีชาวสวิสเซอร์แลนด์ได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๐๔ โดยสำรวจพบเครื่องมือหินกะเทาะแบบที่เรียกว่า ขวานกำปั้น (hand-axes) ทำจากหินไวโอลิตที่เก่าแก่มากแห่งหนึ่งในเขตอำเภอมอง จังหวัดเชียงใหม่ และเรียกเครื่องมือแบบที่ว่า โซแอมเนียน (Siamesian) และยังได้พบเศษภาชนะดินเผาแบบไม่มีลายและแบบลายเชือกทาบ รวมทั้งเครื่องมือทำจากกระดูกและเปลือกหอยร่วมด้วย ศาสตราจารย์ฟริทซ์ ซารสินเชื่อว่าเครื่องมือหินกะเทาะที่พบนี้เป็นของกลุ่มคนเผ่าดาร์วิคด้วยการล่าสัตว์และเก็บของป่า ยังไม่รู้จักการเพาะปลูก (จีน อู่ดี, ๒๕๒๔)

ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นต้นมา กรมศิลปากร โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) และหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ ได้ทำการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่แถบนี้ รวมทั้งการร่วมมือในโครงการร่วมระหว่างประเทศภายใต้ชื่อ โครงการโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ไทย - ฝรั่งเศส (Thai - French Prehistoric Research Project) ผลการศึกษาเท่าที่ผ่านมาทำให้ทราบภาพรวมเรื่องราวของกลุ่มชนดั้งเดิมในพื้นที่แถบนี้ในช่วงระยะเวลาก่อนการเกิดขึ้นของชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ทั้งในแง่รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การดำรงชีวิต ตลอดจนพัฒนาการทางเทคโนโลยี แม้จะไม่ชัดเจนมากนักก็ตาม แต่ก็ช่วยเปิดประเด็น การศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในบริเวณพื้นที่นี้เพิ่มขึ้นจากเดิมซึ่งอาศัยข้อมูลจากเอกสารประเภทตำนาน ผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำผี (Spirit Cave) ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔ โดย เรเชสเตอร์ กอร์มัน (Chester F.

Gorman) นักโบราณคดีชาวอเมริกัน หลักฐานทางโบราณคดีที่พบชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการการอยู่อาศัยในพื้นที่ภาคเหนือตั้งแต่ราว ๑๒,๐๐๐ - ๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยพบหลักฐานเครื่องมือหินกรวดขนาดกลางและขนาดเล็กในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้คนที่มีรู้จักกับหินพลากาจากแม่น้ำและอาจเพาะปลูกพืชอาหารหลายชนิด ในระยะเวลาต่อมาราว ๗,๕๐๐ - ๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว กลุ่มชนนี้ใช้เครื่องมือแบบขวานหินกะเทาะ (flaked stone adzes) เครื่องมือหินขัด และเริ่มมีการใช้ภาชนะดินเผาแล้ว (ฟิลิฐ เจริญวงศ์, ๒๕๒๕)

แหล่งโบราณคดีออบหลวง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแหล่งโบราณคดีที่พบหลักฐานการอยู่อาศัยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องยาวนานกว่าบริเวณอื่นๆ โดยพบหลักฐานตั้งแต่ระยะที่ใช้เครื่องมือหินกรวดขนาดกลางที่ เพ็ญมาช้าง อายุราว ๒๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว พบร่องรอยหมู่บ้านและชุมชนใช้เครื่องมือหินขัด (สมัยหินใหม่) และภาชนะดินเผา อายุราว ๗,๕๐๐ - ๖,๕๐๐ ปีมาแล้ว และพบหลุมฝังศพมีโครงกระดูกคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ระยะหลังที่ใช้สำริดแล้ว อายุราว ๑,๕๐๐ - ๕๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีออบหลวงโดยเฉพาะอย่างยิ่งกำไลที่ทำจากเปลือกหอยทะเลเป็นสิ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์หรือการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง ภาชนะดินเผาลายเชือกทาบแบบมีเชิงเป็นภาชนะที่มีรูปแบบแตกต่างออกไปจากที่พบในแหล่งอื่นที่อยู่ใกล้เคียง กำไลสำริดที่พบศึกษาเปรียบเทียบกับกำไลสำริดที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สายันต์ ไพรชาญจิธร และคณะ, ๒๕๓๑) หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้วผู้คนอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ได้มีพัฒนาการทั้งทางสังคมและเทคโนโลยีเจริญขึ้นในระดับหนึ่งแล้ว และยังได้มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ห่างไกลออกไป

๒.๑.๒ ภาพรวมพัฒนาการทางวัฒนธรรมและการอยู่อาศัยในลุ่มแม่น้ำวง

สำหรับในบริเวณลุ่มแม่น้ำวงนั้นได้พบร่องรอยหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ระยะหลัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑ - ๑๐) แล้วหลายแห่งซึ่งได้มีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีบ้างแล้ว ผลจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ระยะหลังในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำวง ทั้ง ๓ แหล่งคือ แหล่งโบราณคดีบ้านวังโฮ, แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้ และแหล่งโบราณคดีบ้านสันเปาซึ่งต่างก็เป็นแหล่งที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแนวลำน้ำวงนี้ หลักฐานที่พบชี้ให้เห็นว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำวงมีผู้คนอยู่อาศัยดำรงชีวิตแบบตั้งถิ่นฐานถึงคนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย กระจ่ายอยู่ตามแนวลำน้ำตั้งแต่บริเวณต้นน้ำในเขตอำเภอสอดยลเขตคลองมาฮังเขตเมืองลำพูน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นอย่างน้อย มีรูปแบบทางวัฒนธรรมร่วมกันเป็นของตนเอง และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกเห็นได้จากหลักฐานประเภทเครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลแก้ว ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหิน และน่าจะเป็นกลุ่มคนก่อนประวัติศาสตร์รุ่นสุดท้ายในพื้นที่ที่ตั้งหลักแหล่งถาวรในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำ ทำการเกษตรกรรม จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ เมื่อวัฒนธรรมจากภาคกลางของประเทศเข้ามาผสมผสานกับ

วัฒนธรรมท้องถิ่นบริเวณนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไปเป็นแบบที่ซับซ้อนขึ้น เกิดชุมชนระดับเมืองและรัฐ กลุ่มชนเหล่านี้ก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงรับเอาวัฒนธรรมแบบเมืองเข้ามา กลุ่มคนที่บ้านวังโฮ้งน่าจะเป็นกลุ่มที่รับเอาวัฒนธรรมแบบทวิภูฏาโยธยเข้ามามากกว่า เห็นได้จากหลักฐานการประดิษฐ์แบบทวิภูฏาโยธยในพื้นที่ดินดอนบนที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ (วีชัย คัททิตถิร, ๒๕๓๐)

การพบหลักฐานของกลุ่มชนดังกล่าวเป็นประเด็นสำคัญในการมองรูปแบบพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายก่อนจะกลายเข้าสู่ชุมชนในยุคการสร้างบ้านแปงเมืองช่วงแรกๆ ในพื้นที่นี้ ซึ่งแต่เดิมการศึกษาใช้หลักฐานสำคัญคือ เอกสารตำนาน ซึ่งมีข้อจำกัดคือเป็นการแต่งขึ้นในระบอบหลังโดยพระภิกษุในสมัยล้านนา ประกอบกับเนื้อหาที่มีกย่องหลังขึ้นไปถึงสมัยพุทธกาลซึ่งยังไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนเรื่องราวดังกล่าว

นอกจากแหล่งโบราณคดีสมัยเกษตรกรรมระยะหลังแล้วในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังยังได้พบแหล่งโบราณคดีในสมัยทวิภูฏาโยธยและล้านนาอีกหลายแห่ง เป็นหลักฐานที่แสดงถึงการพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองในพื้นที่นี้ โดยในการศึกษาจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดแหล่งโบราณคดีในสมัยล้านนา

๒.๒ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในลุ่มแม่น้ำกวัง

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังนี้ได้พบแหล่งโบราณคดีทั้งจากการสำรวจและขุดค้นหลายแห่งมีอายุสมัยตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยทวิภูฏาโยธย ลงมาจนถึงสมัยล้านนากระจายตัวอยู่ตามแนวแม่น้ำกวังและแม่น้ำปิง จากการศึกษาพบว่าในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังมีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาจำนวน ๑๓ แห่ง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีการขุดค้นแล้ว ๘ แห่ง และอีก ๕ แหล่งเป็นการสำรวจเบื้องต้นต่อไป

๒.๒.๑ แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้ ตำบลลำปูละ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

- **ที่ตั้ง** ตามพิกัดภูมิศาสตร์ประมาณ เส้นรุ้งที่ ๑๘°๔๘'๔๕" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๕°๐๕' ๔๒" ตะวันออก หรือพิกัด UTM 47QNA1๐๐7๑๑ สภาพโดยทั่วไปของแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้บริเวณที่พบหลักฐานเป็นเนินตะกอนลำนํ้าเก่าสูงประมาณ ๑ เมตร จากพื้นนาโดยรอบ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของเนินประมาณ ๕๐๐ เมตร มีระดับความสูงของพื้นที่ประมาณ ๓๐๓ เมตร รทก.

- **การค้นพบและการศึกษาแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ถูกค้นพบโดยบังเอิญในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยการขุดบ่อปลาของชาวบ้านหมู่ที่ ๕ บ้านยางทองใต้ พบโครงกระดูกมนุษย์ ๑ โครงพร้อมโบราณวัตถุประเภทกำไลหิน กำไลสำริด เครื่องมือเหล็กและภาชนะดินเผา

ในปีเดียวกันนี้หน่วยศิลปากรที่ ๔ และโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ)

ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร โดยนายสาธิต โพธิ์ราชูจิตรี และคณะ ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติม

- ผลการขุดค้นและศึกษาแหล่งโบราณคดี พบหลุมฝังศพมนุษย์ ๑ โครง เพศหญิง ลักษณะการฝังศพเป็นการขุดหลุมลงไปใต้พื้นดินธรรมชาติ กระดูกส่วนต่างๆ กระจัดกระจาย ลักษณะการกระจายตัวของกระดูกแสดงให้เห็นว่าผู้ฝังพยายามวางศพให้อยู่ในท่าตะแคงขวา หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก เป็นการฝังศพครั้งแรก (primary burial) (รูปที่ ๑)

โบราณวัตถุที่เป็นเครื่องประกอบการฝังศพประกอบด้วย (ภาพหลายเส้นที่ ๑, ๒)

๑. ภาชนะดินเผารูปจานขนาดใหญ่ ๑ ใบ และขนาดเล็ก ๑ ใบ ผิวเรียบไม่มีลวดลาย ปากกว้าง ก้นแบน ตรงขอบปากมน ทาไม้ดินสีแดงที่ขอบปากด้านนอกและด้านใน ขามใบใหญ่วางอยู่ที่ขอบหลุมทางด้านซ้ายของโครงกระดูก ส่วนขามใบเล็กพบวางอยู่ทางปลายเท้าของโครงกระดูก ภายในขามมีนิ้วหัวแม่มือข้างซ้าย ข้อที่ ๒ และกระดูกนิ้วเท้าข้อที่ ๓ ของนิ้วอื่นอยู่อย่างละ ๑ ชิ้น (รูปที่ ๒ และ ๓, ภาพหลายเส้นที่ ๔)

๒. ภาชนะดินเผาแบบหม้อทรงกลมก้นแบนเนื้อเครื่องดินสีเทาคล้ำและสีชมพูอ่อนถูกทุบแตก เอาชิ้นส่วนฝังไว้ไว้กับโครงกระดูก โดยส่วนใหญ่อยู่ทางปลายเท้า หม้อใบนี้คือดินที่กว้างขอบปากบานออกที่ให้เป็นสันมนและเว้าเล็ก ๆ ตั้งแต่ส่วนไหล่ คอ ขอบปากด้านนอกและด้านในมีรอยทาน้ำดินสีแดง (ภาพหลายเส้นที่ ๕) และยังพบเศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบอีกหลายชิ้นนำมาต่อกันได้เป็นรูปทรงหม้อขนาดใหญ่ คอกว้างสูง ปากบานออก ขอบปากมน มีการทาน้ำดินสีแดงเข้มด้านในและนอกขอบปาก

๓. เครื่องมือเหล็ก มีใบหอกเหล็กมีบ้องปลายหังง ๑ อัน ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๔ เซนติเมตร และเครื่องมือเหล็กรูปแบบเขื่อนหรือเหล็กสัดมีก้น ๑ อัน ปลายด้านหนึ่งกว้างแบนมีคม เป็นมุมโค้ง ด้านเป็นก้นหนา ยาว ๑๕.๘๐ เซนติเมตร (ภาพหลายเส้นที่ ๖)

๔. กำไลสำริดพบ ๓ อัน ลักษณะบางแบนตามแนวตั้งรูปแบบจักร ขอบทักเป็นเพ็ชร์ โคตรอบ มีลายก้านขดรูปตัวเอสบนหน้าตัวแถบกำไล ๑ อัน ส่วนอันที่ ๓ พบสวมอยู่กับกระดูกเรเดียส และอัลนาข้างขวาของโครงกระดูก (ภาพหลายเส้นที่ ๗, ๘)

นอกจากนี้ยังพบแว่นหิน ๒ ลูก (รูปที่ ๕) และเปลือกหอยทากบกหลายตัวซึ่งไม่ยืนยันว่าเป็นการฝังร่วมกับศพหรือไม่ เพราะเป็นหอยที่มีอยู่ตามธรรมชาติและพบในชั้นดินทั่วไป

หลักฐานที่พบชี้ให้เห็นว่าที่แหล่งโบราณคดีนี้เป็นแหล่งฝังศพเพียงอย่างเดียวโดยไม่พบชิ้นการอยู่อาศัย รวมทั้งหลักฐานที่ขุดบ้านจุได้ก็แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เป็นแหล่งฝังศพ โดยได้พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังร่วมกับโบราณวัตถุประเภทกำไลหิน กำไลสำริด ขอบทำเป็นลูกพวงเล็ก ๆ มีลายก้นหอย ตัวกำไลเป็นแถบบาง ๆ ตามแนวตั้ง มีลายก้านขดรูปตัวเอสบนหน้าในการอบเส้นคู่ขนานโคตรอบ เครื่องมือเหล็ก เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและลายเรือนสีส่วนใหญ่เป็นหม้อและขามก้นแบน (ภาพหลายเส้นที่ ๓, ๔)

การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบกำไลสำริดที่มีขอบเป็นลูกทรวง (รูปที่ ๔) กับรูปแบบกำไลสำริดที่พบในแหล่งโบราณคดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง และแหล่งโบราณคดีบ้านนาดี รวมทั้งศึกษาเทคนิคการต่อกำไลหินเข้าด้วยกันโดยวิธีเจาะรูบนตัวกำไลแล้วใช้โลหะร้อยเชื่อมต่อมีลักษณะคล้ายกับกำไลแบบเดียวกับที่พบในแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีบ้านนาดี แต่โลหะที่ใช้เชื่อมต่อกำไลหินย้อนจากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงทองได้ใช้เหล็ก ในขณะที่แหล่งโบราณคดีบ้านนาดีเชื่อมต่อด้วยตะกั่วสำริด

เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด กำไลหิน และภาชนะดินเผาสีแดงที่พบนี้เป็นลักษณะสำคัญของชุมชนสมัยโลหะตอนปลายที่พบโดยทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงกำหนดอายุเบื้องต้นในการขุดค้นครั้งดังกล่าวอยู่ในสมัยโลหะตอนปลาย มีอายุอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑ - พุทธศตวรรษที่ ๕ (500 B.C. - 100 A.D.) (สาธินันท์ ไพรชาญจิตรและคณะ, ๒๕๓๑)

ประเด็นการขุดค้นพบหลักฐานที่บ้านยางทองได้ก่อให้เกิดแนวความคิดปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาการของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์แบบสังคมเกษตรกรรมที่สามารถเชื่อมโยงกับชุมชนในสมัยต่อมาซึ่งแตกต่างไปจากสังคมเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวคือเชื่อว่ากลุ่มคนโบราณที่บ้านยางทองได้เคยอยู่ในระยะก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่กำลังจะพัฒนาก้าวเข้าสู่ชุมชนที่มีลักษณะเป็นบ้านเป็นเมืองในสมัยทวารวดี (สาธินันท์ ไพรชาญจิตร, ๒๕๓๑)

ต่อมาเมื่อได้มีการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ ซึ่งผลการขุดค้นพบลักษณะร่วมกันเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพและโบราณวัตถุที่ฝังร่วมกับศพเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้ และมีการนำตัวอย่างกระดูกที่ได้จากการขุดค้นไปกำหนดอายุโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์ได้ค่าอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ (ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, ๒๕๓๕) จึงอนุมานให้แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้มีอายุสมัยอยู่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวด้วย

๒.๒.๒ แหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

- **ที่ตั้ง** อยู่ทิศใต้ประมาณ เส้นรุ้งที่ ๑๘°๔๔'๓๘" เหนือ ๙๘°๐๕'๐๐" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA088723 พื้นที่ตั้งแหล่งเป็นเนินดินขนาด ๑๐ x ๘ เมตร อยู่ในที่ราบทางตะวันออกของแม่น้ำกว๋าง

- **การค้นพบและการศึกษาแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำได้รับการขุดค้นศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยนายวิชัย ดันเกิดตึก นักโบราณคดีประจำหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่

- **ผลการขุดค้นและศึกษาแหล่งโบราณคดี** จากการขุดหลุมทดสอบขนาด ๔ x ๕ เมตร แบ่งชั้นวัฒนธรรมได้ ๒ ชั้น คือ

ชั้นแรก เป็นแหล่งที่ใช้ฝังศพ โดยพบโครงกระดูก ๓ โครงถูกฝังร่วมกับเครื่องประกอบ

ศพคือ ภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดารูปทรงกลมมีการทำไม้ดินสีแดงแบบเดียวกับที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านเขาทองใต้ ขวานหินขัด กำไลหิน ใบหอกเหล็ก กระดุกสำริด และเปลือกหอยโดยที่ไม่พบวัตถุประเภทสำริดเลย (ภาพลายเส้นที่ ๑๐) ลักษณะการฝังศพและโบราณวัตถุที่ฝังร่วมเป็นลักษณะประเพณีการฝังศพที่สืบทอดมาจากก่อนประวัติศาสตร์ ผู้ดำเนินการขุดค้นกำหนดอายุสมัยขึ้นวัฒนธรรมนี้ไว้อย่างกว้างๆ ว่าเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนก่อนวัฒนธรรมสมัยทวารวดีหรืออาจเป็นกลุ่มชนเผ่าเผ่าดั้งที่อยู่ร่วมสมัยกับสังคมเมืองทวารวดีอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ เป็นชั้นการเข้ามาอยู่อาศัยประกอบกิจกรรมในสมัยล้านนาโดยกำหนดอายุจากการเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุที่พบ ประกอบด้วยเศษเครื่องถ้วยแบบล้านนา และเวืองกาหลง ได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ (วิจัย คันทิศศิริ, ๒๕๖๕)

ได้มีการนำตัวอย่างกระดูกมนุษย์ที่ได้จากการขุดค้นในชั้นวัฒนธรรมแรกไปกำหนดอายุโดยวิธีเรดิโอคาร์บอน (C-14) ผลการกำหนดอายุแล้วจะใช้ตัวอย่างจากกระดูกเพียงตัวอย่างเดียว แต่ผลที่ได้ก็เป็นตัวตัดสินประเด็นปัญหา กล่าวคือ ได้ค่าอายุประมาณ ๑,๖๔๐ ± ๙๐ ปีมาแล้ว ใช้ค่าลบจะได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ซึ่งสอดคล้องกับข้อสมมุติฐานที่ว่าแหล่งที่ฝังศพของชนก่อนสมัยทวารวดี และอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวเชื่อมต่อกับวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์ตอนต้นทางภาคเหนือของไทยที่ขาดหายไป (ธราพงศ์ ศรีสุชาติ, ๒๕๖๕)

๒.๒.๓ แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** ที่ตั้งตามพิกัดภูมิศาสตร์อยู่ที่เส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๒' ๕๖" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๐๐' ๑๐" ตะวันออก หรือที่พิกัด UTM 47QNA00355080 เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่บนที่ราบทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกระวีแก่งหนึ่งในเขตหมู่บ้านวังไฮห่างจากตัวเมืองลำพูนลงมาทางใต้ประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของแหล่งโบราณคดีเป็นที่โล่งบริเวณที่พบหลักฐานเป็นเนินดินสูงจากพื้นที่รอบๆ เล็กน้อย จากการขุดเจาะของราษฎรในพื้นที่ทำให้ทราบว่าพบการกระจายตัวของหลักฐานในพื้นที่ขนาด ๕๐๐ x ๕๐๐ เมตร พื้นที่แห่งนี้เคยเป็นที่นาที่มีการไถกลับพื้นที่ชั้นดิน และไถหน้าดินออกไปประมาณ ๖๐ - ๗๐ เซนติเมตร ปัจจุบันพื้นที่นี้เป็นที่เพาะปลูกพืช และทำนาโดยรอบ

- **การค้นพบและการศึกษาแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดี บ้านวังไฮถูกค้นพบโดยราษฎรที่ทำการขุดบ่อเลี้ยงปลาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้เคยมีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแล้ว ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ นายวิชัย คันทิศศิริ นักโบราณคดีประจำหน่วยศิลปากรที่ ๙ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ จำนวน ๒ หลุม ขนาด ๓ x ๓ เมตร ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ โดยโครงการก่อนประวัติศาสตร์ไทย-ฝรั่งเศส ภายใต้ความร่วมมือของฝ่ายวิชาการสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่และคณะนักโบราณคดีฝรั่งเศส และครั้งที่ ๓ เมื่อเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔ ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ โดยนายสาธิต โพธิ์ราชูจิตย์ได้ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนี้อีกครั้ง

- **ผลการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี**

๑) ผลการขุดค้นปี พ.ศ. ๒๕๓๐ สามารถแบ่งชิ้นวัฒนธรรมได้ ๒ ชิ้น คือ

ชิ้นวัฒนธรรมบวัก เป็นชิ้นที่พบกิจกรรมการฝังศพ โดยพบโครงกระดูก ๗ โครง จากการเปิดหลุมขุดค้นขนาด ๓ x ๓ เมตร จำนวน ๒ หลุม หลุมที่ ๑ พบโครงกระดูก ๕ โครง มีเนื้อเยื่อ ๒ โครง มีรวม ๓ โครง และหลุมที่ ๒ พบโครงกระดูก ๒ โครงสภาพกระดูกไม่สามารรถศึกษาได้ รูปแบบการฝังศพเป็นการฝังแบบนอนหงายเหยียดขาไม่มีสิ่งของเครื่องใช้ฝังร่วมกับศพ วางศพหันศรีษะไปทางทิศตะวันออกสิ่งของที่ใส่ไว้บนศพผู้ตายบางชิ้นมีการทำลาย เช่น ภาชนะถูกทุบให้แตกวางไว้กลางลำตัวและปลายเท้า (ภาพลายเส้นที่ ๑๑ - ๑๓)

สำหรับสิ่งของที่เป็นเครื่องประกอบการฝังศพมีดังนี้ คือ เครื่องมือเหล็กปลายของ ใบมีดเหล็ก เครื่องประดับสำริดรูปทรงกระบอก ๔ ชิ้นวางอยู่ใต้ภาชนะดินเผา ๒ ใบ (โครงกระดูกที่ ๑ - ๒ หลุมที่ทดสอบที่ ๒) (ภาพลายเส้นที่ ๑๔) ถูกปักแก้ว และเศษภาชนะดินเผาแบบขามก้นแบน เนื้อหยาบ จัดผิวเรียบทาน้ำดินชั้นสีแดง ซึ่งเป็นภาชนะรูปแบบเดียวกับที่พบฝังร่วมกับศพในแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้และบ้านสันป่าคำ (ภาพลายเส้นที่ ๑๕)

นอกจากโบราณวัตถุที่เป็นเครื่องประกอบการฝังศพดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังพบโบราณวัตถุอื่นๆ รวมอีก ดังต่อไปนี้คือ

หลุมทดสอบที่ ๑ พบ ภาชนะดินเผาก้นกลมคอสั้น โหลมีสันเล็ก ๆ ลำตัวมีลายตีประทับ เศษภาชนะดินเผาทาน้ำดินชั้นสีแดง เครื่องมือหินกะเทาะพบ ๕ ชิ้น เป็นเครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียวจากสะเก็ดหิน รูปสามเหลี่ยม ทำจากหินควอร์ตซ์เหล็กเล็กละเอียด มีการแต่งคม ๑ ชิ้น เครื่องมือแกนหิน ๒ ชิ้น เครื่องมือสะเก็ดหินรูปสามเหลี่ยม ๑ ชิ้น และค้อนหิน ๑ ชิ้น ตอนปลายมีรอยชำรุดที่เกิดจากการใช้งาน ทำจากหินควอร์ตซ์

สะเก็ดหินที่พบ เป็นเครื่องมือสะเก็ดหินขนาดเล็ก ๓ ชิ้น สะเก็ดหินที่กะเทาะจากแกนหินไม่ได้ใช้งาน (wasted flake) ๕ ชิ้น

นอกจากนี้ยังพบขวานดินเผา ชีءเหล็ก ถูกปัก และเครื่องมือเหล็ก ซึ่งพบ ๗ ชิ้น เป็นใบมีด ๒ ชิ้น และเป็นเครื่องมือเหล็กปลายงอคล้ายใบหอก ๕ ชิ้น ลักษณะปลายตีแบบบางโค้งงอ ด้านแบน ปลายเรียวแหลมสำหรับเขี่ยดำไม้หรือวัสดุอื่นๆ

หลุมทดสอบที่ ๒ พบภาชนะดินเผาแบบขามก้นแบน ผิวเรียบทาน้ำดินสีแดงภายในและภายนอกแบบเดียวกับที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ และบ้านยางทองใต้ หม้อปากผายเล็กน้อย ก้นตัดเรียบ และเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ

เครื่องมือสะเก็ดหิน รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีรอยแต่งคม

เครื่องมือเหล็ก ลักษณะเช่นเดียวกับที่พบในหลุมทดสอบที่ ๑

กำไลสำริดทรงกระบอก ๔ ชิ้น ตรงกลางคอเคลือบสีน้ำตาลอมฟ้ามีลายเป็นเส้นเล็ก ๆ พบสวมอยู่ที่โครงกระดูก (ภาพลายเส้นที่ ๑๔)

ถูกปักแก้ว พบบริเวณปลายเท้าโครงกระดูก มีทั้งสีเหลือง สีม่วง สีน้ำตาล สีดำ สีเขียว และสีฟ้า ถูกปักที่พบนี้เป็นแบบที่พบในภาคกลาง ภาคใต้ และภาคอีสาน

นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุที่ชาวบ้านพบและนำมามอบให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

หริภุญไชยคือ ลูกปัดแก้วคาร์เนเลียนสีส้ม ลูกปัดแร่อาเกต ลูกปัดแก้วสีน้ำตาลแดง สีฟ้า และกำไลแก้ว ซีริลลันธรรมะที่ ๒ เป็นชิ้นที่มีการพบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ ๑ เป็นภาชนะที่เทียบได้กับแบบภาชนะที่บรรจุกระดุกศิลปะแบบหริภุญไชย มีลวดลายขูดขีดเป็นเส้นเล็ก ๆ ในรูปสามเหลี่ยมและทำไม้ดินชันสีแดงที่ลาย ลักษณะรูปเดิมเป็นภาชนะก้นกลมคอยาวเล็ก ที่ปากมีขอบคล้ายน้ำคั้น แต่มีความหนาและรูปกว้างที่ใหญ่กว่า (ภาพลายเส้นที่ ๑๕)

กลุ่มที่ ๒ เป็นเศษภาชนะดินเผาแบบลำตัวป่อง ก้นกลมมีฐานเล็ก ปากผายเล็กน้อย ด้านในปากมีลายประดับขีดเป็นเส้น ๆ ภาชนะรูปแบบนี้ที่เคยพบมักใช้ในการบรรจุกระดุกหลังจากเผาแล้ว (ภาพลายเส้นที่ ๑๖)

กลุ่มที่ ๓ เป็นภาชนะดินเผาลายโหนดใหญ่ เนื้อหยาบ ปากผายออก ลำตัวกลมรี คอเล็กมีลายเชือกทาบตลอดลำตัวจนถึงไหล่ ถัดจากไหล่ขึ้นมามีลายเส้นพาดเฉียง (ภาพลายเส้นที่ ๑๗)

และในหลุมทดสอบที่ ๒ ได้พบภาชนะดินเผาสองใบซ้อนกัน ใบแรกลักษณะคล้ายโหนดใหญ่แต่ปากกว้างแบบหม้อปากผาย ลำตัวกลมรี คอคอดปากผายบาน จัดผิวเรียบทำไม้ดินชันสีแดง มีภาชนะอีกใบประกบบนปากใบแรก ลักษณะเป็นหม้อก้นกลมปากเรียบแบบขาม ที่ก้นมีลายเชือกทาบขนาดเล็กโดยรอบ ที่คอมีรอยขีดผิวทำไม้ดินชันสีแดง (ภาพลายเส้นที่ ๑๘)

นอกจากเศษภาชนะดินเผาแล้วในชั้นที่วัฒนธรรมที่ ๒ ยังได้พบเศษหินขัดทำจากหินควอร์ตไซต์ และพบลูกปัดแก้วรูปทรงกลมและทรงกระบอกร่วมอยู่ด้วย (วิธีขุด ค้นพบตีความ, ๒๕๓๒)

๒) ผลการขุดค้น โดย Jean-Pierre Pautreau ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔

ผลการขุดค้นแบ่งขึ้นดินได้ ๒ ชั้น พบโครงกระดูกในชั้นดินก่อนหริภุญไชย ๙ โครง เป็นโครงกระดูกผู้ใหญ่ ๓ โครง และโครงกระดูกเด็ก ๑ โครง ลักษณะการฝังศพแบบนอนเหยียดยาว มีทิศทาง การฝังเหมือนกันคือหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มักวางสิ่งของที่ฝังร่วมกับศพอยู่เหนือขา ศีรษะ หรือด้านข้างลำตัว โครงกระดูกเด็กสวมกำไลข้อมือข้างขวาที่ทำจากเมล็ดพืช (ภาพลายเส้นที่ ๒๐)

ส่วนโบราณวัตถุอื่นๆ ที่ฝังร่วมกับศพประกอบด้วย ลูกปัดแก้วสีแดง สีเขียว และสีฟ้า ยังได้พบสร้อยคอซึ่งทำจากลูกปัดเรียงกัน ๒๕๑ เม็ด อยู่ภายในภาชนะดินเผาวางอยู่ใกล้กับโครงกระดูกเด็ก เป็นลูกปัดที่ทำจากแก้ว รูปไข่ สีส้มแดง และสีฟ้า ๒๔๔ เม็ด และทำจากหินอาเกต (agate) สีดำหรือสี น้ำตาลต่ำสลับสีขาวรูปทรงเหมือนกลอง (bangle) ๓ เม็ด (ภาพที่ ๑)

ภาชนะดินเผาที่พบร่วมกับโครงกระดูก เป็นขามก้นแบน ทำไม้ดินสีแดงซ้อนทับอยู่บนหม้อ ก้นแบน ลำตัวป่อง ทั้งขามดินเผาและหม้อมีการเจาะรูที่ขอบปากทั้ง ๓ ด้าน ซึ่งอาจจะใช้เชือกร้อยสำหรับ ถึงใช้งาน ขามดินเผาไม่มีลักษณะคล้ายกับที่พบจากการขุดค้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ (ภาพลายเส้นที่ ๒๒, ๒๓ และภาพลายเส้นที่ ๒๕, ๒๖ ภาพที่ ๑) นอกจากขามดินเผาแล้วใกล้ๆ กันยังพบเครื่องมือเหล็กปลายงอ และพบแนวดินเผาสีดำ ยังถูกฝังร่วมกับโครงกระดูกเด็ก (ภาพลายเส้นที่ ๒๔)

เครื่องมือหินพบในชั้นดินเหนียวระดับที่มีการฝังศพ แต่มีความสัมพันธ์กับโครงกระดูกด้วย โดยเครื่องมือที่พบเป็นเครื่องมือขนาดใหญ่ (scraper) ที่มีการกะเทาะหน้าตัด (ภาพลายเส้นที่ ๒๒)

นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุที่ชาวบ้านพบจากการทำนาได้แก่ ขวานหิน กำไลสำริด และต่างหูทำจากแก้ว กำไลสำริดที่พบนั้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๘ เซนติเมตร กว้าง ๕ เซนติเมตร ลักษณะ

คล้ายกำไลสำริดที่ขุดพบเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ (ภาพลายเส้นที่ ๒๑, ภาพที่ ๔)

ส่วนในชั้นดินบนพบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ซึ่งมีการขูดขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมและเส้นขนานหรือประทับเป็นรูปร่างกลม (Jong - Pierre Pautou, ๑๙๖๖)

๑) ผลการขุดค้นปี พ.ศ. ๒๕๓๔ โดยฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ แบ่งชั้นวัฒนธรรมได้ ๓ ชั้นคือ

ชั้นวัฒนธรรมแรก เป็นชั้นที่พบกิจกรรมการฝังศพพร้อมกับสิ่งของเครื่องใช้ประเภทภาชนะดินเผา โดยพบโครงกระดูกเด็กเฉพาะส่วนศีรษะ ๑ โครงในหลุมทดสอบที่ ๒ (รูปที่ ๑๐) ส่วนหลุมทดสอบที่ ๑ ในชั้นวัฒนธรรมแรกนี้พบหลักฐานการใช้พื้นที่นี้เป็นที่อยู่อาศัย โดยพบร่องรอยหลุมเสา (รูปที่ ๑๒) และเต้าก่อไฟร่วมกับกลุ่มกระดูกสัตว์และเปลือกหอยน้ำจืดเผาไฟ (รูปที่ ๑๓) มีสะเก็ดหินเป็นจำนวนมากกระจายตัวอยู่ในกองไฟและบริเวณใกล้เต้า (บันทึกการขุดค้น, พ.ศ. ๒๕๓๔) นอกจากนี้ในชั้นนี้ยังได้พบเครื่องมือเหล็กปลายแหลม ถูกบดแก้ว ภาชนะดินเผา สะเก็ดหิน และชิ้นส่วนดินสับ

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ เป็นชั้นที่พบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย และถูกบดแก้ว

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๓ เป็นชั้นการอยู่อาศัยในสมัยล้านนา พบหลักฐานเครื่องถ้วยเคลือบจากแหล่งเตาพื้นเมืองล้านนา

ผลจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮทั้ง ๓ ครั้ง ชี้ให้เห็นว่าบริเวณพื้นที่นี้ในระยะเวลาถูกใช้เป็นพื้นที่ฝังศพ (burial site) และที่อยู่อาศัยร่วมกัน โดยผู้คนที่ดำรงชีวิตแบบสังคมดั้งเดิมก่อนการเกิดบ้านเมืองในวัฒนธรรมหริภุญไชย ในช่วงระยะเวลาต่อมาในสมัยหริภุญไชยผู้คนที่บ้านวังไฮนี้ยังคงใช้ประโยชน์จากพื้นที่นี้และมีการรับวัฒนธรรมบางอย่างจากหริภุญไชยเข้ามา

สำหรับภาชนะดินเผาที่มีลักษณะเป็นชามก้นกลมทาลำดินชั้นสีแดงที่พบในชั้นวัฒนธรรมแรกนั้น เป็นแบบที่พบร่วมกับโครงกระดูกที่แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้และแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ อีกทั้งระบบความเชื่อเรื่องความตายซึ่งยังคงลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิมเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเครื่องประกอบการฝังที่นิยมใส่รัดคู่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับลงไปกับศพหรือทิศทางการฝังศพในแนวเดียวกันคือหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก และการทำลายสิ่งของที่ฝังร่วมกับศพ (วิธีขี้ ดินเกิดติกร, ๒๕๓๒) สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะร่วมที่สำคัญของกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำกวางในระแวกที่แตกค้ำไปจากบริเวณพื้นที่อื่นๆ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวางโดยเฉพาะ ดังนั้นในที่จึงกำหนดเอาชุดเบื้องต้นชั้นวัฒนธรรมแรกที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮนี้ ว่าน่าจะมีอายุอยู่ร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ และบ้านยางทองใต้ คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒

๒.๒.๔ เมืองลำหูน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- ที่ตั้ง เมืองลำหูน หรือ หริภุญไชย ปัจจุบันตั้งอยู่ในตำแหน่งทิศทางภูมิศาสตร์ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๘°๓๙' ๑๖" - ๑๘° ๓๙' ๕๐" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๐๐' ๒๔" - ๙๘° ๐๐' ๔๖" ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมค้อนช้างี วางตัวตามแนวทิศเหนือใต้ โดยส่วนกว้างด้านเหนือไปแนวตะวันออก - ตะวันตกกว้างประมาณ ๔๙๐ เมตร ด้านใต้กว้างประมาณ ๕๕๐ เมตร และยาวในแนวทิศเหนือใต้ประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร (บรรเทา รุ่งรุจีและคณะ, ๒๕๒๔) ด้านทิศตะวันออกของเมืองติดกับ

แม่น้ำทวน ปัจจุบันตัวเมืองลำพูนมีแนวคูน้ำล้อมรอบทางด้านทิศเหนือ ตะวันตกและใต้ (รูปที่ ๑๑) ทางด้านตะวันตกมีแนวกำแพงเมืองดินที่เป็นประตูเมือง เรียกว่า ประตูมหาวัน ทำให้สันนิษฐานว่าแต่เดิมในสมัยกำแพงล้อมรอบจึงมีชื่อเรียกประตูเมืองปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เช่น ประตูช้างสี อยู่ทางด้านทิศเหนือ ประตูท่าช้าง อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นต้น

- หลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเมืองลำพูน

เอกสารตำนาน

การตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปงเมืองในระยะต้นประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภาคเหนือของไทยนั้นปรากฏเรื่องราวในเอกสารตำนานต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นโดยพระภิกษุในพุทธศาสนาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ เอกสารเหล่านี้มีหลายฉบับที่กล่าวถึงเมืองลำพูนหรือหริภุญไชย ที่สำคัญได้แก่ จินกาลมณีปกรณัม ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา พงศาวดารเมืองหริภุญไชย ฯลฯ

เอกสารเหล่านี้กล่าวไว้ตรงกันว่าฤๅษีวาสุเทพได้สร้างเมืองหริภุญไชยขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำทวนโดยมีผังเมืองเป็นรูปหอยสังข์ และยัญเชิงพระนางจามเทวีราชธิดาแห่งกษัตริย์เมืองละโว้ขึ้นมาปกครองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ มีกษัตริย์สืบเชื้อสายปกครองสืบต่อกันมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยพระยาธิบยาจึงสิ้นราชวงศ์ เพราะพระยาภิรมย์วงศ์แห่งทวารวดีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา เรื่องราวการขึ้นมาจากละโว้ของพระนางจามเทวีที่ปรากฏในเอกสารตำนานเหล่านี้ มีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นถึงการแพร่ขยายของวัฒนธรรมเนื่องในพุทธศาสนาจากภาคกลางของประเทศหรือวัฒนธรรมทวารวดีเข้าสู่พื้นที่ภาคเหนือโดยมีหริภุญไชยเป็นศูนย์กลาง ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก กล่าวคือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมไปในทางที่ซับซ้อนขึ้นกว่าเดิม มีการสร้างเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีกษัตริย์ปกครอง โดยมีเมืองหริภุญไชยเป็นศูนย์กลางการปกครอง และมีเมืองบริวารที่รับวัฒนธรรมหริภุญไชยกระจายออกไปในพื้นที่ห่างไกล เป็นการเข้าสู่ยุคสมัยประวัติศาสตร์ในระยะเริ่มแรกที่ค่อนข้างเป็นรูปธรรมในบริเวณพื้นที่นี้

ศิลาจารึก

หลักฐานศิลาจารึกที่เกี่ยวข้องกับเมืองหริภุญไชยมี ๗ หลัก คือ จารึกวัดคอนแก้ว ๒ หลัก จารึกวัดภูคด ๒ หลัก จารึกวัดมหาวัน ๑ หลัก จารึกวัดบ้านหลวง ๑ หลัก และจารึกวัดแสนข้าวห่อ ๒ หลัก ศิลาจารึกเหล่านี้จารึกด้วยภาษามอญโบราณผสมกับภาษาบาลี โดยตัวอักษรมอญโบราณที่ปรากฏในจารึกไม่มีลักษณะแบบเดียวกับจารึกสมัยพระเจ้าอินทิลลิตกษัตริย์พม่าที่เมืองพุกาม อายุอยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๖๒๘ - ๑๖๓๐ จารึกที่พบในสมัยหริภุญไชยทั้ง ๗ หลัก จึงน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และในศิลาจารึกเหล่านี้ได้กล่าวถึงกษัตริย์หริภุญไชยที่ครองราชย์อยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๕๙๖ - ๑๖๔๑ ทรงบำเพ็ญพระรากรุสศเนื่องในพุทธศาสนา (คงเดช ประพัฒน์ทอง, ๒๕๖๒)

- ผลการขุดค้นทางโบราณคดี

การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณเมืองเก่าลำพูนนั้น ได้เคยมีการขุดค้นทางโบราณคดีแล้ว ๓ ครั้ง ครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน ขุดค้นโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ครั้งที่ ๒ บริเวณวัดพระธาตุหริภุญไชย ขุดค้นโดย ว.ศ.ร.ผาสุก อินทราวุธ และคณะ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ และครั้งที่ ๓ บริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชยดำเนิน

การขุดค้นโดยนายสาธิต โพธิ์ชาภูจิระ นักโบราณคดี ๘ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐

สำหรับผลการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองลำพูนเก่าทั้ง ๓ แหล่งที่ผ่านมามีดังนี้

๑) บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน

ดำเนินการขุดค้นโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ บริเวณที่ขุดค้นแต่เดิมเป็นอาณาเขตคุ้มหลวงของเจ้าเมืองลำพูนมาก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเป็นศาลากลางจังหวัดลำพูน ผลการขุดค้นมีดังนี้

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้แบ่งขึ้นดินธรรมชาติได้ ๕ ชั้น และแบ่งเป็นชั้นการอยู่อาศัยได้ ๓ ระยะ โดยศึกษาจากพัฒนาการของภาชนะดินเผา

ระยะที่ ๑ เป็นระยะการอยู่อาศัยของชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญไชย ซึ่งแสดงร่องรอยการติดต่อของชุมชนแห่งนี้กับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่รุ่งเรืองขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ในชั้นนี้ได้พบหม้อมีสัน ซึ่งเป็นรูปแบบภาชนะที่แพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลางของประเทศ และยังได้พบตุ๊กตาดินเผารูปเด็กชายเปลือยซึ่งเป็นรูปแบบตุ๊กตาที่นิยมกันในวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย (ภาพถ่ายเส้นที่ ๒๗)

ระยะที่ ๒ เป็นระยะการอยู่อาศัยของชุมชนที่ต่อเนื่องมาจากระยะที่ ๑ โดยได้พบร่องรอยการติดต่อของชุมชนแห่งนี้กับชุมชนใกล้เคียงในภาคเหนือ ในชั้นนี้ได้พบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยปะปนกับภาชนะเคลือบจากเตาสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐) และเตาพื้นเมืองล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑) ในช่วงเวลานี้ผู้คนในวัฒนธรรมหริภุญไชยน่าจะติดต่อกับราชวงศ์ขว้าง (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๑๘) ราชวงศ์หยาวัน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐) และราชวงศ์หมีง (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑) ดังได้พบหลักฐานเครื่องถ้วยจีนปะปนอยู่ในชั้นวัฒนธรรมนี้ด้วย

ระยะที่ ๓ เป็นชั้นวัฒนธรรมของชุมชนในสมัยดินเผาอินทรีจนถึงปัจจุบัน และขุดพบสิ่งก่อสร้างที่สันนิษฐานว่าเป็นทางเดินก่อด้วยอิฐซ้อนกัน ๓ ชั้น (บวรวท รุ่งรุจี และคณะ, ๒๕๒๔)

๒) วัดพระธาตุหริภุญไชย

ขุดค้นโดย รศ. ดร. ผาสุก อินทราวู และคณะ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีพ.ศ. ๒๕๓๔ (ผาสุก อินทราวูและคณะ, ๒๕๓๖) บริเวณที่ขุดค้นเคยเป็นที่ตั้งวัดระคือเมืองมาก่อน ผลการขุดค้นพบว่ามีชั้นดินธรรมชาติโดยมากนี้อยู่ ๖ ชั้น แบ่งออกเป็น ๕ ชั้น วัฒนธรรมโดยพิจารณาจากการศึกษาพัฒนาการทางเทคโนโลยีและรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้ ดังนี้

ระยะที่ ๑ เป็นระยะแรกเริ่มของการเข้ามาอยู่อาศัยของชุมชนในบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ โบราณวัตถุที่พบในชั้นนี้ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินไม่แกร่งและไม่เคลือบเนื้อหยาบ เมาอุณหภูมิต่ำ ผิวสีน้ำตาล ปะปนากันพบมากที่สุดคือ “หม้อมีสัน” รูปทรงเป็นหม้อปากผาย มีทั้งก้นอิกและก้นเต้น ส่วนใหญ่เป็นหม้อก้นกลม ตกแต่งโดยการทำเป็นเส้นลวดเป็นเส้น ๑ - ๓ เส้น บางครั้งเส้นลวดนี้จะขึ้นเป็นเงอ ช่วงล่างของหม้อได้สันลงมาตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายจุดขีด หรือลายเครื่องจักสาน (ภาพถ่ายเส้นที่ ๒๔) ซึ่งเป็นรูปแบบภาชนะที่แพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๖ และเป็นภาชนะรูปแบบ

เดียวกับที่พบในชั้นวัฒนธรรมแรกบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำปาง จากการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์โดยวิธี C-14 ได้ค่าอายุ 1390 ± 70 B.P. (พ.ศ. ๑๙๑๓) (ผาสฐ อินทรารู และคณะ, ๒๕๓๖)

ระยะที่ ๒ เป็นระยะการอยู่อาศัยที่ต่อเนื่องมาจากระยะแรก ในชั้นนี้ได้พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบบนเดียวกับที่พบในชั้นที่ ๑ ประปรายอยู่กับเศษภาชนะดินเผานี้อะเอียดไม่เคลือบแต่เผาด้วยอุณหภูมิสูงซึ่งเป็นรูปแบบภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยเป็นจำนวนมาก อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

ระยะที่ ๓ เป็นระยะการอยู่อาศัยที่ต่อเนื่องมาจากระยะที่ ๒ โดยในชั้นนี้ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผานี้อะเอียดไม่เคลือบแบบหริภุญไชยประเภทหม้อน้ำ โถก กาน้ำดินเผา ฯลฯ (ภาพลายเส้นที่ ๒๙, ๓๐) ประปรายกับภาชนะเคลือบจากเตาพื้นเมืองล้านนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑

ระยะที่ ๔ ในชั้นนี้พบชิ้นส่วนเครื่องประดับสำริด ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยประปรายกับภาชนะเคลือบจากเตาพื้นเมืองล้านนา และเครื่องเคลือบลายครามของจีน นอกจากนี้ยังได้พบกระเบื้องหลังคาดินเผา นี้อะเอียดเรียบไม่เคลือบเป็นจำนวนมาก

ระยะที่ ๕ เป็นชั้นดินที่ถูกบกรวจากกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน ช่วงบนสุดเป็นดินถมใหม่ ชั้นล่างลงไปพบเศษอิฐประปรายกับกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมาก ที่น่าจะสัมพันธ์กับลานอิฐที่พบซึ่งน่าจะเป็นฐานอาคารประเภทหนึ่ง

๓) ภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย

ดำเนินการขุดค้นโดยฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ โดยนายสกลันต์ โพธิ์ธาตุจิตร ในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

บริเวณที่ทำการขุดค้นเป็นที่ตั้งของวัดเสน่ขาว่อมาแต่เดิม และเป็นที่ตั้งของคูคนักโทษก่อนที่จะมีการปรับพื้นที่เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย ณ สถานที่แห่งนี้ได้พบศิลาจารึก ๒ หลัก ใช้อักษรขอมอูยโบราณ ภาษามอญ เนื้อเรื่องกล่าวถึงผู้จารึก คือ ตุมหาณะระ แห่งหริภุญไชยว่าได้สร้างศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป ๑๐ องค์ ปูถุณดินโพธิ์ ๑๐ ต้น มะพร้าว ๕๐ ต้น และกล่าวถึงการบรรจุอัฐิบรรพบุรุษไว้ในคูหาที่วัดมหาวิมล

ผลจากการขุดค้นได้พบหลักฐานการใช้พื้นที่ในการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในระแวกเริ่มแรกของอาณาจักรหริภุญไชย ล้านนา และวัฒนธรรมโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน แบ่งชั้นการอยู่อาศัยได้ ๖ ระยะ

ระยะแรก ได้พบหลักฐานเศษภาชนะดินเผามีการจัดผิวมันและทาไม้ดินสีแดง รูปทรงคล้ายชาม ร่วมกับกระดุกสำริดขนาดใหญ่

ระยะที่ ๒ ได้พบตุ๊กตาวัวป่าดินเผา ขนาดเล็ก ๑ ตัว (รูปที่ ๑๔) และพบเศษภาชนะดินเผาประเภท หม้อมีสัน จำนวนมากพอสมควร กำหนดอายุโดยการเปรียบเทียบกับหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นบริเวณหน้าวัดพระธาตุหริภุญไชยซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ ๗๐ เมตร ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔

ระยะที่ ๓ ได้พบหลักฐาน “กิจกรรมการตีเหล็ก” ของผู้คนในระแวกนั้น ประกอบด้วย

๑. ชิ้นส่วนโครงร่างเตาสำหรับตีหรือถลุงโลหะ มีกลบข้าวและเศษภาชนะดินเผา

เป็นองค์ประกอบในเนื้อดินที่ใช้ก่อ

๒. เครื่องมือเหล็กที่ยังดีไม่เสร็จ วางอยู่รวมกัน ๔ ชิ้น เครื่องมือเหล็กเหล่านี้มี ๗ ชิ้น ที่รูปร่างแบนยาว คล้ายมีดหรือใบหอก ยาวประมาณ ๒๕ เซนติเมตร เป็นส่วนหนึ่งของใบมีด ๑ ชิ้น และอีก ๑ ชิ้นมีรูทรงแบนโค้งคล้ายเคียวเกี่ยวข้าว (รูปที่ ๑๗)

๓. ขี้วสารเผาไฟ ซึ่งพบเป็นจำนวนมากกับถมเป็นชั้นหนาบริเวณเตาและรอบ ๆ น้ำหนักรวมประมาณ ๕ กิโลกรัม ลักษณะเป็นขี้วเมล็ดสั้น กลมป้อมแบบขี้วเหนียว (รูปที่ ๑๖)

๔. ดินเผาไฟ ขี้เถ้า และถ่านไม้ทั้งที่เป็นชิ้นและป่นเป็นผง พบเป็นชั้นหนาพร้อมกับเมล็ดขี้วเผาไฟ และเครื่องมือโลหะ

๕. ชิ้นส่วนเบ้าหลอมโลหะ

๖. ลูกปัดแก้วสีเขียว ๑ ชิ้น

๗. กระดูกสัตว์ขนาดใหญ่

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในชั้นนี้ชี้ให้เห็นถึงกิจกรรมที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ นั่นคือการตีและหลอมเหล็ก ซึ่งยังไม่เคยพบหลักฐานมาก่อนในแหล่งโบราณคดีสมัยนี้ ทำให้ได้ทราบเทคโนโลยีการโลหกรรมของชุมชนในสมัยนี้ ทั้งยังสะท้อนถึงความเชื่อในการเผาข้าวสารเพื่อสังเวยหรือบูชา deity ที่ใช้ในกิจกรรมดังกล่าวของผู้คนกลุ่มนี้ด้วย ส่วนหลักฐานข้าวสารเผาไฟเป็นจำนวนมากนั้นชี้ให้เห็นถึงการเป็นสังคมเกษตรกรรมโดยการปลูกข้าวเป็นหลัก เครื่องมือโลหะรูปโค้งงอที่พบก็น่าจะขึ้นต้นการเกษตรกรรมดังกล่าวนี้เช่นกัน

ระยะที่ ๔ พบหลักฐานการอยู่อาศัยหนาแน่น โดยได้พบกลุ่มเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยที่บดบิ่นเป็นจำนวนมาก ลักษณะเป็นภาชนะคอสูง รูปร่างคล้ายที่ใส่ข้าวและทาน้ำมันสีแดง (รูปที่ ๑๕) นอกจากนี้ยังพบร่องรอยหลุมเสาหลุมในในระดับนี้

ระยะที่ ๕ เป็นชั้นการอยู่อาศัยในสมัยล้านนา โดยได้พบชิ้นส่วนเครื่องเคลือบจากเตาล้านนาปะปนกับเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย และเครื่องถ้วยจีน

ระยะที่ ๖ เป็นการใช้พื้นที่ในสมัยรัตนโกสินทร์พบหลักฐานสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐเป็นแนวยาว และชั้นดินบนสุดเป็นการปรับพื้นที่เพื่อสร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครหริภุญไชย

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นบริเวณภายในเมืองเก่าลำพูนและพื้นที่ใกล้เคียงแสดงให้เห็นว่าได้มีชุมชนโบราณเกิดขึ้นภายในเมืองแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ เป็นต้นมา เห็นได้จากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในถ้ำถ้ำเมืองบริเวณวัดพระธาตุหริภุญไชยและหน้าศาลากลางจังหวัดหลักฐานที่ได้จากชั้นวัฒนธรรมแรกสุดของทั้งสองแหล่งนั้นชี้ให้เห็นว่าชุมชนโบราณแห่งนี้มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับชุมชนสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากชุมชนที่เมืองลำพูนในระยะนี้นิยมใช้หม้อมีล้นซึ่งมีเทคนิคและรูปแบบเช่นเดียวกับในภาคกลาง และความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งสองวัฒนธรรมสืบต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ เนื่องจากได้พบประติมากรรมในพุทธศาสนารูปแบบคล้ายคลึงประติมากรรมแบบทวารวดีที่แพร่หลายอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากนี้ชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญไชยยังได้ติดต่อกับชุมชนศูนย์กลางทางวัฒนธรรม

อื่นๆ ในช่วงเวลานี้ กล่าวคือ การติดต่อกับศูนย์กลางพุทธศาสนาหินยานในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปาละ-เสนะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๗) โดยพบหลักฐานที่แสดงถึงการติดต่อกับกล่าวคือ พระพิมพ์ที่พิมพ์พุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีรูปแบบและคตินิยมเช่นเดียวกับพระพิมพ์อินเดียที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ จึงเป็นคตินิยมที่อาจจะผ่านเข้ามาทางพม่า อิทธิพลอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังปรากฏในพระพิมพ์อื่นๆ รวมทั้งงานสถาปัตยกรรมเจดีย์เหลี่ยมหรือเจดีย์ทรงปราสาทด้วย

ส่วนความสัมพันธ์กับมอญและพม่าที่พบปรากฏที่เกาะหินผา โดยเฉพาะเทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะด้วยการกดด้วยซี่ฟันเพื่อยังเป็นเทคนิคอินเดีย-โรมันที่แพร่เข้ามาทางพม่าสืบต่อมาจนถึงสมัยสุโขทัย เป็นที่นิยมในสมัยศรีวิชัยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ โดยพบในหลุมขุดค้นวัดพระธาตุหริภุญไชยและวัดสังฆาราม และกระจายออกไปยังเมืองโบราณร่วมสมัย เช่น เวียงกุมกาม เวียงท่ากาน และเวียงใน

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญไชยได้ติดต่อกับชุมชนเขมรสมัยบาฮันดังปรากฏวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบเขมรในกลุ่มพระพิมพ์ที่กระจายในชั้นวัฒนธรรมนี้ และยังได้มีการติดต่อกับค้าขายแลกเปลี่ยนกับจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง หยวน และหมิงด้วยดังปรากฏชิ้นส่วนภาชนะเคลือบของจีนในชั้นวัฒนธรรมหริภุญไชยตอนปลายติดต่อกับล้านนา (ผาสุร อินทราวุธและคณะ, ๒๕๓๖)

๒.๒.๕ แหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประตูสี่) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

วัดสังฆารามหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า วัดประตูสี่ เป็นวัดเก่าแก่ที่มีประวัติการสร้างเก่าไปถึงสมัยพระนางจามเทวี กล่าวกันว่าเป็นวัดหนึ่งในจำนวนที่สร้างขึ้น ๙ หมู่เมือง เพื่อเป็นสิริมงคลต่อดวงชะตาของเมือง และเป็นแหล่งโบราณคดีที่พบพระพิมพ์ดินเผาในสกุลช่างต่างๆ ที่มีชื่อเสียงเช่น พระองค์พระสิทธินาถกัมม พระสิทธินาง พระสิทธินาง พระสิทธินาง พระอินชามเทวี เป็นต้น และยังเป็นแหล่งที่มีหลักฐานด้านศิลปกรรม ประติมากรรมปูนปั้นต่างๆ และสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนาทั้งหินยานและมหายาน

- **ที่ตั้ง** มีตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ในพิกัดกริด UTM 47QNA ๐๐๕๕๐๓๐๒ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ ด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีติดกับถนนรอบเมืองและคูเมืองลำพูน

- **การค้นพบและศึกษาแหล่งโบราณคดี** ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้มีการปรับปรุงวัดโดยการก่อสร้างอาคารและรั้วเพิ่มเติม จากการขุดหลุมขุดอมริ้วได้พบหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ พระพิมพ์ดินเผาสกุลช่างต่างๆ ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดแก้วแบบทวารวดี กระดูกมนุษย์เก่าแก่ในภาชนะดินเผา และกลุ่มโครงกระดูกคนเป็นจำนวนมาก

แหล่งโบราณคดีนี้ได้เคยมีการขุดค้นศึกษาแล้ว ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ โดยหน่วยศิลปากรที่ ๔ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยเปิดหลุมขุดค้นบริเวณแนวรั้วด้านทิศตะวันออก ซึ่งเป็นบริเวณที่พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังอยู่ และครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

อีกครั้งหนึ่ง

- **ผลการขุดศึกษาแหล่งโบราณคดี**

๑) **ผลการขุดค้นโดยหน่วยศิลปากรที่ ๔ มี ดังนี้**

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๑ ซึ่งเป็นชั้นการเข้ามาอยู่อาศัยระยะแรกสุดได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างน้อย ๒ รูปแบบในชั้นดินที่อยู่อาศัยคือดินเผา โดยพบรูปแบบการปลงศพ อยู่ ๒ ประการ คือ พบวิธีการฝังศพอย่างมีระเบียบวิธีแบบหนึ่ง และการปลงศพโดยการเผาแล้วบรรจุในภาชนะ พบหลักฐานภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยที่มีกลุ่มเศษกระดูกมนุษย์เผาไฟบรรจุอยู่ ถือเป็นการฝังศพครั้งที่ ๒ (secondary burial) ลักษณะของหม้อที่บรรจุกระดูกแบบวัฒนธรรมหริภุญไชย เป็นแบบหม้อก้นกลม ขอบปากมีวนออกด้านนอก ลำตัวผายตอนข้างกลม พบร่วมกับลูกปัดแก้วที่นิยมกันมากในศิลปะทวารวดี

สำหรับลักษณะประเพณีการฝังศพแบบดินเผาลงใน พบโครงกระดูก ๓ โครง ทุกโครงหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก และนอนตะแคงขวา เจอเข้า มีลูกปัดแก้วสีคราม วางอยู่ใต้โครงกระดูกหมายเลข ๒ ไม่พบร่องรอยหลุมศพเนื่องจากเป็นดินตะกอนน้ำพา และอยู่ใกล้ระดับน้ำใต้ดิน

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ พบหลักฐานทางโบราณคดี คือ กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาตระกูลต่าง ๆ ลูกปัดและตุ๊กตารูปสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งภาชนะดินเผาและชิ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบเตาถ้ำกำแพง อาวูวาวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ซึ่งคาดว่าแหล่งจากชั้นดินบนลงมาระยะหลักหน้าดินสร้างกำแพงวัดแต่เดิม เนื่องจากชั้นนี้มีบางส่วนที่ดินถูกยึดแน่นเพื่อรองรับฐานกำแพง ส่วนกลุ่มพระพิมพ์นั้นไม่ได้มีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบเทียบกับศิลปกรรมเจดีย์วัดปู่ดู่ จังหวัดลำพูนซึ่งพระพุทธรูปนี้ในราว พ.ศ. ๑๙๖๖

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๓ เป็นชั้นดินอยู่อาศัยที่มีกิจกรรมการสร้างกำแพงวัด พบเศษภาชนะดินเผาในระยะหลังสุด (พิธีสุกักดิ์ บรรณานุกรม, ๒๕๓๑)

๒) **การขุดค้นโดยคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๓๔** สามารถแบ่งชั้นวัฒนธรรม ได้ ๔ ชั้นวัฒนธรรมคือ

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๑ เป็นระยะเริ่มแรกของการเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนแห่งนี้ โดยส่วนใหญ่ในชั้นนี้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเนื้อไม่แกร่งและไม่เคลือบ เป็นภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย รูปแบบส่วนใหญ่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เชิงเทียน (ภาพลายเส้นที่ ๓๑) และพบเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็กซึ่งผู้ทรงชนไม่เหลือรูปทรงเดิม และลูกปัดแก้ว ทั้งได้พบด้านเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ซึ่งได้มีการนำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ แต่ไม่สามารถกำหนดอายุได้เนื่องจากปริมาณตัวอย่างไม่เพียงพอ

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ เป็นระยะการอยู่อาศัยที่ต่อเนื่องมาจากระยะแรก โดยในชั้นนี้ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเครื่องเคลือบสีขาวของจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (อาวูวาวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘) และพบเศษอิฐกระจัดกระจายอยู่หนาแน่นพอสมควรซึ่งน่าจะเป็นฐานอาคารบางประเภท

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๓ เป็นระยะที่ต่อเนื่องมาจากชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ ในชั้นนี้ได้พบเครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็ก ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ปะปนกับภาชนะเคลือบ

จากแหล่งเตาพื้นเมืองถ้ำนาผา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๑) และพบโบราณวัตถุประเภทพระพิมพ์หลายแบบในชั้นวัฒนธรรมนี้ นอกจากนี้ยังได้พบร่องรอยกำแพงอิฐเป็นแนวขวางอยู่เหนือชั้นดินที่พบกระโหลกมนุษย์ซึ่งพบร่วมกับเครื่องมือเหล็ก และพบกระดูกแขนของมนุษย์อย่างด้วขนาดเท่ากับกำแพงด้วย ในชั้นนี้พบด้านที่เกิดจากกิจกรรมมนุษย์ได้มีการส่งไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ได้ค่าอายุ 730 ± 60 B.P. หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙

ชั้นวัฒนธรรมที่ ๔ เป็นร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนปัจจุบันในช่วง ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยพบเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยปะปนกับเครื่องถ้วยคราม และกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งพบมากที่สุด รูปแบบเดียวกับกระเบื้องมุงหลังคารุ่นคุปนาครีวรัช (ผาสฐ อินทราวูธ และคณะ, ๒๕๔๖)

ผลการขุดค้นที่ได้จากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ถึง ๒ ครั้งแสดงว่า กลุ่มคนหนึ่งในระยะแรกคงจะเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมในดินที่นี้ซึ่งเริ่มรับเอาวัฒนธรรมการปลงศพเนื่องในพุทธศาสนาจากกลุ่มวัฒนธรรมหริภุญไชยเข้ามาแต่ยังคงรูปแบบวัฒนธรรมแบบเดิมของตนเอาไว้ นั่นคือ ยังมีการนำศพที่เผาแล้วบรรจุลงภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชยแล้วนำมาฝังเป็นการฝังศพครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบทั่วไปในแหล่งโบราณคดียุคต้นประวัติศาสตร์ที่เริ่มรับวัฒนธรรมในพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานกับรูปแบบวัฒนธรรมเดิมของตน โดยหลักฐานที่แสดงว่ากลุ่มคนที่นี่ในช่วงเวลาที่มีการรับวัฒนธรรมพุทธศาสนา คือ การพบโบราณวัตถุซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เชิงเทียน

ส่วนกลุ่มคนที่ยังคงมีประเพณีการฝังศพแบบงอเข่า หันศีรษะไปทางทิศตะวันตกนั้นก็น่าจะเป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังคงลักษณะประเพณีดั้งเดิมของตนไว้ยังไม่ได้รับเอาประเพณีการปลงศพเนื่องในพุทธศาสนาแบบหริภุญไชยมาใช้ หากแต่ยังคงอยู่ร่วมสมัยกับหริภุญไชย และมีการติดต่อรับวัฒนธรรมจากภายนอก เห็นได้จากการพบลูกปัดแก้วสีฟ้าแบบทวารวดีฝังร่วมอยู่ไปกับศพ

๒.๒.๒ แหล่งโบราณคดีวัดธรรมนิยาราม (ภูละมึก) ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- ที่ตั้ง วัดนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองลำพูน ห่างจากศาลากลางจังหวัดประมาณ ๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำกวงฝั่งตะวันตก ทิศเส้นรุ้ง ๑๖° ๓๒' ๕๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕๙' ๕๐"

ในจามเทวีวงศ์และพงศาวดารโยนกได้กล่าวถึงการสร้างมหาเจดีย์ในวัดละมึก โดยพระนางจามเทวีไปโปรดให้นายธนูศิลปคนหนึ่งยังธนูเลี้ยงทาสเพื่อหาสถานที่อันเป็นมงคลสำหรับสร้างมหาเจดีย์ โดยยังธนูจากท่าเชียงทองมาทางทิศเหนือ ธนุมาทริมฝั่งแม่น้ำกวงด้านทิศตะวันตกบริเวณที่เป็นวัดภูละมึกในปัจจุบันพระนางจามเทวีได้โปรดให้ก่อมหาเจดีย์ตรงจุดที่ธนูคนแล้วบรรพบุรุษบรรพบุรุษได้ถวายให้สร้างโบสถ์ วิหาร ศาลา สระน้ำ และพระพุทธรูปเท่าพระองค์ไว้ด้วย

- การศึกษาซากุศันและผลการขุดค้น แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีการศึกษาซากุศันในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ โดย ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ผลจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนี้พบว่าชั้นดินธรรมมาศากันถมกันอยู่ ๔ ชั้น และปรากฏร่องรอยมนุษย์ ๓ ชั้นวัฒนธรรม

ระยะที่ ๑ ร่องรอยกิจกรรมชุมชนโบราณในระยะแรกพบอยู่เหนือชั้นดินธรรมมาศที่เกิดจากการตกตะกอนของทรายริมแม่น้ำกวง ในชั้นวัฒนธรรมนี้โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วน

ภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนของเครื่องประดับสำริด และถ่านที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ นำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ได้ค่าอายุ 1080 ± 170 B.P. หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖

ระยะที่ ๒ เป็นระยะที่พบร่องรอยกิจกรรมมนุษย์ต่อเนื่องจากชั้นแรก โบราณวัตถุที่พบในชั้นนี้คือ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสำริด (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑) เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐) และราชวงศ์หมิง (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑) ประปนอยู่กับเครื่องถ้วยหริภุญไชย

ระยะที่ ๓ ระยะนี้พบร่องรอยของมนุษย์ในปัจจุบัน โดยพบชิ้นดินที่นำมาปรับพื้นที่ภายในวัดซึ่งเป็นการนำดินที่เกิดจากการปรับพื้นที่ในสมัยคุปราชรีชัยนาถม แต่โบราณวัตถุที่พบในชั้นดินบนสุดกลับมีหลายอย่างที่เป็นศิลปะหริภุญไชย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณวัดแห่งนี้มีร่องรอยว่าเคยเป็นที่ตั้งศาสนสถานรุ่นเก่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ หรือมากกว่านั้น (ผาสุร อินทราวุธ และคณะ, ๒๕๓๖)

๒.๒.๗ แหล่งโบราณคดีโรงเรียนเวียงของ (วัดคชนกแก้ว) ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- ที่ตั้ง ตามพิกัดภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ $๑๘^{\circ} ๓๔' ๕๖''$ เหนือ เส้นแวงที่ $๙๘^{\circ} ๐๐' ๕๐''$ ตะวันออก หรือพิกัด UTM 47QNA015540 วัดนี้ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำวง มีตรงกันข้ามกับวัดพระธาตุหริภุญไชย ห่างจากศาลากลางจังหวัดประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร ปัจจุบันเป็นวัดร้างและเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเทศบาลเวียงของ

- การค้นพบและการศึกษาแหล่งโบราณคดี บริเวณวัดนี้ได้พบพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ทำปางสมาธิ ๓ องค์ และได้พบศิลาจารึก ๒ หลัก เป็นเรื่องราวการสร้างเจดีย์โดยพระเจ้าสรพพิทธิ อายวราชพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ขุดค้นโดยคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔

- ผลการขุดค้น พบหลักฐานกิจกรรมในอดีตของมนุษย์ ๓ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ในชั้นนี้ขุดพบก้อนดินเหนียวสีเทาปะปนกับดินแหรมนชาติสีเหลือง เป็นที่กล่าวถึงมาก่อนดินเหนียวที่ขุดพบเหล่านี้มีเป็นจำนวนมาก เนื้อละเอียดสะอาด เหมาะสำหรับการผลิตถ้วยประเภทดินเผา

ระยะที่ ๒ พบร่องรอยกิจกรรมเกี่ยวกับประติมากรรมปูนปั้น เนื่องจากได้พบก้อนดินเผาเนื้อสุกสีแดงซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นแกนของประติมากรรมปูนปั้นทั้งที่เป็นเศษแตกหัก และเป็นรูปปางระบำปนอยู่กับเศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย

ระยะที่ ๓ เป็นการปรับพื้นที่โดยมนุษย์ในปัจจุบัน

ผลการขุดค้นที่ได้จากแหล่งโบราณคดีเวียงของแสดงให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ไม่ใช่วัดหรือที่อยู่อาศัยแต่ได้พบหลักฐานกิจกรรมของมนุษย์บางอย่างที่อาจเกี่ยวเนื่องกับการสร้างวัดเนื่องจากพุทธศาสนา และหลักฐานที่ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งวัดคชนกแก้วในอดีต (ผาสุร อินทราวุธ

และคดี (๒๕๓๖)

นอกจากแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำวังก์ที่ ๗ แหล่งที่มีการขุดค้นแล้วยังได้พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาอื่นๆ ในพื้นที่นี้อีก จากการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ดังนี้

๒.๒.๔ แหล่งโบราณคดีวัดสันติมิ่ง หมู่ ๖ ตำบลหิรัญ เมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ลักษณะเป็นเนินดินที่แต่เดิมเป็นสวนลำไย อยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดสันติมิ่ง ที่พิกัดกริด 47 QMA 976565 หรือ ประมาณเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๑๖' ๐๓" เหนือ เส้นแวงที่ ๙๘° ๕๙' ๕๐" ตะวันออก

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีถูกไถพรวนพลิกหน้าดิน จากการสำรวจเบื้องต้นโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ พบโบราณวัตถุจำพวกเศษภาชนะดินเผาระบายผิวจำนวนมากเป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินค่อนข้างหยาบ และพบภาชนะเนื้อแกร่งไม่เคลือบ ร่วมกับเศษเครื่องเคลือบจากเตาจีนเก่าหลง เศียรโถงกาหลง เศียรหม้อปั้นปูนรูปปากหม้อเตว มีเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (ราวพ.ศ. ๑๙๑๑ - ๒๑๘๗) และราชวงศ์ชิง (ราวพ.ศ. ๒๑๘๗ - สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น) ปะปนอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังได้พบฝาปิดภาชนะพวยกา ชิ้นส่วนลายปูนปั้น เศษกระเบื้อง ดินเผา และเศษอิฐ กระดาษอยู่ในแหล่งโบราณคดี (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), ๒๕๒๔)

- **ผลการศึกษา** ข้อมูลโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจซึ่งส่วนใหญ่เป็นของใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไปและพบโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการสร้างที่อยู่อาศัยหรือศาสนสถานเนื่องชาวบ้านเล่าว่ามีคูน้ำอยู่แต่เดิม ทำให้สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนขนาดใหญ่อย่างต่อเนื่องยาวนานและคงจะมีความสัมพันธ์กับเมืองหริภุญไชยกล่าวคือ ลักษณะของขอบปากภาชนะดินเผาที่พบนั้น (ภาพลายเส้นที่ ๓๒) คล้ายคลึงกับรูปแบบภาชนะดินเผาที่ขุดพบในเมืองหริภุญไชยชั้นวัฒนธรรมแรกๆ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ (บรรเวท รุ่งรุจี และคณะ, ๒๕๒๔) โดยเฉพาะลวดลายที่ตกแต่งผิวภาชนะเนื้อเครื่องดินที่มีการเขียนลายในกรอบรูปสี่เหลี่ยม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้คงมีความสัมพันธ์กับชุมชนภายในเมืองหริภุญไชย และน่าจะอยู่ร่วมสมัยกันในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ ทั้งนี้ยังมีการใช้พื้นที่นี้อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนาด้วย

๒.๒.๕ แหล่งโบราณคดีบ้านศรีชัย ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่พิกัดกริด 47 QMA 98555118 หรือประมาณเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๓' ๐๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕๙' ๑๐" ตะวันออก แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ริมตลิ่งบนฝั่งขวาแม่น้ำวังก์ตอนไปทางทิศใต้ของเมืองลำพูน

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** หลักฐานที่พบจากการสำรวจเป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน อิฐ และกระดุกสัตว์ (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), ๒๕๓๐)

- **ผลการศึกษา** เศษภาชนะเนื้อเครื่องดินที่พบมีการตกแต่งผิวด้วยลวดลายและวิธี

การต่างๆ มีทั้งลายซุก ลายขีด ลายประทับ ลายกด ฯลฯ มีรูปทรงต่างๆ เช่น หม้อก้นกลม หม้อมีเชิง ขามก้นแบน และฝาโกศ ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะหม้อก้นกลมและหม้อมีเชิงนั้นรูปทรงคล้ายกับที่พบในชั้นดินตอนบนของแหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮและขึ้นการอยู่อาศัยระยะที่ ๒ และ ๓ ในเมืองทวารวดี ส่วนชิ้นส่วนฝาโกศ (ภาพลายเส้นที่ ๓๓) ที่พบนี้มาจากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบกับโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นบริเวณวัดสังฆารามเห็นพบว่ามีความคล้ายคลึงกันเชิงเขียนดินเผาที่พบในชั้นดินล่างสุดอันเป็นขึ้นการอยู่อาศัยระยะที่สองในตัวเมืองทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖

หลักฐานจากการสำรวจเบื้องต้นของแหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อยให้สันนิษฐานว่าบริเวณพื้นที่นี้ น่าจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนเกษตรกรรมในสมัยทวารวดีหรือก่อนหน้านั้นแล้ว และน่าจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่างตัวเมืองและบริเวณรอบๆ โดยตั้งชุมชนอยู่ตามริมแม่น้ำมีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์โดยพิจารณาจากหลักฐานกระดูกฟันวัวและควายที่สำรวจพบร่วมกับโบราณวัตถุดังกล่าวข้างต้น

๒.๒.๑๐ แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ที่ทิศกทิศ 47 QMA 98065102 หรือ ประมาณเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๓' ๐๘" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕๙' ๑๑" ตะวันออก พื้นที่แหล่งเป็นเนินดินลาดเอียงติดกับริมฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตรงข้ามฝั่งแม่น้ำกับแหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อย

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** ดำเนินการโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ใน ปีพ.ศ.๒๕๓๐ (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) , ๒๕๓๐)

- **ผลการศึกษา** หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจเป็นเศษภาชนะดินเผาที่มีเนื้อเครื่องดินและเนื้อเครื่องหิน ลักษณะของเศษภาชนะเนื้อเครื่องดินที่พบคล้ายคลึงกับที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อยกล่าวคือ พบฝาโกศหรือเชิงเขียนดินเผา (ภาพลายเส้นที่ ๓๔) ที่มีลวดลายแบบเดียวกัน เทียบได้กับเชิงเขียนดินเผา ซึ่งพบในชั้นวัฒนธรรมแรกของแหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม และพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายซุกขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมแบบทวารวดีด้วย นอกจากนี้ยังได้พบชิ้นส่วนภาชนะเคลือบจากเตาเผาเมืองล้านนาด้วย

หลักฐานโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจเบื้องต้นสันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วงเป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในสมัยทวารวดีหรือก่อนหน้านั้นเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อย โดยเป็นกลุ่มคนที่ตั้งหลักแหล่งตามลำน้ำ และน่าจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมเลี้ยงชุมชนเมืองอีกแห่งหนึ่ง

๒.๒.๑๑ แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแก้ว ตำบลคันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ในทิศกทิศ 47 QMA 98205175 หรือประมาณเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๓' ๒๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕๙' ๐๐" ตะวันออก

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** พื้นที่นี้มีชาวบ้านเคยขุดพบตุ้มถ่วงเหล็กเผา ก้อนงาช้างดินเผา ลูกปัดหินคาร์เนเลียนสีส้ม และภาชนะดินเผาทรงหม้อคนโท ซึ่งเป็นลักษณะของภาชนะแบบ

ทวิภูโยช ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), ๒๕๓๐)

- **ผลการศึกษา** โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) เป็นเศษภาชนะดินเผาทั้งเนื้อเครื่องดินธรรมดา เครื่องเคลือบเทาพื้นเมืองดำน้ำ และเครื่องถ้วยจีน

หลักฐานที่พบจากแหล่งโบราณคดีนี้แสดงว่ามีการใช้พื้นที่นี้เป็นที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยทวิภูโยชแล้ว และมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนา

๒.๒.๑๒ แหล่งโบราณคดีบ้านสันตันธง ตำบลตันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** ที่ถักดกริด 47 QMA 9905230 หรือประมาณเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๓' ๔๙" เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕' ๑๑" ตะวันออก แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ห่างมาทางทิศตะวันตกของแม่น้ำวงประมาณ ๕๐๐ เมตร ลักษณะพื้นที่เป็นเนินดินเตี้ยๆ กลางทุ่งนา เส้นผ่านศูนย์กลางเนินประมาณ ๑๕๐ เมตร ใกล้กับเนินดินก่อนมาทางทิศตะวันตกมีซากโบราณสถานเป็นเนินเตี้ยๆ และมีเศษอิฐกระจายไปทั่ว

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** สำรวจโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), ๒๕๓๐)

- **ผลการศึกษา** โบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจประกอบด้วยเศษภาชนะเนื้อเครื่องดิน กระเบื้อง และอิฐเส้าอาศาว โดยเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินมีลวดลายขูดขีดและกดประทับรูปวงกลมเช่นเดียวกับที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง และยังพบชิ้นส่วนยอดโกศ ชิ้นส่วนภาชนะลายขูดขีดรูปสามเหลี่ยมแบบทวิภูโยช ภาชนะรูปทรงสาม ชิ้นส่วนภาชนะมีเชิง ฯลฯ และพบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมในสมัยล้านนาด้วย

หลักฐานที่ได้จากการสำรวจแสดงว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีการอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยทวิภูโยชเป็นอย่อย่างน้อย และมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยล้านนา

๒.๒.๑๓ แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ ตำบลตันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

- **ที่ตั้ง** ที่เส้นรุ้ง ๑๘° ๓๓' ๔๙" เหนือ เส้นแวงที่ ๙๘° ๕๓' ๐๕" ตะวันออก หรือที่ถักด UTM 47QNA 94855270

- **การศึกษาแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ถูกพบโดยบังเอิญ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ โดยราษฎรในพื้นที่ซึ่งทำการขุดหลุมสร้างบ้านเรือน ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ได้ทำการสำรวจเบื้องต้น¹

- **ผลการศึกษา** โบราณวัตถุที่พบจากการขุดหลุมโดยชาวบ้านมีดังนี้

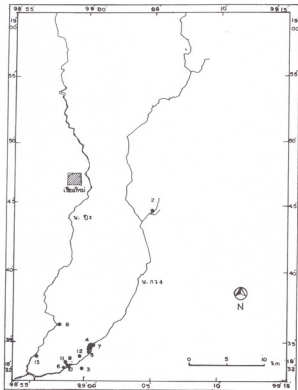
¹ จากการสำรวจโดยนายสันต์ โพธิ์ชาดิษฐ์ และคณะ, ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่, ธันวาคม ๒๕๓๔.

๑. เศษภาชนะดินเผา ซึ่งสามารถนำมาต่อกันได้เป็นรูปทรงหม้อก้นกลมขนาดเล็ก ๒ ใบ และขนาดใหญ่ ๑ ใบ โดยหม้อใบใหญ่ขึ้นรูปด้วยมือ เนื้อดินค่อนข้างละเอียด ทำลายเชือกทาบบริเวณก้นหม้อ ส่วนบริเวณลำตัวช่วงบนและไหล่ภาชนะทำลายรูขีดตัดกันเป็นตารางรอบไหล่บนผิวภาชนะขัดมัน ส่วนหม้อใบเล็กนั้นเป็นภาชนะเนื้อหยาบลายเชือกทาบ ๑ ใบ อีกใบเป็นภาชนะที่ทำลายรูขีดเป็นเส้นคลื่นรอบลำตัวและไหล่ โดยผิวของภาชนะมีการทาน้ำดินและขัดมันด้วย (รูปที่ ๑๔)

๒. ภาชนะดินเผารูปทรงกระบอกก้นตัดผิวเรียบ ซึ่งพบหลายใบ เป็นรูปแบบภาชนะที่ไม่เคยพบในแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง (รูปที่ ๒๐) นอกจากนี้ยังมีชิ้นส่วนภาชนะรูปทรงกระบอกที่มีการขัดมันผิวสีดำ และทำลายรูขีดรอบๆ ภาชนะอีกด้วย

๓. กระตุมหนูฉลุรูอยู่ร่วม กับภาชนะดินเผาสองตัว

การพบหลักฐานดังกล่าวที่แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะนี้ เนื่องจากข้อมูลที่ได้ไม่มากพอ ทั้งหลักฐานที่พบได้ถูกเคลื่อนย้ายแล้ว สันนิษฐานเบื้องต้นจากเทคโนโลยีและรูปแบบภาชนะซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะเปรียบเทียบกับได้กับแหล่งโบราณคดีบ้านท่าปาลัก ในเขตอำเภอมะนัง จังหวัดลำพูนที่พบลักษณะภาชนะดินเผารูปทรงกระบอกคล้ายคลึงกับที่แหล่งโบราณคดีนี้ (รูปที่ ๒๒) และเป็นแหล่งที่ฝังศพในสมัยก่อนทวารวูโยช แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะจึงน่าเป็นแหล่งฝังศพของกลุ่มคนในสมัยก่อนทวารวูโยช ที่น่าจะเป็นผู้คนอีกกลุ่มหนึ่งที่ดำรงชีวิตแบบตั้งถิ่น ที่ถิ่นฐานบ้านเรือนถาวรอยู่บริเวณที่ราบริมแม่น้ำ

แผนที่ ๒.๑ แสดงตำแหน่งพื้นที่ซึ่งแหล่งโบราณคดีอยู่ในพื้นที่น้ำท่วม

ที่มา : แผนที่ภูมิประเทศ กรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ พ.ศ. ๒๕๒๕

ตารางที่ ๒.๑ แสดงรายละเอียดที่ตั้งแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ศึกษา

ลำดับที่	ชื่อแหล่งโบราณคดี	พิกัด UTM	ข้อมูล	บ้าน	หมู่ที่	ตำบล	ตำบล	จังหวัด	การศึกษา
๑.	บ้านท่าทรายเก่า	47QNA100799	๑๘° ๔๘' ๕๙" / ๙๘° ๐๕' ๕๖"	ทางหลวงใต้	๕	บ้านปูน	คลองระบือ	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๒.	บ้านท่าทรายเก่า	47QNA088723	๑๘° ๔๙' ๕๘" / ๙๘° ๐๕' ๐๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๓.	บ้านท่าทราย	47QNA00350960	๑๘° ๔๖' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๔.	บ้านท่าทราย	-	๑๘° ๔๙' ๕๙" - ๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐" - ๙๘° ๐๐' ๕๐"	-	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๕.	บ้านท่าทราย	47QNA00850302	-	-	๒	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๖.	บ้านท่าทราย	47QNA07950080	๑๘° ๔๖' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	-	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๗.	บ้านท่าทราย	47QNA015540	๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	-	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๘.	บ้านท่าทราย	47QNA079565	๑๘° ๔๖' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	๖	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๙.	บ้านท่าทราย	47QNA085511	๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๑๐.	บ้านท่าทราย	47QNA085511	๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๑๑.	บ้านท่าทราย	47QNA085517	๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๑๒.	บ้านท่าทราย	47QNA085523	๑๘° ๔๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	-	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช
๑๓.	บ้านท่าทราย	47QNA0855270	๑๘° ๕๙' ๕๙" / ๙๘° ๐๐' ๕๐"	บ้านท่าทราย	๘	บ้านท่าทราย	บ้านท่าทราย	ศรีสะเกษ	จุลศักราช

๒.๓ การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติบริเวณแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในลุ่มแม่น้ำกวัง

ในการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติบริเวณแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในพื้นที่ศึกษาทั้ง ๑๓ แหล่งนี้กำหนดปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์ในการศึกษา ๖ ปัจจัย ประกอบด้วย

๑) ลักษณะภูมิตั้งฐานของแหล่งโบราณคดี (Site Topography) หรือลักษณะภูมิประเทศที่แหล่งโบราณคดีนั้นๆ ตั้งอยู่ได้แก่ ที่ราบน้ำท่วมถึง ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ลานตะพักลำน้ำระดับกลาง ลานตะพักลำน้ำระดับสูง และที่ลาดเนินตะกอนรูปพัด ซึ่งลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์จากพื้นที่และ กิจกรรมการค้าขายชีวิตของผู้คน

๒) ความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี เป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กับลักษณะของภูมิประเทศและพืชพรรณธรรมชาติ รวมทั้งมีผลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานของผู้คนด้วย

๓) ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี (Geological factor) เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดชนิดดินและพืชพรรณธรรมชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตของผู้คน

๔) ชนิดดินที่ปรากฏในแหล่งโบราณคดีและรอบๆ ในรัศมีไม่เกิน ๑ กิโลเมตร

ดินเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมเกษตรกรรมที่ทำการเพาะปลูกพืช ทั้งนี้เนื่องจากดินในแต่ละชนิดจะให้ธาตุอาหารและมีความอุดมสมบูรณ์แตกต่างกันออกไป ทั้งชนิดของดินยังเป็นตัวกำหนดการเจริญเติบโตของพืชพรรณธรรมชาติอีกด้วย

๕) พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติในบริเวณแหล่งโบราณคดีหรือในรัศมี ๕ กิโลเมตร

ชนิดของพืชพรรณที่ปรากฏจะเป็นแหล่งวัตถุดิบและแหล่งอาหารของชุมชนทั้งอาหารประเภทพืชผักและเนื้อสัตว์ นอกจากนี้ชนิดของพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติยังเป็นตัวกำหนดรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้รวมทั้งกิจกรรมในการดำรงชีวิตของผู้คนด้วย

๖) ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่นๆ

ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแหล่งน้ำย่อมมีผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีวิตของผู้คนทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตที่ใช้ประโยชน์ทั้งในการอุปโภคและบริโภค ทั้งยังเป็นแหล่งอาหาร ใช้ในการเกษตรกรรม และเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ การศึกษาระยะห่างที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีจากแหล่งน้ำจึงเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง

๒.๓.๑ แหล่งโบราณคดีบ้านยางพองใต้ ตำบลสันปุยเลย อำเภอค้อชัยเขตเกิด จังหวัดเชียงใหม่

๑. ลักษณะทางภูมิตั้งฐาน บริเวณที่พบแหล่งโบราณคดีเป็นเนินตะกอนลำน้ำเก่าสูงประมาณ ๑ เมตร จากระดับพื้นเกาะรอบๆ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของเนินประมาณ ๕๐๐ เมตร พื้นที่โดยทั่วไปของแหล่งโบราณคดีเป็นลานตะพักลำน้ำระดับต่ำและที่ราบเนินตะกอนรูปพัด ความลาดเอียงประมาณ ๒ - ๓ องศา

๒. ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี ประมาณ ๓๐๓ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** จัดอยู่ในกลุ่มหินยุคควอเตอร์นารี (Qa) ซึ่งประกอบด้วยดินตะกอนน้ำพัดพามาได้แก่ กรวด หยาบ ดินเหนียว และโคลน ลักษณะของหินชุดนี้เป็นตะกอนที่ยังไม่แข็งตัว เกิดจากการสะสมตัวทางน้ำ โดยที่ริมแม่น้ำมักมีหินกรวดแม่น้ำทั้งหินทรายและหินควอร์ตไซต์ที่เกิดจากการพัดพามาโดยน้ำ

๔. **ชนิดดิน** ดินที่เป็นองค์ประกอบหลักด้านปฐพีสัณฐานบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ได้แก่ ดินในหน่วยสัมพันธ์ของดินชุดลำปาง/สันทราย (Lp/Sai : Lampang/San Sai association) ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils โดยที่ดินทั้งสองชุดนี้เกิดขึ้นติดต่อกันและต่อกันไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ลักษณะและคุณสมบัติของดินโดยทั่วไปจะมีดินปนเป็นดินร่วนหรือดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลปนเทาเข้มหรือสีน้ำตาล มีจุดประสีน้ำตาลปนเหลือง ปฏิบัติการของดินเป็นกรดเล็กน้อยถึงเป็นกลางค่า pH 6.0 - 7.0 ส่วนดินล่างเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินร่วนเหนียวปนทรายในส่วนลึก สีเทา สีเทาอ่อนหรือสีเทาปนชมพู ปฏิบัติการเป็นกรดเล็กน้อยถึงเป็นด่างอย่างอ่อน pH 6.0 - 8.0 มักมีก้อนเหล็กและมีการเน่าเปื่อยในชั้นดินล่างๆ ในฤดูฝนมีระดับน้ำซึมได้ดินสูง ยุ่มน้ำดี

๕. **ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** สำหรับชนิดของพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติในบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ปัจจุบันพบว่าบริเวณพื้นที่แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้าน โดยรอบแหล่งโบราณคดีเป็นที่ราบ ไร่ทำนา มีแหล่งน้ำผิวดินที่สามารถใช้ประโยชน์การเกษตรได้ การระบายน้ำต่ำ ความสามารถในการอุ้มน้ำสูงเหมาะกับการทำนาแม้ว่าจะมีความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ นอกเหนือจากที่ราบที่ใช้ในการทำนาแล้ว รอบๆ แหล่งโบราณคดียังพบป่าโปร่งและไม้ยืนต้นซึ่งประกอบไปด้วย ป่าไผ่ ต้นมะพร้าว กว๊าย ต้นยางขนาดใหญ่และไม้ผลยืนต้นอื่นๆ การมีการพบต้นยางขนาดใหญ่ทำให้คาดเดาได้ว่าบริเวณพื้นที่นี้แต่เดิมน่าจะมีลักษณะเป็นป่าที่มีต้นไม้ยืนหนาแน่นเนื่องจากโดยธรรมชาติของไม้ยางเป็นไม้ที่เจริญเติบโตอยู่ในบริเวณป่าดิบหรือป่าดิบชื้นซึ่งเป็นบริเวณที่มีฝนตกชุกตลอดปี ไม้ไม้เนื้ออ่อนจำพวกไม้ไผ่และไม้พุ่ม พืชไม้มีเถาจำพวกเถาวัลย์ หวาย และป่าไม้ยืนต้นประเภท เต็ง รังหรือ ป่าตะเคียน และป่าผสมผลัดใบ เป็นวัตถุติดการใช้อาศัยอยู่อาศัยของชุมชน แหล่งทรัพยากรป่าไม้มีนอกจากจะเป็นวัตถุติดในการใช้งานของชุมชนแล้วยังจะเป็นแหล่งอาหารประเภทหน่อไม้ เห็ด ผักหวานป่า หรือสัตว์ป่าขนาดเล็กที่อาศัยอยู่ในป่าประเภทนี้นอกเหนือไปจากสัตว์น้ำที่สามารถหาได้จากแหล่งน้ำทั่วไปทั้งแม่น้ำวัง และลำเหมือง

๒. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว๊างหรือแหล่งน้ำอื่น ๆ

แหล่งโบราณคดีบ้านเขายทองได้ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกว๊างมาทางทิศตะวันออกประมาณ ๔ กิโลเมตร และด้านทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีห่างออกไปประมาณ ๐.๘ กิโลเมตร มีลำเหมืองไหลผ่านลงสู่ปรางค์กับลำน้ำกว๊างทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

๒.๓.๒ แหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

๑. **ลักษณะทางภูมิสิณฐานของแหล่งโบราณคดี** บริเวณที่พบแหล่งโบราณคดีเป็นเนินดินขนาด ๑๐ x ๔ เมตร ตั้งอยู่บนที่ราบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกว๊างในบริเวณที่ปรากฏลักษณะภูมิประเทศ ๒ แบบ คือ ลานตะพักด้านโน้นระดับต่ำ (low terrace) และที่ราบเนินตะกอนรูปพัด (alluvial fan) ความ

ลาดเอียงของพื้นที่ประมาณ ๐ - ๒ %

๒. **ความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** ประมาณ ๒๔๖ เมตร ทก.

๓. **ลักษณะธรณีสัณฐานและแหล่งทรัพยากรธรณี** บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านต้นป้าคำ มีลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) ซึ่งเกิดจากการพัดพาของน้ำเช่นเดียวกับ แหล่งโบราณคดีบ้านธาตุทองใต้ พบแหล่งแร่ดีบุกและดินปูนบริเวณบ้านปู่คำเหนือ ริมแม่น้ำปูลู

๔. **ชนิดดิน** พื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเป็นดินชุดหางคอง (Hang Dong Series [Hd]) จัดอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils ซึ่งมีความลาดเทประมาณ ๐ - ๒% ดินบนเนื้อดินเป็นดิน ร่วนเหนียวปนทรายแป้ง ดินร่วนปนดินเหนียว สีเทาหรือสีเทาเข้ม มีความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง ๕.๖ - ๖.๕ ดินล่างเนื้อดินเป็นดินเหนียว สีเทาหรือสีเทาอ่อน มีความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง ๖.๐ - ๘.๐ การระบายน้ำเร็ว ความสามารถในการอุ้มน้ำสูง ความอุดมสมบูรณ์อยู่ในเกณฑ์ปานกลาง การใช้ประโยชน์จากดินใช้ทำนา ปลูกพืช เช่น หอม กระเทียม ถั่วเหลือง ยาสูบ และพืชสวน แต่ดินชุดนี้มิใช่ข้อจำกัดในการใช้ดินคือ ดินมีการระบายน้ำเร็วทำให้มีน้ำแช่ขังเป็นอันตรายต่อรากพืช

๕. **ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านต้นป้าคำที่เป็นเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีบ้านธาตุทองใต้ที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบ ดินมีการระบายน้ำเร็วและสามารถอุ้มน้ำ ได้ดีเหมาะกับการทำนา ทั้งพื้นที่โดยรอบแหล่งก็เป็นพื้นที่นาและมีป่าไผ่ ป่าโปร่งและไม้ยืนต้นขึ้นอยู่ตาม ทุ่งนาและลำน้ำแม่ปูลู ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสภาพภูมิประเทศในอดีตบริเวณพื้นที่รอบ ๆ แหล่ง โบราณคดีนั้นน่าจะเป็นป่าโปร่งซึ่งประกอบด้วยพันธุ์ไม้เนื้ออ่อนจำพวกไม้ไผ่ ไม้พุ่มและไม้เนื้อแข็งจำพวก ไม้สัก ไม้กว้าง ไม้มะค่า ไม้เต็ง ไม้รัง ซึ่งจัดอยู่ในประเภทป่าเบญจพรรณและป่าผสมผลัดใบ โดยเฉพาะตาม ริมแม่น้ำกว่งและสาขาน้ำแม่จันจะมีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น พืชพรรณและป่าไม้เหล่านี้เป็นแหล่งวัตถุดิบและ อาหารป่าจำพวกหน่อไม้ และสัตว์ป่าของชุมชน รวมทั้งสัตว์น้ำที่สามารถเสาะหาได้จากแม่น้ำกว่งและ สาขาน้ำด้วย

๖. **ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว่งและแหล่งน้ำอื่น ๆ**

แหล่งโบราณคดีบ้านต้นป้าคำอยู่ห่างจากแม่น้ำกว่งมาทางทิศตะวันตกประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร และมีลำน้ำสาขาน้ำแม่จันคือ น้ำแม่ปูลู ไหลผ่านด้านทิศตะวันตกและใต้ห่างประมาณ ๑๐๐ เมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกก็มีลำเหมืองไหลผ่านแหล่งนี้ซึ่งทำบริเวณรอบ ๆ

๒.๓.๓ แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิสิณฐานของแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮตั้งอยู่ห่าง จากตัวเมืองลำพูนมาทางตอนใต้ประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร พื้นที่แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำ กว่งฝั่งตะวันออกบริเวณลานตะพักสำน้ำระดับต่ำ (low terrace) ความลาดเอียงของพื้นที่ประมาณ ๐ - ๒% บริเวณที่พบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นเนินดินสูงจากพื้นที่นารอบ ๆ ขนาดของเนินดินประมาณ ๕๐๐x ๕๐๐ เมตร พื้นที่รอบ ๆ แหล่งโบราณคดีเป็นทุ่งนาโล่งกว้างไปจนจรดแม่น้ำกว่ง

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** บริเวณที่พบแหล่งโบราณคดีเป็นพื้นที่ราบ ความลาดชันน้อยมีระดับความสูงของพื้นที่ประมาณ ๒๘๘ เมตร ทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** มีลักษณะเด่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้และแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ กล่าวคือ เป็นแหล่งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งพื้นที่รอบข้างสองฝั่งแม่น้ำเกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำในช่วงระยะเวลาทางธรณีวิทยาควอเตอร์นารี (Qa) ตะกอนที่ทับถมประกอบด้วย กรวด หยาบ หยาบแป้ง และดินเหนียว การทับถมดังกล่าวก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการเกษตรกรรม

๔. **ชนิดดิน** พื้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮนี้อยู่ในชุดดินเชียงราย (Chiang Rai series [Cr]) จัดอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils ดินแบบเป็นดินร่วนเหนียวปนทรายแป้ง สีน้ำตาล มีความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง ๕.๕ - ๖.๕ ส่วนดินล่างเนื้อดินเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวปนทรายแป้ง สีเทา สีเทาอ่อน หรือสีเทาปนน้ำตาลอ่อน มีความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง ๕.๕ - ๕.๕ การระบายน้ำเร็ว มีความสามารถในการอุ้มน้ำสูง ความอุดมสมบูรณ์ของดินอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างต่ำ การใช้ประโยชน์จากที่ดินคือใช้ทำนาเป็นหลัก แต่ผลผลิตข้าวได้น้อย นอกจากนี้ยังใช้ปลูกพืชไร่ เช่น อาฮูป ขี้จิ้งจกใช้ในการใช้ที่ดินคือ ดินชุดนี้เมื่อแห้งหน้าดินจะจับตัวเป็นก้อนแข็งแตกการไถพรวน

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** จากลักษณะดินและสภาพพื้นที่บริเวณรอบ ๆ แหล่งโบราณคดีในปัจจุบันซึ่งเป็นทุ่งนาโล่งกว้างจนจรดแม่น้ำกวัง และมีสวนผลไม้ (ลำไย) ของชาวบ้านสันนิษฐานได้ว่าบริเวณพื้นที่นี้ในอดีตน่าจะเป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ชนิดของพืชพรรณในบริเวณนี้นั้นน่าจะเป็นพันธุ์ไม้ในทุ่งโล่งหรือป่าละเมาะ ผสมกับป่าไผ่ที่ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยที่บริเวณริมแม่น้ำน่าจะจะมีต้นไม้ขึ้นเรียงรายกันไปตามสองฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะพันธุ์ไม้เนื้ออ่อนประเภทไม้ฉำฉาซึ่งยังพบอยู่มากพอสมควรในปัจจุบัน ชนิดสัตว์ธรรมชาติที่ใช้เป็นอาหารของผู้คนในพื้นที่นี้จนกระทั่งปัจจุบันได้แก่ สัตว์น้ำ ที่สามารถจับหาได้ตามแม่น้ำและนาข้าว รวมทั้งแหล่งน้ำอื่น ๆ

๖. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่น ๆ

แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮนีตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังมาทางทิศตะวันออกประมาณ ๘๐๐ เมตร บริเวณพื้นที่แหล่งล้อมรอบด้วยลำเหมืองซึ่งมีทั้งที่ขุดขึ้นใหม่ และที่เก่าจะเป็นเส้นทางเดินไปมาแต่เดิมทำให้มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตรกรรม ทั้งยังเป็นแหล่งอาหารและเส้นทางคมนาคมของชุมชนอีกด้วย

๖.๓.๔ เมืองลำพูน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิทัศน์ฐานของแหล่งโบราณคดี** เมืองลำพูนปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตที่ราบระหว่างแม่น้ำกวังและแม่น้ำปิงอันเป็นบริเวณพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง ความลาดชันประมาณ ๐ - ๑ % ที่ตั้งตามตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๘°๓๕' ๑๖" ถึง ๑๘°๓๕' ๕๐" เหนือ เส้นแวงที่ ๙๘° ๐๐' ๔๐" ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมค้อนข้างรีขนาด ๑,๐๐๐ x ๕๐๐ เมตร วางตัวตามแนวทิศเหนือ - ใต้ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๔๐๗ ตารางกิโลเมตร ด้านทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำกวังและใช้ปาระโชนเป็นส่วนหนึ่งของคูเมืองด้วย ปัจจุบันตัวเมืองลำพูนมีแนวคูน้ำล้อมรอบทางด้านทิศเหนือ ตะวันตก และใต้

๒. ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี ตัวเมืองลำพูนปัจจุบันตั้งอยู่ในระดับความ

สูงประมาณ ๒๐๕ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** พื้นที่ตั้งเมืองลำพูนเป็นบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง เกิดจากการทับถมทางธารน้ำวิทยาอุกควอเตอร์นารี (Qa) ประกอบด้วยหินตะกอนที่อัดตัวกันไม่แน่นไกของดินตะกอน ดินเหนียว ทราย และกรวด

๔. **ชนิดดิน** บริเวณตัวเมืองลำพูนเป็นที่ราบดินตะกอนใหม่ (Semi-Recent Alluvium) ลักษณะและชนิดของดินอยู่ในชุด หน่วยผสมของดินตะกอน (Alluvial Complex [AC]) ซึ่งอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils เนื่องจากมีทั้งดินเหนียว ดินร่วน และดินทราย สีของดินไม่แน่นอนมีทั้งสีเทาจนถึงสีน้ำตาล การระบายน้ำดีหรือปานกลาง บางแห่งค่อนข้างเลว ผู้คนได้ มีความเป็นกรดเป็นด่างระหว่าง ๕.๐ - ๖.๕ ความอุดมสมบูรณ์ของดินดี ใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืช แต่มีข้อจำกัดในการใช้ดินคือมักจะถูกน้ำท่วมบ่อย

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** จากสภาพพื้นที่ซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงและอยู่ใกล้กับแม่น้ำ สันนิษฐานว่าพื้นที่นี้ในระยยะแรกน่าจะเป็นบริเวณที่อยู่อาศัย และเป็นแหล่งเกษตรกรรมการเพาะปลูกด้วย พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติที่พบกันน่าจะเป็นประเภทพันธุ์ไม้ที่เจริญตามสองฝั่งแม่น้ำ ป่าโปร่ง ไม้เนื้ออ่อนจำพวก ไม้ฝาล ๖๐๔ ส่วนสัตว์อาหาที่มีตามธรรมชาติก็น่าจะเป็นสัตว์น้ำเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาเมื่อพัฒนาการขึ้นเป็นศูนย์กลางของชุมชนระดับเมืองบริเวณนี้ก็ถูกใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นศูนย์กลางการปกครอง

๖. **ระบอบทางของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวง และแหล่งน้ำอื่นๆ**

เมืองลำพูนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกวง ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโดยการเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันออก มีการขุดคูน้ำล้อมรอบตัวเมืองและสามารถผันน้ำจากแม่น้ำกวงผ่านเข้าคูเมืองไปหล่อเลี้ยงชุมชนภายในเมืองได้

๖.๓.๕ แหล่งโบราณคดีวัดสังฆาราม (ประสุตย์) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดี** พื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) ความลาดชันน้อย ประมาณ ๐ - ๑๕ องศาเอกคูเมืองลำพูนด้านทิศใต้ ทางด้านทิศเหนือของแหล่งโบราณคดีจึงติดกับคูเมืองลำพูน

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีวัดสังฆารามมีความสูงประมาณ ๒๘๘ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** บริเวณที่ตั้งแหล่งเป็นดินตะกอนอุกควอเตอร์นารี (Qa) เกิดจากการพัดพาโดยแม่น้ำ เป็นตะกอนที่ยังไม่แข็งตัว เกิดจากการสะสมตัวทางน้ำ

๔. **ชนิดดิน** ลักษณะดินบริเวณที่ตั้งวัดสังฆารามอยู่ในดินชุดหน่วยผสมดินตะกอน (Alluvial Complex [AC]) ซึ่งอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils เกิดจากการพัดพาโดยน้ำ มีลักษณะเป็นดินตะกอนหลายชนิดปนกันส่วนใหญ่เป็นดินมีอายุน้อย ความอุดมสมบูรณ์สูง ดินที่พบบริเวณนี้มีลักษณะไม่แน่นอน มีทั้งดินเหนียว ดินร่วนและบางแห่งเป็นดินทรายมักมีการสลับชั้นซึ่งแสดงถึงลักษณะการทับถมของตะกอนเป็นช่วงๆ บางแห่งมีกรวดปะปนอยู่ในเนื้อดินด้วย

๕. พิพิธภัณฑสถานและสัตว์ธรรมชาติ จากสภาพที่ตั้งแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้ตัวเมืองพื้นที่นี้จึงน่าจะใช้เป็นที่อยู่อาศัย ในขณะที่แหล่งเกษตรกรรมนั้นน่าจะอยู่บริเวณรอบนอกชุมชน ชนิดพิพิธภัณฑสถานและสัตว์ธรรมชาติจึงไม่น่ามีมากนักเช่นเดียวกับตัวเมืองลำพูน

๖. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว๋องและแหล่งน้ำอื่น ๆ

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกว๋องประมาณ ๕๐๐ เมตร และอยู่ติดกับคูเมืองลำพูนทางด้านทิศใต้

๖.๓.๖ แหล่งโบราณคดีวัดรมณีสราญ (ภูละมึก) ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. ลักษณะทางภูมิทัศน์ของแหล่งโบราณคดี วัดรมณีสราญตั้งอยู่บนคันดินธรรมชาติ (natural levee) ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำกว๋อง ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) ความลาดชันของพื้นที่ประมาณ ๐ - ๒%

๒. ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี บริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๒๔๗ เมตร

๓. ลักษณะธรณีสัณฐานและแหล่งทรัพยากรธรณี ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีอยู่ในพื้นที่หินตะกอนใหม่ยุคควอเตอร์นารี (Qa)

๔. ชนิดดิน ลักษณะดินบริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในดินชุดราญบุรี (Raichaburi Series [Rb]) ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มดิน อลิวีอัล soils ลักษณะดินชุดนี้ดินเหนียวดินปนทรายปนแข็ง สีน้ำตาลเทาปนน้ำตาลดำ มีความเป็นกรดเป็นด่างระหว่าง ๕.๕ - ๖.๕ ส่วนดินล่างเป็นดินเหนียวสีน้ำตาล สีน้ำตาลปนเหลือง มีความเป็นกรดเป็นด่างระหว่าง ๖.๐ - ๗.๐ การระบายน้ำค่อนข้างเร็ว มีการอุ้มน้ำสูง ความอุดมสมบูรณ์อยู่ในเกณฑ์ปานกลาง การใช้ประโยชน์จากดินชุดนี้ใช้ทำนาเป็นหลักและปลูกพืชไร่ แต่มีข้อจำกัดในการใช้ดินชุดนี้คือ มักถูกน้ำท่วมซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายให้แก่พืชผลได้ทุกปี

๕. พิพิธภัณฑสถานและสัตว์ธรรมชาติ เนื่องจากที่ตั้งแหล่งโบราณคดีอยู่บนคันดินธรรมชาติที่เกิดริมแม่น้ำมีการใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย เป็นที่มีความอุดมสมบูรณ์ บริเวณนี้จึงมักมีไม้ยืนต้นริมแม่น้ำขึ้นอยู่หนาแน่น ส่วนบริเวณรอบๆ ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำเน่าเป็นพื้นที่เกษตรกรรม สันนิษฐานว่าลักษณะพิพิธภัณฑสถานไม่น่ามีในดินเหนียวน่าจะจะเป็นป่าโปร่งมีพืชพันธุ์ไม้จำพวกไม้เต็ง ฝรั่ง พยอม ไม้ไผ่ ไม้ทุ้มทั่วๆ ไป ซึ่งลักษณะพิพิธภัณฑสถานไม่น่ามีส่วนสามารถเก็บหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ฯลฯ รวมทั้งเป็นแหล่งเครื่องใช้ไม้สอยได้ และมีพื้นที่เพาะปลูกเลี้ยงชุมชน ชนิดของสัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและเป็นอาหารของชุมชนก็น่าจะเป็นสัตว์น้ำและสัตว์ป่าเป็นจำนวนมาก

๗. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว๋องและแหล่งน้ำอื่น ๆ

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ปัจจุบันอยู่ห่างจากฝั่งแม่น้ำกว๋องมาทางทิศตะวันตกประมาณ ๕๐ เมตร สันนิษฐานว่าแต่เดิมพื้นที่นี้เคยอยู่ติดริมแม่น้ำกว๋อง เนื่องจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งนี้พบว่าชั้นดินก่อนมีการอยู่อาศัยในระยะแรกนั้นเกิดจากการตกตะกอนทรายริมแม่น้ำกว๋อง ซึ่งเมื่อระยะเวลาผ่านไปแม่น้ำได้กัดเซาะคลองและพัดพาตะกอนมาทับถมพื้นที่นี้ให้สูงขึ้นจนสามารถตั้งบ้านเรือนอยู่

อาศัยได้

๒.๓.๗ แหล่งโบราณคดีโรงเรียนเทศบาลเวียงของ (วัดคอนแก้ว) ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดคำมู

๑. **ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดี** ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) ส่วนที่เป็นคันดินธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำทางทิศตะวันออก ตรงข้ามกับวัดพระธาตุวิบูลย์ โดยแหล่งโบราณคดีจะอยู่บริเวณด้านในโค้งแม่น้ำกว (waning side) ซึ่งด้านนี้ร่องแม่น้ำจะมีกาบที่ขุดลอกและขุดลอกเร็วเวลา

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๒๔๔ เมตร

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ดินตะกอนใหม่ยุคควอเตอร์นารี (Qa)

๔. **ชนิดดิน** ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ประกอบด้วยดินชุดหน่วยผสมของดินตะกอน (Alluvial Complex [AC])

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** เนื่องจากแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บริเวณที่เป็นคันดินริมแม่น้ำ พืชพรรณจึงน่าจะเป็นไม้ยืนต้นที่เจริญเติบโตตามริมแม่น้ำได้ดี ในขณะที่บริเวณรอบนอกอีกต่อไปซึ่งเป็นที่ย่ำน้ำจะเป็นพื้นที่เพาะปลูก เป็นแหล่งเกษตรกรรมเลี้ยงชุมชน ส่วนสัตว์ที่สามารถใช้เป็นอาหารนั้นน่าจะเป็น สัตว์น้ำเป็นส่วนใหญ่

๖. **ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว** แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกว

๒.๓.๘ แหล่งโบราณคดีวัดสันนิบึง ตำบลนิบึง อำเภอเมือง จังหวัดคำมู

๑. **ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) โดยตั้งอยู่บนเนินดินซึ่งเป็นคันดินธรรมชาติของทางแม่น้ำโขงเก่าฝั่งตะวันตกในส่วนที่ปรากฏอยู่ทางตะวันออกของเหมืองแสนยศ (ศุขสินี ทองสะอาด, ๒๕๓๑) ชื่อบ้านสันนิบึงนั้นก็น่าจะมาจากกาบที่หมู่บ้านตั้งอยู่บนที่สูงริมแม่น้ำโขง ปัจจุบันแม่น้ำโขงเก่าเป็นส่วนหนึ่งของคลองฝั่งธรรมชาติ ตามโครงการชลประทานแม่น้ำโขง จึงเรียกว่า เหมืองบึงเก่า ที่ตั้งแหล่งจึงอยู่ระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำกว บริเวณรอบๆ แหล่งโบราณคดีเป็นทุ่งนา พื้นที่ลาดเทจากด้านเหนือไปทางทิศใต้

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** ประมาณ ๒๓๔ เมตร ทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในที่ดินตะกอนใหม่ยุคควอเตอร์นารี (Qa)

๔. **ชนิดดิน** ลักษณะดินบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในชุดดินท่าม่วง (Tha Muang Series) [Tm] จัดอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils ลักษณะของดินชุดนี้ดินบนเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปน

ทรายแป้ง สีน้ำตาลเข้ม สีน้ำตาลปนเทาเข้ม มีความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง ๕.๕ - ๖.๕ ดินล่างเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย สีเทา สีน้ำตาลปนเทา มีความเป็นกรดเป็นด่างระหว่าง ๖.๐ - ๗.๐ ดินชุดนี้มีลักษณะบ่าใต้ปานกลาง มีการอุ้มน้ำปานกลาง ความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างสูง ใช้ประโยชน์ในการทำสวนผลไม้และปลูกพืชไร่ พืชผักต่างๆ ข้อจำกัดในการใช้ที่ดินคือ มักจะถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากเสมอ

๕. ศิขรพรรณและสัตว์ธรรมชาติ จากลักษณะภูมิประเทศและชนิดดินบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ สันนิษฐานว่าพื้นที่นี้น่าจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมในอดีต เนื่องจากเป็นบริเวณที่ราบลุ่มทั่วถึง พื้นที่รอบๆ มีลักษณะเป็นทางน้ำประสาธสาย และพื้นที่คันดินธรรมชาติริมแม่น้ำก็น่าจะเป็นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและมีไม้ยืนต้นหนาที่ขึ้นอยู่ประปรายกับป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ ป่าไผ่ ฯลฯ ส่วนสัตว์ตามธรรมชาติก็น่าจะมีสัตว์น้ำเป็นหลักเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำอื่นๆ รวมทั้งน่าจะมีการล่าสัตว์ป่าและเก็บหาพืชผักจำพวกหน่อไม้ และเห็ดต่างๆ จากป่าด้วย

๖. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวลงและแหล่งน้ำอื่นๆ

จากที่กล่าวมาแล้วว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ริมทางน้ำปึงเก่า ซึ่งในอดีตมีทางน้ำอยู่ที่เหมืองปึงเก่า ในขณะที่ดินที่รอบๆ นั้นมีลักษณะเป็นทางน้ำประสาธสาย ในปัจจุบันแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปึงและแม่น้ำกวลง โดยตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำปึงปัจจุบันประมาณ ๑ กิโลเมตรและอยู่ห่างจากแม่น้ำกวลงประมาณ ๖ กิโลเมตร

๖.๓.๔ แหล่งโบราณคดีบ้านศรีชัยยธ ตำบลเวียงของ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. ลักษณะทางภูมิสังคมฐานของแหล่งโบราณคดี ตั้งอยู่ในที่ราบน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำกวลงตะวันตกบริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติริมแม่น้ำ

๒. ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี ประมาณ ๒๘๘ เมตร ทก.

๓. ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี บริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเป็นเทรรายดินตะกอนใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาทางธรณีควอเตอร์เควรี (Q๑)

๔. ชนิดดิน แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำกวลง คือ อยู่ในดินชุดหน่วยผลของดินตะกอน ที่เกิดจากการพัดพามาที่บวมโดยแม่น้ำ

๕. ศิขรพรรณและสัตว์ธรรมชาติ จากสภาพพื้นที่ปัจจุบันซึ่งเป็นสวนลำไยของชาวบ้าน สันนิษฐานว่าในอดีตชนิดพืชพรรณน่าจะเป็นไม้ยืนต้นที่เจริญเติบโตได้ดีตามริมแม่น้ำ ส่วนพื้นที่ได้จากคันดินออกไปก็น่าจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมสลับกับป่าละเมาะ และป่าโปร่งซึ่งมีไม้ยืนต้น จำพวกไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ฯลฯ รวมทั้งไม้ไม้อื่นซึ่งยังพบเห็นอยู่ในปัจจุบันด้วย ส่วนในแม่น้ำก็สามารถจับหาสัตว์น้ำเป็นอาหารได้โดยสำรวจพบเปลือกหอยกาบและหอยนาในบริเวณแหล่งโบราณคดีด้วย หลักฐานที่ได้จากการสำรวจที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้พบกระดุกหินวีวและควายด้วย จึงเป็นไปได้ที่ผู้คนในพื้นที่นี้มีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานโดยเฉพาะการเกษตรกรรมแล้ว

๖. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวลง แหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ติดแม่น้ำกวลงฝั่งตะวันตก บริเวณลำห้วยสวนโง้งน้ำ (waning side)

๒.๓.๑๐ แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ตำบลคันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิสิริฐานของแหล่งโบราณคดี** ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (food plain) โดยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกว๋อด้านตะวันออก ในส่วนที่เป็นสันทรายริมแม่น้ำตรงกันข้ามกับ แหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อย ลักษณะพื้นที่ตั้งแหล่งเป็นเนินดิน รอบๆ เป็นทุ่งนาผสมกับป่าละเมาะและป่าโปร่งริมลำ

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** ประมาณ ๒๘๘ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณิวิธานและแหล่งทรัพยากรธรณี** แหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วงตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ดินตะกอนยุคลควอเตอร์นารี (Qa) ที่เกิดจากการตกตะกอนโดยการพัดพาของน้ำเช่นเดียวกับ แหล่งโบราณคดีบ้านศรีอ้อย

๔. **ชนิดดิน** ลักษณะดินบริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วงจัดอยู่ในดินชุดหน่วยผสม ดินตะกอน (Alluvial Complex) ซึ่งเกิดจากแม่น้ำพัดพามาที่อุดมโดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดี ไม่เป็นการตกตะกอนทับถมของทรายริมแม่น้ำออกเลยเป็นแผ่นดินชั้นมา

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** ในปัจจุบันลักษณะโดยทั่วไปรอบๆ แหล่งโบราณคดี เป็นป่าเบญจพรรณและป่าไผ่ซึ่งเจริญเติบโตได้ดีบริเวณริมแม่น้ำ บางแห่งเป็นสวนลำไย ส่วนบริเวณรอบนอกออกไปซึ่งเป็นทุ่งต่ำและที่ราบน้ำท่วมถึงก็อาจจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนนิเวศวิทยาในอดีตชนิดพืชพรรณที่พบในบริเวณนี้ น่าจะเป็นป่าที่บริเวณแม่น้ำ รอบๆ เป็นป่าเต็งรังและป่าผสมผลัดใบ มีไม้ยืนต้นจำพวกสัก เต็ง รัง มะค่า ฯลฯ มีป่าไผ่ และพืชขึ้นล่างจำพวกปาล์มต่างๆ เถาวัลย์ หวาย เป็นต้น ส่วนสัตว์ที่สามารถเป็นอาหารของผู้คนในชุมชนนี้ก็น่าจะเป็นสัตว์น้ำและสัตว์ป่าเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ

๖. **ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกว๋อ** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำกว๋อทางฝั่งตะวันออก

๒.๓.๑๑ แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อแก้ว ตำบลคันธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิสิริฐานของแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง สภาพพื้นที่ในปัจจุบันเป็นบริเวณที่อยู่อาศัย รอบๆ เป็นพื้นที่นาและสวนผลไม้

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ในระดับความสูงประมาณ ๒๘๘ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณิวิธานและแหล่งทรัพยากรธรณี** เป็นพื้นที่ดินตะกอนใหม่ยุคควอเตอร์นารี (Qa)

๔. **ชนิดดิน** ลักษณะดินบริเวณบ้านบ่อแก้วอยู่ในดินชุดราชบุรี (Raschaburi Series [Rb]) ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** สภาพแหล่งโบราณคดีในปัจจุบันล้อมรอบด้วยสวนลำไยและทุ่งนา ส่วนนิเวศวิทยาในอดีตนับว่าบริเวณนี้น่าจะมีไม้ยืนต้นใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น สลับกับป่าละเมาะป่าเต็งรัง และพื้นที่ทำการเกษตรกรรมกระจายอยู่รอบๆ ส่วนสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารก็น่าจะจับหาสัตว์น้ำ

เป็นหลักเนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ได้เคยจุดคบคั้งผ่องพะซึ่งช่วยยืนยันถึงสภาพการดำรงชีวิตของผู้คนในอดีต

๖. ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่นๆ

แหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังมาทางด้านตะวันตกประมาณ ๕๐๐ เมตร และมีลำเหมืองกลางไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตก

๒.๓.๑๒ แหล่งโบราณคดีบ้านสันต้นธง ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะทางภูมิศาสตร์ฐานของแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่บนเนินดินเดี่ยวๆ กลางทุ่งนา เส้นผ่านศูนย์กลางของเนินประมาณ ๑๕๐ เมตร ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงระหว่างแม่น้ำปิงและแม่น้ำกวัง

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** ประมาณ ๒๘๘ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** บริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเป็นพื้นที่หินตะกอนที่เกิดจากการพัดพามาขั้บถมโดยแม่น้ำในช่วงยุคควอเตอร์นารี (Qa)

๔. **ชนิดดิน** พื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจัดอยู่ในดินชุดทิวาสของดินตะกอน (Alluvial Complex) ซึ่งได้พัดพามาขั้บถม

๕. **พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** จากสภาพในปัจจุบันในพื้นที่รอบๆ แหล่งโบราณคดีประกอบด้วยป่าโปร่ง ไม้ยืนต้น ลำไย และพืชพรรณข้างรกกับ บริเวณรอบนอกเป็นทุ่งนาโล่งกว้าง ซึ่งสภาพภูมิประเทศและชนิดของพืชพรรณน่าจะคล้ายๆ กับในอดีต คือ ประกอบด้วยป่าไม้ยืนต้นประเภทป่าเต็งรังขึ้นหนาแน่น ผสมกับป่าไผ่ และป่าละเมาะ ซึ่งสามารถเก็บหาของป่าจำพวกหน่อไม้ เห็ด ผักหวานป่า และลำสัตว์เป็นอาหารได้ ส่วนสัตว์น้ำก็น่าจะเป็นอาหารสำคัญของชุมชนซึ่งสามารถจับมาได้จากแม่น้ำ

๖. **ระยะห่างของที่ตั้งแหล่งโบราณคดีจากแม่น้ำกวัง** แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังมาทางทิศตะวันตกประมาณ ๕๐๐ เมตร

๒.๓.๑๓ แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๑. **ลักษณะภูมิศาสตร์ฐานของแหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนที่เป็นคันดินธรรมชาติริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันออก

๒. **ระดับความสูงของพื้นที่แหล่งโบราณคดี** แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในระดับความสูงประมาณ ๒๘๘ เมตร รทก.

๓. **ลักษณะธรณีวิทยาและแหล่งทรัพยากรธรณี** แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ จัดอยู่ในสภาพทางธรณีวิทยาชุดควอเตอร์นารี (Qa) ซึ่งประกอบด้วยหินประเภทหินชั้น หินดินดานและหินกรวดแม่น้ำเป็นสำคัญ

๔. **ชนิดดิน** บริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีนี้มีลักษณะดินที่จัดอยู่ในดินชุดราชบุรี (Rb) เช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีวัดมณีอารามและแหล่งโบราณคดีบ้านป่อแก้ว

๕. ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะในปัจจุบัน เป็นหมู่บ้าน ห่างออกไปเป็นทุ่งนา และสวนผลไม้ มิใช่เป็นพืชพรรณสำคัญ บริเวณใกล้กับแม่น้ำมีพันธุ์ไม้ริมน้ำขึ้นอยู่ทั่วไป ดังนั้นฐานว่าในอดีตน่าจะมีป่าดงรัง ป่าไม้ริมน้ำ และป่าไผ่เป็นพืชพรรณที่สำคัญ

๖. ระยะห่างจากแม่น้ำกวระและแหล่งน้ำอื่น ๆ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ห่างจากแม่น้ำกวระประมาณ ๓ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากแม่น้ำปีปัจจุบันประมาณ ๑๐๐ เมตร เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ริมทางน้ำเก่า ซึ่งปรากฏทางตอนใต้คั่นจากบริเวณที่ปรากฏในช่วงใกล้กับลำเหมืองแสนยศ (คูขีนิทองสะเกษ ๒๕๓๑) โดยอยู่ห่างจากทางน้ำเก่าดังกล่าวประมาณ ๔๐๐ เมตร

ตารางที่ ๒.๒ แสดงการศึกษานิเทศการดูพื้นที่แหล่งเรียนรู้บริเวณแหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่ศึกษา

ลำดับที่	แหล่งโบราณคดี	ผู้ศึกษา	วันที่ (วัน/เดือน/ปี)	ครู (น.)	ชนิดหิน		ลักษณะ สภาพดิน	ชนิดพืชพรรณ	ระยะทาง แหล่งขุด	เนื้อที่ ขุด
					ปูน	เหล็ก				
๑.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย ตำบลบ้านนาทราย ภูพาน	๓๓	๐-๒	พบรอยลึกลับในดิน ตามรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับในดิน	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๙	ป่านาทรายใต้ ๐.๘ ไร่.
๒.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๙	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	ป่านาทรายใต้ ๐.๘ ไร่.
๓.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๔.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	ป่านาทรายใต้ ๐.๘ ไร่.
๕.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๖.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๗.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๘.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๙.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๑๐.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๑๑.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๑๒.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	
๑๓.	บ้านนาทรายใต้	ตามรอยลึกลับบ้านนาทราย	๒๘	๐-๒	พบรอยลึกลับ	พบรอยลึกลับ	Qa	ป่าไม้, ป่าไม้, ป่าไม้	๑.๕๐	

๓

การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนากับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์

๓.๑ การศึกษาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างประเภท, อายุสมัยของแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์

ในการศึกษาได้กำหนดคุณลักษณะ ๒ ประการของแหล่งโบราณคดีที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ คือ

- **อายุสมัย** แบ่งออกเป็น ๒ สมัย คือ แหล่งโบราณคดีที่มีอายุ ก่อนสมัยทวารวดี (สมัยโลหะตอนปลาย) หรือ อายุก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และ แหล่งโบราณคดีที่มีอายุอยู่ใน สมัยทวารวดี หรือราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘

- **ประเภทแหล่งโบราณคดี** แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ แหล่งที่อยู่อาศัย และ แหล่งฝังศพ

ในส่วนของปัจจัยทางภูมิศาสตร์นั้นได้กำหนดปัจจัยในการศึกษา ๖ ปัจจัย ดังนี้

- **ลักษณะทางภูมิศาสตร์** แบ่งออกเป็น ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ลานตะพักลำน้ำระดับกลาง ลานตะพักลำน้ำระดับสูง และที่ราบน้ำท่วมถึง

- **ระดับความสูง** แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับความสูงน้อยกว่า ๓๐๐ เมตร รทก. = ที่ราบลุ่ม ระดับความสูงระหว่าง ๓๐๐ - ๕๐๐ เมตร รทก. = ที่ดอน และ ระดับความสูงมากกว่า ๕๐๐ เมตร รทก. = ที่สูง

- **ชนิดดิน** จากจำนวนชุดดินที่พบในพื้นที่ศึกษาทั้งหมด ๓๔ ชุดดินนั้น พบว่ามีเพียง ๖ ชุดดินที่พบแหล่งโบราณคดี คือ ดินชุดหน่วยผสมดินตะกอน (AC) ดินชุดท่าม่วง (Tm) ดินชุดราชบุรี (Rb) ทั้ง ๓ ชุดดินนี้จัดอยู่ในกลุ่มดิน *alluvial soils* หรือ *Entisols* ซึ่งเป็นกลุ่มดินใหม่อายุน้อย เกิดจากดินตะกอนที่ทับถมตามที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ พบในพื้นที่ราบลุ่มน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์สูง ส่วนใหญ่ใช้ในการทำนาข้าว ส่วนอีก ๓ ชุดดิน คือ ดินชุดหางคอง(Hd) ดินชุดเชิงเขา (Gr) และหน่วยสัมพันธ์ดินชุดลำปาง/สันทราย (Lp/Sai) จัดอยู่ในกลุ่มดิน *Low Humic Gley Soils* หรือ *Ustisols* ซึ่งเกิดจากดิน *alluvial soils* ที่ถูกใช้งานเมื่อแห้งจัดเป็นประจำ มีการระบายน้ำเร็ว น้ำแห้งในดินบ่อยๆ จนเกิดจุดสีประ ส่วนใหญ่พบในนาข้าว การศึกษาความสัมพันธ์ในส่วนของชนิดดินจะใช้กลุ่มดิน (Order) เป็นหลัก โดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มดินดังกล่าว

- **ลักษณะทางธรณีวิทยา** พบในพื้นที่ศึกษา ๕ ลักษณะ คือ

๑) ดินอุคควะเตอร์เรียรี (Qs) ซึ่งเกิดจากการที่แม่น้ำลำธารไหลพัดพาดินตะกอนจากที่สูงลง ไปทับถมตามที่ลุ่มแม่น้ำลำธารต่างๆ ประกอบด้วย หินตะกอนน้ำพัดพา ได้แก่ กรวด ทราย ดินเหนียว และโคลน ทั้งนี้มาจากรวมถึงหินกรวดแม่น้ำประเภทต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งกำเนิดของดินขาว ดินเหนียว และดินเบาด้วย

๒) ดินอุคควาร์บอนิเฟอรัส (Cb) เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนทะเล ในช่วงเวลาธารน้ำแข็งนี้

มีการเคลื่อนไหวของเปลือกโลกทำให้ตะกอนถูกดันโค้งงอ เกิดเป็นภูเขาได้ น้ำ หินร้อนภายใต้เปลือกโลกดันตัวขึ้นมากลายเป็นหินแกรนิต และมีการระเบิดของภูเขาไฟในช่วงเวลานี้ด้วย ชนิดหินที่พบประกอบด้วย หินตะกอน และหินภูเขาไฟ ได้แก่ หินไอโอดไรต์ หินแอนดีไซต์ หินที่ฟัฟ หินกรวดภูเขาไฟ หินดินดาน หินควอร์ตไซต์ หินทราย หินเชิร์ต และหินกรวดมน

๓) หินอุกเทอไรต์ (Pth) ระหว่างยุคนี้หินตะกอนใต้เกิดการสะสมตัวอยู่ในทะเล เกิดภูเขาไฟระเบิด ทำให้หินภูเขาไฟและเถ้าถ่านตกตะกอนทับถมในทะเลระดับกับหินตะกอน ทำให้พื้นแผ่นดินยกตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ จนบางบริเวณกลายเป็นแผ่นดิน หินที่พบในยุคนี้ประกอบด้วยหินดินดาน หินทราย หินปูน หินลาไมเนเทส หินเจ้าพวกที่ฟัฟเชียส อันได้แก่ หินทรายเนื้อที่ฟัฟ หินเชิร์ตเนื้อที่ฟัฟ หินไอโอดไรต์ที่ฟัฟ ฯลฯ

๔) หินอุกโตรมอสสิค (Gr) ในยุคนี้นอกจากการทับถมของตะกอนแล้วยังเกิดการเคลื่อนไหวของเปลือกโลกทำให้หินแกรนิตถูกดันขึ้นมาติดตามการเคลื่อนไหวนั้น ทะเลได้แห้งหายไปและกลายเป็นแผ่นดิน หินในยุคนี้ประกอบด้วยหินอัคนีและหินตะกอน ได้แก่ หินแอนดีไซต์ หินไอโอดไรต์ หินกรวดมน ภูเขาไฟ หินแกรนิต หินควอร์ต หินทราย หินดินดาน หินเชิร์ต ฯลฯ

๕) หินอุกดีโวเมียน-โซลูเรียม (SD) เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนในทะเลช่วงเวลาอีแรกลดลงแล้ว หินที่พบประกอบด้วยหินตะกอนและหินแปร ได้แก่ หินชีสต์ หินฟิลโลสไตต์ หินควอร์ตไซต์ หินดินดาน หินเชิร์ต หินปูน หินทราย และหินควอร์ตเฟลด์สภาคิสต์

- **ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ** โดยทั่วไปแล้วชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่นั้นมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์โดยตรง ทั้งนี้ลักษณะทางภูมิศาสตร์จะกำหนดชนิดพืชพรรณ ในขณะเดียวกันชนิดพืชพรรณก็กำหนดชนิดสัตว์ธรรมชาติด้วย ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษากำหนดชนิดพืชพรรณบริเวณแหล่งโบราณคดีตามลักษณะของพื้นที่ และพืชพรรณที่ปรากฏในปัจจุบันและสันนิษฐานสภาพในอดีต แบ่งออกเป็น ไร่ไม่ ไร่ปลูกได้โดยทั่วไปในพื้นที่ศึกษา ไร่ไม่ริมแม่น้ำ เป็นพื้นที่ไร่ที่พบเห็นได้ทั่วไปในบริเวณที่ลุ่มหรือริมแม่น้ำ ประกอบด้วยไม้ยืนต้นประเภทหญ้า มะพร้าว ต้นข้าว ไม้จำพวก ไม้ตระกูลมะเกลือ มะเดื่อ ต้นตอง และพวกป่าล้มต่างๆ ไร่ป่า ไร่ตง ไร่หวก ไร่กล้วย ไร่หวาย ไร่บวบ ฯลฯ โดยพื้นที่ไร่ไม่ริมแม่น้ำเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นอาหารของผู้คน และมีหลายชนิดที่กินได้ทั้งคอกและใบ ไร่คันไร่ หรือไร่เพาะปลูกในบริเวณที่ราบลุ่ม ซึ่งลักษณะทางธรณีวิทยาเกิดจากการตกตะกอนโดยน้ำ โดยเฉพาะหินอุกคเวอเรียร์ ซึ่งปัจจุบันแทบจะไม่มีเหลืออยู่เนื่องจากบริเวณพื้นที่นี้ไม่มีดินพวก alluvial soils ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์สูงจึงถูกใช้ทำการเกษตรกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ ไร่ประเภทนี้มีลักษณะเป็นไร่ไร่ไร่ มีไม้ประเภทสำคัญ คือ พลอง เหยง เต็ง ไร่ พยอม เป็นต้น โดยมีไม้ขึ้นรองเป็นไม้ขนาดเล็กกลางหรือไม้พุ่มทั่วไป และมีไม้ขึ้นล่างประเภทหญ้าต่างๆ หรือไม้พุ่มขนาดเล็ก ไร่ไม้ชนิดนี้เป็นแหล่งทรัพยากรของไร่ เช่น เห็ด ผักหวานไร่ และเป็นแหล่งวัตถุดิบเครื่องใช้ไม้สอยที่สำคัญ ไร่บวบหรือผลไม้หรือไร่ผสมผลไม้ไร่ประเภทนี้มักพบในภูมิประเทศแบบที่ราบน้ำท่วมถึง ความสูงประมาณ ๒๐๐ - ๕๐๐ เมตร ทก. ซึ่งภูมิประเทศมักมีความอุดมสมบูรณ์สูงกว่าไร่เต็งไร่ มีไม้สำคัญ คือ ไม้แดง ไม้สัก ตะแบก ไม้พลอง เกิดแดง เกิดดำ ฯลฯ และมีไร่ไม้ชนิดต่างๆ โดยเฉพาะไร่ไผ่ ไผ่ไร่ พืชล้มลุกตระกูลถั่วเป็นไม้ขึ้นรองและขึ้นล่าง

ส่วนลัทธิธรรมชาตินี้ที่พบนั้นขึ้นอยู่กับชนิดพืชพรรณป่าไม้ และลักษณะภูมิประเทศเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันสภาพพื้นที่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว การสันนิษฐานชนิดพืชพรรณและลัทธิธรรมชาตินี้อาจจะให้อรรถไม่ชัดเจน ไม่สามารถนำผลที่แท้จริงมาศึกษาความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีได้ คงได้แต่เพียงสันนิษฐานจากสภาพพื้นที่และชนิดพืชพรรณในปัจจุบันเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กันอย่างคร่าวๆ

- ระยะห่างจากแม่น้ำกวางและแหล่งน้ำอื่นๆ แบ่งศึกษาออกเป็น ๒ ช่วงระยะ คือ ๐ - ๕ กิโลเมตร และ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ครั้งนี้ ได้กำหนดปัจจัยของแหล่งโบราณคดีที่ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ดังนี้

- (๑) การวิเคราะห์โดยใช้ปัจจัย เรื่อง อาวุธสมัย หรือ ประเภทแหล่งโบราณคดีเพียงปัจจัยเดียว
- (๒) การวิเคราะห์โดยใช้ปัจจัยของแหล่งโบราณคดีทั้งเรื่องอาวุธสมัยและประเภทแหล่งร่วมกัน

๑.๕ ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่มีสภาพเสี่ยงภัยพิบัติทางธรรมชาติ

[illegible]

๑.๖. ผลการศึกษาความเป็นพิษระหว่างแม่ของแม่พันธุ์และพ่อพันธุ์ซึ่งเคยมีประวัติไขว้กับปัจจัยสภาพภูมิประเทศ

[illegible]

๑๘ ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่าแหล่งที่อยู่อาศัยมีผลกับพฤติกรรมของนกเป็ดน้ำตามธรรมชาติ

[illegible]

๓.๑๘ ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์หิมะภูเขาเกี่ยวกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์

အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား				အမျိုးအမည်				အရွယ်အစား				အမျိုးအမည်				အရွယ်အစား			
	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်	အရွယ်အစား	အမျိုးအမည်		
1. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
2. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
3. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
4. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
5. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
6. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
7. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
8. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
9. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
10. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
11. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
12. အရွယ်အစား	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		

๓.๒ การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์

ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนา กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำกว๊างแสดงความสัมพันธ์เป็นตารางแจกแจงความถี่และค่าร้อยละได้ดังตารางที่ ๓.๒

จากตารางที่ ๓.๒ สรุปความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ได้ดังนี้

๓.๒.๑ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวารวดี

- พบในลักษณะภูมิฐาน ๒ ลักษณะ คือ ลานตะพังก้านไ้ระดับต่ำ และที่ราบน้ำท่วมถึง โดยที่ไม่พบในลักษณะภูมิฐานแบบอื่น ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในลานตะพังก้านไ้ระดับต่ำ พบ ๓ แหล่ง (๑๕๕) และอีก ๑ แหล่ง (๒๕๕) ตั้งอยู่ในภูมิฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึง

- ระดับความสูงที่พบแหล่งโบราณคดีอยู่ใน ๒ ช่วง คือ ระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. และระดับความสูง ๓๐๐ - ๗๐๐ เมตร รทก. โดยพบ ๓ แหล่ง (๑๕๕) และ ๑ แหล่ง (๒๕๕) ตามลำดับ ส่วนในระดับความสูง ๗๐๐ เมตร รทก. ขึ้นไปไม่พบแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่

- ชนิดดินที่พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวารวดีพบใน ๒ กลุ่มดิน คือ กลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols และกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols โดยพบ ๑ แหล่ง (๒๕๕) และ ๓ แหล่ง (๑๕๕) ตามลำดับ

- ทุกแหล่งตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (๔ แหล่ง) หรือคิดเป็น ๑๐๐%

- ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ การศึกษาความสัมพันธ์ให้ผลที่ไม่ชัดเจนเพียงพอ

- ระยะห่างจากแม่น้ำกว๊างและแหล่งน้ำอื่นๆ ผลการศึกษาพบว่าแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวารวดีพบอยู่ทุกแหล่ง (๔ แหล่ง) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกว๊างในรัศมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร คิดเป็น ๑๐๐% และในจำนวนนี้ ๓ แหล่ง (๑๕๕) มีแหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมี ๕ กิโลเมตรด้วย ส่วนอีก ๑ แหล่ง (๒๕๕) พบแหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมี ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

๓.๒.๒ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี

- พบในลักษณะภูมิฐาน ๒ แบบ คือ ที่ราบน้ำท่วมถึง และลานตะพังก้านไ้ระดับต่ำ คิดเป็น ๔ แหล่ง (๔๐๕) และ ๑ แหล่ง (๑๐๕) ตามลำดับ โดยแหล่งที่อยู่ในลานตะพังก้านไ้ระดับต่ำนั้นพบการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนทวารวดี

- ระดับความสูงที่พบแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีพบอยู่ทุกแหล่ง (๕๐ แหล่ง) อยู่ในระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. หรือคิดเป็น ๑๐๐%

- ชนิดดินที่พบแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีตั้งอยู่ใน ๒ กลุ่มดิน คือ กลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols พบ ๔ แหล่ง (๔๐๕) และกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols พบ ๑ แหล่ง (๑๐๕)

- ทุกแหล่ง (๕๐ แหล่ง) ตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) คิดเป็น ๑๐๐%

- ชนิดที่ขุดพบที่พบบริเวณแหล่งโบราณคดีให้ผลการศึกษาที่ไม่ชัดเจน
- ระยะห่างจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่นๆ พบว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี ๔ แห่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ กิโลเมตร และอีก ๑ แห่ง (๑๐x) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ - ๑๐ กิโลเมตร ซึ่งแหล่งโบราณคดีนี้กลับพบอยู่ใกล้แหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร นอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งโบราณคดีทุกแห่งที่ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ กิโลเมตรนั้นยังมีแหล่งน้ำอื่นๆ นอกจากแม่น้ำกวังปรากฏอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

๓.๒.๓ แหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพ

- พบอยู่ในลักษณะภูมิฐาน ๒ แบบ คือ ที่ราบน้ำท่วมถึง และลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ โดย ๒ แห่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง และอีก ๓ แห่ง (๖๐x) ตั้งอยู่ในบริเวณลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ซึ่งแหล่งฝังศพที่ตั้งอยู่ในภูมิฐานแบบลานตะพักลำน้ำระดับต่ำนี้ทุกแห่งตั้งอยู่บนเนินดินสูงกว่าพื้นที่ราบรอบๆ ด้วย
- ระดับความสูงที่พบแหล่งโบราณคดีประเภทนี้อยู่ในระดับต่ำกว่า ๓๐๐ เมตร รทก. ๔ แห่ง (๔๐x) และอีก ๑ แห่ง (๖๐x) พบในระดับความสูงระหว่าง ๓๐๐ - ๔๐๐ เมตร รทก.
- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้พบในกลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols ๒ แห่ง (๔๐x) และ กลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols ๓ แห่ง (๖๐x)
- แหล่งฝังศพทุกแห่ง (๕ แห่ง) ตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) คิดเป็น ๑๐๐%
- ชนิดที่ขุดพบและสัณฐานภาพบริเวณแหล่งโบราณคดี เนื่องจากข้อมูลไม่เพียงพอจึงไม่สามารถระบุผลการศึกษาที่ชัดเจนได้
- แหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพทุกแห่งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ กิโลเมตร โดย ๓ แห่ง (๖๐x) มีแหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมี ๕ กิโลเมตร ส่วนอีก ๒ แห่ง (๔๐x) มีแหล่งน้ำอื่นๆ ห่างออกไปในรัศมี ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

๓.๒.๔ แหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งที่อยู่อาศัย

- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ๔ แห่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ในภูมิฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึง และ ๑ แห่ง (๑๐x) ตั้งอยู่ในลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ
- ระดับความสูงที่พบแหล่งโบราณคดีประเภทนี้ คือ ระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. โดยพบแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งที่อยู่อาศัย ๑๐ แห่ง (๑๐๐x)
- ชนิดดินที่พบแหล่งที่อยู่อาศัย ๔ แห่ง (๔๐x) เป็นกลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols และ ๑ แห่ง (๑๐x) ตั้งอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols
- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ทุกแห่ง (๑๐ แห่ง) ตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) คิดเป็น ๑๐๐%
- ชนิดที่ขุดพบและสัณฐานภาพไม่อาจจะระบุความสัมพันธ์ที่แท้จริงได้

- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ๔ แหล่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร และในรัศมี ๕ - ๑๐ กิโลเมตรพบแหล่งน้ำอื่นๆ ด้วย ส่วนอีก ๑ แหล่ง (๑๐x) พบอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร แต่มีแหล่งน้ำอื่นๆ ตั้งอยู่ในรัศมี ๕ กิโลเมตร

๓.๒.๕ แหล่งที่มีสภาพสมั้ยก่อนหริภุญไชย

- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ๑ แหล่ง (๒๕x) ตั้งอยู่ในลักษณะภูมิสัณฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึง และอีก ๓ แหล่ง (๗๕x) ตั้งอยู่บนเนินดินของลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ซึ่งแหล่งที่พบในภูมิสัณฐานแบบไม่มีข้อสังเกต คือ ที่ตั้งแหล่งเป็นเนินดินสูงจากพื้นทั่วรอบๆ

- แหล่งที่ตั้งอยู่ในระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. พบ ๓ แหล่ง (๗๕x) ส่วนอีก ๑ แหล่ง (๒๕x) พบในระดับความสูงระหว่าง ๓๐๐ - ๗๐๐ เมตร รทก.

- กลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols พบแหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ๓ แหล่ง (๗๕x) และอีก ๑ แหล่ง (๒๕x) พบอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols

- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ทุกแหล่ง (๕ แหล่ง) ตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) คิดเป็น ๑๐๐x

- ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติไม่สามารถระบุความสัมพันธ์ได้เนื่องจากข้อมูลไม่ชัดเจนพอ

- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ทุกแหล่งตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร และในจำนวนนี้ ๓ แหล่ง (๗๕x) มีแหล่งน้ำอื่นๆ อยู่ในรัศมี ๕ กิโลเมตร ส่วนอีก ๑ แหล่ง (๒๕x) พบแหล่งน้ำอื่นๆ ในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

๓.๒.๖ แหล่งที่มีสภาพสมั้ยก่อนหริภุญไชย

พบเพียง ๑ แหล่ง ตั้งอยู่ในภูมิสัณฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึง ระดับความสูงของพื้นที่ตั้ง ไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. จัดอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols ลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) และตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ กิโลเมตร โดยมีแหล่งน้ำอื่นๆ ในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร

๓.๒.๗ แหล่งที่อยู่อาศัยสมั้ยก่อนหริภุญไชย

พบเพียงแหล่งเดียวเช่นกันโดยตั้งอยู่ในลักษณะภูมิสัณฐานแบบลานตะพักลำน้ำระดับต่ำอยู่ในระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. จัดอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols ลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) ไม่อาจจะระบุชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติที่แท้จริงได้ และตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในระยะไม่เกิน ๕ กิโลเมตร และในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร พบแหล่งน้ำอื่นๆ ด้วย

๓.๒.๘ แหล่งที่อยู่อาศัยสมั้ยก่อนหริภุญไชย

- พบว่า ๔ แหล่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ในลักษณะภูมิสังคมฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึง และ ๓ แหล่ง (๑๐x) ตั้งอยู่ในลักษณะภูมิสังคมฐานแบบสถานตะกอนน้ำระดับต่ำ
- ทุกแหล่ง (๑๐ แหล่ง) ตั้งอยู่ในระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. คิดเป็น ๑๐๐x
- พบแหล่งโบราณคดีประเภทนี้ตั้งอยู่ในกลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols ๔ แหล่ง (๔๐x) และ กลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ustisols ๑ แหล่ง (๑๐x)
- แหล่งโบราณคดีประเภทนี้ทุกแหล่ง (๑๐ แหล่ง) ตั้งอยู่ในลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี (Qa) คิดเป็น ๑๐๐x
- ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติไม่อาจจะบอกความสัมพันธ์ที่ชัดเจนได้
- พบว่าแหล่งโบราณคดีประเภทนี้ ๔ แหล่ง (๔๐x) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในรัศมี ๕ กิโลเมตร และมีแหล่งน้ำอื่นๆ อยู่ห่างออกไปในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร ส่วนอีก ๑ แหล่ง (๑๐x) ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกวังในระยะ ๕ - ๑๐ กิโลเมตร โดยตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมี ๕ กิโลเมตร

ข้อวิจารณ์

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ทั้งหมด หอจะสรุปประเด็นสำคัญ เพื่อเป็นแนวทางในการสำรวจและค้นหาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในลุ่มแม่น้ำกวังได้ดังนี้

๑. ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อที่ตั้งถิ่นฐาน

เนื่องจากการดำรงชีวิตของมนุษย์ในอดีตและปัจจุบันจะต้องมีความต้องการปัจจัยเบื้องต้นที่สำคัญนั้นคือ อากาศ น้ำ และอาหาร (นพวิทย์ ภิจวิกษ์กุล, ๒๕๒๘) มนุษย์ในอดีตจึงมักจะเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ใกล้กับแหล่งน้ำและมีแหล่งทรัพยากรอาหารพอเพียงกับการบริโภค ผลจากการศึกษาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังชี้ให้เห็นว่าปัจจัยที่น่าจะมีผลโดยตรงกับที่ตั้งแหล่งโบราณคดีมากที่สุด คือ ปัจจัยด้านลักษณะภูมิสังคมฐานของแหล่งโบราณคดี และปัจจัยเรื่องระยะห่างจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่นๆ ปัจจัยทั้ง ๒ ตัวนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ ด้วย

๑) ปัจจัยด้านลักษณะภูมิสังคมฐาน เป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อที่ตั้งถิ่นฐาน ทั้งนี้เพราะลักษณะภูมิสังคมฐานของพื้นที่ตั้งแหล่งจะส่งผลโดยตรงต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละแหล่งโบราณคดี ทั้งยังมีความสัมพันธ์กับปัจจัยตัวอื่นๆ ด้วยยกยาดคือ ลักษณะภูมิสังคมฐานสัมพันธ์กับแม่น้ำลำธารโดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำนั้นมักพบว่าตัวการที่ทำให้เกิดลักษณะภูมิสังคมฐานแบบต่างๆ มีแม่น้ำเป็นตัวการสำคัญ นอกจากนี้ ลักษณะภูมิสังคมฐานยังสัมพันธ์กับระดับความสูงของพื้นที่ ชนิดดิน และชนิดพืชพรรณที่ปรากฏด้วย นั่นคือ ในลักษณะภูมิสังคมฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึงมีระดับความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. ดินที่พบมักเป็นดินกลุ่ม Entisols และ Ustisols ซึ่งดินตะกอนเนื้อละเอียดถูกพัดพามาโดยน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์สูง ใช้ในการเพาะปลูกพืชและทำนา มักปรากฏพืชพรรณจำพวกป่าเต็งรัง ป่าผสมผลัดใบ ป่าไผ่ ฯลฯ แต่ชนิดพืชพรรณที่พบเหล่านี้จะมีปัจจัยตัวอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ส่วนในลักษณะ

ภูมิสัณฐานแบบลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ จะพบในระดับความสูงไม่เกิน ๓๒๐ เมตร ทกท. ดินที่พบเป็นกลุ่มดิน Ultisols ซึ่งเกิดจากการที่ดิน alluvial soils ถูกใช้จนมีน้ำแข็งจำนวนมาก มีปรากฏพืชพรรณที่คล้ายคลึงกับที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนในลักษณะภูมิสัณฐานแบบลานตะพักลำน้ำระดับกลางและระดับสูง จะพบในระดับความสูง ๓๒๐ - ๔๐๐ เมตร ทกท. และ ระดับความสูง ๔๐๐ เมตร ทกท. ขึ้นไป ชนิดดินที่พบมีความอุดมสมบูรณ์น้อยกว่าดินที่พบในพื้นที่ราบ พืชพรรณที่ปรากฏก็ห่างไปจากพื้นที่ราบ ลักษณะภูมิสัณฐานแบบนี้ไม่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานเนื่องจากพื้นที่ไม่ราบเรียบ สูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายลูกคลื่น การใช้ประโยชน์จากที่ดินทำได้ยากกว่าที่ราบ นอกจากนี้พื้นที่ยังมีความลาดเอียงมากทำให้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำผิวดินและใต้ดินได้ยากด้วย (วันเพ็ญ สุรฤกษ์, ๒๕๓๕)

ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับลักษณะภูมิสัณฐานบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกว๋องพบว่า แหล่งโบราณคดีมักตั้งอยู่ในลักษณะภูมิสัณฐาน ๒ แบบ คือ ที่ราบน้ำท่วมถึง และลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ

ในภูมิสัณฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึงนั้น เป็นพื้นที่ที่พบแหล่งที่อยู่อาศัยทั้งในสมัยก่อนทวารวดี และสมัยทวารวดี โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่เป็นคันดินธรรมชาติ เนื่องจากพื้นที่นี้สูงจากพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงรอบๆ จึงช่วยป้องกันน้ำท่วมได้ เหมาะกับการสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย นอกจากนี้ภูมิสัณฐานแบบที่ราบน้ำท่วมถึงยังตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ดินที่พบมักเป็นดินกลุ่ม Alluvial Soils หรือ Entisols ซึ่งเป็นดินตะกอนถูกพัดพามาโดยน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์สูงเหมาะแก่การเพาะปลูก จึงทำให้ผู้คนนิยมตั้งถิ่นฐานในลักษณะภูมิสัณฐานดังกล่าวนี้

ส่วนในลักษณะภูมิสัณฐานแบบลานตะพักลำน้ำระดับต่ำนั้นได้พบหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวารวดี โดยเฉพาะแหล่งที่มีลักษณะสันนิษฐานได้ว่าแหล่งที่อยู่อาศัยในสมัยนี้มาจะอยู่ไม่ห่างไกลจากแหล่งที่มีสภาพมากโดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำ จากการศึกษาแหล่งมีศพในสมัยนี้พบว่าที่ตั้งแหล่งมักตั้งอยู่บนเนินดินสูงจากพื้นที่รอบๆ เป็นประโยชน์ในด้านการป้องกันน้ำท่วม เมื่อพิจารณาชนิดดินในภูมิสัณฐานแบบนี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มดิน Ultisols ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ถูกใช้จนมีน้ำแข็งจำนวนมาก ทำให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้ถูกใช้จนในการเพาะปลูกเข้ามาเป็นระยะเวลานานแล้ว (สมยศ กิจคำ, ๒๕๓๘) พื้นที่ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำจึงเป็นอีกพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน และทำการเกษตรกรรม ซึ่งหลักฐานการทำเกษตรกรรมในสมัยก่อนทวารวดีนั้นแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีโดยตรงที่บ่งบอกถึงกิจกรรมดังกล่าว แต่การพบเครื่องมือเหล็กบรูว์ว่าโค้งงอ และเครื่องมือใบมีดเหล็ก จากแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้ บ้านสันป่าคำ และบ้านวังโฮย รวมทั้งการพบหินตัด นั้นเป็นหลักฐานทางอ้อมที่คาดว่าพื้นที่นี้น่าจะทำการเกษตรกรรมมาแต่เดิม

๒) ปัจจัยเรื่องระดับความสูง ปัจจัยในเรื่องของระดับความสูงเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐาน ทั้งนี้เพราะระดับความสูงเป็นตัวกำหนดสภาพภูมิอากาศ และชนิดพืชพรรณธรรมชาติ ทั้งยังมีผลต่อการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำด้วย ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับระดับความสูงในลุ่มแม่น้ำกว๋อง พบว่าแหล่งโบราณคดีส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่ม ความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร ทกท. มีเพียงแหล่งเดียวที่ระดับความสูงเกิน ๓๐๐ เมตร ทกท. คือ แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้ ซึ่งสูงประมาณ ๓๐๕ เมตร ทกท. แต่จากผลการศึกษาปัจจัยตัวอื่นๆ ร่วมด้วย คือ ลักษณะ

ภูมิผิวดินฐาน ที่ตั้งอยู่ในลานตะพักถ่าน้ำระดับต่ำเช่นเดียวกับแหล่งที่มีสภาพในสมัยเดียวกัน ชนิดดินจัดอยู่ในกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols และมีชนิดพืชพรรณและการใช้ประโยชน์จากที่ดินในปัจจุบันคล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ระดับความสูงของแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้จึงไม่ได้ส่งผลทำให้เกิดความแตกต่างในกิจกรรมการดำรงชีวิตจากแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยมากนัก

แม้ว่าระดับความสูงของแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองได้จะไม่ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในกิจกรรมการดำรงชีวิตกับแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าระดับความสูงไม่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานดำรงชีวิตของผู้คน เพราะในความเป็นจริงแล้วระดับความสูงเป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดลักษณะภูมิอากาศ สภาพพื้นที่ ชนิดพืชพรรณ การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ฯลฯ แต่ผลจากการศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกว๋งนั้นพบว่าระดับความสูงของพื้นที่ตั้งแหล่งไม่แตกต่างกันมากนัก โดยมีค่าความต่างระดับความสูงมากที่สุด ๑๔ เมตร ทั้งปัจจัยทางภูมิศาสตร์ตัวอื่นๆ ก็คล้ายคลึงกันด้วย แต่เมื่อพิจารณาถึงแหล่งโบราณคดีสมัยล้านนาคือจะพบความแตกต่างของระดับความสูงและกิจกรรมในแต่ละแหล่งมากขึ้น เนื่องจากพบว่ามีแหล่งโบราณคดีสมัยนี้หลายแห่งตั้งอยู่ในพื้นที่สูงบริเวณเชิงเขา ซึ่งจะไม่ร่อนน้ำมากส่วในที่นี้

๓) ปัจจัยด้านชนิดดิน ชนิดดินมีผลต่อการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก ผลจากการศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรมพบว่ามีที่ดินหลายแห่งที่ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานมีความอุดมสมบูรณ์สูง แต่ต่อมาได้ถูกทิ้งร้างไปเนื่องจากดินหมดความอุดมสมบูรณ์ (วีชัย เทียนน้อย, ๒๕๒๐) ดินจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของสังคมเกษตรกรรม ผลจากการศึกษาพบว่าในลุ่มแม่น้ำกว๋งมีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนามักพบอยู่ในดิน ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มดิน alluvial soils หรือ Entisols และ กลุ่มดิน Low Humic Gley soils หรือ Ultisols ดินทั้ง ๒ กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิผิวดินฐาน ระดับความสูง และระยะห่างจากแม่น้ำโดยตรง โดยดินกลุ่ม alluvial soils หรือ Entisols เป็นดินที่เกิดจากการพัดพามาทับถมโดยน้ำ มักเกิดในภูมิผิวดินแบบที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ส่วนกลุ่มดิน Low Humic Gley Soils หรือ Ultisols เกิดจากดิน alluvial soils ที่ถูกใช้งานมานานๆ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าบริเวณพื้นที่นี้ถูกใช้ในการเกษตร โดยเฉพาะการทำนามาในระยะเวลาที่ยาวนาน หลักฐานข้าวสารเผาไฟจำนวนมากที่พบจากการขุดค้นในถ้ำเมืองลำซุงยืนยันถึงกิจกรรมการเพาะปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี ชนิดดินจึงมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีโดยเฉพาะที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม แต่ไม่มีผลต่อการเลือกแหล่งที่มีสภาพ

๔) ปัจจัยเรื่องระยะห่างจากแหล่งน้ำ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำกว๋งมีน้ำน่าจะเป็นตัวกำหนดจุดสำหรับการตั้งถิ่นฐาน ทั้งนี้เพราะน้ำเป็นทั้งแหล่งอาหาร ใช้ในการอุปโภคบริโภค ทำการเกษตรกรรม ทั้งยังเป็นปัจจัยที่รบกวนหนุ่หนุ่พิชการตัวอื่นๆ ทั้งชนิดพืชพรรณและป่าไม้ และความอุดมสมบูรณ์ของดิน ผลจากการศึกษาจึงพบว่าแหล่งโบราณคดีมักจะตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำกว๋งและแหล่งน้ำอื่นๆ ในวัดมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วจะตั้งอยู่ห่างจากแหล่งน้ำประมาณ ๐.๕ กิโลเมตร โดยเฉพาะแหล่งที่อยู่อาศัยทั้งในสมัยทวิภูลุโยธและสมัยก่อนทวิภูลุโยธนั้นพบว่าแหล่งประเภทนี้มักตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำในส่วนที่เป็นดินตะกอนทราย เนื่องจากบริเวณนี้เป็นพื้นที่สูงกว่าพื้นที่ที่ราบน้ำท่วมถึงรอบๆ มีความอุดมสมบูรณ์สูง จึงเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย ในขณะที่แหล่งฝังศพนั้น มักจะตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำ

เข้าไปเป็นระยะที่ไม่น่าจะห่างจากแหล่งที่อยู่อาศัยมากนัก ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะต้องการหลีกเลี่ยงน้ำท่วมก็ได้ สำหรับแหล่งที่อยู่อาศัยสมัยก่อนทวารวดีน่าจะพบเพียงแหล่งเดียวคือ แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีสภาพดี แต่จากการสำรวจพื้นที่ริมแม่น้ำกวลงบริเวณที่ตั้งแหล่งเตาบ้านวังไฮซึ่งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑ กิโลเมตร¹ ได้พบเศษภาชนะดินเผาหลายชิ้น กาบ และขวานหินขัดแบบมีปาก (รูปที่ ๑๘, ๒๑) ที่สันนิษฐานว่าเป็นของกลุ่มคนสมัยก่อนทวารวดี โดยซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยตามริมแม่น้ำ บริเวณริมแม่น้ำกวลงจึงน่าจะมีแหล่งที่อยู่อาศัยสมัยก่อนทวารวดีอยู่ ปากภูอยู่ใกล้โดยเฉพาะบริเวณที่พบแหล่งฝังศพที่บ้านสันป่าคำ และ บ้านยางทองได้

๒. ปัจจัยที่ไม่มีผลหรือมีผลน้อยมากกับแหล่งโบราณคดี

ปัจจัยประเภทนี้จากผลการศึกษาให้ผลในทางที่มีผลต่อแหล่งโบราณคดีน้อยหรือไม่มีผลต่อแหล่งโบราณคดี ซึ่งทั้งนี้เป็นเพราะข้อจำกัดของข้อมูลและวิธีการศึกษา

๑) ลักษณะทางธรณีวิทยา ในความเป็นจริงแล้วปัจจัยด้านลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อแหล่งโบราณคดีอย่างมาก แต่ผลจากการศึกษาในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวลงพบว่าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำนี้จัดอยู่ในกลุ่มหินตะกอนยุคครีตเทอร์เชียรีเกือบทั้งหมด ซึ่งกระบวนการทางธรณีวิทยาดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากการทับถมตะกอนโดยน้ำเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ เป็นแหล่งสะสมของดินขาว ดินเหนียว ดินเบา หินตะกอน และหินกรวดแม่น้ำมากมาย ทั้งยังเป็นตัวการสำคัญในการกัดเซาะพัดพาหิน ดิน แร่ มาทับถมบริเวณที่ราบหินตะกอนชุดนี้ด้วย นอกจากนี้ยังมีแหล่งแร่สำคัญที่พบจากกระบวนการทางธรณีวิทยาในยุคนี้ เช่น แร่ดีบุก แร่เหล็ก แร่แมงกานีส ฯลฯ ซึ่งในปัจจุบันได้มีการศึกษาการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากทรัพยากรในลักษณะธรณีวิทยา

แม้ว่าผลการศึกษาในลุ่มแม่น้ำกวลงจะพบแหล่งแร่เหล็ก และแมงกานีส รวมทั้งแหล่งหินอื่นๆ ทั้ง หินทราย และศิลาแลง แต่ในทางความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดี ซึ่งได้พบหลักฐานที่แสดงถึงการใช้อยู่อาศัยจากทรัพยากรแร่เหล่านี้ ทั้งเครื่องมือเหล็ก ชีวเหล็ก (slag) ที่พบจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทวารวดี ซึ่งให้เห็นถึงการตีและหล่อแม่เหล็ก รวมทั้งการพบศิลาจารึก และศิลาแลงที่ใช้ก่อสร้าง แต่ก็ไม่สามารถระบุได้ว่าผู้คนในช่วงเวลานั้นนำวัสดุประเภทเหล่านี้มาจากที่ใด เนื่องจากยังไม่การศึกษาแหล่งทรัพยากรเหล่านี้อย่างจริงจัง ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงเอกสารจากการสำรวจแหล่งทรัพยากรเบื้องต้นเพื่อประเมินค่าทางเศรษฐกิจ ผลการศึกษาจึงไม่ชัดเจน ส่วนหินต่างๆ ที่ใช้ทำเครื่องมือ ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวารวดีนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะนำหินจากแม่น้ำมาใช้ประโยชน์เนื่องจากเป็นหินประเภทหินกรวดแม่น้ำ ได้แก่ หินควอร์ตไซต์ หินตะกอน และหินทราย เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่วัสดุประเภทที่ใช้ทำภาชนะดินเผา และประติมากรรมอื่นๆ นั้นก็จะเป็นดินเหนียวริมแม่น้ำ หลักฐานการพบดินที่มีลักษณะพิเศษเหมาะสมกับการทำเครื่องปั้นดินเผาที่แหล่งโบราณคดี ร.ว.เรื่อของ และการพบแหล่งเตาใกล้กับแหล่งโบราณคดีวัดมณีอารามกัน (ณัฐวิทย์ และ กุญชร จันทวิธ, ๒๕๓๒) น่าจะยืนยันข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้

¹ สำราญณี ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐.

จะเห็นว่าแม่ฮ่องสอนการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับลักษณะทางธรณีวิทยาที่ได้จะไม่ชัดเจนเพียงพอเนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องข้อมูล แต่ก็ช่วยชี้ให้เห็นว่าลักษณะทางธรณีวิทยาคงกล่าวเป็นแหล่งวัตถุโบราณที่สำหรับใช้ของของกลุ่มคนกลุ่มแม่ฮ่องสอนในอดีต และน่าจะมีผลต่อการพัฒนาการโดยรวมของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่นี้ เนื่องจากลักษณะทางธรณีวิทยาคงกล่าวนี้ก่อให้เกิดลักษณะพื้นที่ที่ราบกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์สูง เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน เป็นแหล่งกำเนิดทรัพยากรอื่นๆ ที่สำคัญโดยเฉพาะดินขาว ซึ่งทวีความสำคัญมากขึ้นในสมัยล้านนา เนื่องจากเป็นวัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการอุตสาหกรรมเครื่องถ้วยในสมัยนี้ และปัจจัยเรื่องสภาพพื้นที่และเส้นทางทางการค้าก็ช่วยเกื้อหนุนการติดต่อค้าขายสินค้าเหล่านี้ในระดับภูมิภาคด้วย

๒) ชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในลุ่มแม่ฮ่องสอน แต่ผลการศึกษาไม่อาจจะบอกความสัมพันธ์ได้อย่างชัดเจน เนื่องจากข้อมูลที่ปรากฏในปัจจุบันมีน้อยมาก และที่ตั้งแหล่งโบราณคดีในลุ่มแม่ฮ่องสอนทั้งหมดอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ความอุดมสมบูรณ์สูง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีผู้คนใช้ประโยชน์ในการอยู่อาศัยมาโดยตลอด ผลจากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่นี้เป็นเวลานานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ และชนิดพืชพรรณธรรมชาติไปเป็นอันมากจนไม่อาจศึกษาชนิดพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติในอดีตได้ คงได้แต่เพียงสันนิษฐานสภาพพืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติบริเวณแหล่งโบราณคดีจากสภาพที่ปรากฏในปัจจุบัน ให้สัมพันธ์กับลักษณะภูมิสังคม และชนิดดินร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าในอดีตพื้นที่นี้น่าจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณป่าไม้ซึ่งใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องมือต่างๆ โดยเฉพาะเครื่องมือเหล็กมีบ้องที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านวังโฮ บ้านสันป่าคำ และบ้านยางทองได้ การพบหลักฐานแหล่งเผาที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังโฮชี้ให้เห็นว่าผู้คนที่นี่คงสร้างบ้านเรือนโดยใช้เสาไม้ นอกจากนี้แล้วหลักฐานการขุดสัตว์ประเภทวัวควายชี้ให้เห็นถึงสัตว์ที่สำคัญของชุมชน รวมทั้งหลักฐานตุ่มถ้วยเผา และเปลือกกหอยน้ำจืดเผาให้เน้นย้ำแสดงให้เห็นว่าผู้คนในลุ่มแม่ฮ่องสอนคงอาศัยสัตว์น้ำเป็นอาหารที่สำคัญ

๓. ปัจจัยอื่นๆ ที่สันนิษฐานว่ามีผลต่อแหล่งโบราณคดี

จากการศึกษาที่ตั้งแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี พบว่าที่ตั้งแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้ น่าจะมีความสัมพันธ์กับที่ตั้งเมืองทวารวดีโดยตรง เห็นได้จากแหล่งโบราณคดีสมัยนี้ในพื้นที่ศึกษามักตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก และบริเวณที่ตั้งแหล่งมักมีเส้นทางที่สามารถติดต่อกับตัวเมืองได้สะดวก โดยเฉพาะเส้นทางน้ำ

๓.๑ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนการกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงแหล่งโบราณคดี

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับสภาพภูมิศาสตร์ที่โอบล้อม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าสภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์จากพื้นที่กิจกรรมการค้าขายชีวิต ตลอดจนพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มแม่ฮ่องสอน ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งแหล่งและกิจกรรมในการค้าขายชีวิตในแต่ละแหล่งโบราณคดี เห็นได้จากปัจจัยด้านระยะห่างจากแม่น้ำที่พบว่าทุกแหล่งตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ อันเป็นประโยชน์ในการค้าขายชีวิต และเมื่อมี

การเปลี่ยนแปลงเส้นทางแม่น้ำ ก็จะทำให้การเกิดขึ้นของชุมชนใหม่ๆ ตามริมทางน้ำ ในขณะที่แหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ริมทางน้ำเก่าแต่เดิมก็ค่อยๆ ลดบทบาทความสำคัญลง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนาน ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำ และการกักเซาะโดยน้ำ ก็มีผลเสียต่อแหล่งโบราณคดี ตัวอย่างในปัจจุบัณคือ การกักเซาะของแม่น้ำกวะบริเวณที่ตั้งแหล่งคว้างโฮซึ่งพบหลักฐานการอยู่อาศัยในสมัยก่อนทวิภวูโยช บริเวณที่ตั้งแหล่งอยู่ในด้านนอกโค้ง (washng side) แวงน้ำ จึงกักเซาะลงถึงริมแม่น้ำทั้งตลอดเวลา มีผลทำให้แหล่งโบราณคดีถูกทำลายเสียหายด้วย¹ สันนิษฐานว่าการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำ และการกักเซาะของน้ำนี้ น่าจะมีผลทำลายแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวิภวูโยชด้วย จึงไม่ค่อยพบแหล่งที่อยู่อาศัยในสมัยก่อนแต่แหล่งที่มีศพเป็นส่วนมากเนื่องจากที่ตั้งแหล่งประเภทนี้มักเป็นเนินดิน อยู่ห่างจากแม่น้ำออกไป

๑. ผลจากการศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนทวิภวูโยชทั้ง ๔ แหล่ง พบว่าแหล่งโบราณคดี ๓ แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้ แหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ และแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ ต่างก็เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มตะกอนน้ำระดับต่ำ บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวะ การกระจายตัวของแหล่งพบตั้งแต่บริเวณต้นน้ำในเขตอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ลงมาจนถึงเขตอำเภอมือง จังหวัดลำพูน ทั้ง ๓ แหล่งนี้มีรูปแบบทางวัฒนธรรมร่วมกัน และมีความเจริญทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในระดับหนึ่งแล้ว ทั้งยังพบหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ได้มีการติดต่อกับกลุ่มชนอื่นที่อยู่ห่างไกลออกไป อันเป็นพัฒนาการทางสังคมที่สำคัญ จนกระทั่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไปในทางที่ซับซ้อนขึ้น และพัฒนาการไปสู่บ้านเมืองในสมัยทวิภวูโยช การที่ผู้คนที่แหล่งโบราณคดีทั้ง ๓ แหล่งเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้และสามารถพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเองได้ในระดับหนึ่งจะต้องมีปัจจัยภายในของตนเองรองรับนอกเหนือไปจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยด้านสภาพภูมิศาสตร์ก็เป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่มีผลดังกล่าว

พิจารณาจากที่ตั้ง ลุ่มแม่น้ำกวะนั้นอยู่ในพื้นที่ราบกว้างใหญ่แห่งหนึ่งของภาคเหนือตอนบน มีแม่น้ำสายใหญ่ที่สำคัญสามารถติดต่อกับแหล่งชุมชนภายนอกได้ โดยเฉพาะเส้นทางแม่น้ำปิง ที่เป็นเส้นทางสำคัญในการติดต่อกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศ หรือเส้นทางแม่น้ำกวะขึ้นไปทางต้นน้ำในเขตอำเภอดอยสะเก็ด เมื่อข้ามสันปันน้ำก็จะพบแม่น้ำลาวซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญของกลุ่มชนบริเวณที่ราบเชียงวาว-เชียงแสน และยังสามารถใช้เส้นทางนี้ติดต่อกับจีนได้ด้วย เส้นทางนี้จะทวีความสำคัญมากขึ้นในช่วงสมัยทวิภวูโยชดังได้พบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทเครื่องถ้วยจีนในชั้นดินสมัยนี้ ส่วนในทางตะวันตกก็ยังมีส่วนที่สามารถติดต่อกับเมืองพุกามของพม่า และพองู รวมทั้งยังสามารถติดต่อกับทางอินเดียได้ด้วย ผลจากการติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ห่างไกลนี้ น่าจะส่งผลต่อพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่แถบนี้

นอกจากนี้แล้วบริเวณนี้ยังมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และทำการเกษตรกรรม ทั้งนี้จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ เห็นได้ว่าแหล่งโบราณคดีทั้งสมัยก่อนทวิภวูโยช และสมัยทวิภวูโยชล้วนตั้งอยู่ในภูมิสถานแบบที่ราบน้ำท่วม

¹ จากการสังเกตการณ์วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐.

ถึงและสถานตะพักลำน้ำการะดับต่ำ ความสูงไม่เกิน ๓๐๐ เมตร รทก. หรือเกินกว่านี้ไม่มากนัก ลักษณะทางธรณีวิทยาแบบหินตะกอนยุคควอเตอร์นารี อยู่ในกลุ่มดิน Entisols และ Ultisols ซึ่งเป็นดิน อลิวออฟโซล มีความอุดมสมบูรณ์สูง และมีแหล่งน้ำอยู่ในรัศมี ๕ กิโลเมตร จึงเหมาะกับการเพาะปลูกในสังคมเกษตรกรรม การมีที่ราบกว้างใหญ่เหมาะแก่การเพาะปลูกนี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่รองรับการเกิดบ้านเมืองในระยะต่อมา นอกจากนี้พื้นที่ที่มีในอดีตยังมีพืชพรรณป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะป่าไผ่ก็น่าจะเป็นพืชพรรณที่สำคัญ ดังในตำนานภูคาสานาที่กล่าวอ้างถึง วิมานป่าไผ่ของท้าวดา หรือการเดินทางของภูคาสานาโดยเรือไฟไหม้ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๓) ป่าไผ่จึงเป็นทั้งแหล่งอาหารประเภทหน่อไม้ ใช้ก่อสร้างบ้านเรือน หรือใช้เป็นพาหนะในการเดินทางตามลำน้ำ นอกจากป่าไผ่แล้วพื้นที่ที่น่าจะมีพืชพรรณป่าไม้อื่นๆ เช่น ป่าเต็งรัง ป่าผสมผลัดใบ และป่าไม้มixedน้ำ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหารจำพวกเห็ด พืชผักป่า และวัตถุดิบทำเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ทำค้ำเครื่องมือเหล็ก เป็นต้น

กลุ่มชนในกลุ่มแม่น้ำการะในระยะแรกจึงน่าจะเป็นผู้คนที่มีวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยตามริมน้ำแม่น้ำมีเนินดินที่มีศตวรรษชุมชนอยู่ห่างออกไปและพื้นที่ที่ราบรอบ ๆ เนินพื้นที่เพาะปลูกปัจจัยทางภูมิศาสตร์เหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญ ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง จนเข้าสู่ยุคสมัยทวิภวูโยย กลุ่มชนเหล่านี้ก็อาจจะกลายเป็นประชากรพื้นฐานในวัฒนธรรมทวิภวูโยยในที่สุด โดยแหล่งโบราณคดีบ้านวังโหล่นน่าจะเป็นกลุ่มที่รับวัฒนธรรมทวิภวูโยยเข้ามามากที่สุด ที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังโหล่นมีความน่าสนใจ คือ เป็นทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งที่มีศพในสมัยก่อนทวิภวูโยย และเป็นแหล่งที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวิภวูโยยและล้านนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง มีที่ราบกว้างจนจรดแม่น้ำการะ และระยะใกล้ - ใกล้จากศูนย์กลางทางวัฒนธรรมคือ เมืองลำพูนที่ส่งผลต่อการรับวัฒนธรรมในระยะแรกและพัฒนาการของแหล่งโบราณคดีในระยะเวลาล่าสุดด้วย ในขณะที่แหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำและบ้านช้างทองใต้มี เนื่องจากเป็นพื้นที่เฉพาะกิจกรรมคือเป็นพื้นที่มีศพ จึงไม่อาจจะบ่งชี้พื้นที่ที่รับวัฒนธรรมทวิภวูโยยในระยะเริ่มแรกหรือไม่ ในส่วนของแหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะนั้นเนื่องจากเป็นแหล่งที่ไม่มีการขุดค้นจึงไม่อาจยืนยันได้เช่นกันว่ามีการใช้พื้นที่แห่งนี้ในสมัยทวิภวูโยยหรือไม่

สำหรับการเปลี่ยนแปลงและการวิ้งของแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้ สันนิษฐานว่าปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญ เนื่องจากแหล่งที่พบในสมัยนี้เป็นแหล่งเฉพาะเกี่ยวกับกิจกรรมความเชื่อของชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปมีการรับวัฒนธรรมทวิภวูโยยในที่สุดแล้วนั้น ประเพณีการปลงศพเนื่องในพุทธศาสนาที่น่าจะแพร่หลายเข้ามาสู่กลุ่มชนเหล่านี้ แหล่งที่มีศพจึงน่าจะถูกทิ้งร้างไปทั้งนี้การศึกษาสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีบริเวณนี้เพิ่มเติมจะทำให้การศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่นี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒. แหล่งโบราณคดีสมัยทวิภวูโยย จากที่กล่าวมาแล้วว่าบริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำการะเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์สูงมาแต่อดีต โดยเฉพาะที่ราบทางตอนใต้ จึงมีกลุ่มคนตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในบริเวณนี้มาตั้งแต่ระยะเริ่มแรก ดังได้พบหลักฐานกลุ่มคนเหล่านี้ที่แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะและที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังโหล่น ซึ่งหลักฐานที่เนินดินเมืองศรีโพนเห็นว่าเป็นชนกลุ่มใหญ่พอสมควร กลุ่มคนเหล่านี้ก็น่าจะเป็นกลุ่มคนที่อยู่ถาวรในระยะเริ่มแรกของวัฒนธรรมทวิภวูโยย ที่มีการติดต่อกับสังคมภายนอก

นอกตลอดเวลาโดยเฉพาะกับวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยใช้ลำน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ จนกระทั่งเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมกลายเป็นกลุ่มเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีในที่สุด

ผลจากการศึกษาแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้พบว่า ทั้งหมุดตั้งอยู่ในระยะไม่ไกลจากตัวเมืองสำคัญมากนัก แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กับเมืองทวารวดีโดยตรงทั้งในเรื่องการเกิดขึ้นของแหล่งโบราณคดีและการเปลี่ยนแปลงแหล่งโบราณคดี โดยชุมชนย่อยเหล่านี้น่าจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของเมืองทวารวดี การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์พบว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ใกล้กับแม่น้ำคงคา และแหล่งน้ำอื่นๆ ในรัศมีไม่เกิน ๕ กิโลเมตร มีปัจจัยในเรื่องดิน ความสูงของพื้นที่ที่ตั้งที่เหมาะสม มีความอุดมสมบูรณ์สูงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม การขุดค้นพบข้าวสารเผาไฟเป็นจำนวนมากในชั้นการอยู่อาศัยสมัยทวารวดีช่วยยืนยันถึงพื้นฐานทางการเกษตรกรรมในขั้นที่ได้เป็นอย่างดี และเป็นที่น่าสนใจว่าแหล่งโบราณคดีกระจายตัวอยู่ในบริเวณที่ราบตอนใต้ระหว่างแม่น้ำปิงและแม่น้ำคงคา ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากมีลักษณะทางไปประสานสาย และเกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางเดินน้ำหลายครั้ง ปัจจัยดังกล่าวนี้น่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดี เห็นได้จากการพบหลักฐานแหล่งโบราณคดี ๒ แหล่ง ตั้งอยู่ใกล้กับทางน้ำเก่า คือ แหล่งโบราณคดีบ้านสันมะนะ และแหล่งโบราณคดีวัดสันเริ่มปี

การที่บริเวณที่ราบทางตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำคงคาที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง มีความเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานในสังคมเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนขยายใหญ่ขึ้นเห็นได้จากหลักฐานการเข้ามาอยู่อาศัยในตัวเมืองสำคัญระยะแรกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ที่ยังเป็นกลุ่มคนขนาดเล็ก ได้พัฒนาการชุมชนขยายใหญ่ขึ้นจนในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งวัฒนธรรมทวารวดีเจริญสูงสุด เกิดการสร้างสรีระรูปแบบวัฒนธรรมของตนเอง และมีเมืองโบราณร่วมสมัยที่รับวัฒนธรรมจากเมืองศูนย์กลาง ดังได้พบหลักฐานเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีในระยะนี้กระจายอยู่ตามลุ่มแม่น้ำปิง เช่น เวียงฝั้น เวียงเกาะ และเวียงฟ้ากาน

อย่างไรก็ตาม สภาพพื้นที่ที่ยังอุดมสมบูรณ์ และพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรือง ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระยาจำราย ต้องการแผ่ขยายอำนาจเข้ามาครอบครอง เมืองทวารวดีจึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙

๔

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับปัจจัยสภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกวังชี้ให้เห็นว่าสภาพทางภูมิศาสตร์แต่ละตัวต่างก็มีผลต่อการกำเนิดและการพัฒนาการของแหล่งโบราณคดีมากน้อยแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยในด้านอื่นๆ ทั้งในทางสังคม และวัฒนธรรม กิจกรรมการดำเนินชีวิต และยุคสมัย โดยการศึกษาแหล่งโบราณคดีในลุ่มแม่น้ำกวังทั้งหมดพบว่า ระยะห่างจากแม่น้ำกวังและแหล่งน้ำอื่นๆ น่าจะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการเลือกตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของผู้คนมาโดยตลอด เป็นแหล่งอุปโภคและบริโภคของชุมชน เป็นแหล่งอาหารประเภทสัตว์น้ำที่สำคัญ ใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรม เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาแต่อดีต และบริเวณริมแม่น้ำยังมีพืชพรรณที่สามารถใช้เป็นอาหารและวัตถุดิบใช้งานที่สำคัญของชุมชน นอกจากนี้แม่น้ำยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดลักษณะภูมิสังคมฐาน ดิน ลักษณะทางธรณีวิทยา และชนิดพืชพรรณที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตอีกด้วย

ผลที่ได้จากการศึกษาจึงปรากฏว่าปัจจัยทางภูมิศาสตร์แต่ละตัวมีอิทธิพลต่อแหล่งโบราณคดีต่างๆ กันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยร่วมอื่นๆ การศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีจึงต้องศึกษาปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปด้วย เพราะเป็นสิ่งที่มิอาจหลีกเลี่ยงการพัฒนาการของชุมชนอย่างมาก สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยภายในที่เกื้อหนุนการดำรงอยู่ของชุมชน การติดต่อกับภายนอก และยังมีผลต่อการเจริญเติบโตของชุมชนหรือการล่มสลายของชุมชนด้วย

สำหรับบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังนั้น มีปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยประโยชน์ พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นด้านที่ตั้งที่อยู่ในบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ มีแหล่งน้ำ พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีระดับความสูง ชนิดดิน ลักษณะทางธรณีวิทยาที่เหมาะสม มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้สะดวก ทั้งติดต่อกับที่ราบลุ่มเชียงาย จันทน์ ยันเคียว และที่ราบภาคกลางของประเทศซึ่งเป็นแหล่งใหญ่ของวัฒนธรรมเนื่องในพุทธศาสนาแบบทวารวดี ผลจากการติดต่อกับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศนี้เอง ทำให้ชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังซึ่งเป็นกลุ่มคนในสังคมเกษตรกรรม ตั้งถิ่นฐานถาวรในบริเวณที่ราบริมแม่น้ำ มีพัฒนาการของตนเองสูงในระดับหนึ่งแล้ว สามารถพัฒนา การทางสังคมและวัฒนธรรมเข้าสู่ยุคสมัยประวัติศาสตร์ในระยะเริ่มแรกของพื้นที่ภาคเหนือ

และเมื่อพื้นที่แถบนี้พัฒนาการคึกคักเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ เป็นกลุ่มเมืองที่มีกษัตริย์สืบเชื้อสายปกครอง โดยมีเมืองหริภุญไชยเป็นศูนย์กลาง วัฒนธรรมแบบหริภุญไชยไม่ได้ปรากฏแค่เพียงบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังเท่านั้น ดังเห็นได้จากภาพหลักฐานเมืองโบราณร่วมสมัย และศิลปกรรมแบบหริภุญไชยกระจายตามลุ่มแม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง และแม้จะดำเนินมาในระยะแรกก็ในรูปแบบศิลปปะติมากรรมในวัฒนธรรมหริภุญไชยด้วย เห็นได้จากรูปแบบเจดีย์เหลี่ยม โฉมรับกุ่มกาม จังหวัดเชียงใหม่ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมหริภุญไชยนี้ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญ นอกเหนือไปจากปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม การศึกษารังสีนี้ก็ยังมีความจำกัดในการศึกษา กล่าวคือ

๑. แหล่งโบราณคดีที่ใช้ในการศึกษามีน้อย และส่วนใหญ่เป็นแหล่งที่ถูกค้นพบโดยบังเอิญ ทั้งยังเป็นข้อมูลจากการสำรวจเบื้องต้น ซึ่งน่าจะเชื่อว่ามีแหล่งโบราณคดีอีกหลายแหล่งที่ยังไม่มีการค้นพบในพื้นที่นี้ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาจึงไม่ใช่ข้อมูลแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทั้งหมด แต่เป็นตัวแทนข้อมูลทั้งหมดในพื้นที่

๒. ข้อมูลด้านชนิดพืชพรรณและสัตว์รวมชาติ เนื่องจากพื้นที่นี้ไม่มีคนใช้ประโยชน์ในการอยู่อาศัยมาโดยตลอดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่, ชนิดพืชพรรณและสัตว์รวมชาติไปจากอดีตมาก ข้อมูลจึงไม่ชัดเจนเพียงพอทำให้ไม่อาจศึกษาถึงความสัมพันธ์ที่แท้จริงได้

๓. ข้อมูลด้านลักษณะทางธรณีวิทยาในพื้นที่ศึกษา พบว่าแหล่งโบราณคดีทุกแหล่งตั้งอยู่ในกลุ่มดินตะกอนยุคควอเตอร์นารี ซึ่งในช่วงเวลาทางธรณีวิทยานี้ได้เกิดแหล่งแร่ หิน และดิน ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูง แต่ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลจากเอกสารการสำรวจ ไม่มีข้อมูลการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรเหล่านี้ในอดีต แม้จะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำพวกเครื่องมือเหล็ก หินทราย หินชนวน ที่ใช้ทำขวาน และศิลาแลงที่ใช้ในการก่อสร้างก่อสร้างศาสนสถาน ก็ไม่อาจจะบ่งชี้ว่าผู้คนในอดีตนำทรัพยากรเหล่านี้มาจากที่ใด หรือบางแหล่งที่พบการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรเหล่านี้ในปัจจุบัน ก็ไม่ได้นำมาศึกษาเนื่องจากแหล่งเหล่านี้อยู่นอกเขตพื้นที่ศึกษาออกไป

๔. ปัญหาการขาดข้อมูลอันเนื่องมาจากการรวบรวมการเก็บข้อมูลทางโบราณคดี โดยเฉพาะข้อมูลการศึกษาวิเคราะห์ดินและการศึกษาวิเคราะห์ละอองเกสรพืช (Pollen analysis) ซึ่งนำมาใช้ในการศึกษาตีความสภาพแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในอดีต โดยการศึกษาครั้งนี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจเบื้องต้นเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่สามารถศึกษาความสัมพันธ์ในส่วนของชนิดดินและชนิดพืชพรรณกับแหล่งโบราณคดีในระดับที่ซับซ้อนได้

๕. นอกจากนี้ยังมีปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงเส้นทางเดินน้ำและการกัดเซาะของน้ำซึ่งมีผลโดยตรงต่อแหล่งโบราณคดี โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำด้านนอกโค้ง (waxing side) ซึ่งริมฝั่งแม่น้ำด้านนี้จะถูกน้ำกัดเซาะอยู่ตลอดเวลา มีผลทำให้แหล่งโบราณคดีถูกทำลายเสียหายด้วยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำกวังยังไม่เคยมีผู้ทำการศึกษา จึงเป็นปัญหาสำคัญในการศึกษารังสีนี้

บรรณานุกรม

- คงเดช ประพัฒน์ทอง. "ตำนานประวัติโบราณสถาน" โบราณคดีประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ทุ่งศิลป์
การพิมพ์, ๒๕๒๐.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง (เรียบเรียง). วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย. กรุงเทพฯ
: กรมศิลปากร, ๒๕๒๒.
- คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมธรณีวิทยา. พจนานุกรมศัพท์ธรณีวิทยา. คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วย
การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๓๐.
- คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. สำนักงาน. จากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ : ๒๕๓๔.
- คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. สำนักงาน. ธรณีสัณฐานประเทศไทยจากห้วงอวกาศ. กรุงเทพฯ :
๒๕๓๘.
- จีน อยู่ดี. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๐.
- ชาติราช ร่มสนธิ์. ปฏิวัติวิทยาประยุกต์ทางโบราณคดี. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๒๒.
- เจียงใหม่ มหาวิทยาลัย. การศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อ
แก้ไขปัญหาดังแวดล้อม จังหวัดเชียงใหม่. แผนที่ ๑ : การประเมินสภาพปัญหาดังแวดล้อม.
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔.
- ณัฐภัทร และอุษรชงค์ จันทวีร. "การค้นพบเตาเผาเครื่องถ้วยหริภุญไชยที่จังหวัดลำพูน" นิคมสาร
ศิลปากร ปีที่ ๓๓ เล่ม ๑ (มีนาคม - เมษายน), ๒๕๓๒.
- ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. โบราณคดีวิเคราะห์ ๑ : เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ในงานโบราณคดี
ไทย. เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๓/๒๕๓๕. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.
- ดำรงศักดิ์ ท่าบุญ. "เมืองคัมภีร์ในตำนานพื้นเมืองล้านนาที่ขอนแก่นสมัยหริภุญไชยและเงินยาง เชียงดาว
: การวิเคราะห์เบื้องต้น" ธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (ธันวาคม), ๒๕๒๕.
- ณิธิ อนงค์รักษ์. การศึกษาปริมาณของหินต่างชนิดกันบนพื้นที่สูงทางภาคเหนือตอนบนของประเทศ.
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.
- พลอดิ วังท่าสวัสดิ์. ภูมิศาสตร์กายภาพไทยภาคเหนือ. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๒๔.
- พลอดิ วังท่าสวัสดิ์. คำบรรยายประกอบแผนที่ภูมิสังฐานบริเวณเชียงใหม่. คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔.
- นำพรวีร์ กิจวัณกุล. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.
- บวรเวท รุ่งรุจีและคณะ. รายงานการสำรวจและการขุดค้นเพื่อการศึกษา "หริภุญไชย" หลุมทดสอบ
ที่ ๑ เล่ม ๑. ฉบับที่ ๓๑ ปีที่ ๔ ปีงบประมาณ ๒๕๒๘. โครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ,
๒๕๒๘.

- ใบรวมคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), โครงการ, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านป้อแอ้ว ต.ต้นธง อ.เมือง จ.ลำพูน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๑๑ ปีงบประมาณ ๒๕๓๐.
- ใบรวมคดีประเทศไทยภาคเหนือ, โครงการ, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านวังม่วง ต.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๑๐ ปีงบประมาณ ๒๕๓๐.
- ใบรวมคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), โครงการ, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านศรีชัย อ.เวียงของ อ.เมือง จ.ลำพูน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๕ ปีงบประมาณ ๒๕๓๐.
- ใบรวมคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), โครงการ, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีวัดสันติ์นิมิตต.ริมปิง อ.เมือง จ.ลำพูน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๒๔ ปีงบประมาณ ๒๕๒๘.
- ใบรวมคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), โครงการ, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านต้นต้นธง ต.ต้นธง อ.เมือง จ.ลำพูน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๑๒ ปีงบประมาณ ๒๕๓๐.
- ผาสุก อิงเทรวุฒ และคณะ, การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในเขต จังหวัดลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ : รายงานการวิจัย, กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.
- พิสิฐ เจริญวงศ์ และคณะ, ลักษณะไทย เต็ม ๑, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.
- พิสิฐ เจริญวงศ์ (บรรณาธิการ), ใบรวมคดี ๔ ภาค, โครงการโบราณคดีประเทศไทย ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.
- พิสิฐ เจริญวงศ์, "ความก้าวหน้าของโบราณคดีไทยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น", ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
- พิสิฐศักดิ์ บรรณานุกรม, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีวัดสังฆาราม จังหวัดลำพูน, หน่วยศิลปากรที่ ๔ กรมศิลปากร ปีงบประมาณ ๒๕๓๑.
- พิสิฐ อธิติ, การสำรวจธรณีวิทยาควอเตอร์นาวิ : เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น, เสนอในที่ประชุมทางวิชาการประจำปี ๒๕๒๕ จัดโดยสมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทยร่วมกับคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- ขุนพล อาสนจินดา, เส้นทางในภาคเหนือ, กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.
- มานิต น้อยแหว และคณะ, "การใช้ภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายดาวเทียมเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างป่าไม้กับลักษณะภูมิประเทศในประเทศไทย" รายงานการสัมมนาภูมิศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ ๔, จัดโดย คณะกรรมการภูมิศาสตร์แห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, กรุงเทพฯ : มูลนิธิเอเชีย, ๒๕๑๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๕.
- วันเพ็ญ สุรฤกษ์, พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการจัดการเกี่ยวกับชลประทานในภาคเหนือของประเทศไทย, กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- วันเพ็ญ สุรฤกษ์, ภูมิศาสตร์การเกษตร, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่, ๒๕๒๕.

วิจัย ค้นคว้าคิดค้น, รายงานการขุดทดสอบแหล่งโบราณคดีบ้านต้นเป้าคำ ตำบลต้นเป้า อำเภอตันกั่วแพง จังหวัดเชียงใหม่. หน่วยศิลปากรที่ ๔ กรมศิลปากร, ๒๕๖๔.

วิจัย ค้นคว้าคิดค้น, “เรียงกฎหมาย รอยต่อระหว่างทฤษฎีไทยกับล้านนา”, ศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๕ (พฤศจิกายน - ธันวาคม) ๒๕๖๐.

วิจัย ค้นคว้าคิดค้น, “ชุมชนแรกเริ่มในเขตวัฒนธรรมทฤษฎีไทยกับการคลี่คลาย”, เมืองโบราณ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม), ๒๕๖๐.

วิจัย ค้นคว้าคิดค้น, แหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ อำเภอ. เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๒/๒๕๖๒, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๖๒.

วิจัย เขียนเนื้อหา, ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม. อีกนริทัศน์: กรุงเทพฯ, ๒๕๖๐.

ศิริ มณีวรรณ, การศึกษาความสัมพันธ์ทางกายภาพของพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๒.

ศิริพันธ์ อับสันเทียะ และคณะ, เรื่องทำกาณ ๑ : รายงานการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๖๔.

ศิลปากร, กรม. คำนานมูลศาสนา. เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, ๒๕๖๓.

ศิลปากร, กรม. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๖ (ภาคเหนือ). เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข ๖/๒๕๖๔.

ศรีศิริ วังอโศก. “ลัทธิ ลัทธิ และกะเหรี่ยง : ของเผ่าในที่สูงกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ - การเมืองกับรัฐในที่ราบ”, เมืองโบราณ ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม), ๒๕๖๔.

สุพธิน ทองสะอาด. การศึกษาของรอยทางน้ำเก่าของแม่น้ำปิงในบริเวณที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๑.

สวัสดิ์ อ่องสกุล. เรียงกฎหมาย การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในด้านนา. ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, โรงพิมพ์เมืองเชียงใหม่ : เชียงใหม่, ๒๕๖๔.

สายันต์ ไพรชาญจิตร และคณะ. รายงานการขุดสำรวจทางโบราณคดีบ้านยางทองใต้ ต.ต้นปูละ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ฉบับที่ ๖ ปีที่ ๕ ปีงบประมาณ ๒๕๖๔.

สายันต์ ไพรชาญจิตร. “แหล่งโบราณคดีสมัยโลหะตอนปลายที่พบใหม่ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย” ศิลปากร ปีที่ ๓๐ เล่ม ๖ (มกราคม), ๒๕๖๐.

สายันต์ ไพรชาญจิตร และคณะ. โบราณคดีภาคเหนือ เหมือนแม่มาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้. ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๖๑.

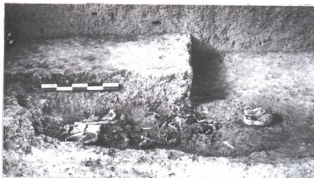
สายันต์ ไพรชาญจิตร. เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในด้านนา (ต้นฉบับ), ๒๕๖๔.

สุพจน์ พรหมมาโนช. โบราณคดีลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน. เอกสารโบราณคดีหมายเลข ๑๑ /๒๕๖๔, ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๖๔.

สุพจน์ คำวิบูลย์. “สมมติฐานบ้านเมืองเขตลุ่มแม่น้ำปิงก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่และกำแพงเมืองเชียงใหม่”, เอกสารประกอบการสัมมนาด้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี.

วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

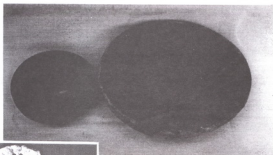
อุคห ศิริปัญญา. การศึกษาเปรียบเทียบการใช้ที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มฝั่งตะวันออกของบริเวณแอ่งเชียงใหม่กับแผนการใช้ที่ดินพิจารณาจากสภาพแวดล้อมด้านกายภาพ. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐.

รูปที่ ๑ หลุมฝังศพหมายเลข ๑ ที่พบจากการขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้ หลุมขุดสำรวจที่ ๑

รูปที่ ๒ โบราณวัตถุที่เป็นเครื่องประกอบพิธีศพ หลุมฝังศพหมายเลข ๑ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านยางทองใต้ ประกอบด้วยถ้วยชามดินเผาทำน้ำดิบสีและหัตถ์ดิน กำไลสำริด และใบทองเหลือง ถูกฝังอยู่บริเวณกระต๊อบใต้โครงกระดูกชั้นขวาวของโครงกระดูก

รูปที่ ๓ ขานดินเผา ทำเป็นดินสีแดงเข้ม และขีดเขียน
จุดมี ส่วนบนกับศอกที่แปล่งในฐานคตที่มีฐานของงูได้

รูปที่ ๔ กำไลสำริด ขอบทำเป็น
รูปพระน โดยข้างตัวกำไลทำเป็นรูป
ตัวเอสบน ขานเป็นขางของงูได้
เป็นรูปคตพ่นร่วมกับโครงกระดูก

102

95

รูปที่ ๕ ภาพลายเขียน
บนดินเผาที่พบฝังร่วมกับ
โครงกระดูกที่ฐาน
ของงูได้

0 1 2 3 4 Cm.

รูปที่ ๖ โครงกระดูกที่พบในชั้นวัฒนธรรมแรก แหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ จากการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ โดย Jean-Pierre Pautreau

รูปที่ ๗ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดทำจากหินทรายที่พบในการขุดค้น แหล่งวัฒนธรรมบ้านวังไธ จากการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ โดย Jean-Pierre Pautreau

รูปที่ ๓ ถังโลหะขนาดเล็ก ทำลาย
รูปใบไม้เรียบรอบขอบทำโล่ ขาวบ้านนา
จากการขุดบริเวณแหล่งโบราณคดี
บ้านวังไธ

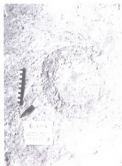
รูปที่ ๔ ภาชนะดินเผาทรงกลมเล็กกับบน ดอกล้นปากลายเหล็กน้อย เจริญที่ขุดพบปาก
๓ ล้าน และมีการขุดทรงฐานดินเผาทำน้ำดินจีนสีแดง ชัดเจน วางเรียงกับอยู่
ด้านบน เป็นฐานแบบเดียวกับที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านนาทองดำ และบ้าน
สันป่าคำ เจริญที่ขุดพบปากเช่นเดียวกับในแหล่ง พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดี
บ้านวังไธ โดย Jean-Pierre Pothreau

รูปที่ ๕ โครงกระดูกเหล็ก
ซึ่งพบแต่ส่วนกระดูก
ในแหล่งขุดค้นที่ ๒ แหล่ง
โบราณคดีบ้านวังไธ จาก
การขุดค้นโดยนักวิชาการ
สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
ที่ ๑ เชียงใหม่

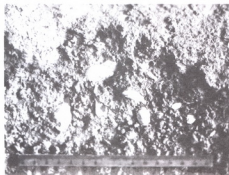
រូបថត ១១ ភាពជាធានាចារាគ្នាប្រាំ ២០០២ បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ ដែលបានបង្ហាញពី
 រូបថត ១២ ភាពជាធានាចារាគ្នាប្រាំ ២០០២ បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ ដែលបានបង្ហាញពី
 បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ ដែលបានបង្ហាញពី បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ
 ដែលបានបង្ហាញពី បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ ដែលបានបង្ហាញពី បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ
 ដែលបានបង្ហាញពី បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ ដែលបានបង្ហាញពី បរិវេណនៃទីក្រុងអង្គរវត្ត ភ្នំពេញ

รูปที่ ๔๐ ร่องรอยของเศษที่แตกกระจายใต้ชั้นที่
แหล่งโบราณคดีบ้านวังไธยเป็นที่อยู่อาศัย พบ
จากการขุดค้นโดยฝ่ายวิชาการ สำนักงาน
โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑
เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗

รูปที่ ๔๑ หูกงาหินแบบรูปไม้ขนาดเล็ก คล้ายตัวหอยมาก พบร่วมกับ
หม้อมีสันในชั้นดินสมัยทวารวดีตอนแรก จากการขุดค้นบริเวณ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่

รูปที่ ๔๒ กลุ่มเปลือกหอยน้ำจืด
และกระดูกนกเผาไฟที่พบในแหล่ง
โบราณคดีบ้านวังไธย แสดงให้เห็น
ว่ามีการใช้พื้นที่นี้เป็นที่อยู่อาศัย
ในระลอกแรกด้วย จากการขุดค้น
โดยฝ่ายวิชาการ สำนักงาน
โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติที่ ๑ เชียงใหม่

รูปที่ ๑๔ ขวานหินมีปาก ขวานเหล็ก พบจากการสำรวจ
บริเวณน้ำตก บริเวณที่ตั้งแหล่งสารวิไล

รูปที่ ๑๕ วัตถุทรงกลม คอสูง ขวานเหล็ก ทำลายจุดยึดเป็น
เส้นขนานและเส้นคี่ในระนาบการนวด พบร่วมกับโครงกระดูก
และภาชนะทรงกระบอกที่ตั้งกับฐานศิลาชั้นบน

รูปที่ ๑๖ ภาชนะดินเผารูปทรงกระบอก พบร่วม
กับโครงกระดูกที่ตั้งกับฐานศิลาชั้นบน

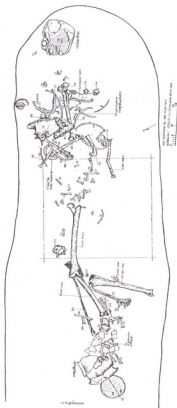

รูปที่ ๑๗ เศษภาชนะดินเผาแบบ
หริภุญไชยสำรวจพบบริเวณน้ำตก
บริเวณที่ตั้งแหล่งสารวิไล

รูปที่ ๓๒ ภาพของรูปปั้นทรงกระบอก
ทำลวดลายด้วยดินเผาเป็นเส้นคดโค้งระยิบ
ระยิบ และที่ด้านหลังมีฐานคดโค้ง
ทำลวดลายด้วยดินเผาเป็นเส้นคดโค้ง

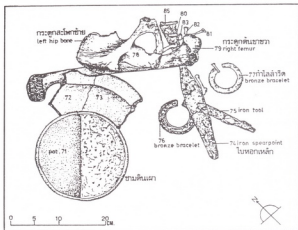

รูปที่ ๓๓ พบที่ฐานของรูปปั้นกระบอก
ทำลวดลายด้วยดินเผาเป็นเส้นคดโค้งระยิบ
ระยิบ และที่ด้านหลังมีฐานคดโค้ง
ทำลวดลายด้วยดินเผาเป็นเส้นคดโค้ง

การนำข้อมูลการดูแลสุขภาพที่มีประสิทธิภาพมาใช้เป็นประโยชน์สูงสุด

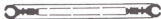
ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๑.๑ โดยจะสูงมากเมื่อ เกษตรกรมี
และใบรวมวัสดุที่มีส่วนจากการสุกกับเมล็ด
ใบอาจมีปัญหาน้ำขุ่นได้

ภาพลายเส้นที่ ๖ เครื่องประดับขอมการฝังศพ หลุมฝังศพหมายเลข ๑
แหล่งโบราณคดีบ้านนาของใต้

← กำไลสำริด ทำโดยวิธีหล่อแบบมีไส้ (lost-wax technique) พบในพุ่มเมืองศุภโคกขจรกระดูกพรุนทราย มีลักษณะคล้ายกับกำไลสำริดที่พบในแหล่งโบราณคดีทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ

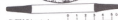

BYT.86 DA bc-bc. 1

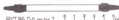

← กำไลดินย่อน สีราฐาน เป็นแบบเป็นก้นโถรูปจักร (disc shape)

→ กำไลดินย่อน ขี้ผึ้ง มีรอยเจาะรู และต่อเชื่อมส่วนที่ยึดด้วยเหล็ก ๔ แห่ง

BYT.86 DA.mbc.1

BYT.86 DA.mbc.2

ภาพลายเส้นที่ ๓ โบราณวัตถุที่ขุดพบในถ้ำหลวงของได้ขุดพบร่วมกับโครงกระดูก

← ขวดก้นกลมขนาดเล็กในถ้ำเจ๊กพามะ เนื้ชชาม
ชาวน้ำพบร่วมกับโครงกระดูกที่บ้านยางทองใต้

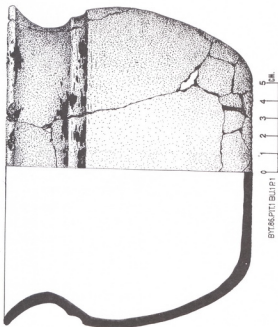
↓ ขามก้นแบน พาน้ำดินแดงด้านในและขอบปากด้านนอก
ชาวน้ำพบร่วมกับโครงกระดูกที่บ้านยางทองใต้

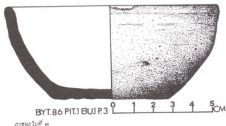
← ขามขนาดเล็ก ก้นแบน ปากกว้าง ผิวสีเข้ม
พาดินแดงด้านในและขอบปากด้านนอก
พบร่วมกับโครงกระดูก

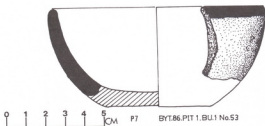
ภาพลายเส้นที่ ๔ โบราณวัตถุที่ชาวน้ำยางทองใต้พบร่วมกับโครงกระดูก

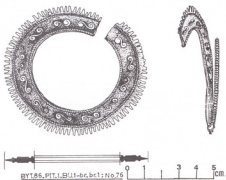
ภาพจากที่ ๕ : ภาพของชิ้นส่วนที่ ๑ ของพระพุทธรูปหินทรายสีผึ้ง ที่วัดบ้านดอนทราย อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
พบที่วัดบ้านดอนทราย อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี จากการขุดค้นพบชิ้นส่วนนี้จากวัดบ้านดอนทราย

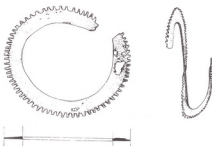
- ↑ ภาพระดับดินเก่าใบที่ ๓ ขาของหม้อเคลือบ ก้นแบน ทำน้ำดินสีแดงด้านในและขอบปากด้านนอก
จะอยู่ตรงรอยแตกโครกกระดุก
- ↓ ภาพระดับดินเก่าใบที่ ๔ พบเฉพาะชิ้นส่วนในชั้นดินเหนียวหุ้มมีศพลายเลข ๑ เป็นขาของหม้อเคลือบ
ทำสีแดงที่ขอบปาก

ภาพลายเส้นที่ ๒ ภาพระดับดินเก่าที่พบในหลุมมีศพลายเลข ๑ จากการขุดค้นและลงในรายงานคดีบ้านบางทองใต้

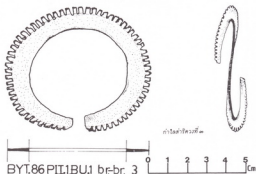
ภาพลายเส้นที่ ๘ กำไลสำริดชิ้นที่ ๑ รูปคี่ง จอบเป็นพื้นผิวของคี่งขอบ แถบทำเป็นลายก้านขดรูปตัวเอสตอน
พบใกล้กับกระดูกสันหลังกระดูกในหลุมฝังศพหมายเลข ๘ แหล่งโบราณคดีบ้านธำรง

BYT.86.PIT.1.BU.1 br-br 2: No.77

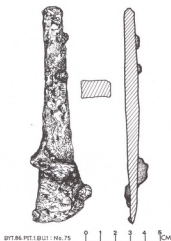
- ↑ กำไลสำริดชิ้นที่ ๒ รูปจักร รอบทำเป็นพื้นเรียบโดยรอบ ไม่มีส่วนลาย
พบใกล้กับชิ้นที่ ๑
- ↓ กำไลสำริดชิ้นที่ ๑ ลักษณะเช่นเดียวกับชิ้นที่ ๒ พบส่วนอยู่ในกระดุมเงินเคลือบ
และยึดบนข้างขวาของโครงกระดูก

BYT.86.PIT.1.BU.1 br-br 3

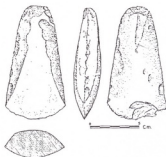

- ภาพลายเส้นที่ ๑ กำไลสำริดที่พบร่วมกับโครงกระดูกในหลุมฝังศพหมายเลข ๑
แหล่งโบราณคดีบ้านนาดีของได้

ภาพลายเส้นที่ ๗ ชิ้นกระดูกเขี้ยวสัตว์ (dog) ๑๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช เป็นชิ้นที่พบที่วัดสุทัศน์ พบร่วมกับกระดูกมนุษย์หมายเลข ๑
แหล่งโบราณคดีบ้านสาหร่ายใต้

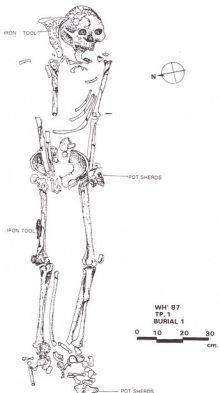
- ขวานหินขัด (Polished Stone Axe)
พบอยู่เหนือศีรษะของโครงกระดูก
- ↓ ขวานหินเผา ทำน้ำดินขึ้นสีแดง พบฝัง
ร่วมกับโครงกระดูกบริเวณปลายเท้า

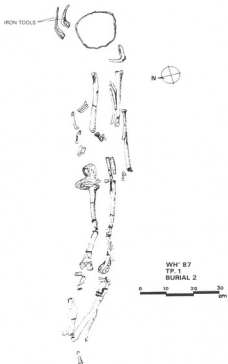
- ภาพระดิมภาพของเนื้อดินกลม ปากลาย
ตกแต่งลวดลายด้วยลายเชือกทาบสลับลาย
จุดเป็นคลื่น

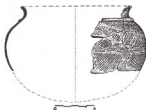
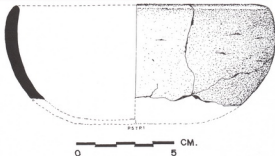
ภาพลายเส้นที่ ๑๐ ใบภาณวัตถุที่พบฝังร่วมกับโครงกระดูก จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านสันป่าคำ

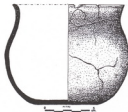
ภาพถ่ายเก็บที่ ๑๑ โครงกระดูกมนุษย์เพศ ๑ เพศหญิง อายุคาดคะเนที่ ๑ แห่งโบราณคดีบ้านวังไธ
 มีแบบนอนหงายมีขาางไว้ที่ข้อเท้า ข้างศีรษะด้านขวาเป็นเครื่องประดับเล็กปลายอง
 ด้านข้างกระดูกสันหลังขวามีใบไม้ติดเล็ก ๑ ชิ้น และพบเศษภาชนะดินเผารองขา
 ข้างน้ำดินสีและส่วนค้ำย

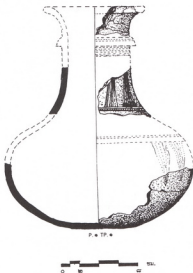
ภาพลายเส้นที่ ๑๒ โครงกระดูกหมายเลข ๒ แสดงโครงกระดูกที่ ๑ และโครงกระดูกที่ ๒ ซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกัน
มีลักษณะคล้ายกัน มีโครงกระดูกที่ ๑ อยู่ทางด้านซ้ายของโครงกระดูกที่ ๒ ซึ่งมีโครงกระดูก
๑ ชิ้น มีส่วนกับโครงกระดูกที่ ๑ ถูกพบการบูรณะในบริเวณนี้

- ↑ ภาพกระดุมลายแบบลายก้นกลอง หน้าดินชั้นสีแดง พบบริเวณปลายเท้าโครงกระดูกที่ ๑ นฤนทศสอยที่ ๑
- ← ภาพกระดุมลายก้นกลอง คอยื่น สีประจิมลายที่ล่ำค่า นฤนทศสอยที่ ๑
- ↓ ภาพกระดุมลายปากกานสีกนิษฐ หน้าดินชั้นสีแดง พบร่วมกับโครงกระดูกที่ ๒ นฤนทศสอยที่ ๒

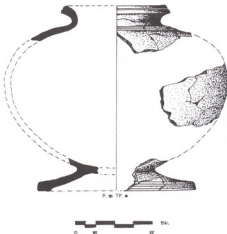

ภาพลายเส้นที่ ๑-๔ ภาพกระดุมลายที่พบในชั้นดินบรรจุหมาก จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ

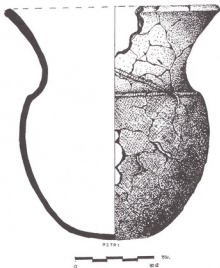

ภาพถ่ายเส้นที่ ๔๕

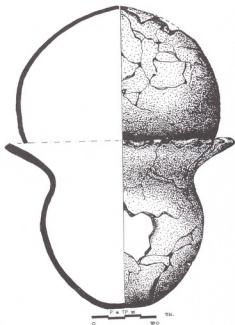
ภาชนะดินเผาแบบทิวญูไซย ก้นกลม คอขาวสีน้ำตาลมีขอบสีขาวเส้นมีลายขีดเป็นรูปสามเหลี่ยมและพาน้ำดินสีเหลืองลาย พบรูปแบบภาชนะนี้ในชั้นดินสมัยทิวญูไซยที่แหล่งโบราณคดีบ้านโง้งใต้

ภาพลายเส้นที่ ๑๖ ภาพเขียนดินเผาแบบทวารวดีของภาชนะดินเผาชนิดต่าง ๆ เช่น กาน้ำดินเผา มีรูปร่างเล็ก ๆ ปลายปากแคบ ๆ มีก้นแหลมเล็กน้อย มักใช้บรรจุของเหลวหรือของแข็งจากดินเผา พบในชั้นดินทวารวดีที่เมืองทวารวดี จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๑๑๑ ภาพดินเผาขนาดใหญ่จากบ้านวังไผ่ บ้านวังไผ่ ตำบลวังไผ่ อำเภอวังไผ่ จังหวัดสุรินทร์
พบในชั้นดินสมัยทวารวดีตอนต้น อายุประมาณ ๑-๒ ศตวรรษ

ภาพลายเส้นที่ ๑๔ การเซตดินเผา ๒ ในซีกบนกับ คล้ายในขนาดใหญ่ ปากกว้าง มีรูเย็บทาน้ำดินชั้นสีแดง
 ในที่ประกอบบนเป็นรอยกันกดลงปากเย็บแบบขาม ทำลายเชื้อไฟและทาน้ำดินสีแดง
 ที่คอภาชนะ พบในชั้นดินสมัยทวารวดีตอนต้น แหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ

← ไม่มีเคลือบสีก ด้านนอก สันตีแบบ พบร่วมกับ
โครงกระดูกที่ ๒ หลุมทดสอบที่ ๑

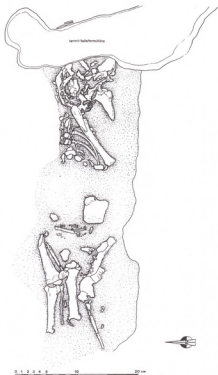
↑ กำไลสำริดทรงกระบอก ๔ ชิ้น ขอบเรียบ
เป็นเส้น ผิวตรงกลางเรียบไม่มีรอยคล้าย พบ
ตามขั้วไม้ดินเผาโครงกระดูกที่ ๒ หลุม
ทดสอบที่ ๒

↙ เครื่องมือเหล็กปลายงอพบร่วมกับโครงกระดูก
ที่ ๑ หลุมทดสอบที่ ๑

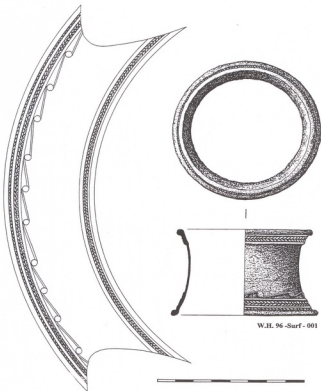
↓ เครื่องมือเหล็กปลายงอ ปลายบนแบนกว้าง
และงอพบในหลุมทดสอบที่ ๒

ภาพหลายชิ้นที่ ๑๔ กำไลสำริดและเครื่องมือเหล็กที่พบในชั้นวัฒนธรรมแรกของแหล่งโบราณคดีบ้านวังไผ่

ภาพลายเส้นที่ ๒๐ โครงกระดูกเล็ก อายุประมาณ ๑ ขวบ มีแนวบนของขาเหยียดยาว
หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก ที่ข้อมือข้างซ้ายสวมกำไลทำจากเมล็ดพืช

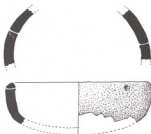

W.H. 96-Surf-001

ภาพลายเส้นที่ ๒๑ กำไลสำริด รูปทรงระฆัง ทำลายรูปใบไม้เรียงกันรอบรอบกำไลทั้ง ๒ ด้าน พบในระดับผิวดินจากการขุดบ้านข้าว แล่งโบราณคดีบ้านวังไธ

W.H. 96 - 3 - 019

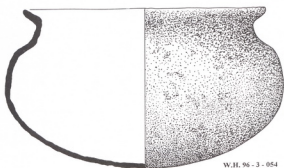

W.H. 96 - 3 - 024

↑ เครื่องมือหินกะเทาะ (Pebble tool)
พบในชั้นดินที่ 3A

← เศษภาชนะดินเผากระเทียม เเจาะรูที่ขอบปาก พบ
ในชั้นดินที่ 2A

ภาพลายเส้นที่ ๒๒ ในงานวิจัยที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังโหล โดย Jean-Pierre Pautreau

W.H. 96 - 3 - 054

W.H. 96 - 3 - 54- 189

W.H. 96 - 3 - 54- 023

W.H. 96 - 3 - 54- 012

↑ ภาชนะดินเผารูปทรงเหยือกกลม คอยื่น
ปากผายเล็กน้อย พบร่วมกับลูกปัด

← ลูกปัดที่พบบนภาชนะดินเผา ทำจากหิน
อามาสีสีน้ำตาลปนขาว

W.H. 96 - 3 - 202

W.H. 96 - 3 - 091

↖ แวตั้นฉา พยในชั้นดิน ๘๘

↑ แวตั้นฉา พยในชั้นดิน ๘๙

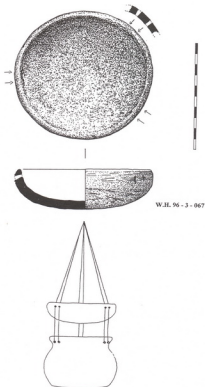
← ถ้าโลหะจากแก้วใสไม่มีสี
พบจากการขุดค้น

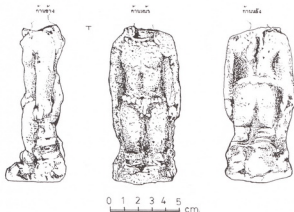
ภาพถ่ายแผ่นที่ ๒๔ ในฐานวัตถุที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ โดย Jean-Pierre Pautreau

ภาพลายเส้นที่ ๒๕ ภาพระดิมภาพของมือ ถังแบบ ลำตัวป่อง คอสั้น ปากฉวยเล็กน้อย เจาะรูที่ขอบปาก ๓ ด้าน มีฐานก้นแบบเชื่อมกับด้านบนเล็ก ๑ ใบ พบร่วมกับโครงกระดูกเล็ก จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ โดย Jean-Pierre Pautras

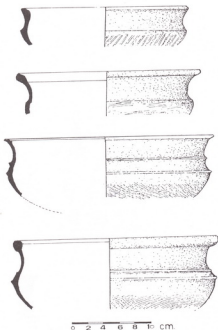
ภาพลายเส้นที่ ๒๖ ขานดินเผา ก้นแบน ทำนํ้าดินสีแดง เจาะรูที่ขอบปาก ๑ ด้าน วางทับรูปปั้นนูนดินเผา
รูอีกใบ พบร่วมกับโครงกระดูกเด็ก จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ
โดย Jean-Pierre Pautreau

ภาพถ่ายสีที่ ๒๐

ตุ๊กตาดินเผาที่พบจากการขุดค้นบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดลำพูน ในระหว่างการอยู่อาศัยระยะแรก เป็นรูปแบบตุ๊กตาที่นิยมทำกันในวัฒนธรรมทวารวดีจากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา : รายงานการสำรวจและการขุดค้นเมื่อศึกษา “ปฏิรูปโฉม” มณฑลลพบุรีที่ ๑ หน้า ๑, บรรทัด ๕๕๕ และคณะ, ๒๕๒๔.

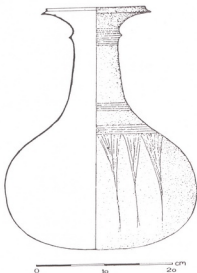

ภาพลายเส้นที่ ๑๒๙

ภาชนะดินเผารูปทรง “วงรีมีสัน” พบจากการขุดค้นบริเวณถนนวัดพระธาตุบริเวณคูเมืองชั้นการอยู่อาศัยระยะแรก และพบรูปแบบของชนิดนี้ในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกจากการขุดค้นบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบริเวณคูเมืองด้วย

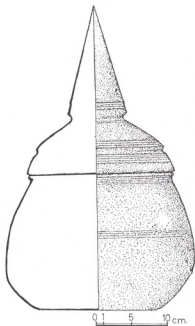
ที่มา :

การขุดค้นร่องรอยอาคารขุดพบในบริเวณจากหลักฐานทางโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ : รายงานการวิจัย, ฉาสฐ, จันทราวุธ และคณะ, ๒๕๖๖.

ภาพลายเส้นที่ ๑๒๔ รูปพระกณเฑาะว์น้ำดินเผาแบบศรีวิชัย โดยพบรูปแบบนี้ในชิ้นการขุดพบภาชนะดินเผาศรีวิชัยจากการขุดค้นหน้าวัดพระธาตุศรีวิชัย บริเวณวัดประตู่สี และแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยอื่น ๆ

ที่มา : การศึกษาของรอบขุดขุดโบราณวัตถุจากหลักฐานทางโบราณคดีในเขตจังหวัดลำปางตอน
พุทธศตวรรษที่ ๑๙ : รายงานการวิจัย, ฉายาสุธ ธีระภานุ และคณะ, ๒๕๒๖.

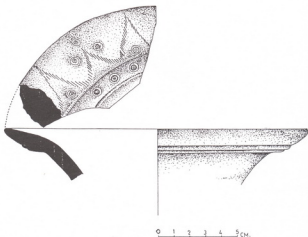

ภาพลายเส้นที่ ๑๐

รูปทรงเจดีย์หรือระฆังแบบพิกุลใหญ่ เป็นรูปแบบที่พบแพร่หลายในเขต
โบราณคดีอีสานนี้

ที่มา :

การศึกษาร่องรอยอารยธรรมในภาคจากหลักฐานทางโบราณคดีในเขตจังหวัดลำ
ซูนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ : รายงานการวิจัย, ผาสุร อินทการุณ และคณะ,
๒๕๒๖.

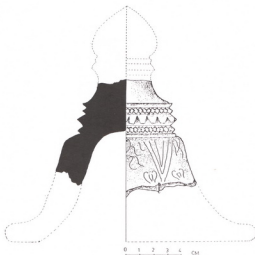

ภาพลายเส้นที่ ๑๒

ที่มา :

ขุดพบจากการขุดดินเผา ลวดลายคล้ายคลึงกับรูปแบบการขุดดินเผาที่ขุดพบในเมือง
นันทบุรี โดย สำนักรูปในแหล่งโบราณคดีวัดสันติบริพัตร

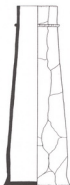
รายงานผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีวัดสันติบริพัตร ส. วิมลวิจิตร, อ. เมือง จ. ลำพูน, โครงการ
โบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ), กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๔.

ภาพลายเส้นที่ ๑๓

ที่มา :

สำนักงานศิลปวัฒนธรรมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านศรีชัย
รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านศรีชัย ต. คันธอ อ. เมือง จ. ลำพูน,
โครงการโบราณคดีประเทศไทย ภาคเหนือ, โครงการ กองโบราณคดี กรม
ศิลปากร, ๒๕๓๐.

0 1 5 cm.

ภาพลายเส้นที่ ๑๕

ภาชนะดินเผารูปทรงกระบอก เนื้อดินละเอียด ที่ขุดพบที่บ้านสันมะดัน

เรื่องใบรายนคดีของ พระเจดีย์เหลี่ยมเวียงกุมกาม (กุ่มคำ)

สาธิต โพรชาญจิตร

บทความนี้เขียนขึ้นใช้ข้อมูลส่วนใหญ่จากรายงานการบูรณะพระเจดีย์เหลี่ยม ซึ่งเป็นเอกสารทางวิชาการประกอบสัญญาจ้างเหมาบูรณะโบราณสถานพระเจดีย์เหลี่ยม จัดทำโดยบริษัท มรรคโลก จำกัด และเสนอต่อสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ปีงบประมาณ ๒๕๖๔

๑. วัดเจดีย์เหลี่ยม

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

วัดเจดีย์เหลี่ยม ตั้งอยู่นอกเขตเมืองโบราณเวียงกุมกาม อยู่ห่างจากแนวกำแพงเมืองคูเมืองด้านตะวันตกประมาณ ๕๐๐ เมตร ในท้องที่ตำบลท่าวังศาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ปรากฏในแผนที่ภูมิประเทศจากภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ลำดับจุด L7017 ระวาง 4746 I จังหวัดเชียงใหม่ พิกัดครีที่ 1-RTSD ที่ประมาณพิกัดกริด 47 QMA ๑๑๑733 หรือประมาณละติจูด ๑๘° ๔๕' ๐๒" เหนือ และลองจิจูด ๙๖° ๕๔' ๕๔" ตะวันออก และอยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในแนวเส้นตรงประมาณ ๕ กิโลเมตร

สภาพทั่วไปของพื้นที่ตั้งวัดและพื้นที่โดยรอบวัดเป็นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านตะวันตกใกล้กับชุมชนบ้านเกาะกลาง บ้านป่าแดด วัดเจดีย์เหลี่ยมหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศที่ตั้งของเวียงกุมกาม

บริเวณวัดปัจจุบันมีเนื้อที่ ๑ ไร่ ๔๔ ตารางวา ภายในวัดซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงทั้ง ๔ ด้าน มีสิ่งก่อสร้างสำคัญๆ ประกอบด้วยพระเจดีย์เหลี่ยม ๑ องค์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวิหาร วิหารแบบล้านนา ๑ หลัง (ก่อสร้างทับในที่ตั้งวิหารเดิม) ด้านทิศเหนือของวิหารเป็นที่ตั้งของโบสถ์เก่า ๑ หลัง ด้านทิศใต้ของเจดีย์เป็นที่ตั้งของศาลาข้อมูลพระเจดีย์เหลี่ยม ด้านหลังศาลาเป็นที่ตั้งกุฏิของรองเจ้าอาวาส ด้านหลังกุฏิของเจ้าอาวาสเป็นศาลาอเนกประสงค์ และด้านหน้าวัดด้านทิศใต้เชื่อมกับวิหารเป็นที่ตั้งของกุฏิเจ้าอาวาส

โบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยมได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดขอบเขตใน

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ ตอนที่ ๔๑ ลงวันที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ ที่ดินโบราณสถานนี้ประกาศขอบเขตเนื้อที่ ๑ ไร่ ๘๓ ตารางวา'

๑.๒ ประวัติวัดพระเจดีย์เหลี่ยมจากหลักฐานเอกสาร

โดยทั่วไปเชื่อกันว่าโบราณสถานพระเจดีย์เหลี่ยมสร้างขึ้นในสมัยพญามังราย ปฐมกษัตริย์ผู้สถาปนาเมืองเชียงใหม่ ชื่อเดิมของพระเจดีย์เหลี่ยมเรียกกันว่า "ปู่คำ" ในปัจจุบันชื่อนี้ไม่มีใครจะเป็นที่รู้จักกันมากนักเพราะนิยมเรียกพระเจดีย์องค์นี้ตามลักษณะรูปทรงว่า "พระเจดีย์เหลี่ยม" หรือ "เจดีย์เหลี่ยม" ประวัติความเป็นมาของพระเจดีย์เหลี่ยมหรือปู่คำ มีที่มาจากหลักฐานเอกสารหลายฉบับด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่

● ศิลาจารึกหลักที่ พย. ๒๑ จารึกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ จ.ศ. ๘๘๕-๘๙๐ (พ.ศ. ๒๐๖๖ - ๒๐๗๑) อักษรไทยล้านนา และอักษรธรรมล้านนา ภาษาไทย ก็นทรยสินคงรูปโบธมา หักชำรุค อยู่ทิศศรีโคมคำ ต. ในเวียง อ. เมือง จ. เพาะ มีตัวอักษรปรากฏอยู่ด้านเดียว จำนวนไม่ไยอกว่า ๘ บรรทัด อ่านได้ความว่า'

๑

๒ ..ซมเก้า ธาตุ(ก)คำมือซ้ายไว้ค้อยทอ ธาตุชนขวาไว้ค้อย.....

๓ ..เมเพยวไว้ธาตุชนซ้าย ลำปางไว้ธาตุคอกำทหน้า กาทลเมิงพนไว้ธาตุ.....

๔ ธาตุมือซ้าย ทำสร้อยไว้ธาตุจ้อยมือซ้าย ะขุนไว้ธา(ตุ) ชร.....

๕ ปู่คำภูมกามไว้ธาตุ(ก)คางขวา ไว้ธาตุมือขวาทิมวลได้มหาเจดีย์หลวงเจียง(ใหม่).....

๖ ..นไว้ธาตุย้อยปนิมมต มหาเถรโพธิสมการอยู่หัวเคียนรับเอาต่อสามิ.....

๗ ..ศักราช ๘๘๕ ตัว เถรเจ้ามณีวันรับเอาแต่เถรโพธิสมการ ศักรา(ช).....

๘ ในปีเป็กใจ มหาเถรศิริสมิธธรรมศิริ ๙๑ เถรมณี ปีเป็กใจ

ในบรรทัดที่ ๕ ของจารึกดังกล่าว ระบุไว้ชัดเจนว่าพระเจดีย์ปู่คำเรืองภูมกาม (ภูมกาม) เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนกระดูกกามฐาของพระพุทธรูป ซึ่งน่าจะเป็นความเชื่อคติเดิมของผู้คนในล้านนาที่มีมานานแล้วก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๑

¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ ตอนที่ ๔๑ ลงวันที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓

² โครงการวิจัยการปฏิรูปวัฒนธรรมล้านนาจากล้านนา, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ : จารึกหินศิลาจารึกวัดป่าเมรุ พระธาตุพนม, มูลนิธิเจมส์ เจส คิงแปด พณีสัน จิตสันต์ โบราณสถานวัดพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๓ รอบ, กรุงเทพมหานคร, บริษัทอินทรีพรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๖๕ หน้า ๑๙๗ - ๑๙๘.

● โคลงนิราศหริภุญชัย เป็นเอกสารร่วมสมัยล้านนาในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ตั้งนิยามว่าเรื่องนี้จะจัดไว้เป็นตำนานเมื่อราวพุทธศักราช ๒๐๖๐ เป็นการบรรยายชมสถานที่วัดวาอารามตามระยะทางจากเมืองเชียงใหม่ผ่านเวียงกุมกาม เพื่อไปนมัสการพระธาตุหริภุญชัยที่เมืองลำพูน (หริภุญชัย) โดยผู้ประพันธ์เดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ผ่านวัดพระสิงห์ และไหว้พระพุทธรูปหินี ผ่านวัดกุฎี วัดสิริเกศ (ศรีเกศ) วัดผาเกียร (ชัยพระเกียรติ?) ผ่านช้างภูฎาวัน (เจดีย์หลวง) วัดอุปเนิ่น ไหว้พระพุทธรูปมิ่งวราชที่สี่แยกกลางเวียงเชียงใหม่ และวัดเจดีย์หลวงไหว้พระอัสดารส ไหว้พระแก้วมรกตและรูปยักษ์ราชกุมภัณฑ์คู่ ผ่านวัดเจ็ดอิน วัดพ่อนสร้อยและเชียงตอง (วัดหรือตลาด?) ออกทางประตูเชียงใหม่ จากนั้นเดินทางผ่านวัดพันอ้อม วัดกุฎีคำ (ธาตุคำ) วัดนางวารี (ยางกวง) ผ่านประตูเมืองขึ้นที่สอง ชมเกวียน ผ่านอุทยานถึงเวียงกุมกาม วัดกุฎีคำ (วัดเจดีย์เหลี่ยม) ไปยังเมืองลำพูน ในโคลงบทที่ ๔๕ กล่าวพรรณานักกษัตริย์ของ “กุฎีคำ” หรือ พระเจดีย์เหลี่ยม ดังนี้^๓

(ฉบับเชียงใหม่) ๔๕	
อารามรมเขตเมื่อน	มั่งราช
นามคู่คำหลวงหลาย	เช่นท้าว
ทกลีบสยามภูยาช	ยังรอด งามแท้
แปดคู่ขุน้องน้ำ	นาฏไธโรหา
(ฉบับหอสมุดฯ)	
อารามรมเขตเมื่อน	มั่งราช
นามคู่คำหลวงหลาย	เช่นท้าว
ทกลีบสยามภูยาช	ยังรอด งามแท้
แปดคู่ขุน้องน้ำ	นาฏไธโรหา

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สอดค้นและทำอธิบายศัพท์โบราณที่ปรากฏในโคลงบทนี้ ว่า เมื่อน-ด้าว, กุฎีคำ-เจดีย์ทอง, หลายเช่นท้าว-หลายซึ่งกษัตริย์, สยามภู-พระพุทธรูป, ยาช-เรียวยาว, ยังรอด-มีอยู่ตลอด, แปดคู่บางฉบับเป็น แปดคู่-สร้างเจดีย์, โวหา-ร้องไห้ และแปลความโคลงบทนี้ว่า “วัดอันนำวันมรณของท้าวมั่งราช ชื่อคู่คำหลวง สร้างให้นามหลายซึ่งกษัตริย์แล้ว มีพระพุทธรูปหนักอันองค์เรียวยาวอยู่ตลอด สูงงาม สร้างเจดีย์ไว้ระดูงามเหลือท้น ด้วยความเศร้าโศก”

^๓ ประเสริฐ ณ นคร, ศาสตราจารย์ ดร., โคลงนิราศหริภุญชัย, ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สอดค้นและทำอธิบายศัพท์, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คำพระจันทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๑๒ หน้า ๔๗.

- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวไว้ว่า

“.....เจ้าจรัญจรัสจึงถือไปเอาดินทองคำมาทำเจดีย์คู่คำวันนั้น ผล.....”⁴

- พงศาวดารโยนก กล่าวถึงเรื่องราวของเจดีย์คู่คำ ว่า⁵

“.....อุรุธศักราช ๖๕๐ ปีระศ สัมฤทธิศก เจ้าเมืองวโยให้เอาดินที่ขุดหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์คู่คำไว้ในเวียงกุมกาม ให้เป็นปูชนียแก่ชาวเมืองทั้งหลาย...”

- ตำนานเมรุศาสนา ได้กล่าวเรื่องราวเกี่ยวกับเจดีย์คู่คำไว้ตอนหนึ่งในเรื่องพญามังรายเสด็จไปประทับที่เวียงกุมกาม ว่า⁶

“.....บัดนั้น พระญารัษฎาออกมาตั้งอยู่กุมกาม แบ่งบ้านอยู่ ๓ แห่ง แห่ง ๑ ว่าบ้านคง แห่ง ๑ ว่าบ้านคุ้ม แห่ง ๑ ว่าบ้านแหลมนี้ คืออยู่เสวยสันติ คือเห็นดินศาสนาพระพุทธเจ้าจักใคร่กระทำบุญอันใหญ่เป็นต้นว่าสร้างเจดีย์นั้น จึงให้อามาตย์ทั้งหลายหาหินมาแล้ว ถือก่อเป็น ๙ ชั้นม แลด้านเหนือมีรูปพระเจ้า ๑๙ ตนแล้ว ถือใส่คำสัตย์ลงมาตุนานนัก ใส่ชื่อว่า คู่คำ คือถือจกลอยห้อมหาทานมากนัก กับทั้งมีรูปบริวารนกหัสติพระเจ้า วันนั้นผล...”

- ตำนานพระธาตุเจดีย์เหลี่ยม อ้างอิงเอกสารภาษาพื้นเมืองฉบับโบราณ สร้างขึ้นเมื่อ จ.ศ. ๑๒๓๑ (พ.ศ. ๒๔๑๒) กล่าวว่า⁷

“.....เคยมีพระเจดีย์ที่สร้างไว้เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า ๗ ที่สร้างเป็นพระเจดีย์เหลี่ยมอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเกศาความว่าสมัญญามังรายมีการสร้างพระเจดีย์ครอบเจดีย์องค์เดิมให้มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ จากข้อความที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ หลายฉบับเชื่อกันว่า “คู่คำ” เป็นชื่อเรียกพระเจดีย์เหลี่ยมในอดีต แต่ในปัจจุบันไม่เป็นที่รู้จักกันมากนักเพราะนิยมเรียกพระเจดีย์องค์นี้ตามลักษณะรูปทรงว่า เจดีย์เหลี่ยม”

⁴ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พงศาวดาร (ฉบับวิจารณ์) พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี 2514 หน้า 20-21.

⁵ ปะราชกิจกรกิจ, พระยา (ส่วน บุณย) ผู้เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยฯ, ๒๕๑๕ หน้า ๒๐๐.

⁶ ปาณิญา ระวี, มุสธอวาทาณคณานันท์, ภาควิชาเมรุศาสนา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕๑๘, หน้า ๑๖๖

⁷ สุขาภิบาลธานี, อุบลราชธานี ๑๐๐ ปี อำเภอสารภี, (เชียงใหม่: บุญศิริพิมพ์) ๒๕๑๓ หน้า ๑๐๒.

๑.๓ ข้อพิจารณาเรื่องอาชุมนัยและวัตถุประสงค์ในการสร้างพระเจดีย์เหลี่ยมจากหลักฐานเอกสาร

พิจารณาจากหลักฐานเอกสารทั้งหมดที่ยกอ้างมาข้างต้น จะเห็นว่าเอกสารชิ้นต้น ๓ ฉบับที่ทำขึ้นในสมัยล้านนาและมีอายุเก่าแก่กว่าหลักฐานฉบับอื่นๆ คือทำขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หลังจากการสร้างปู่คำเกือบ ๒๐๐ ปี ได้แก่ **จารึก พย.๒๑ (พ.ศ. ๒๐๖๖-๒๐๗๑) โคลงนิราศทวิภูษิต (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐) และ คำนามมูลศาสนา (พุทธศตวรรษที่ ๒๑)**

ในเรื่องอาชุมนัยของการสร้างปู่คำ (พระเจดีย์เหลี่ยม) นั้น หลักฐานเอกสารทุกฉบับรับรองต้องกันว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยพญาลี้ราย ก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ (ก่อน พ.ศ. ๑๙๓๙) อย่างแน่นอน แต่ก็มีข้อแตกต่างในเรื่องวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง กล่าวคือความในศิลาจารึก พย.๒๑ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๕ ที่ว่า ปู่คำกุมกามไว้อาตุสุ (ก) คาชวา หมายถึงความว่า ปู่คำ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าส่วนที่เป็นกระดูกคาง (กราม) ข้างขวา ความตรงนี้แตกต่างไปจากในบทที่ ๔๕ ของโคลงนิราศทวิภูษิต ซึ่งมีกล่าวสรรเสริญทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายท่านพิจารณาแปลความต่างกันไป^๙ เช่น ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และนาอณิด อุดิพย์ ให้ความเห็นว่า พญาลี้รายให้สร้างปู่คำเพื่อเป็นที่บรรจุอัฐิมเหืองคหีของพระองค์ท่าน พระมหากษัตริย์ ภูคญาในวัดเจดีย์หลวง อธิบายว่า วัดปู่คำเมื่อแรกสร้างมีพระพุทธรูปอยู่ทุกสิบองค์เท่าจำนวนเมือของพญาลี้รายผู้สร้าง ส่วนในตำนานมูลศาสนาระบุไว้แต่เพียงว่า พญาลี้รายนั้น ยินดีในศาสนาพระพุทธเจ้าจักไ้กระทำบุญอันใหญ่เป็นต้นว่าสร้างเจดีย์ หมายความว่าพระองค์ต้องการทำบุญสร้างกุศลในพระพุทธศาสนาโดยการสร้างเจดีย์

จากหลักฐานทั้ง ๓ ฉบับที่เขียนขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน แต่มีข้อความที่ขัดแย้งและต่างก็อยู่บ้างนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า ควรให้ความสำคัญกับหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึก พย. ๒๑ เป็นลำดับแรก เพราะเป็นหลักฐานชิ้นต้นที่ได้มีการคัดลอกคัดแปลง หรือแก้ไขแต่อย่างใด ส่วนในตำนานมูลศาสนา และโคลงนิราศทวิภูษิตนั้น คำบางคำอาจจะถูกคัดลอกต่อๆ กันมาเกิดความผิดพลาดไปบ้าง และบางครั้งที่คัดลอกก็แต่งเติมลงบ้าง ความน่าเชื่อถือจึงอาจจะน้อยกว่าหลักฐานศิลาจารึกอยู่บ้าง

ในที่นี้จึงอาจสันนิษฐานว่าพญาลี้รายโปรดให้สร้างพระเจดีย์ปู่คำ เพื่อเป็นการทำกุศลในพระพุทธศาสนา และอาจจะอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่สิ้นชีวิตไปก่อนหน้านั้นด้วยก็ได้ จารึก พย. ๒๑ ระบุความเชื่อของผู้คนในล้านนาไว้ชัดเจนว่า พระเจดีย์ปู่คำเรื่องกุมกามเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (กระดูกคางข้างขวา) และไม่ว่าจะปฏิเสธได้ว่า ปู่คำ หรือพระเจดีย์เหลี่ยม วัดเจดีย์เหลี่ยมเรื่องกุมกามเป็นพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งในดินแดนล้านนา

^๙ โปรดดูรายละเอียดในเชิงความเบื้องต้น ใน ประเสริฐ ณ นคร, ศาสตราจารย์ ดร., โคลงนิราศทวิภูษิต ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, ตอนเขียนสมัยล้านนา, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ที่พระจันทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๒๖ หน้า ๒๔ - ๑๐]

๑.๔ การบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เหลี่ยมเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐

เรื่องราวของเจดีย์คู่คำ ปากภูหลักฐานขึ้นอีกครั้งในชื่อที่เรียกว่า “พระเจดีย์เหลี่ยม” เมื่อหลวงโยนการวิจิตร (มองบันโหย อุปโยคิน) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “พระยาตะกั่ว” คหบดีชาวมอญสัญชาติพม่าที่เข้ามาค้าขายอยู่ในเมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าอินทริไชยธาดาแห่ง จนได้รับพระกรุณาแต่งตั้งเป็นหลวง ได้มีศรัทธาทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เหลี่ยมเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๐ ด้วยการก่อพอกฐานพระเจดีย์องค์เดิมให้มีขนาดใหญ่ขึ้น สืบตั้งฉัตรใหญ่ ฉัตรเล็ก ก่อฐานพระนั่งประจำทิศที่ฐานเจดีย์ทั้ง ๔ นอกจากนี้ยังมีการปั้นลวดลายปูนเป็นประดับองค์เจดีย์ใหม่ทั้งหมด โดยมีช่างชาวพม่า จึงทำให้ลวดลายปูนปั้นและการประดับประดาส่วนต่าง ๆ ที่พบเห็นในปัจจุบันเป็นแบบศิลปะพม่า

หลวงโยนการวิจิตร (มองบันโหย อุปโยคิน) เดินทางเข้ามายังเมืองเชียงใหม่เมื่ออายุ ๓๐ ปี ประกอบอาชีพครั้งแรกเป็น “หมอนวด” อยู่ในคุ้มหลวงของเจ้าอินทริไชยธาดาแห่ง เป็นที่โปรดปราน เพราะเป็นคนที่มีความประพฤติเรียบร้อย ซื่อสัตย์ และเฉลียวฉลาด จึงทำให้เจ้าอินทริไชยธาดา และเจ้าหญิงอุบลวรรณมาสนับสนุนให้ทำสัมปทานป่าไม้ โดยบริษัท บอมเบย์ ที่มารับสัมปทานผูกขาดทำอยู่ในป่าแม่แจ่ม หลังจากหมดสัญญา กับบริษัท บอมเบย์ แล้วจึงมารับทำสัมปทานป่าไม้ของเจ้าอินทริไชยธาดา แห่งที่อำเภอแม่สะเรียง จากนั้นจึงมารับช่วงสัมปทานป่าไม้จากบริษัท บอร์เนียว ทำป่าไม้ในเขตท้องที่อำเภอฝาง กิจการเจริญรุ่งเรือง จากความสามารถของคนและแรงสนับสนุนจากเจ้าอินทริไชยธาดา และพระธิดา จนมีช้างทำงานถึง ๓๐๐ เชือก ซึ่งถือว่าผู้ที่มีความสามารถและมีกำลังทรัพย์เท่านั้นถึงจะมีได้ กิจการได้ขยายตัวออกไปอีกมาก คือ สอดสัมปทานป่าของเจ้าบุญวาทย์ วงศ์มาตย์ เจ้านครลำปางและได้สัมปทานป่าแม่ต๋าน เขตเมืองยอง (จังหวัดแพร่ในปัจจุบัน) ชื่อเสียงของหลวงโยนการวิจิตร จึงกระจายไปทั่วภาคเหนือ ไม่เพียงแต่บรรดาเศรษฐีป่าไม้ด้วยกันเท่านั้น แต่รู้จักกันทั่วไปทั้งหมู่บ้าน ชั่ววราการผู้ใหญ่ผู้น้อย ประชาชนชาวเมือง ตลอดจนชาวป้าชาวเขา ลูกจ้าง คนงานป่าไม้ทั่วไปด้วย

นอกจากนี้หลวงโยนการวิจิตรยังเป็นที่นับถือในหมู่ชาวพม่า มอญ เขี้ยว ฯลฯ ที่อยู่ในบังคับกองสุลต่าน เห็นได้จากในเวลาต่อมาเมื่อลอร์ดแบร์กเกต (บิดาของ ยอห์น แบร์กเกต นายช่างผู้เชี่ยวชาญทางเครื่องดนตรีตะวันตก) กองสุลต่านอังกฤษสมัยนั้น เสนอให้หลวงโยนการวิจิตร มีตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตแทนชุมชนชาวพม่าในเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานชั้นน้ำพานรองทองคำเป็นเกียรติยศ

เมื่อเริ่มมีทรัพย์สินเงินทองมากขึ้น หลวงโยนการวิจิตร จึงทำกุศลโดยการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ และสร้างสาธารณูปโภคเป็นทาน และให้การสนับสนุนทางราชการ โดยเฉพาะเมื่อคราวเกิดจลาจลพวกเขี้ยวที่เมืองแพร่ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ได้ช่วยเหลือทางการเงิน และให้ช้างเป็นพาหนะขนส่งเครื่องอุปโภคบริโภคทางราชการอย่างเต็มกำลัง

เมื่อเสร็จสิ้นการปราบปรามกบฏเขี้ยวคราวนั้น พระยาสุรสีห์ เจ้าหลวงมณฑลพายัพ จึงกราบบังคมทูลขอความดีความชอบต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงแต่งตั้งเป็นหลวง

โยนการวิจิตร รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ต่อมาอีก ๓ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกเป็นเกียรติยศ

หลวงโยนการฯ มีภรรยา ๓ คน คือ คุณแม่แก้ว คุณแม่จัน และคุณแม่พูน้อย มีบุตรธิดาจากภรรยาทั้ง ๓ คน รวม ๑๔ คน ได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า "อุปโยคิน" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

หลวงโยนการวิจิตร ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา เมื่ออายุประมาณ ๘๔ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ หลังจากได้เข้าเฝ้าถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือไม่กี่วัน

นอกจากวัดพระเจดีย์เหลี่ยมแล้ว หลวงโยนการวิจิตรยังได้สร้างบูรณะปฏิสังขรณ์อีกหลายวัด เช่น วัดชัยมงคล วัดสถาน่าง และวัดอุปกุล (พม่า) เป็นต้น

๒. โบราณสถานกุฎำ หรือ พระเจดีย์เหลี่ยม

๒.๑ รูปลักษณะทางศิลปะสถาปัตยกรรม

พระเจดีย์เหลี่ยม เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบพิเศษคล้ายกับพระเจดีย์กู๊ด วัดจามเทวี (กู๊ด) จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างยาวด้านละ ๑๗.๔๕ เมตร พระเจดีย์สูง (วัดจากพื้นดินถึงปลียอด) ๓๐.๘๐ เมตร เจือนธาตุสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นขึ้นไป ๕ ชั้น แต่ละชั้นของเรือนธาตุมีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนด้านละ ๓ ซุ้ม รวม ๕ ชั้นๆ ละ ๑๕ ซุ้ม รวมทั้งหมด ๖๐ ซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนด้านละ ๑๕ องค์ รวม ๖๐ องค์ ต่อมาในคราวที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยหลวงโอรณการวิจิตร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๑ มีการก่อซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งประจำทิศที่เหนือฐานเขียงขึ้นถ่างอีก ๔ ซุ้ม รวมเป็น ๖๔ ซุ้ม เหนือเรือนธาตุชั้นที่ ๕ เป็นส่วนนอก ลักษณะเป็นทวารจะตั้งสี่เหลี่ยมคล้ายเรือนธาตุของพระธาตุพนม รองรับปลียอดทรงพีระมิดปลายแหลมประดับลูกแก้วและฉัตรหลวงต้นหนึ่ง

ตรงมุมทั้ง ๔ บริเวณเหนือชั้นลดของเรือนธาตุแต่ละชั้นมีสถาปนาของขนาดเล็กตั้งมุม ๑ องค์ เรียกว่า **สถูปมุม** รวม ๕ ชั้น ๒๐ องค์ แต่ละองค์มีลวดลายปูนเป็นประดับแตกต่างกันไป ที่ยอดสถูปมุมประดับฉัตรน้อยทุกองค์

ที่ช่วงกลางเหนือฐานเขียงมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งด้านละ ๑ ซุ้ม กรอบซุ้มประดับลวดลายปูนเป็นศิลปะพม่า ที่ยอดซุ้มประดับฉัตรน้อยองค์หนึ่ง ที่มุมของฐานเขียงมีสิงห์ปูนปั้นตั้งอยู่ทั้ง ๔ มุม เรียกว่า **สิงห์ประจำมุม**

รอบฐานพระเจดีย์มีลานประทักษิณกว้าง ๓.๔๐ เมตร ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีประตูทางเข้า ๒ ด้าน คือ ด้านตะวันออกและด้านทิศใต้ ประตูทางเข้ากว้าง ๑.๒๐ เมตร

รายละเอียดของโครงสร้างสถาปัตยกรรมพระเจดีย์เหลี่ยม มีดังนี้

๒.๑.๑ ฐาน และองค์ประกอบของฐาน

● **ฐานล่าง** เป็นฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๑๗.๔๕ เมตร ก่อด้วยศิลาแลงผสมแม่พิมพ์ทราย และอิฐ เป็นฐานเขียงกว้างยาวด้านละ ๑๗.๔๕ เมตร สูงจากพื้นดินปัจจุบัน ๑.๘๐ เมตร (ความสูงทั้งหมดจากรากฐาน ๕.๓๐ เมตร) เหนือท้องกลางของฐานเขียงแต่ละด้านก่อซุ้มพระขนาดใหญ่ทุกด้านๆ ละ ๑ ซุ้ม เป็นซุ้มพระประจำทิศ ได้แก่ ด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปห้อยพระบาท และด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางสมาธิ ด้านทิศตะวันออก ปางการวิชัย ด้านทิศใต้ ปางสมาธิ ที่มุมฐานเขียงประดับประติมากรรมรูปสิงห์ แสดงกิริยาขู่คำราม ขาซุ้มตั้งย่อ ขาคู่หน้าเหยียดตรง

สิ่งทีละตัวประดับด้วยลวดลายปูนปั้นที่แตกต่างกันออกไป

● **ฐานฐานปัทม์ซ้อนลดหลั่นสองชั้นยกเก็จ** ขึ้นแนวอยู่เหนือฐานเชิงขึ้นนี้เป็นฐานปัทม์ก่อขึ้นได้เรียบไม่มีบัวลูกแก้ว รองรับฐานบัวคว่ำบัวหงายมีบัวลูกแก้วกลมอีกชั้นหนึ่ง ฐานบัวคว่ำบัวหงายขึ้นบนมีบัวคว่ำบานขนาดใหญ่ลายบัวฉลว ฐานฐานปัทม์รองรับองค์เจดีย์

● **ซุ้มพระประจำทิศ** เหนือกึ่งกลางของฐานเชิงแต่ละด้านก่อซุ้มพระขนาดใหญ่ทุกด้าน ๆ ละ 1 ซุ้ม เป็นซุ้มพระประจำทิศ มี ๔ ซุ้ม ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก ภายในประตูฐานพระพุทธรูปประทับนั่งซุ้มละ ๑ องค์ ดังนี้

ซุ้มพระประจำทิศเหนือ

◆ **เสารองรับซุ้ม** เป็นเสาสี่เหลี่ยมขึ้นจากผนังของซุ้ม มีเสา ๔ ต้น ประกอบด้วยเสาฐานและเสาชั้นนอก เสาฐานรองรับกรอบซุ้มตอนบน ส่วนเสาชั้นนอกรองรับกรอบซุ้มตอนล่าง

◆ **ลักษณะของเสาประดับด้วยลูกแก้วออกโก** ประดับด้วยบัวหัวเสาที่เสารองรับกรอบซุ้มทั้ง ๔ ต้น ประดับด้วยลายบัวคอเสื้อแบบพม่า

◆ **กรอบซุ้ม** เป็นลายใบไม้ก้านชดกึ่งกลางเป็นลายดอกไม้วางจรดกัน เว้นช่องตรงกลางสำหรับประดับประติมากรรมลอยตัวรูปบุคคลและรูปสัตว์ ส่วนซุ้มตอนล่างเป็นลายก้านชดเช่นเดียวกันแทรกด้วยลายดอกไม้อะลุกลีมี ด้านข้างของเสารองรับซุ้มด้านนอกเป็นลายใบไม้ดอกไม้ห้อยลงมาถึง - ข้าง ส่วนบริเวณหัวเสาด้านซ้ายขึ้นรูปสิงหนพาคอดูด้านบน ส่วนบนของซุ้มทำเป็นเรือนยอด ๓ ชั้น มีลายปูนปั้นประดับอย่างสวยงาม ชั้นที่ ๒ ปั้นเป็นรูปดอกไม้มากั้นคอกประโศหะเคลือบสี (จีน) สีเขียว ส่วนหลังคาซุ้มประดับลายปูนปั้นสามเหลี่ยมคี่ขึ้น

◆ **พระพุทธรูป** ภายในประตูฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ปางมารวิชัย ทรงเครื่อง จัดสมาธิเพชร ครอบจีวรห่มเฉียง สวมศอระขุ พาดูริศ ทอพระกร สมเทริดหรือมงกุฏ ตกแต่งเครื่องประดับด้วยการทาสีเขียว พระพักตร์กลม พระขนงโก่ง พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง พระทนต์ พระเนตรเรียว เหลือบตาเล็กน้อย ประทับนั่งบนฐานปัทม์ลูกแก้วออกโก ท้าภาชนะบนของฐานจะเป็นช่องกระຈးกลีนผ้าสลับกับสีเหลืองจัดริศ ภายในประตูกระຈးเคลือบสี จีวรทาสีเหลือง (รูปที่ ๓, ภาพลายเส้นที่ ๒)

ซุ้มพระประจำทิศตะวันออก

◆ **เสารองรับซุ้ม** เป็นเสาสี่เหลี่ยมขึ้นออกมาจากผนังของซุ้ม มีเสา ๔ ต้น ประกอบด้วยเสาฐานและเสาชั้นนอก เสาฐานรองรับซุ้มส่วนบน ส่วนเสาชั้นนอกรองรับกรอบซุ้มตอนล่าง ลักษณะของเสาประดับด้วยลูกแก้วออกโก ที่เสาทั้ง ๔ ต้นประดับด้วยบัวคอเสื้อ

◆ **กรอบซุ้มแบ่งออกเป็น ๒ ตอน** คือ ตอนบนเป็นลายดอกไม้นอกก้านชด ปลายยอด

ชั้นไม่บรรจบกันวันช่องว่าง ซึ่งเป็นที่ประทับรูปบุคคลหรือสัตว์ ส่วนใหญ่มักจะทำลอยตัว ยอดชั้นเป็น ๓ ชั้นคล้ายกับปราสาทเรือนยอด เป็นลายปูนปั้นประดับอย่างสวยงาม ทำเป็นกรอบวงโค้งประดับกระเจกจินอย่างสวยงาม ในปัจจุบันปรากฏหลักฐาน ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๒ ติดสีขาว และชั้นที่ ๓ ติดสีเขียว ด้านบนปรากฏรูสำหรับเสียบฉัตรหลังคาชั้นประดับลายปูนปั้นส่วนด้านข้างของเสาฐานนอกเป็นลายใบไม้ห้อยลงมาประดับด้วยรูปสัตว์ทั้ง ๒ ข้าง คือรูปสิง

◆ **พระพุทธรูป** เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ประทับบนฐานบัวรูปลูกแก้วอกไก่ ท้องไม้ด้านบนทำเป็นช่อง ๓ ช่อง ประดับกระเจกจิน ครอบจิวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิพับเป็นริ้วผ้าเหมือนจริง พระพักตร์กลม พระขนงเกือบบเป็นเส้นตรง พระเนตรเรียวยาวเหมือนตาพระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง พระทนต์นูน ขอบใบพระศกหนา ฆมวดพระเกศาเล็ก เกศุม้าลาสูง เปลววิคมีหักหายบริเวณจิวรพาสีเหลือง ส่วนพระเกศาทาสีดำ (รูปที่ ๒, ภาพลายเส้นที่ ๑)

ฐานพระประจำทิศใต้

◆ **เสารอรับชั้น** เป็นเสาสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากหน้าชั้น มีเสา ๔ ต้น ประกอบด้วยเสาฐานนอกและเสาฐานใน คือ เสาฐานนอกรองรับกรอบชั้นตอนบน เสาฐานนอกรองรับกรอบชั้นด้านล่าง เสาประดับด้วยลูกแก้วอกไก่

◆ **กรอบชั้น** กรอบชั้นบนเป็นลายพันธุ์พฤกษาเกี่ยวพันกัน ทวารด้วยลายลูกไม้ ใบไม้กระวอก ทวารรูปสัตว์ คือ กระบืออยู่ทั้งสี่ตอนล่างด้านซ้าย ด้านข้างของเสาฐานนอกเป็นลายใบไม้ชั้นในและลายที่ห้อยตกลงมา ยอดชั้นเป็นปราสาทเรือนยอดสามชั้นประดับฉัตร

◆ **พระพุทธรูป** ภายในชั้นแสดงปางสมาธิ ขัดสมาธิเพชร ครอบจิวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิยาวถึงพระนาสิก พับเป็นริ้วผ้า พระพักตร์กลม พระขนงเกือบบเป็นเส้นตรง พระเนตรเรียวยาว พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง พระทนต์นูน ฆมวดพระเกศาเล็ก เกศุม้าลาสูง วิคมีเปลวไม้เป็นแบบเปลวเพลิง ประทับนั่งบนฐานบัวรูปลูกแก้ว ที่หน้ากระดานบนเป็นร่องกระเจกสี่เหลี่ยมผืนผ้าสลักกับสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในประดับกระเจกจิน และบริเวณบัวลูกแก้วก็จะเป็นช่องกลม ประดับกระเจกจิน สีเขียวสลักเหลือง (รูปที่ ๒, ภาพลายเส้นที่ ๒)

ฐานพระประจำทิศตะวันตก

◆ **เสารอรับชั้น** ประกอบด้วยเสา ๔ ต้น ยื่นออกมาจากตัวชั้นเล็กน้อย คือ เสาฐานในและเสาฐานนอกประดับด้วยบัวอกไก่ เสาฐานนอกรองรับกรอบชั้นตอนบน ส่วนเสาฐานนอกรองรับกรอบชั้นตอนล่างที่หัวเสามีการประดับด้วยบัวหัวเสา (รูปที่ ๔)

◆ **กรอบชั้น** แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนบนเป็นลายก้านขด ครอบยอดชั้นวันช่องว่าง ตรงกลางเดิมน่าจะจะมีประติมากรรมลอยตัวรูปบุคคลหรือรูปสัตว์ประดับอยู่ตรงกลาง ส่วนชั้นตอนล่างประดับด้วยรูปสัตว์ ๔ เท้า มีหัวเหมือนพญานาค มีหงอนและไม้เครา ราชูห์หน้าข้างซ้ายเกาะอยู่บนหัวเสา

นอก) ส่วนเขาช้างขวายกั้น ราชูห์หลังช้างซ้ายเกาะอยู่บนบัวหัวเสาคู่ใน หางโค้งงอกลับมาจรดที่หลัง ยอดช้างทำเป็นปรางสาธเวือนยอด ๓ ชั้น ปีกฉัตรสามชั้นคันหนึ่ง

♦ **พระพุทธรูป** ภายในซุ้มประตูหินฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท ถ้าพระบาททาบอยู่เหนือคอกบัวบาน พระหัตถ์แสดงปางประทานพร ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิทำเป็นริ้ว พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระเนตรเรียว พระโอษฐ์บาน พระทนต์มน ชมวศพระเกศาเล็ก เกตุมาลาสูงมีเปลววิชนี จีวรทาสีเหลือง พระเศวตทาสีดำ ส่วนพระรัศมีทาสีแดง (รูปที่ ๘, ภาพลายเส้นที่ ๑)

♦ **สิงห์ประจำมุม** (รูปที่ ๙) ที่มุมฐานเชิงทั้งสี่มุมประดับประติมากรรมรูปสิงห์ก่ออิฐเป็นปูนขนาดใหญ่ แสดงกิริยาคุกคาม ราชูห์หลังย่อ ราชูห์หน้าเหยียดตรง สิงห์แต่ละตัวประดับด้วยลวดลายปูนปั้นที่แตกต่างกันออกไป ได้แก่ มุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มุมทิศตะวันออกเฉียงใต้, มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ภาพลายเส้นที่ ๓) สิงห์ประจำมุมทั้งสี่มีรายละเอียดดังนี้

♦ **สิงห์ประจำมุมนิศตะวันตกเฉียงเหนือ** มีลักษณะอาการรู้ค่าราม ราชูห์หน้าเหยียดตรง ราชูห์หลังย่อนั่งลงบนฐาน ลูกแก้วประดับดวงตาหลุดหายไป แฉกคอ ๕ ชั้น ปลายหางงอพาดอยู่บนหลัง เป็นลายกนกประดับ

♦ **สิงห์ประจำมุมนิศตะวันตกเฉียงใต้** มีลักษณะอาการรู้ค่าราม ราชูห์หน้าเหยียดตรง ราชูห์หลังย่อนั่งลงบนฐาน เป็นสิงห์ตัวเดียวที่ปรบอกเพศ แฉกคอมี ๔ ชั้น เกราะสิงห์หันเป็นเกลียว ปีนลายใบไม้ปลายแหลมประดับ กระงะประดับดวงตาสีแดง ปลายหางกลบมาพาดอยู่บนหลัง พวงหางเป็นปูนเป็นลายกนก

♦ **สิงห์ประจำมุมนิศตะวันตกเฉียงใต้** มีลักษณะอาการรู้ค่ารามเช่นเดียวกัน ราชูห์หน้าเหยียดตรง ราชูห์หลังย่อนั่งลงบนฐาน ลูกแก้วประดับดวงตาหลุดหายไป ลวดลายประดับเป็นลายกนก ปลายหางพาดอยู่บนหลัง พวงหางเป็นเป็นลายกนก

♦ **สิงห์ประจำมุมนิศตะวันตกเฉียงเหนือ** มีลักษณะอาการรู้ค่าราม ราชูห์หน้ามีลักษณะเหยียดตรง ราชูห์หลังย่อนั่งลงบนฐาน แฉกคอมี ๔ ชั้น ลวดลายประดับเป็นลายกนก ลูกแก้วประดับดวงตาสีเขียว ปลายหางโค้งพาดอยู่บนหลัง พวงหางเป็นเป็นลายกนก

♦ **กำแพงแก้วและลานประทักษิณ** องค์เจดีย์ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วและลานประทักษิณ มีทางเข้า ๒ ทาง คือ ด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันออก ซุ้มประตูทางเข้าและตามใจกลาง และมุมกำแพงแก้วก่อเป็นเสาหัวเม็ดทรงมณฑปด้านหน้ากำแพงแก้วทิศตะวันออกก่อเป็นแท่นบูชา มี พ.ศ. ๒๔๗๔ ซึ่งจะสร้างพร้อมกันกับกำแพงแก้วและลานประทักษิณที่ใช้ประโศภโศกในปัจจุบัน

๒.๑.๒ องค์เจดีย์ (เจือนธาตุ)

ลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ๕ ชั้น แต่ละด้านของแต่ละชั้นมีซุ้มประตูหินฐานพระพุทธรูปยืน ๓ ซุ้ม ๗ ละ ๑ องค์ ทั้งสี่ด้านขึ้นละ ๑๒ องค์ รวมทั้ง ๕ ชั้นมีพระพุทธรูป

ระดับโดยรอบ ๖๐ องศา ที่มุมของเรือนธาตุแต่ละชั้นมีสฎปจาลองตั้งระดับทั้ง ๔ มุม รวมทั้งหมด ๖๐ องศา องค์เจดีย์มีการประดับตกแต่งประดับประดาด้วยลายปูนปั้นมากมาย มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) **เรือนธาตุ** แต่ละชั้นมีลักษณะรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไป ๕ ชั้น ส่วนบนของเรือนธาตุแต่ละชั้นมีลักษณะเป็นบัวลูกแก้ว เพื่อรองรับชั้นเรือนธาตุต่อไป แต่ไม่ปรากฏการตกแต่งบัวลูกแก้วในส่วนล่างของเรือนธาตุ บริเวณหน้ากระดานบนประดับด้วยช่องเล็ก ๆ มีลักษณะเป็นช่องกระจกกรอบลูกทิก ๘ ช่อง ปรากฏเหมือนกันทุกด้าน ภายในช่องกระจกกรอบลูกทิกประดับกระจกจีน (แก้วยั่วหรือแก้วหงสา) สลับกัน ๓ สี คือ สีเหลือง สีขาว และสีเขียวตามลำดับ กรอบช่องกระจกไม่มีเพียงส่วนบนของเรือนธาตุ ชั้นที่ ๑, ชั้นที่ ๒, และชั้นที่ ๕ ส่วนชั้นที่ ๓, ๔ ไม่ปรากฏ

(๒) **ฐานจระนำ** ในเรือนธาตุแต่ละชั้นนั้นมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียด ซึ่งจะประกอบด้วยเสารองรับฐานและกรอบฐาน ในส่วนนี้จะมีการปั้นลวดลายปูนปั้นประดับเป็นแบบศิลปะพม่า และในรายละเอียดของลายจะมีความแตกต่างกัน ดังนี้

หมายเหตุ การเรียกและบอกตำแหน่งของฐานในแต่ละทิศ ใช้ตัวอักษรย่อของทิศตามด้วยเลขลำดับฐาน เช่น น-๑/๑, น-๑/๒, น-๑/๓ (ทิศเหนือ) ตามลำดับจากซ้ายมาขวา เมื่อหันหน้าเข้าหาเจดีย์

เรือนธาตุ ชั้นที่ ๑

เสารองรับกรอบฐาน เป็นเสาสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากผนังเรือนธาตุ ลักษณะของเสาเป็นเสาบัวลูกแก้ว ที่หัวเสามีการประดับด้วยบัวหัวเสา ซึ่งจะค่ากันที่จำนวนของกลีบบัวและความประดับของลวดลาย ดังนี้

- เสารองรับกรอบฐานด้านทิศเหนือ ปรากฏบัวหัวเสาจำนวน ๖ กลีบในทุกฐาน
- เสารองรับกรอบฐานด้านตะวันออก ปรากฏบัวหัวเสาจำนวน ๘ กลีบในทุกฐาน
- เสารองรับกรอบฐานด้านทิศใต้ ปรากฏบัวหัวเสาจำนวน ๘ กลีบในทุกฐาน
- เสารองรับกรอบฐานด้านทิศตะวันตก ปรากฏบัวหัวเสาจำนวน ๘ กลีบในทุกฐาน

กรอบฐาน เป็นลายพันธุ์พฤกษาเกี่ยวกระหวัด มีลักษณะของกิ่ง ก้าน ใบ วางจังหวะคดโค้งไปมาอย่างสวยงาม เป็นลวดลายแบบไป่ง การปั้นลวดลายมีแผนผังระดัดโค้งตามโครงสร้างของลาย ทำมกลางลายพันธุ์พฤกษาแทรกด้วยลายดอกไม้อีกไม่ และสัตว์เล็ก ๆ ปลายกรอบฐานส่วนใหญ่เป็นลายใบไม้โค้งแหลม บริเวณลวดลายมีร่องรอยของการทาสีเหลือง ซึ่งมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของลวดลาย ดังนี้

● **ด้านทิศเหนือ**

- ฐานที่ น-๑/๑ ยอดฐานเป็นเป็นลายดอกไม้คล้ายดอกทานตะวัน มีรูปนกตัวเล็ก ๆ

แทรกอยู่

- ♦ ซุ้มที่ น-๑/๒ ปลายกรอบซุ้มเป็นลายดอกไม้เล็ก ๆ เรียงเป็นแถวประดับอยู่ ลักษณะนี้ไม่ปรากฏในซุ้มที่ น-๑/๑ ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้บรรจบกันเป็นทรงแหลม
- ♦ ซุ้มที่ น-๑/๓ ยอดซุ้มคล้ายกับซุ้มที่ ๑/๒ แต่เพิ่มความประดับขึ้น คือ ปีนลายคันธลายมีคเป็นช่องแล้วรูปลายใบไม้มาบรรจบกัน จุดกึ่งกลางของซุ้มเป็นรูปนกตัวเล็ก ๆ แทรกอยู่

• ทิศตะวันตก

- ♦ ซุ้มที่ ตอ-๑/๑ ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้บรรจบกันเป็นทรงแหลม
- ♦ ซุ้มที่ ตอ-๑/๒ ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้มีคเป็นช่องย่นที่จะบรรจบกันเป็นทรงแหลม ไม่ปรากฏรูปสัตว์แทรก
- ♦ ซุ้มที่ ตอ-๑/๓ ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้มีคเป็นช่องย่นที่จะบรรจบกันเป็นทรงแหลม เช่นเดียวกับซุ้มที่ ตอ-๑/๒ ไม่ปรากฏรูปสัตว์แทรกเช่นเดียวกัน

• ด้านทิศใต้

- ♦ ซุ้มที่ ต-๑/๑ ลักษณะของกรอบซุ้มมีความแตกต่างจากกรอบซุ้มอื่นๆ คือ ขนาดอลวนลายมีขนาดเล็ก ก้านและใบมีขนาดเล็ก รูปทวารของกรอบไม่สมส่วน เมื่อเทียบกับกรอบซุ้มอื่นๆ ยอดซุ้มเป็นลูกไม้หรือดอกไม้ดูมดลูกใหญ่ขึ้น
- ♦ ซุ้มที่ ต-๑/๒ มีลักษณะเด่นคือ บริเวณกึ่งกลางของกรอบซุ้มเป็นลายขนงูว่าพัน ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้มีคย่นกัน
- ♦ ซุ้มที่ ต-๑/๓ ลักษณะยอดซุ้มเป็นลายลูกไม้หรือดอกไม้ดูนูนขึ้น เช่นเดียวกับซุ้มที่ ๑/๑

• ด้านทิศตะวันตก

กรอบซุ้มทั้งสามได้แก่ ซุ้มที่ ตต-๑/๑, ตต-๑/๒, และ ตต-๑/๓ มีลักษณะเดียวกับยอดซุ้มเป็นลายช่อดอกไม้ใบไม้ดูขึ้น

พระพุทธรูป พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจะนำของเรือนธาตุขึ้นที่ ๑ ทั้งสี่ด้าน ๑๒ องค์ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน แสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ขวาถือขีณระตังเสมอพระนาภี ยืนพระหัตถ์ซ้ายออกมาด้านหน้า พระหัตถ์ซ้ายแนบพระวรกาย พระหนุมน พระหัตถ์จับชายจีวรอย่างขัดเจน ครองจีวรห่มคลุม ราชสังฆาฏิยาวถึงพระนาภีขึ้นเป็นริ้วผ้า พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระนาสิกเล็ก พระเนตรเรียว พระโอษฐ์บาง ไวรพระศกหนา ขมวดพระเกศาเล็ก เกตุมาลาสูง รัศมีเป็นเปลวเพลิง บางองค์มีลักษณะคล้ายกอดับประค (รูปที่ ๙) ลักษณะคันทักส่วนมาทั้งหมดนี้เป็น พระพุทธรูปตามแบบศิลปะพม่า ยกเว้นด้านทิศตะวันออก ซุ้มที่ ๑.๓ แตกต่างออกไป คือ มีพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระขนงค่อนเป็นปีกกา พระเนตรโปนเหลือบต่ำ พระโอษฐ์หนาอมยิ้ม พระเศียรค่อนข้างใหญ่ พระเกตุมาลาต่ำ เมื่อพิจารณาตามลักษณะพระพักตร์พบว่ามีลักษณะตามแบบศิลปะทวิภูฏาน โดยส่วนการครองจีวร และแสดงปางเป็นแบบศิลปะพม่า บริเวณขมวดพระเกศาหาได้ส่วนบริเวณจีวรทาสีเหลือง (รูปที่ ๑๑)

สถูปจำลอง หรือ **สถูปประจําหมู่บ้าน** ที่บริเวณหมู่ทั้งสี่เหนือเรือนธาตุแต่ละชั้นมีสถูปจำลองขนาดเล็กประจำอยู่ทุกชั้นๆ ละ ๔ องค์ รวม ๒๐ องค์ ทุกองค์มีลวดลายปูนปั้นศิลปะแบบพม่า ตกแต่งอย่างสวย รูปลักษณะสถูปจำลองในแต่ละชั้นมีความแตกต่างกันทั้งรูปทรงและรายละเอียดการตกแต่งประดับประดา

สถูปจำลองเหนือเรือนธาตุชั้นที่ ๑ เป็นสถูปทรงสี่เหลี่ยมยอดทรงแปดเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสคือประพม่า ประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ในส่วนนี้แต่ละองค์จะปั้นลายประดับแตกต่างกันออกไป สถูปจำลองที่มุมตะวันออกเฉียงใต้มีลวดลายพิเศษกว่าองค์อื่นๆ คือ ปั้นเป็นรูปชายร่างอ้วนพนมมือ ถัดจากส่วนนี้ขึ้นไปเป็นเสาโถงกระดาน องค์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ประดับแผ่นกระจากจีน ส่วนในองค์อื่นประดับลวดลายปูนปั้น เหนือขึ้นไปเป็นทรงระฆังกลมขนาดเล็กซ้อนกันสองชั้น มีบัวปากกระบังไม่มีปล้องกัณฑ์ เหนือทรงระฆังขึ้นไปเป็นปล้องโกลนประดับบัววัดกลีบแบบศิลปะพม่า ยอดสถูปประจําหมู่บ้านแต่ละองค์ประดับฉัตร ๓ ชั้น

เรือนธาตุ ชั้นที่ ๒

เสาของรับกรอบซุ้ม เป็นเสาสี่เหลี่ยมก่อพอกเพื่อบนผนังของเรือนธาตุ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในชั้นที่ ๑ ลักษณะเป็นเสาบัวลูกแก้ว หัวเสาประดับด้วยกลีบบัวปูนปั้นเป็นบัวหัวเสา จำนวนของกลีบบัวและความประณีตจะต่างกันไป คือ ด้านทิศใต้ปรากฏบัวหัวเสา เสาละ ๓ กลีบ ด้านทิศตะวันตกปรากฏบัวหัวเสา ๔ กลีบ ยกเว้นซุ้มที่ ๒/๓ มี ๑๐ กลีบ ด้านทิศเหนือปรากฏบัวหัวเสา ๔ กลีบทุกเสา และด้านทิศตะวันออกปรากฏบัวหัวเสา ๓ กลีบ ส่วนเสากรอบซุ้มที่ คค-๑/๑ มี ๘ กลีบ

กรอบซุ้ม มีลักษณะเป็นซุ้มหน้าคี่เกี่ยว ปลายกรอบซุ้มเป็นหัวนาคชูคอ ลำตัวนาคปั้นปูนประดับเป็นเกล็ดทอดไปตามความโค้งของกรอบซุ้ม หางของนาคเกี่ยวกระหวัดพันกันเป็นเกลียวแหลมตั้งขึ้นไปเป็นยอดซุ้ม บนกรอบซุ้มประดับลายปูนปั้นมีปลายแหลมตั้งขึ้น หรืออาจจะเป็นส่วนครึ่งหนึ่งของพญานาค ส่วนพญานาคมีลักษณะเป็นรูใหญ่ มีหนอน มีเขี้ยว และคอ พญานาคบางตัวมีปีก บางตัวไม่มี ซึ่งรายละเอียดดังต่อไปนี้

(หมายเหตุ การกำหนดตำแหน่งของนาคซ้ายหรือนาค ขัดตามหลักเมื่อหันหลังให้เจดีย์ด้านนั้น ๆ)

● ด้านทิศเหนือ

• **ซุ้มที่ น-๒/๑** นาคตัวขวา ไม่มีปีก มีเขี้ยวสองชั้น ส่วนนาคตัวซ้าย มีปีก มีเขี้ยว ๒ ชั้น นาคตัวขวาพันตัวซ้าย หางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางไม่บรรจบกัน

• **ซุ้มที่ น-๒/๒** นาคไม่มีปีก เขี้ยว ๒ ชั้น นาคตัวซ้ายพันตัวขวา หางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

• ฐัมที่ ๓-๒/๓ นาคมีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น นาคตัวรวาห์ตัวซ้าย หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางบรรจบกัน

● **ด้านทิศตะวันออก**

• ฐัมที่ ๓๐-๒/๑ นาคมีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางนาคแยกออกจากกัน นาคตัวซ้ายทับตัวขวา

• ฐัมที่ ๓-๒/๒ นาคไม่มีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางแยกออกจากกัน นาคตัวซ้ายทับตัวขวา

• ฐัมที่ ๓-๒/๓ นาคไม่มีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน นาคตัวซ้ายทับตัวขวา

● **ด้านทิศใต้**

• ฐัมที่ ๓-๒/๑ นาคมีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน นาคตัวรวาห์ตัวซ้าย

• ฐัมที่ ๓-๒/๒ นาคไม่มีปีก แมงคอ ๓ ขึ้น ปลายหางนาคแยกกัน หางนาคพันกัน ๓ ครั้ง นาคตัวรวาห์ตัวซ้าย

• ฐัมที่ ๓-๒/๓ นาคมีปีก แมงคอ ๓ ขึ้น หางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคแยกกัน นาคตัวรวาห์ตัวซ้าย

● **ด้านทิศตะวันตก**

• ฐัมที่ ๓๓-๒/๑ นาคมีปีก แมงคอ ๒ ขึ้น หางพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน นาคตัวรวาห์ตัวซ้าย

• ฐัมที่ ๓๓-๒/๒ นาคมีปีก แมงคอ ๓ ขึ้น หางนาคพันกัน ๒ ครั้ง นาคตัวซ้ายทับตัวขวา หางนาคบรรจบกัน

• ฐัมที่ ๓๓-๒/๓ นาคมีปีก แมงคอ ๓ ขึ้น หางนาคกระหวัดพันกัน ๓ ช่วง นาคตัวซ้ายทับตัวขวา หางนาคบรรจบกันที่ออกสู่

พระพุทธรูป ที่ประดิษฐานในอุ้งพระน้าของเรือหน้าคูขึ้นที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระหัตถ์สองข้างแนบพระวรกาย แสดงกิริยาจับและยกชายจีวรอย่างชัดเจน ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นริ้วผ้า พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระเนตรยาวเรียว พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง พระทนต์ พระเศียรกลม เกตุมาลาสูง พระวิคมิเป็นเปลว ร่มวดพระเกศาทาสีดำ จีวรทาสีเหลือง

สถาปนาของประจักษ์ สถาปนาของหนึ่งเรือหน้าคูขึ้นที่ ๒ เป็นสถาปนาทรงสี่เหลี่ยม ยอดทรงระฆังกลมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสคือประพม่า ประดับด้วยลวดลายปูนปั้น คล้ายกับสถาปนา

จำลองประจําหมู่บ้านเหนือเรือนธาตุขึ้นที่ ๑

เรือนธาตุ ขึ้นที่ ๑

เสาของรั้วกรอบขุ้ม เป็นเสาสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากเรือนธาตุเล็กน้อย เช่นเดียวกับเรือนธาตุ ขึ้นที่ ๒ เป็นเสาบัวลูกแก้วที่หัวเสาปูนประดับเป็นหัวเสา จำนวนของกลีบบัวหัวเสาจะมีความแตกต่างกันออกไปคือ

ด้านทิศเหนือ ปรางบัวหัวเสาฯ ละ ๓ กลีบ ยกเว้นขุ้มที่ ๓/๓ ปรางบัวกลีบบัว ๔ กลีบ

ด้านทิศตะวันออก ปรางบัวหัวเสาฯ ละ ๓ กลีบเท่ากัน

ด้านทิศใต้ ปรางบัวหัวเสาฯ ละ 3 กลีบ ยกเว้นขุ้มที่ ๓/๓ ปรางบัว ๔ กลีบ

ด้านทิศตะวันตก ปรางบัวหัวเสา ๓ กลีบเท่ากันทุกเสา ยกเว้นขุ้ม ๓/๑ กลีบบัว

ต่างจากที่เคยปรากฏในขุ้มอื่นๆ

กรอบขุ้ม รูปลักษณะเป็นขุ้มนาคเกี่ยว ปลายกรอบขุ้มเป็นหัวพญานาคชูคอ ลำตัวนาคปั้นปูนประดับเป็นเกล็ดทอดไปตามความโค้งของกรอบขุ้ม หางของนาคพันกันรูขุ้มนั้นเป็นส่วนยอดของขุ้ม ลักษณะขุ้มนั้นข้างแหลมขึ้น ปลายกรอบเป็นพญานาคชูคอหันหน้าออกจากขุ้ม บนกรอบขุ้มประดับด้วยลวดลายปูนเป็นเป็นท่อนแหลมรูขุ้มนั้นไป อาจจะเป็นส่วนครึ่งของลำตัวนาค ลักษณะของนาคมีลักษณะเป็นรูปใหญ่โพยหอน มีควา และแมงคอง บางตัวมีปีก บางตัวก็ไม่มีปีก จำนวนครึ่งของหางที่พันก็ต่างกันไป ดังนี้

● ด้านทิศเหนือ

● ขุ้มที่ น-๓/๑ นาคไม่มีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย หางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน นาคตัวซ้ายปั้นเกล็ดนาคประณีตสวยงามแตกต่างจากตัวอื่นๆ

● ขุ้มที่ น-๓/๒ นาคมีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวซ้ายทับตัวขวาหางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

● ขุ้มที่ น-๓/๓ นาคมีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย หางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

● ด้านทิศตะวันออก

● ขุ้มที่ คอ-๓/๑ นาคมีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย หางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางบรรจบกันพอดี

● ขุ้มที่ คอ-๓/๒ นาคมีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย หางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

● ขุ้มที่ คอ-๓/๓ นาคมีปีก แมงคอง ๒ ขึ้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย หางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

● **ด้านทิศใต้**

✦ ฐานที่ ต-๓/๑ นาคไม่มีปีก นาคตัวขวามีแผงคอ ๒ ชั้น นาคตัวซ้ายมีแผงคอ ๓ ชั้น ทางพันกัน ๒ ครั้ง ทางนาคบรรจบกัน นาคตัวซ้ายทับตัวขวา

✦ ฐานที่ ต-๓/๒ นาคมีปีก แผงคอ ๓ ชั้น ทางพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน นาคตัวซ้ายทับตัวขวา

✦ ฐานที่ ต-๓/๓ นาคไม่มีปีก แผงคอ ๓ ชั้น นาคตัวซ้ายทับตัวขวา ทางนาคพันกัน ๒ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกัน

● **ด้านตะวันตก**

✦ ฐานที่ ตต-๓/๑ นาคมีปีก มีแผงคอ ๒ ชั้น นาคตัวซ้ายทับตัวขวา ทางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกันพอดี

✦ ฐานที่ ตต-๓/๒ นาคมีปีก นาคตัวขวามีแผงคอ ๒ ชั้น ส่วนนาคตัวซ้ายมีแผงคอ ๓ ชั้น ทางนาคพันกัน ๓ ครั้ง ปลายหางนาคบรรจบกันพอดี นาคตัวขวาทับตัวซ้าย

✦ ฐานที่ ตต-๓/๓ นาคมีปีก มีแผงคอ ๒ ชั้น นาคตัวขวาทับตัวซ้าย ทางนาคพันกัน ๒ ครั้ง

พระพุทธรูป ที่ประดิษฐานในฐานจะนำร่องเวียนเข้าสู่พื้นที่ ๓ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระหัตถ์ขวาวางแนบพระนาภี ส่วนพระหัตถ์ซ้ายแนบพระวรกาย แสดงกิริยาจับชายจีวร บางองค์ก็ปล่อยชายจีวร คองจีวรห่มเฉียง จีวรเบื้องขวาคดลงมาแตะระดับต้นพระกร (บริเวณแขนท่อนบน) พระพักตร์กลม พระเนตรเว้า พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์บาง พระทนต์ ชมวดพระเกศาเล็ก เกตุมาลาไม่ปรากฏหัตถิเปลว ชมวดพระเกศาหัตถิคำ จีวรทาสีเหลือง (รูปที่ ๑๒)

สถาปัตยกรรม เป็นสถาปัตยกรรมสี่เหลี่ยมแบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประดับลวดลายปูนปั้น ส่วนยอดแตกต่างกับสถาปัตยกรรมในเวียนเข้าสู่พื้นที่ ๑ และ ๒ คือ ทำเป็นปียอดสี่เหลี่ยมคางหมู (คล้ายปียอดครองพระเจดีย์เหลี่ยม) ช้อนขึ้นไป ๓ ชั้น คั่นด้วยบัววัดเกลี้ยงสี่เหลี่ยม

เวียนเข้าสู่พื้นที่ ๔

เสาธงรับกรอบฐาน เป็นเสาสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากผนังของเรือนธาตุเล็กน้อย เป็นเสาบัวลูกแก้ว บริเวณหัวเสาเป็นบัวหัวเสา ซึ่งนี้ปรากฏฝีมือที่แตกต่างกัน พบว่าบางแห่งทำอย่างละเอียด ประณีต ส่วนบางแห่งมีน้อยหยาบ เสาธงรับฐานทุกต้นประดับด้วยบัวหัวเสา ๓ ลูก

กรอบฐาน ในชั้นนี้ฐานจะมีรูปทรงกลม ตกแต่งด้วยลายปูนปั้น มีลักษณะเป็นแถบปลายแหลมตั้งขึ้น ลวดลายประดับกรอบฐานและปลายกรอบฐาน มีรายละเอียดดังนี้

● ด้านทิศเหนือ

✦ ฐานที่ น-๔/๑ กรอบฐานทำทรงฉาก หักขึ้นไปเป็นชั้นบันไดขึ้นไปบรรจบกันตรงกลาง ยอดฐานเป็นลายประดับค่อนช้างแปลก เป็นลักษณะใบไม้ ๓ ใบ ร่องรับกรวยทรงแหลม ด้านบนประดับด้วยใบไม้อีก ๒ ใบ

✦ ฐานที่ น-๔/๒ กรอบฐานทำเป็นร่อง ภายในประดับคอกไม้คอกเล็ก ๆ ๔ กليب เรียงกันอยู่ในร่องของกรอบฐานอย่างเป็นระเบียบ คอกไม้มีทั้งหมด ๔ คอก ยอดฐานเป็นลายใบไม้ทรงพุ่ม

✦ ฐานที่ น-๔/๓ กรอบฐานทำเป็นร่องเช่นเดียวกับฐานที่ ๔/๒ ภายในประดับด้วยคอกไม้เล็ก ๆ ๔ กليب เรียงเป็นแถวปรากฏ ๑๒ กليب นอกฐานเป็นลูกไม้ทรงพุ่ม

● ด้านตะวันออก

✦ ฐานที่ ดอ-๔/๑ กรอบฐานประดับด้วยลายก้านชด ยอดฐานเป็นทรงแหลม

✦ ฐานที่ ดอ-๔/๒ กรอบฐานทำเป็นร่อง ตรงกลางประดับด้วยคอกไม้เล็ก ๆ ๔ กليب เรียงเป็นแถวทั้งหมด ๑๒ คอก ยอดฐานเป็นช่อคอกไม้

✦ ฐานที่ ดอ-๔/๓ กรอบฐานทำเป็นทรงฉากหักขึ้นไปเป็นชั้นบันได บรรจบกันตรงกลาง เป็นลายคอกไม้ ๔ กليب ประดับทั้งหมด ๑๒ คอก ยอดฐานเป็นช่อคอกไม้

● ด้านทิศใต้

✦ ฐานที่ ต-๔/๑ กรอบฐานทำเป็นร่องตรงกลาง ประดับด้วยคอกไม้เล็ก ๆ ๔ กليب เรียงเป็นแถว มี ๑๒ คอก ยอดฐานเป็นลูกไม้ทรงพุ่ม

✦ ฐานที่ ต-๔/๒ กรอบฐานทำเป็นร่องตรงกลาง เป็นคอกไม้คอกเล็ก ๆ ๔ กليب เรียงเป็นแถว มี ๑๑ คอก ยอดฐานเป็นลายลูกไม้ล้อมรอบด้วยใบไม้ทรงพุ่ม

✦ ฐานที่ ต-๔/๓ กรอบฐานทำเป็นร่องตรงกลาง ประดับด้วยคอกไม้เล็ก ๆ ๔ กليب เรียงเป็นแถวมี ๑๑ คอก ยอดฐานเป็นลายลูกไม้ ล้อมรอบด้วยใบไม้ทรงพุ่ม

● ด้านตะวันตก

✦ ฐานที่ ตต-๔/๑ กรอบฐานเป็นทรงฉากหักขึ้นไปเป็นชั้นบันไดบรรจบกันตรงกลาง เป็นลายใบไม้ปลายแหลมพันรอบ ๆ กรอบ ยอดฐานเป็นลายใบไม้รูปคอกไม้ ๔ กليب

✦ ฐานที่ ตต-๔/๒ กรอบฐานเป็นทรงฉาก หักขึ้นไปเป็นชั้นบันไดบรรจบกันที่กึ่งกลางฐาน มีลายใบไม้ปลายแหลมพันรอบ ๆ กรอบ ยอดฐานเป็นลายคอกไม้ ตรงกลางของคอกไม้ยอดด้วยใบไม้ตั้งขึ้น ๑ ใบ

✦ ฐานที่ ตต-๔/๓ กรอบฐานเป็นทรงฉาก หักขึ้นไปเป็นชั้นบันไดบรรจบกันตรงกึ่งกลางฐาน มีลายใบไม้ปลายแหลมพันรอบ ๆ กรอบ ยอดฐานเป็นคอกไม้รูปคอกใหญ่

พระพุทธรูป ที่ประดิษฐานในฐานจะนำของเรือนธาตุขึ้นที่ ๔ เป็นพระพุทธรูป

ประทับยืน ทรงจิวรห่มคลุม ชายสังฆาฏิเป็นจีวรผ้ายาวถึงพระนาภี พระหัตถ์ทั้งสองแนบพระวรกาย จับชายจีวรทั้งสองข้าง พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระนาสิกเล็ก พระเนตรเรียว พระโอษฐ์บาง พระทนต์เกตุมาลาสั้น ไม่มีพระวัคมีเปลว ชมวดพระเกศาทาทิคำ จีวรทาสีเหลือง

สถาปจำลอม เรือนธาตุชั้นที่ ๔ มีลักษณะเช่นเดียวกับสถาปจำลอมในเรือนธาตุชั้นที่ ๓ ฐานสี่เหลี่ยมไม่มีวลวดลายปูนปั้นประดับ ส่วนบนทำเป็นปลียอดสี่เหลี่ยมซ้อนกัน ๒ ชั้น ส่วนยอดปักฉัตร ๓ ชั้นคันทันหนึ่ง

เรือนธาตุ ชั้นที่ ๕

เสาธงรับกรอบซุ้ม มีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยมยื่นออกมาจากผนังของเรือนธาตุ เสา มีลักษณะเป็นบัวลูกแก้ว ปั้นปูนเป็นบัวหัวเสา ที่โคนเสาติดกันเป็นพิค เพราะเนื้อที่คับแคบลง

กรอบซุ้ม ในเรือนธาตุชั้นนี้มีลักษณะเดียวกัน คือ มีลักษณะเป็นซุ้มแหลม กรอบซุ้มประดับด้วยลายปูนปั้นปลายแหลมตั้งขึ้น ปลายกรอบซุ้มเป็นนกไก่งองเข้าหาตัวซุ้ม ยอดซุ้มเป็นลายใบไม้ทรงพุ่ม

พระพุทธรูป ที่ประดิษฐานในซุ้มจะนำเรือนธาตุชั้นที่ ๕ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ทรงจิวรห่มคลุม ชายสังฆาฏิเป็นจีวรผ้ายาวถึงพระนาภี พระหัตถ์ทั้งสองแนบพระวรกาย จับชายจีวรทั้งสองข้าง พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระนาสิกเล็ก พระเนตรเรียว พระโอษฐ์บาง พระทนต์เกตุมาลาสั้น ไม่มีพระวัคมีเปลว บริเวณชมวดพระเกศาทาทิคำ ส่วนจีวรทาสีเหลือง

สถาปจำลอม เรือนธาตุชั้นที่ ๕ มีลักษณะเช่นเดียวกับสถาปจำลอมในเรือนธาตุชั้นที่ ๓ และ ๔ แต่ขนาดเล็กลง ฐานสี่เหลี่ยมไม่มีวลวดลายปูนปั้นประดับ ส่วนบนทำเป็นปลียอดสี่เหลี่ยมกลวงคอคอดชันขึ้นไป ๒ ชั้น ปักฉัตร ๓ ชั้นคันทันหนึ่ง

๒.๑.๓ ยชด

หมายถึงส่วนที่อยู่เหนือเรือนธาตุชั้นที่ ๕ ขึ้นไปถึงหมาก ฐานโดยรอบเป็นสถาปทรงสี่เหลี่ยมฐานกว้างยอดเรียวสอบเข้า คล้ายกับศิลปะสถาปัตยกรรมของพระธาตุนาม และสถาปแบบทวารวดี ประกอบด้วยโครงสร้าง ๓ ส่วน คือ

● **ส่วนล่าง** เป็นสถาปสี่เหลี่ยมฐานกว้างส่วนบนสอบแคบเข้า ที่ฐานล่างตกแต่งเป็นชุดบัวคว่ำ-บัวหงาย ผนังกระดานบนประดับด้วยกรอบช่องกระจก ภายในติดโลหะเคลือบกระจกสี (กระจกจีน) ด้านละ ๓ ช่อง เหนือขึ้นไปตกแต่งด้วยกลีบบัวยาวทั้งหมด ๑๒ กลีบ ประดับกระจกจีน สีเขียว ขาว เหลือง

สลักรูปไปตกแต่งเป็นผืนผ้าขนาดใหญ่เป็นรูปวงกลม ด้านละ ๕ กลีบ รวม ๒๐ กลีบ มีร่องรอย
ทาสีเหลืองสลักรูปขาว เหนือขึ้นไปเป็นชั้นลูกแก้ววัดกลางซ้อนกัน ๓ ชั้น พื้นระหว่างส่วนล่างกับส่วนกลาง
ของยอด (รูปที่ ๑๔)

● **ส่วนกลาง** เหนือซุกลูกแก้ววัดกลาง เป็นทรงสถูปสี่เหลี่ยมคล้ายส่วนล่าง แต่มีขนาด
เล็กและสูงระอุตมากกว่าส่วนล่าง ตกแต่งเป็นกลีบบัวด้านละ ๕ กลีบ รวม ๒๐ กลีบ ทาสีเหลือง เหนือ
ขึ้นไปเป็นชั้นบัววัดกลาง ๒ ซุก ซุกแรกประดับบัวกลุ่มแปดกลีบศิลปะทวารวดี มีทั้งบัวคว่ำและบัวหงาย
ประดับกระจุยจีนสีเขียว ขาว และเหลืองสลักรูปบัววัดกลาง ลูกแก้วซุกที่รองคล้ายกับซุกแรก แต่มีซุกชั้นบัวหงาย
๒๔ กลีบซ้อนทับอีกชั้นหนึ่งรองรับยอด บัววัดกลางซุกประดับกระจุยจีนสีเขียว ขาว เหลือง สลักรูปไป
(รูปที่ ๑๕)

● **ส่วนบน** เป็นปียอดสี่เหลี่ยมคอกเรือ ปลายสอบแหลม ด้านบนแต่ละด้านเป็นช่อง
สี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ถัดจากนั้นว่าใส่รูปหลวงโขนการวิจิตร ผู้ปฏิบัติธรรมพระเจดีย์เหลี่ยมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑
ในส่วนนี้ถึงยอดหุ้มด้วยแผ่นทองจังโก เหนือยอดส่วนบนปักฉัตรหลวงคันหนึ่ง

● **ฉัตรหลวง** เป็นฉัตร ๘ ชั้น ตัวฉัตรกลายและฐานลายเครือเถาแบบทวารวดี องค์ปัดทอง
ประดับลูกแก้วสีน้ำเงินและสีแดงโดยรอบ (รูปที่ ๑๖) มีทั้งหมด ๘ ลูก องค์ปัดทอง ตัวฉัตรเป็นแผ่น
ทองแดง ยึดโครงด้วยเหล็กเส้น ก้านฉัตรเป็นเหล็ก ยอดฉัตรประดับแผ่นทองแดงปัดทองรูปใบไม้ ที่ขอบ
ล่างของฉัตรชั้นที่ ๑ ขวบนางค์ทองเหลือง ๑๓ ลูก ขนาดใหญ่ ๒ ลูก ขนาดเล็ก ๘ ลูก บางลูกเขียนคำว่า
"คิรี" กว้างใหญ่ ๒ ลูก เขียนอักษรธรรม ปลายสุดของลูกกระดิ่งห้อยแผ่นโลหะรูปใบโพธิ์

๓. การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี

๓.๑ การขุดค้นศึกษาขั้นต้นทางโบราณคดี

๓.๑.๑ วัตถุประสงค์

- เพื่อศึกษาพัฒนาการการใช้ที่ดินบริเวณที่ก่อสร้างพระเจดีย์เหลี่ยม
- เพื่อศึกษาโครงสร้างรากฐานพระเจดีย์และลำดับอายุสมัยของการก่อสร้างตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน

๓.๑.๒ การขุดค้นทางโบราณคดี

● การวางผังหลุมขุดค้น

การวางผังหลุมขุดค้น ใช้ระบบตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือระบบกริด (Grid System) กำหนดให้จุดศูนย์กลางของพระเจดีย์เหลี่ยมเป็นจุดกำหนดตายตัว (Fixed Point) เพื่อใช้ตรวจสอบตำแหน่งของพื้นที่ที่ต้องการศึกษา แล้วกำหนดเส้นแกนหลัก (Base Line) ออกจากจุดกำหนดตายตัว ๒ เส้นใน ๒ ทิศทาง ได้แก่ เส้นแกนหลักตามแนวทิศเหนือ - ใต้ และเส้นแกนหลักตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก จากนั้นแบ่งเส้นแกนหลักทั้งสองออกเป็นระยะ ๆ ละ ๔ เมตรโดยตลอด ดังนั้นพื้นที่ทั้งหมดจะถูกแบ่งเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๔ x ๔ เมตร จากนั้นกำหนดชื่อเรียกตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสเหล่านั้น โดยกำหนดเรียกชื่อตามทิศและรหัสตัวเลข เช่น S3 E1 หมายความว่า เป็นช่องที่ ๓ ด้านทิศใต้ และช่องที่ ๑ ด้านทิศตะวันออก จากจุดกำหนดตายตัว

จากนั้นกำหนดหลุมขุดค้นรอบฐานพระเจดีย์เหลี่ยมทั้ง ๒ หลุม หลุมขนาด ๔ x ๔ เมตรทั้งสองหลุม ได้แก่ หลุมขุดค้นที่ ๑ (Pit 1) อยู่ทางด้านทิศใต้ของเจดีย์ หรือตรงกับ Grid S3 E1 ส่วนหลุมขุดค้นที่ ๒ (Pit 2) อยู่ทางด้านทิศตะวันออกบริเวณกึ่งกลางของประตูทางเข้า หรือตรงกับ Grid N1 E3 และ S1 E3 สาเหตุที่กำหนดตำแหน่งของหลุมขุดค้นดังนั้นก็เพราะ ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออกเป็นทางเข้า-ออก ซึ่งน่าจะปรากฏหลักฐานเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์มากกว่าด้านอื่นๆ ของเจดีย์

เมื่อกำหนดตำแหน่งของหลุมขุดค้นแล้ว จึงกำหนดให้มุมฐานเชิงด้านบน (มุมทิศตะวันออกเฉียงใต้) เป็นจุดอ้างอิงระดับมาตรฐานสมมุติ (Datum - Point) ถ้าระดับลดลงมายังหัวมุมปากหลุมขุดค้นทั้งสอง ที่ระดับ 150 Cm.Dt. จากนั้นเพื่อสะดวกในการบันทึกระดับสมมุติในการขุดค้น จึงกำหนดให้หัวมุมปากหลุมเท่ากับ + 0 Cm.Dt. โดยที่หัวมุมปากหลุมอยู่สูงจากระดับผิวดินประมาณ ๓๐ เซนติเมตร

● เทคนิคและวิธีการขุดค้น

ขุดค้นตามระดับชั้นดินสมมุติ (Arbitrary Level) ครึ่งละ ๑๐ โดยอ้างอิงจากระดับสมมุติที่หัวหลุมปากหลุมขุดค้น ระดับที่ 1 เริ่มตั้งแต่ระดับที่ 1 : 0-50 Cm.Dt. ได้แบ่งพื้นที่ขุดค้นเป็น ๒ ส่วน ได้แก่

หลุมขุดค้นที่ ๑ (Pit 1) แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนตะวันออก (East Section) ตัวย่อ ES และส่วนตะวันตก (West Section) ตัวย่อ WS

หลุมขุดค้นที่ ๒ (Pit 2) แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนเหนือ (North Section) ตัวย่อ NS และ (ส่วนใต้) South Section ตัวย่อ SS

เมื่อต้องการขุดค้นผ่านสิ่งก่อสร้างหรือแนวสิ่งก่อสร้างที่พบในหลุมขุดค้น จะทำการบันทึกภาพอย่างละเอียด และวาดภาพลายเส้นลงแผนผังแล้วจึงขุดออก เพื่อขุดค้นผ่านลงไปในระดับต่อไป

ในหลุมขุดค้นที่ ๑ พบอุปสรรคจากระดับน้ำใต้ดินตั้งแต่ระดับ 240 Cm.Dt. หรือ ๒๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน จึงลดขนาดของหลุมขุดค้นลงเหลือ ๒ x ๒ เมตร ที่มุมหลุมติดฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตก ประกอบด้วยระดับน้ำใต้ดินไหลแรงและมีปริมาณมากจึงต้องใช้เครื่องสูบน้ำ

ในหลุมขุดค้นที่ 2 ระดับน้ำใต้ดินตั้งแต่ระดับที่ 120 Cm.Dt. หรือ ๙๐ เซนติเมตรจากผิวดินจึงลดขนาดของพื้นที่ขุดค้นเป็น ๒ x ๒ เมตร ที่มุมหลุมติดฐานเจดีย์ทิศใต้

การขุดค้นศึกษาครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษากการใช้พื้นที่และการก่อสร้าง จึงขุดให้ถึงระดับที่ปากกฎแนวก่ออิฐ หรือก่อหินฉาบและชั้นวางสุกของทางก่อสร้าง และขุดค้นบางส่วนลงไปจนถึงชั้นดินธรรมชาติก่อนการก่อสร้างพระเจดีย์

● ผลการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี

จากการดำเนินงานขุดค้นศึกษาทั้ง ๒ หลุม ดังกล่าว โดยการขุดค้นติดกับฐานเชิงลงไป พบหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ เช่น หลักฐานชั้นดิน สิ่งก่อสร้าง และหลักฐานโบราณวัตถุสำหรับหลักฐานเกี่ยวกับชั้นดินจากหลุมขุดค้นทั้งสองมีความแตกต่างกันออกไป ตามหลักฐานที่พบ คือ หลุมขุดค้นที่ ๑ (ด้านทิศใต้ของเจดีย์) ทำการแบ่งชั้นดินตามลักษณะทางปฐพีวิทยา โดยสังเกตจากลักษณะดินและสีดินเป็นหลัก ส่วนในหลุมขุดค้นที่ ๒ (ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์) แบ่งชั้นดินตามหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ แนวพื้นอิฐที่พบในแต่ละชั้น ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) **ชั้นดินและชั้นทับถมทางโบราณคดีหลุมขุดค้นที่ ๑**

ชั้นดินที่ ๑ ตั้งแต่ระดับ 0 - 60 Cm.Dt. หรือประมาณ ๑๐ - ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน มีลักษณะเป็นดินปนทรายหยาบสีน้ำตาลแกมเหลืองคล้ำ (10 YR 3/4 : dark yellowish brown) ในชั้นนี้พบชิ้นวัตถุสำริดและแนวอิฐ ดังนั้นฐานว่าเป็นฐานประทักษิณและแนวกำแพงแก้ว (เดิม) ก่อนปัจจุบัน พบตะกอนดินماسบูร์น ๒ ชั้น เศษภาชนะดินเผา ตะปูโลหะ เศษปูนเป็นแบบพม่า (ที่ปรากฏอยู่บริเวณฐานพระในปัจจุบัน) หม้อบรรจุกระดูกมนุษย์ฝังอยู่ใกล้กับแนวกำแพงแก้ว (เดิม) ๑ ใบ ในระดับ 57 Cm.Dt. หรือ ๒๗ เซนติเมตรจากผิวดิน

ชั้นดินที่ ๒ มีความหนาเฉลี่ย ๔๐ เซนติเมตร อยู่ในระดับ 60 - 80 Cm.Dt. หรือประมาณ ๓๐ - ๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน บางตอนถูกขุดลงไปในระดับ 160 Cm.Dt. หรือ ๕๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ปรากฏก้นโถดินเผาลึกได้ มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลแกมแดงคล้ำ (10 YR 3/2 : dark reddish brown) ปะปนกับเศษอิฐ เศษปูนเพิ่มมากขึ้น ในชั้นนี้พบหลักฐานสำคัญ คือ

- ฐานเจดีย์ยังเป็นฐานศิลาแดงต่อเนื่องลงมา
- พบแนวอิฐในระดับ 60 - 70 Cm.Dt. เรียงกันอย่างเป็นระเบียบ กว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๑๑๐ เซนติเมตร มีลักษณะเดียวกับแนวกำแพงแก้วเดิม อยู่ห่างจากฐานเชิง ๒๑๐ เซนติเมตร
- โบราณวัตถุ พบเศษภาชนะดินเผา เศษกระเบื้อง เศษปูนเป็น มีหลายแบบ คือปะถ้านา เศษใบโหรีโลหะ หม้อบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ ตำแหน่งอยู่ติดกับฐานเชิงตรงกันกึ่งกลางของฐานพระประจำทิศได้

ชั้นดินที่ ๓ ตั้งแต่ระดับ 80 - 110 Cm.Dt. หรือ ๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน สีดินเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลคล้ำมาก และสีเทาคล้ำมาก (10 YR 2/2 : very dark brown ถึง 10 YR 3/1 : very dark gray) มีก้อนอิฐก้อนใหญ่ และเศษปูนเพิ่มขึ้น หลักฐานสำคัญอื่นๆ ได้แก่

- ฐานเจดีย์ยังคงเป็นฐานศิลาแดงต่อเนื่องลงมา และปรากฏร่องรอยของการฉาบปูน
- พบแนวอิฐในระดับ 80 - 180 Cm.Dt. หรือ ๖๐ - ๗๘ เซนติเมตรจากผิวดิน กว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๑๘๘ เซนติเมตร มีลักษณะการเรียงอิฐอย่างเป็นระเบียบ
- โบราณวัตถุ พบตะกอนดินมาสบูร์น ๒ ชั้น เศษภาชนะดินเผา เศษโลหะ เช่น ตะปู, ผืนลวดอก, เศษกระเบื้องดินขอ, เศษปูนเป็นที่เป็นส่วนประดับสถาปัตยกรรมมีหลายแบบ คือปะถ้านาและเม็ดพระศกพระพุทธรูปปูนปั้น

ชั้นดินที่ ๔ ตั้งแต่ 110 - 140 Cm.Dt. หรือ ๖๐ - ๑๑๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ลักษณะดินเช่นเดียวกับชั้นดินที่ ๒ คือ เป็นดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลแกมแดงคล้ำมาก (10 YR

3/3 : very dark reddish brown) ปานกับเศษอิฐและเศษปูนปริมาณเพิ่มขึ้น ทางด้านทิศเหนือของหลุม จุดค้นพบแนวอิฐต่อเนื่องตั้งแต่ 140 - 204 Cm.dt. หรือ ๑๑๐ - ๑๑๙ เซนติเมตรจากผิวดิน แนวอิฐถมอยู่ ห่างจากฐานพระเจดีย์ ๑๑๐ เซนติเมตร หลักฐานสำคัญและข้อสังเกตที่พบในชั้นนี้ ได้แก่

- ฐานเจดีย์เป็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องลงมา พบอิฐแทรกอยู่ ๑ ก้อน อิฐมีขนาดเดียวกับศิลาแลง

- พบแนวอิฐทางด้านทิศใต้ของหลุมจุดค้นขาวตลอดแนวของหลุมจุดค้น อยู่ในแนวตรงกับแนวกำแพงแก้วปัจจุบัน ลักษณะการก่ออิฐเป็นระเบียบ พบในระดับ 130 Cm.dt. หรือ ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

- โบราณวัตถุ พบเศษภาชนะดินเผา โดยเฉพาะภาชนะดินเผาลายรูขีดแบบวัฒนธรรมหริภุญไชย, เศษกระเบื้องดินขอ, เศษปูนปั้น พบตะคันดินเผาสมบูรณ ๓ ชิ้น และเศษโลหะเล็กน้อย

ชั้นดินที่ ๕ ตั้งแต่ 140 - 190 Cm.dt. หรือ ๑๑๐ - ๑๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ลักษณะดินเปลี่ยนไปเป็นดินปนทราย ซึ่งมีปริมาณทรายมาก ก้อนอิฐและเศษปูนที่ปะปนอยู่ในดินลดปริมาณลง หลักฐานสำคัญในชั้นนี้ ได้แก่

- ฐานพระเจดีย์มีโครงสร้างก่อด้วยศิลาแลงไม่ปรากฏร่องรอยการฉาบปูน สภาพชำรุด และพบแนวศิลาแลงที่มีการก่อในลักษณะพิเศษออกไป คือ หันมุมของก้อนศิลาแลงออกด้านนอก คล้ายฟันปลา ปรากฏเพียง 1 แถวเท่านั้น

- พบพื้นอิฐก่อสร้างอย่างเป็นระเบียบ ในระดับ 180 Cm.dt. หรือ ๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน แนวอิฐถมที่พบตั้งแต่ระดับชั้นดินที่ ๕ ได้หมดทิศพื้นอิฐนี้ลงไปจนถึงระดับที่ 204 Cm.dt. หรือ ๑๑๙ เซนติเมตรจากผิวดิน

- โบราณวัตถุที่พบ คือ เศษภาชนะดินเผา, เศษกระเบื้องดินขอ, เศษกระดูก, เศษตะคันดินเผา เม็ดพระศกพระพุทธรูปปูนปั้น ไม่ปรากฏเศษลวดลายปูนปั้นประกอบสถาปัตยกรรมในชั้นนี้

ชั้นดินที่ ๖ ตั้งแต่ระดับ 190 - 370 Cm.dt. หรือ ๑๖๐ - ๓๔๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ดินในชั้นนี้เปลี่ยนจากทรายเป็นดินเหนียวปนทราย มีก้อนอิฐปะปนมากขึ้น ในระดับที่ 240 Cm.dt. หรือ ๒๑๐ เซนติเมตรจากผิวดิน มีน้ำใต้ดินทำให้การแบ่งและศึกษาชั้นดินไม่ค่อยมีความชัดเจนนัก หลักฐานสำคัญที่พบในชั้นนี้ ได้แก่

- โครงสร้างฐานเจดีย์เริ่มเปลี่ยนเป็นอิฐก้อนใหญ่ พบตั้งแต่ระดับที่ 230 - 360 Cm.dt. หรือ ๒๐๐ - ๓๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ต่อจากฐานอิฐจึงเป็นศิลาแลงอีก ๒ แถว รองรับฐานอิฐด้านบน

- พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนน้อย, เศษกระเบื้องดินขอปริมาณน้อยลงมาก, เม็ดพระศกปูนปั้น

ชั้นดินที่ ๗ ตั้งระดับ 370 - 400 Cm.dt. หรือ ๓๙๐ - ๓๙๖ เซนติเมตร จากผิวดิน เป็นทรายปนเม็ดกรวด เป็นชั้นดินที่อยู่ใต้ฐานเจดีย์ และไม่พบโบราณวัตถุในชั้นดินนี้

(๒) **ชั้นดินและชั้นทับถมทางโบราณคดีหลุมขุดค้นที่ ๒**

ชั้นดินที่ ๑ ตั้งระดับ 0 - 80 Cm.dt. หรือ ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นดินปนทรายหยาบสีน้ำตาลแกมเหลืองคล้ำ (10 YR 3/4 : dark yellowish brown) เป็นชั้นที่อยู่ใต้ลานประทักษิณปัจจุบันและเหนือฐานประทักษิณและแนวกำแพงแก้วเดิมก่อนปัจจุบัน เป็นชั้นดินเตรียมพื้นก่อนการสร้างลานประทักษิณ และกำแพงแก้วปัจจุบัน หลักฐานสำคัญที่พบในชั้นนี้ ได้แก่

● โบราณวัตถุ พบเศษกระเบื้องดินขอ, เศษภาชนะดินเผา, เศษโลหะเหล็ก, เศษแก้ว, เป็ดยอกหอย, ลูกหินขัด, ตะคันดินเผา, เศษปูนปั้น ทั้งที่เป็นชิ้นส่วนประติมากรรม เช่น เม็ดพระศก และส่วนประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ปูนปั้น มีลายแบบพม่า ซึ่งเป็นชิ้นส่วนที่ร่วงหล่นจากซุ้มพระที่ปรากฏในปัจจุบัน

ชั้นดินที่ ๒ ตั้งระดับ 50 - 100 Cm.dt. หรือ ๒๐ - ๗๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นชั้นดินที่อยู่ใต้ลานประทักษิณและแนวกำแพงแก้วเดิมก่อนปัจจุบัน มีลักษณะดินที่แตกต่างกับ 2 ชั้นย่อย คือ

■ **ชั้นที่ 2a** ตั้งแต่ 50 - 70 Cm.dt. หรือ ๒๐ - ๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน มีลักษณะเป็นทรายปนอิฐและเศษปูน สีน้ำตาลแกมแดงคล้ำ (5 YR 3/4 : dark reddish brown) เป็นชั้นเตรียมพื้นก่อนการสร้างลานประทักษิณ (เดิม) ก่อนปัจจุบัน

■ **ชั้นที่ 2b** ตั้งแต่ 70 - 100 Cm.dt. หรือ ๕๐ - ๗๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นชั้นดินสีน้ำตาลดำ (10 YR 2/2 : very dark brown) มีเศษอิฐและเศษปูนปะปนอยู่มากขึ้น หลักฐานสำคัญอื่นๆ และโบราณวัตถุที่พบในชั้นดินนี้ ได้แก่

● ฐานเจดีย์ยังเห็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องลงมา ประกอบกับยังคงปรากฏการฉาบปูน

● โบราณวัตถุ พบเศษกระเบื้องดินขอ, เศษภาชนะดินเผา, ตะปู, เป็ดยอกหอย, เศษโลหะ, เศษแก้ว, เม็ดพระศก, หอยเบี้ย, พระบาทพระพุทธรูปสำริด เศษปูนปั้น ทั้งที่เป็นชิ้นส่วนประติมากรรม ได้แก่ เม็ดพระศกปูนปั้น และชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรม ได้แก่ ปูนปั้นประดับกรอบซุ้มฉลวดลายแบบศิลปะล้านนา ต่างกับที่ปรากฏในปัจจุบันซึ่งเป็นศิลปะแบบพม่า

ชั้นดินที่ ๓ ตั้งแต่หน้าอิฐระดับที่ 100 - 140 Cm.dt. หรือ ๗๐ - ๑๑๐ เซนติเมตรจากผิวดิน มีลักษณะการนำอิฐหามาเรียงอย่างเป็นระเบียบ บางบริเวณปรากฏร่องรอยการฉาบปูน ได้เห็นอิฐลงไปเป็นดิน สามารถแบ่งเป็นชั้นย่อยได้ดังนี้

■ **ชั้นที่ 3a** ตั้งแต่ 105 - 140 Cm.dt. หรือ ๗๕ - ๗๐ เซนติเมตรจาก

ผิวดิน มีลักษณะเป็นทรายหยาบปะปนไปด้วยเศษปูนอย่างหนาแน่น ประกอบกับในระดับนี้จุดถึงระดับน้ำใต้ดิน

■ ชั้นที่ 3b ตั้งแต่ 120 - 140 Cm.dt. หรือ ๙๐ - ๑๑๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ลักษณะเป็นดินปนอิฐก้อนอิฐมีขนาดใหญ่ และเพิ่มจำนวนมากขึ้น พบเศษถ่าน, เศษกระเบื้อง เศษปูนพบน้อยลง อิฐมีสภาพเปื่อยยุ่ยปนกับดิน ทำให้ดินมีสีน้ำตาลแดง (5 YR 4/4 : reddish brown) หลักฐานสำคัญอื่นๆ และโบราณวัตถุที่พบในชั้นดินนี้ ได้แก่

- ฐานเจดีย์เป็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องลงมา โครงสร้างฐานเจดีย์ในชั้นนี้ไม่มีการนำแผ่นดินทรายที่มีขนาดเดียวกับก้อนศิลาแลงมาก่อแทรกอยู่ ๓ แผ่น

- โบราณวัตถุ พบเศษภาชนะดินเผา, เศษกระเบื้อง, เศษถ่าน, เศษโลหะเหล็ก และสำริด ก้อนตะกั่ว, เม็ดพระศก และหยอเบี้ย

ชั้นดินที่ ๔ ตั้งแต่ชั้นอิฐระดับที่ 140 - 160 Cm.dt. หรือ ๑๑๐ - ๑๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นพื้นอิฐมีการฉาบปูนเชื่อมต่อกับแนวอิฐในระดับ 110 - 130 Cm.dt. หรือ ๙๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นแนวอิฐซึ่งอยู่ตรงกับกำแพงแก้วปัจจุบัน ชั้นดินที่อยู่ใต้พื้นอิฐมีลักษณะเป็นทรายสีน้ำตาลคล้ำ (7.5 YR 4/4 : dark brown) เป็นชั้นดินเตรียมพื้นเพื่อก่อสร้างลานประทักษิณพบรัตนเจดีย์ ๑ ชั้น ได้แก่ ชั้น 4a เป็นดินคำหกรอยู่เล็กน้อย หลักฐานสำคัญและโบราณวัตถุที่พบ ได้แก่

- ฐานเจดีย์ยังคงเป็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องลงมาจากชั้นที่ ๓
- พบแนวอิฐฉาบปูนอยู่ห่างจากฐานเชิงประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ขึ้นออกมาจากหน้าดินด้านทิศเหนือ ประมาณ ๒๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร
- พบเศษกระเบื้องดินช่อ, เศษภาชนะดินเผา, เศษโลหะและเม็ดพระศกปูเป็น

ชั้นดินที่ ๕ ตั้งแต่ระดับ 160 - 180 Cm.dt. หรือ ๑๓๐ - ๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นพื้นอิฐฉาบปูนอย่างเป็นระเบียบ ส่วนชั้นที่อยู่ใต้พื้นอิฐมีลักษณะเป็นทรายสีน้ำตาลคล้ำ (7.5 YR 4/4 : dark brown) เป็นชั้นทรายเพื่อเตรียมการสร้างพื้นอิฐด้านบน หลักฐานสำคัญและโบราณวัตถุที่พบ ได้แก่

- ฐานเจดีย์ยังคงเป็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องมา
- ในระดับชั้นดินนี้ยังพบแนวอิฐที่มีการฉาบปูนอย่างประณีต ต่อเนื่องลงมาอีกระดับหนึ่ง

- พบเศษกระเบื้องดินช่อและเศษภาชนะดินเผา

ชั้นดินที่ ๖ ตั้งแต่ระดับ 180 - 230 Cm.dt. หรือ ๑๕๐ - ๒๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน เป็นพื้นอิฐฉาบปูน ชั้นที่อยู่ใต้พื้นอิฐนี้เป็นทรายรองพื้น หลักฐานสำคัญและโบราณวัตถุที่พบ ได้แก่

- ฐานเจดีย์ยังคงเป็นฐานศิลาแลงต่อเนื่องลงมา

- ในระดับชั้นดินนี้ยังพบแนวอิฐที่มีการฉาบปูนอย่างประณีต ต่อเนื่องลงมา
- โบราณวัตถุ พบเศษกระเบื้อง, เศษภาชนะดินเผา เป็นต้น

ถ้าลงไปจากชั้นดินที่ ๒ ไม่พบสิ่งก่อสร้างใดๆ และประกอบกับระดับน้ำใต้ดินชั้นสูงมากทำให้การแบ่งและการศึกษาชั้นดินได้ไม่ค่อยชัดเจนนัก

(๓) ลำดับการก่อสร้างฐานประตักมิดนและกำแพงแก้ว

จากการศึกษาและหลักฐานที่เป็นสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ และหลุมขุดค้นที่ ๒ พบว่ามีการก่อสร้างฐานประตักมิดนและกำแพงแก้วรอบๆ ฐานพระเจดีย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อย่างน้อย ๗ ครั้ง ดังต่อไปนี้

● การก่อสร้างครั้งที่ ๑ พบหลักฐานพื้นอิฐในระดับ 180 Cm.d.t. หรือ ๑8๐ เซนติเมตรจากผิวดิน พบหลักฐานเป็นพื้นอิฐในระดับเดียวกันทั้งสองหลุม หลักฐานในหลุมขุดค้นที่ ๑ เป็นพื้นอิฐเรียงอย่างเป็นระเบียบ ขนาดอิฐ ๒๔ x ๑๐ x ๔ เซนติเมตร เรียงตามแนวขนานสลับกับเรียงตามแนวขวาง สลับกันอย่างละ ๑ แถว ไม่ปรากฏร่องรอยการฉาบปูนบนพื้นในหลุมขุดค้นที่ ๑ แต่ปรากฏการฉาบปูนอย่างชัดเจนบนพื้นอิฐในหลุมขุดค้นที่ ๒ รอบเขตของพื้นอิฐวัดจากขอบหลุมด้านทิศใต้ ๒๒๐ เซนติเมตร ส่วนที่ต่อจากพื้นถึงขอบฐานเจดีย์เป็นแนวอิฐถม มีความกว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร แนวอิฐถมนี้ถูกขุดตัดลงมาตั้งแต่ชั้นดินที่ ๔ คือ ระดับ 140 - 204 Cm.d.t. หรือ ๑๔๐ - ๑๘๔ เซนติเมตรจากผิวดิน ส่วนในหลุมขุดค้นที่ ๒ พบแนวอิฐฉาบปูนอย่างประณีต ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ต่อจากแนวอิฐฉาบปูนอย่างประณีตเป็นพื้นอิฐฉาบปูนต่อออกไปทางทิศตะวันออก

● การก่อสร้างครั้งที่ ๒ พบพื้นอิฐฉาบปูนอย่างชัดเจนในระดับ 16๐ Cm.d.t. หรือ ๑๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน พบหลักฐานเฉพาะในหลุมขุดค้นที่ ๒ เป็นพื้นอิฐต่อเนื่องจนถึงขอบฐานเจดีย์ มีการฉาบปูนชั้นพื้นอีกบนแนวอิฐฉาบปูนอย่างประณีต ซึ่งอยู่ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ ๓๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร ยื่นออกจากผนังหลุมด้านทิศเหนือประมาณ ๒๐ เซนติเมตร การก่อสร้างครั้งที่ ๒ ถัดระดับจากพื้นครั้งที่ ๑ ประมาณ ๒๐ เซนติเมตร

● การก่อสร้างครั้งที่ ๓ พบพื้นอิฐในระดับ 13๐ Cm.d.t. หรือ ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน พบพื้นอิฐในหลุมขุดค้นที่ ๒ ส่วนแนวอิฐพบใน ๒ หลุมขุดค้น ระดับบนสุดตั้งแต่ 110 - 130 Cm.d.t. หรือ ๕๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน สันนิษฐานว่าหลักฐานที่พบนี้น่าจะเป็นฐานประตักมิดนและแนวกำแพงแก้ว พื้นอิฐที่พบในหลุมขุดค้นที่ ๒ มีการฉาบปูนเชื่อมต่อกับแนวอิฐ พื้นอิฐนี้มีขอบเขตตั้งแต่ฐานเจดีย์จนถึงแนวอิฐ กว้างประมาณ ๓๒๐ เซนติเมตร การก่อสร้างครั้งที่ ๓ ถัดระดับขึ้นมาจากพื้นครั้งที่ ๒ ประมาณ ๓๐ เซนติเมตร

ข้อสังเกต พื้นอิฐที่พบในหลุมชุดคันที่ ๒ อยู่เหนือแนวอิฐที่มีการฉาบปูนอย่างประณีตสันนิษฐานว่า การก่อสร้างครั้งที่ ๓ นั้นน่าจะเป็นครั้งที่มีการขยายฐานเจดีย์กับลานประทักษิณครั้งที่ ๑ และ ๒ และสันนิษฐานว่า แนวอิฐที่มีการฉาบปูนอย่างประณีตนั้นน่าจะเป็นกำแพงแก้วเมื่อครั้งที่การก่อสร้างครั้งที่ ๑ และ ๒ เมื่อมีการขยายฐานเจดีย์จึงทำให้กำแพงแก้วเมื่อครั้งที่ ๑ และ ๒ จดกับขอบฐานเจดีย์ (มีระยะห่างเพียง ๓๐ เซนติเมตร) ถ้าเป็นดังนี้ก็หมายความว่าเมื่อครั้งที่ ๑ และ ๒ น่าจะเป็นพื้นที่ใช้งานที่อยู่ด้านนอกกำแพงแก้ว สำหรับแนวอิฐที่พบในหลุมชุดคันที่ ๑ และ ๒ น่าจะเป็นแนวถมอัดโครงสร้างของฐานเจดีย์ในตำแหน่งและระดับเดียวกับแนวกำแพงแก้วครั้งที่ ๑ และ ๒ น่าจะเป็นแนวถมอัดโครงสร้างของฐานเจดีย์เมื่อมีการขยายออกมาในครั้งที่การก่อสร้างที่ ๓

● การก่อสร้างครั้งที่ ๔ พบพื้นอิฐในระดับ ๑๐ Cm.d.t. หรือ ๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน พบในหลุมชุดคันที่ ๒ และพบแนวอิฐเรียงอย่างเป็นระเบียบในหลุมชุดคันที่ ๑ พื้นอิฐที่พบในหลุมชุดคันที่ ๒ ใต้น้ำอิฐหักเรียงอย่างเป็นระเบียบมีการฉาบปูนด้านบนมีความกว้างจากฐานเชิงประมาณ ๒๓๐ เซนติเมตร ส่วนแนวอิฐที่พบในหลุมชุดคันที่ ๑ อิฐเรียงอย่างเป็นระเบียบ กว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร ห่างจากฐานเชิง ๒๔๐ เซนติเมตร อยู่ในระดับตั้งแต่ ๑๐ - ๑๘๐ Cm.d.t. หรือ ๖๐ - ๘๔ เซนติเมตรจากผิวดิน หลักฐานที่พบทั้ง ๒ นี้ถ้าจะรวมสมัยกัน เป็นลานประทักษิณและกำแพงแก้วยกระดับพื้นจากการก่อสร้างครั้งที่ ๓ ประมาณ ๔๐ เซนติเมตร และเป็นที่น่าสังเกตว่าลานประทักษิณและกำแพงแก้วแคบกว่าครั้งที่ ๓ ลานประทักษิณครั้งนี้กว้างประมาณ ๒๔๐ เซนติเมตร

● การก่อสร้างครั้งที่ ๕ การก่อสร้างครั้งนี้พบหลักฐานเฉพาะในหลุมชุดคันที่ ๑ คือ แนวอิฐในระดับ ๕๐ - ๗๐ Cm.d.t. หรือ ๓๐ - ๔๐ เซนติเมตรจากผิวดิน แนวอิฐกว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๑๐๐ เซนติเมตร อยู่ห่างจากฐานเชิง ๒๑๐ เซนติเมตร ลักษณะการก่อสร้างก่ออิฐอย่างเป็นระเบียบ โดยการนำอิฐหักหันด้านกว้างออกเป็นรอบตรงกลางเรียงอิฐก้อนเล็ก ๆ สันนิษฐานว่าแนวอิฐนี้น่าจะเป็นแนวกำแพงแก้ว ส่วนพื้นอิฐหรือลานประทักษิณไม่ปรากฏหลักฐานเหลืออยู่ แต่สามารถสันนิษฐานได้ว่าน่าจะอยู่ในระดับ ๕๐ Cm.d.t. หรือ ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ดังนั้นการก่อสร้างครั้งที่ ๕ นี้ ยกระดับจากการก่อสร้างครั้งที่ ๔ ประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ขนาดของลานประทักษิณแคบขึ้น จะกว้างประมาณ ๒๑๐ เซนติเมตร (รูปที่ ๑๖)

● การก่อสร้างครั้งที่ ๖ ปรากฏหลักฐานชัดเจนในหลุมชุดคันที่สองหลุม และเมื่อทำการขุดแต่งโดยรอบฐานเจดีย์ พบลานประทักษิณและแนวกำแพงแก้ว (เดิม) ก่อน ในระดับ 40 Cm.d.t. หรือ ๑๐ เซนติเมตรจากผิวดิน ส่วนพื้นที่ใช้งานด้านนอกกำแพงแก้วอยู่ในระดับ 50 Cm.d.t. หรือ ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

ลานประทักษิณสร้างครั้งที่ ๖ กว้าง ๑๗๐ เซนติเมตร ใช้อิฐหลายแบบปะปนกัน มีทั้งอิฐหัก อิฐสมบูรณ์ และอิฐหน้าวัวเรียงต่อกันอย่างเป็นระเบียบ พื้นผิวลานประทักษิณฉาบปูน

กำแพงแก้วสร้างครั้งที่ ๒ ก่อสร้างแบบเดียวกับกำแพงแก้วครั้งที่ ๕ ขนาดหน้า ๙๐ เซนติเมตร ฉาบปูน เว้นช่องเป็นประตูทางเข้าออก กว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร ๒ ด้าน คือ ด้านทิศใต้ และด้านทิศตะวันออก ที่ด้านหน้าช่องประตูทางเข้าออกก่อพื้นยื่นออกไปประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ทางเดินเข้าออกด้านตะวันออกก่อด้วยอิฐเล็ก (ขนาด ๒๕ x ๑๐ x ๔ เซนติเมตร) ส่วนด้านทิศใต้ก่อด้วยอิฐหัก ขนาดต่างๆ กัน

ด้านตะวันออกของเจดีย์ปรากฏพื้นอิฐด้านนอกกำแพงแก้ว มีความยาวตลอดแนวกำแพงแก้วด้านตะวันออก ความกว้าง ๑๓๐ เซนติเมตร ติดกับกำแพงแก้วปัจจุบัน ปูพื้นด้วยอิฐก้อนเล็ก ขนาด ๒๕ x ๑๐ x ๔ เซนติเมตร

ในการก่อสร้างครั้งที่ ๒ นี้ มีการถมพื้นยกระดับจากครั้งที่ ๕ ประมาณ ๑๐ - ๑๕ เซนติเมตร ตามประทักษิณแนวกว้างครั้งที่ ๕ (รูปที่ ๑๔)

● การก่อสร้างครั้งที่ ๗ คือตามประทักษิณและกำแพงแก้วปัจจุบัน (ก่อนการบูรณะครั้งนี้) เป็นลานประทักษิณปูนซีเมนต์หนาประมาณ ๔ เซนติเมตร กว้าง ๓๙๐ เซนติเมตร กำแพงแก้วก่ออิฐถือปูน หนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตร มีทางเข้าออก ๒ ด้าน คือ ด้านทิศใต้และด้านตะวันออก ประตูทางเข้ากว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร ตำแหน่งและขนาดประตูทางเข้าอยู่ในบริเวณเดียวกับการก่อสร้างครั้งที่ ๒ การก่อสร้างครั้งนี้ถมพื้นยกระดับจากครั้งที่ ๖ ประมาณ ๑๐ - ๒๐ เซนติเมตร และมีการขยายแนวกำแพงแก้วและลานประทักษิณออกจากเดิม และตามประทักษิณก่อสร้างครั้งที่ ๗ มีขนาดใกล้เคียงกับการก่อสร้างครั้งที่ ๓

(๔) ฐานเจดีย์

จากการขุดค้นศึกษาและหลักฐานที่พบจากทั้งสองหลุมขุดค้น พบว่าฐานเจดีย์ของพระเจดีย์เหลี่ยม มีลักษณะการก่อสร้างดังต่อไปนี้

● รากฐานชั้นล่างสุดของฐานเจดีย์ก่อด้วยก้อนศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ (๔๐ x ๒๒ x ๘ ซม.) จำนวน ๒ แถว เหนือขึ้นไปเป็นโครงสร้างก่ออิฐขนาดเดียวกับศิลาแลง สูง ๑.๙๐ เมตร การเรียงอิฐเป็นแบบสลับชั้นยาว ถัดขึ้นไปเป็นโครงสร้างศิลาแลง ก่อเรียงแบบสลับชั้นยาว สูง ๒.๘๐ เมตร มีศิลาแลงแถวหนึ่งเรียงก้นศิลาแลงต่ำออกไป คือ หันมุมของก้นศิลาแลงออกด้านนอก เรียงต่อกันคล้ายหินปลา (อยู่ในระดับ ๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน) ถัดจากชั้นศิลาแลงขึ้นไปเป็นโครงสร้างก่ออิฐ (ขนาด ๓๐ x ๑๕ x ๔ ซม.) เรียงแบบสลับชั้นยาว สูง ๑.๑๐ เมตร รวมความสูงทั้งหมดของฐานเจดีย์จากแนวก่อศิลาแลงชั้นล่างสุดถึงขอบแนวก่ออิฐด้านบน ๕.๓๐ เมตร

● ฐานเจดีย์ของพระเจดีย์เหลี่ยมที่ปรากฏในปัจจุบันมีความสูง ๔๘๐ เซนติเมตร ด้านล่างเป็นศิลาแลง มีความสูง ๘๐ เซนติเมตร ส่วนฐานอิฐที่อยู่ด้านบนมีความสูง ๑๑๐ เซนติเมตร

● บริเวณฐานศิลาแลงระหว่างชั้นจะเสริมและแทรกด้วยเศษกระเบื้องดินเผา และก้อนอิฐเล็กๆ เพื่อรักษาระดับของแนวศิลาแลงแต่ละชั้น (รูปที่ ๒๐) ส่วนฐานอิฐด้านบนสันนิษฐานว่านำ

จะก่อเสริมขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ความที่หลวงโยนการวิจิตร ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ เพื่อก่ออุ้มพระประจักษ์ และสิ่งประจักษ์ และปรากฏหลักฐานการก่อเพิ่มขึ้นไป

(๕) โบราณวัตถุที่พบในการขุดค้น

ในการดำเนินการขุดค้นศึกษา นอกจากพื้นสถานประทักษิณและแนวกำแพงแก้วที่พบแล้วนั้น ยังพบหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการศึกษาวินิจฉัยและตีความ ได้แก่ โบราณวัตถุต่างๆ สามารถแบ่งตามประเภทวัตถุดังนี้

๑) โบราณวัตถุประเภทดินเผา

• เศษภาชนะดินเผา

เศษภาชนะดินเผาที่พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ และ ๒ แยกประเภทตามอุณหภูมิการเผา เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

• เครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาล อุณหภูมิการเผาของเครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาลนี้จะสูงระหว่าง ๑๐๐๐° - ๑๒๐๐° เซลเซียส เรียกภาชนะดินเผาประเภทนี้ว่า ภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน หรือเนื้ออ่อน (earthenware) ลักษณะทั่วไปทึบแสงผิวพูนมาก ดูชื้นน้ำได้มาก

• เครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาล อุณหภูมิในการเผาสีน้ำตาลเครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาลนี้จะสูงระหว่าง ๑๒๐๐° - ๑๓๐๐° เซลเซียส เรียกภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน หรือเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง (stoneware) ลักษณะทั่วไปเนื้อดินจะมีความแกร่ง ผิวพูนน้อย ดูชื้นน้ำได้น้อย หรือน้อยมาก

• เครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาล อุณหภูมิในการเผาสีน้ำตาลเครื่องปั้นดินเผาสีน้ำตาลนี้จะสูงกว่า ๑๓๐๐° - ๑๔๕๐° เซลเซียส เรียกภาชนะดินเผาประเภทนี้ว่า ภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง (porcelain) มีลักษณะเนื้อดินละเอียดไม่ดูชื้นน้ำ บางชนิดมีลักษณะโปร่งแสง

เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน หรือเนื้ออ่อน (earthenware)

หลุมขุดค้นที่ ๑

การก่อฐานครึ่งที่ ๑ 180-390 Cm.dl หรือ ๑๕๐ - ๓๖๐ เซนติเมตร

• ตะคันดินเผาหรือผางประทีป ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินออกสีนวล-สีส้ม เนื้อดินหยาบหนา รอบปาก ๐.๗ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๕ เซนติเมตร ก้น ๑ เซนติเมตร รูปทรงปากบานออก รอบปากมณฑลตัวสอบเข้าหากัน ขรุขระ พบทั้งหมด ๖ ชิ้น ๔๕ กรัม

• หม้อมีสัน ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม เนื้อหนา ปาก ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๖ เซนติเมตร รูปทรงมีลักษณะปากโค้งเข้า ตกแต่งที่ขอบปากเป็นร่อง ๒ - ๓ ร่อง ที่ไหล่เป็นสันยื่นออกด้านนอกพบ ๑ ชิ้น ๔๕ กรัม บริเวณไหล่เป็นสันยื่นออกด้านนอก

• หม้อ ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อและสีผิวสีส้ม เนื้อหนา ๒ เซนติเมตร บริเวณไหล่ตกแต่งด้วยเทคนิคการกดประทับ พบ ๑ ชิ้น ๑๐๐ กรัม

● **ขาม** พบเศษกันขามมีเชิง ขึ้นรูปด้วยมือ มีความหนา ๑ เซนติเมตร เนื้อดินสีน้ำตาลในบริเวณผิวสีดำ พบ ๑ ชิ้น ๑๖๐ กรัม

● **หม้อ** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินละเอียดมีสีส้ม ตกแต่งด้วยการรวมควั่นขัดมัน ผิวสีน้ำตาลละเอียด รูปทรงขอบปากโค้งเข้าคล้ายภาชนะทรงบาตร ปากหนา ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัวกว้าง ๐.๓ เซนติเมตร พบ ๕ ชิ้น ๕๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 160 - 180 Cm.d.t. หรือ ๑๓๐ - ๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบ มีสีส้ม เนื้อหนากำก ๐.๕ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๖ เซนติเมตร ก้น ๑.๑ เซนติเมตร รูปทรงมีลักษณะปากบาน ขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นจรูระบางใบกันมุม พบ 4 ชิ้น ๑๑๕ กรัม

● **ครก** ขึ้นรูปด้วยมือ รูปทรงมีลักษณะขอบปากกว้างออกด้านนอก ตัวโค้งเข้าหาส่วนฐาน และฐานมีขอบเคี้ยว พบ ๑ ชิ้น ๕๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๓ 130 - 160 Cm.d.t. หรือ ๑๐๐ - ๑๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบมีสีส้ม ปากหนา ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๕ เซนติเมตร ก้น ๐.๕ เซนติเมตร บางชิ้นมีเชือกมัดควั่นไฟที่ขอบปาก รูปปากบานออก ขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นจรูระ บางใบมีกันมุมเข้าด้านใน พบทั้งหมด ๔ ชิ้น ๓๒๗ กรัม

● **หม้อมีสัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ผิวสีส้ม เนื้อดินสีส้ม เนื้อหนา ขอบปาก ๐.๗ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๖ เซนติเมตร ลักษณะขอบปากโค้งออก ที่ไหล่เป็นสันยื่นออกด้านนอกแล้วโค้งสอบเว้าเข้าหาส่วนฐาน พบ ๑ ชิ้น ๒๕ กรัม

● **เสภาชนะส่วนลำตัว** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ผิวสีส้ม เนื้อดินสีส้ม มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยการทาบด้วยเครื่องจักสาน พบ ๑ ชิ้น ๑๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๔ ๑๐ - 130 Cm.d.t. หรือ ๗๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบมีสีส้ม ผิวสีส้ม มีขนาดปาก ๑ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๗ เซนติเมตร ก้น ๐.๕ เซนติเมตร บางชิ้นมีเชือกมัดควั่นไฟที่ขอบปาก รูปทรงลักษณะปากบานออก ขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน พบทั้งหมด ๑๐ ชิ้น ๔๖๕ กรัม

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินส้ม ผิวสีส้ม ตกแต่งด้วยการทาบด้านเนื้อบาง ปากหนา ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๓ เซนติเมตร ก้น ๐.๕ เซนติเมตร พบเชือกมัดควั่นไฟที่ขอบปาก รูปทรงเป็นแบบถ้วยเล็ก ๆ

● **หม้อมีสัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อมีความหนา ปาก ๐.๓ เซนติเมตร โหล ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๕ เซนติเมตร ลักษณะรูปทรงขอบปากโค้งออก ด้านในเป็นร่องขนาดก้น ๒ - ๓ ร่อง ที่ไหล่เป็นสันยื่นออกด้านนอกแล้วโค้งเว้าเข้าหาส่วนฐาน พบ ๕ ชิ้น ๑๓๗ กรัม

● **เสภาชนะส่วนปาก** รูปทรงน่าจะเป็นหม้อคอสูงปากผาย ขึ้นรูปด้วยแป้น

หมุน เนื้อดินและผิวสีส้ม เนื้อหนา ๐.๖ เซนติเมตร พย ๖ ชั้ ๑๕๕ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนลำตัว** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินและผิวเป็นสีนวลหนา ๐.๗ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยลายขูดขีด ลายสามเหลี่ยมพื้นปลา และลายวงกลม จากลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเครื่องปั้นดินเผาแบบหริภุญไชย ซึ่งน่าจะเป็นชิ้นส่วนของภาชนะประเภทหม้อ

การก่อสร้างครั้งที่ ๕ 60 - 90 Cm.dl. หรือ ๓๐ - ๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม ผิวสีส้ม ตกแต่งด้วยการทาน้ำดิน มีความหนา ๐.๓ เซนติเมตร รูปทรงคล้ายถ้วยขนาดเล็ก พยทั้งหมด ๔ ชั้ ๕๔ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนปาก** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีเทา ผิวสีดำ หนา ๑ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยการรมควันขัดมัน พย ๑ ชั้ ๓๐ กรัม และพบส่วนลำตัวตกแต่งด้วยการกดประทับเป็นลายตารางรมควันสีดำ หนา ๐.๕ เซนติเมตร น่าจะเป็นชิ้นส่วนเดียวกับส่วนปาก ๑ ชั้ ๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๖ 50 - 60 Cm.dl. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

พบภาชนะดินเผาลักษณะน้อยและปะปนกับชิ้นอื่นๆ

การก่อสร้างครั้งที่ ๗ 0 - 50 Cm.dl. หรือ ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **เศษภาชนะดินเผา** มีลักษณะชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อบาง หนา ๐.๓ - ๐.๔ เซนติเมตร บางชิ้นมีร่องรอยของหมากวักไฟ ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินทั้งด้านในและด้านนอก พยทั้งหมด ๖ ชั้ ๓๔ กรัม

● **เศษภาชนะดินเผาส่วนก้น** สันนิษฐานว่าเป็นคนโทหรือไหต้น ชิ้นรูปด้วยมือ เนื้อดินมีสีนวล ผิวสีส้ม ตกแต่งด้วยการทาน้ำดิน พย ๑ ชั้ ๑๑๕ กรัม

เศษภาชนะเนื้อดิน หรือเนื้อช้อน (earthenware)

หมุนขูดคันที่ ๒

การก่อสร้างครั้งที่ ๑ 180 - 230 Cm.dl. หรือ ๑๕๐ - ๒๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ชิ้นส่วนของคนโทแบบหริภุญไชย** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินมีสีนวล ตกแต่งผิวด้วยการขูดขีดเป็นสามเหลี่ยมพื้นปลา เนื้อมีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร พย ๑ ชั้ ๔๐ กรัม

● **หม้อ** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินละเอียดมีสีเทา ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินสีแดงและขัดมัน เนื้อหนา ปาก ๑ เซนติเมตร พย ๑ ชั้ ๔๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 160 - 180 Cm.dl. หรือ ๑๓๐ - ๑๕๐ เซนติเมตรจาก

ผิวดิน

● **ตะคัน หรือผางประทีป** ชิ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบมีสีส้ม สันนิษฐานรูปทรงได้ว่ามีลักษณะปากบานออก ขอบปากหนา ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นขรุขระ บางใบมีก้นมุม เนื้อ

หนา ปาก ๐.๕ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๖ เซนติเมตร ก้น ๑.๒ เซนติเมตร พบทั้งหมด ๑๐ ขึ้น ๒๒๐ กรัม

● **คนโท** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินละเอียดสีส้มแดง เนื้อหนา ๐.๓ เซนติเมตร เป็นส่วนคอและไหล่ ตกแต่งด้วยการเขียนสีให้เป็นเส้นขนานละเอียด พบ ๓ ขึ้น ๓๐ กรัม

● **อ่าง** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม ผิวสีส้ม เนื้อดินมีความหนา ๐.๘ เซนติเมตร รูปทรงมีลักษณะปากตรง ขอบปากเป็นสันยื่นออกด้านนอก ลำตัวผายออกเล็กน้อย และโค้งเข้าหาส่วนฐาน พบ ๑ ขึ้น ๙๐ กรัม

● **หม้อ** พบขอบปากมีลักษณะโค้งเข้า ลำตัวโค้งกลมเข้าหาส่วนฐาน ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินสีแดงและขัดมัน พบ ๑ ขึ้น ๑๕๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 130 - 160 Cm.dt. หรือ ๑๐๐ - ๑๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคันหรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบสีส้ม มีลักษณะปากบานออก ขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นจุกระ บางใบมีก้นปุ่ม เนื้อหนา ปาก ๐.๕ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๘ เซนติเมตร มีเชือกควั่นไฟติดที่ขอบปาก พบทั้งหมด ๑๒ ขึ้น ๑๙๐ กรัม

● **หม้อมีสัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม มีการตกแต่งด้วยการรมควันด้านนอก เนื้อหนาประมาณ ๐.๗ เซนติเมตร ลักษณะขอบปากโค้งออก ที่ไหล่เป็นสันด้านนอก แล้วโค้งสอบเรียวเข้าหาส่วนฐาน พบทั้งหมด ๓ ขึ้น ๓๐ กรัม

● **อ่าง** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม เนื้อหนาประมาณ ๐.๘ เซนติเมตร ปากมีลักษณะตรงขอบปากเป็นสันยื่นออกด้านนอก ลำตัวผายออกเล็กน้อย และโค้งเข้าหาส่วนฐาน พบทั้งหมด ๔ ขึ้น ๑๑๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๔ 90 - 130 Cm.dt. หรือ ๖๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบมีสีส้ม สีผิวสีส้ม มีรูปทรงปากบานออก ขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ก้นจุกระ ก้นปุ่ม เนื้อหนา ปาก ๐.๖ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๕ เซนติเมตร ก้น ๐.๘ เซนติเมตร บางชิ้นมีเชือกควั่นไฟที่ขอบปาก พบทั้งหมด ๒ ขึ้น ๕๐ กรัม

● **ตะคัน** มีลักษณะเป็นผิวเล็ก ๆ ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อบาง เนื้อดินและสีผิวมีสีนวล มีความหนาที่ขอบปาก ๐.๒ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๓ เซนติเมตร ก้น ๐.๔ เซนติเมตร พบ ๑ ขึ้น ๑๐ กรัม

● **หม้อมีสัน** ลักษณะขอบปากโค้งออกเป็นร่องขนานก้น ๒ - ๓ ร่อง ที่ไหล่เป็นสันด้านนอกและโค้งสอบเรียวเข้าหาส่วนฐานเมื่อมีความหนาประมาณ ๐.๕ เซนติเมตร ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน ผิวสีส้ม เนื้อดินสีส้ม บางชิ้นรมควันด้านนอก พบทั้งหมด ๘ ขึ้น ๑๕๕ กรัม

● **หม้อ** มีลักษณะคอสูงปากผาย พบชิ้นส่วนปาก ขอบปากเป็นสันยื่นออกด้านนอกสันนิษฐานว่าก่อนจะกดลำตัวผายออกกว่าส่วนปากแล้วโค้งเข้าหาส่วนฐาน ก้นกลม ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้ม ความหนาของเนื้อเฉลี่ย ๐.๕ เซนติเมตร พบ ๓ ขึ้น ๕๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๕ 60 - 90 Cm.dt. หรือ ๓๐ - ๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบมีสีส้ม มีขนาดโดยเฉลี่ยรอบปาก ๑ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๗ เซนติเมตร ก้น ๐.๕ เซนติเมตร บางชิ้นมีหมักควันไฟบริเวณรอบปาก รูปทรงมีลักษณะปากบานออก รอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน พบทั้งหมด ๓๘ ชิ้น ๗๐.๕ กรัม

● **คนโทหรือน้ำคัน** พบส่วนปากและคอของภาชนะ ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินสีส้มแดงละเอียด เนื้อบาง ๐.๓ เซนติเมตร ตกแต่งเป็นลายจุดขีดเส้นเล็ก ๆ คล้ายกับผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากเตาเครื่องพาดาน รูปทรงมีลักษณะคอยาว ลำตัวป่อง ก้นเป็นเชิงเตี้ย ๆ พบ ๑ ชิ้น ๑๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 50 - 60 Cm.di. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน
พบเศษภาชนะดินเผาเล็กน้อย

การก่อสร้างครั้งที่ ๗ 0 - 50 Cm.di. หรือ ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● **ตะคันหรือผางประทีป** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินมีสีน้ำตาล ผิวสีส้ม ตกแต่งด้วยการทาน้ำคัน มีขนาด ปาก 0.2 เซนติเมตร ลำตัว ๐.๓ เซนติเมตร ก้น ๐.๕ เซนติเมตร พบทั้งหมด ๔ ชิ้น ๓๐ กรัม

● **คนโทหรือน้ำคัน** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินหยาบ ผิวมีสีส้ม มีความหนา ๐.๗ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยการทาน้ำคัน กดประทับ ปั้นแปะบริเวณคอและลำตัวภาชนะ พบทั้งหมด ๑๒ ชิ้น ๑๘๕ กรัม

● **เศษภาชนะดินเผาส่วนลำตัว** ขึ้นรูปด้วยมือ เนื้อดินและผิวสีส้ม มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร มีการตกแต่งด้วยการประทับ (คล้ายลายรังผึ้ง) ด้านนอก พบ ๑ ชิ้น ๓๕ กรัม

● **เศษภาชนะดินเผาส่วนลำตัว** ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน มีลายเชือกทาบด้านนอก เนื้อดินหยาบสีส้ม ผิวสีส้ม มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร อาจจะเป็นส่วนของหม้อดินเผา พบ ๕ ชิ้น ๕๐ กรัม

เศษภาชนะดินเผาน้ำเคลือบสี (Stoneware)

หลุมขุดค้นที่ ๑

การก่อสร้างครั้งที่ ๑ 180 - 390 Cm.di. หรือ ๔๕๐ - ๓๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน
แหล่งเตาสีน้ำตาล

● **ชาม** พบส่วนลำตัว เนื้อดินหยาบสีส้ม หนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีเขียวอ่อน ทั้งสองด้าน ด้านในน้ำเคลือบเรียบมัน ด้านนอกเคลือบสากปวก พบ ๓ ชิ้น ๒๕ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนก้น** เนื้อดินออกสีส้มค่อนข้างหยาบ เนื้อมีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ยกเว้นส่วนก้นไม่เคลือบ พบทั้งหมด ๒๑๐ กรัม

● **ไห** เนื้อดินสีเทาดำ เนื้อดินหยาบ มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีน้ำตาล ทั้งสองด้าน พบ ๑ ชิ้น ๕๐ กรัม

เศษภาชนะดินเผาที่ไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

● **โหล** เนื้อดีนเทาขาว สีเทาดำ ความหนาของเนื้อดีน ๐.๗ เซนติเมตร พบส่วนลำตัวโหล ซึ่งตกค้างด้วยการหลุดเป็นเส้นขนานเช่นเดียวกัน เคลือบน้ำตาลด้านนอก พบทั้งหมด ๒๔ ชิ้น ๘๗๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 160 - 180 Cm.dl. หรือ ๑๓๐ - ๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน
แหล่งเตาดินเก่าแพง

● **เสภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดีนเทาขาวสีเทาอมส้ม เนื้อหนา ๐.๗ เซนติเมตร เคลือบสีเขียวมะกอกเฉพาะด้านนอก ด้านในไม่เคลือบ ๑ ชิ้น ๒๐ กรัม

● **ขาม** เนื้อดีนสีเทาอมส้ม เนื้อดีนค่อนข้างเทาขาว เนื้อหนา ๐.๗ เซนติเมตร เคลือบเขียวอ่อนทั้งสองด้าน ด้านในเคลือบเขียวมัน ด้านนอกเทาขาวสกปรก พบ ๑ ชิ้น ๑๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๓ 130 - 160 Cm.dl. หรือ ๑๐๐ - ๑๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน
แหล่งเตาดินเก่าแพง

● **ขาม** เนื้อดีนสีเทาเทาขาว มีความหนา ๐.๖ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้ง ๒ ด้าน ยกเว้นที่ขอบปากด้านในเรียบมัน ด้านนอกเทาขาวสกปรก ๑ ชิ้น ๕ กรัม

● **ขาม** เนื้อดีนสีเทาเทาขาว มีความหนา ๐.๗ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้ง ๒ ด้าน ขอบปากหยัก ตกแต่งด้วยการเจาะร่องใต้เคลือบ ด้านในของขอบปากเป็นลายคลื่น พบ ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **ตะคัน** เนื้อแกร่ง เนื้อดีนสีเทาเกือบดำ หยาบ มีความหนา ปาก ๐.๓ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๒ เซนติเมตร ก้น ๐.๖ เซนติเมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง ๘.๒ เซนติเมตร เคลือบสีน้ำตาลด้านใน ด้านเดียว เคลือบไม่ถึงขอบปาก สกปรกเกือบสมบูรณ์ ๑ ชิ้น ๕๕ กรัม

เสภาชนะดินเผาที่ไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

เสภาชนะประเภทเคลือบสีน้ำตาลและเสภาชนะเนื้อแกร่งไม่เคลือบ

การก่อสร้างครั้งที่ ๔ 90 - 130 Cm.dl. หรือ ๖๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน
แหล่งเตาเวียงกาหลง

● **เสภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดีนมีสีเทาอ่อนละเอียด เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวอ่อนทั้งด้านในและด้านนอก น้ำเคลือบแตกราน ๑ ชิ้น ๕ กรัม

เสภาชนะดินเผาไม่ทราบแหล่งผลิต

● **อ่าง** เนื้อดีนสีเทาเกือบดำ หยาบ เนื้อหนาประมาณ ๐.๘ เซนติเมตร มีลักษณะขอบปากตั้งตรงเป็นสันยื่นออกด้านนอก ลำตัวผายและสอบเข้าหาส่วนฐาน เคลือบสีน้ำตาลเทาขาว พบ ๔ ชิ้น ๔ กรัม

● **โหล** ส่วนโหล เนื้อดีนสีเทา หยาบ เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีน้ำตาลด้านนอก ตกแต่งด้วยการปั้นแปะที่โหล พบ ๑ ชิ้น ๒๓ กรัม

● **โหล** ส่วนปาก มีลักษณะผายออก เนื้อดีนสีเทา หยาบ เนื้อหนา ๐.๖ เซนติเมตร

เคลือบสีน้ำตาลด้านนอก และเคลือบล้ารอบปากเข้าไปในส่วนเคลือบใน พ. ๑ ขึ้น ๒๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๕ ๕๐ - ๖๐ Cm. dt. หรือ ๓๐ - ๖๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งเตาเวียงกาหลง

● **ก้นชาม** เนื้อดินสีเทา หนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีทั้งสองด้านยกเว้นก้นชาม เขียนลายสีเขียวได้เคลือบ ด้านในชามเป็นลายพื้นผิวพุกกา พ. ๑ ขึ้น ๕๐ กรัม

● **เสภาชนะส่วนลำตัวประเภทถ้วย** เนื้อดินเทาอ่อน ก่อนข้างละเอียด มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีทั้งสองด้าน เขียนลายสีคำได้เคลือบด้านนอก ลักษณะรูปเป็นวง มีลักษณะคล้ายเครื่องถ้วยจีน

● **เสภาชนะส่วนปากประเภทชาม** เนื้อดินสีเทาอ่อน ก่อนข้างละเอียด เนื้อดินหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน รวมทั้งรอบปาก พ. ๑ ขึ้น ๓ กรัม

แหล่งเตาตันก้านพง

● **ชาม** เนื้อดินสีเทา ความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ด้านในเคลือบเรียบมัน ด้านนอกเคลือบหยาบสกปรก ไม่เคลือบที่รอบปาก พ. ๑ ขึ้น ๕ กรัม

● **เสภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดินมีสีเทา ก่อนข้างหยาบ หนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน น้ำเคลือบมีลักษณะหยาบด้าน ๑ ขึ้น ๓ กรัม

● **เสภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดินมีสีส้ม ก่อนข้างหยาบ เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ๑ ขึ้น ๓ กรัม

เสภาชนะดินเผาไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

● **โถ** เนื้อดินสีเทา หยาบ เนื้อมีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน น้ำเคลือบแตกวน ยกเว้นที่รอบปากไม่เคลือบ ๑ ขึ้น ๖๕ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๖ ๕๐ - ๖๐ Cm. dt. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● ไม่ปรากฏเสภาชนะประเภทเนื้อเครื่องดิน (Stoneware)

การก่อสร้างครั้งที่ ๗ ๐ - ๕๐ Cm. dt. หรือ ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● ไม่ปรากฏเสภาชนะประเภทเนื้อเครื่องดิน (Stoneware)

เสภาชนะเนื้อเครื่องดิน (Stoneware)

หลุมขุดค้นที่ ๒

การก่อสร้างครั้งที่ ๑ 180 - 230 Cm. dt. หรือ ๔๕๐ - ๖๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งเตาเวียงกาหลง

● **ชาม** ทบส่วนปากและลำตัว เนื้อดินสีเทาละเอียด เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร

เคลือบเขียวเรียบมันทั้งสองด้าน พย ๓ ชิ้น ๑๒ กรัม

● **ซาม** พยส่วนลำตัว เนื้อดินสีเทาอ่อนค่อนข้างละเอียด เนื้อหนา ๐.๖ เซนติเมตร
เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ก่อนเคลือบทาไม้ดินสีขาวก่อน พย ๑ ชิ้น ๒ กรัม

แหล่งเตาสันกำแพง

● **ซาม** พยส่วนปาก เนื้อดินสีเทา พยหนา ๑.๔ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน เคลือบสีเขียวมรกตเคลือบถึงขอบปาก ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

เตาภาชนะดินเผาไม่สามารธรระบุแหล่งผลิต

● **ช้าง** เนื้อดินแกร่งมาก มีสีเทาดำ ความหนา ๑ เซนติเมตร มีลักษณะปากตั้งตรงโค้งเข้าด้านในเล็กน้อยที่ปากเป็นร่อง ๔ ร่อง ใหญ่เป็นสันยื่นออกด้านนอก บริเวณปากด้านนอกเป็นลายรูขีดเป็นกลุ่ม ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน บริเวณปากเคลือบน้ำตาล (ด้านนอก) ด้านในทาสีดินสีแดง

● **เตาภาชนะประเภทไหเคลือบสีน้ำตาล** พย ๗ ชิ้น ๘๖ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๒ 160 - 18 Cm.dl หรือ ๑๓๐ - ๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งเตาเวียงกาหลง

● **ซาม** พยส่วนลำตัว เนื้อดินสีเทาอ่อนค่อนข้างละเอียด เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร
น้ำเคลือบสีเขียวอ่อนเรียบมันทั้งสองด้าน ๑ ชิ้น ๕๐ กรัม

● **ซาม** ส่วนลำตัว เนื้อดินสีเทาอ่อนค่อนข้างละเอียด เนื้อหนา ๐.๔ เซนติเมตร
เคลือบเขียวอ่อนทั้งสองด้าน น้ำเคลือบเรียบมัน พย ๑ ชิ้น ๕ กรัม

แหล่งเตาสันกำแพง

● **ซามส่วนลำตัว** เนื้อดินสีเทาค่อนข้างละเอียด เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ด้านในเรียบมัน ด้านนอกเคลือบด้านมีสิ่งสกปรก เนื้อหนา ๐.๖ เซนติเมตร พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **ซามส่วนขอบปาก** เนื้อดินสีเทาพยหนา ๐.๔ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้านยกเว้นขอบปาก ด้านในเคลือบเรียบมัน ด้านนอกน้ำเคลือบสกปรก พย ๓ ชิ้น ๒๕ กรัม

● **ก้นของภาชนะประเภทไหหรือช้าง** เนื้อพยหนา ปากกลมมีสันทวารกอยู่อย่างชัดเจน เนื้อดินออกสีเทาดำ หนา 1 เซนติเมตร ด้านนอกเคลือบสีน้ำตาล น้ำเคลือบด้าน พย ๑ ชิ้น ๕๐ กรัม

เตาภาชนะดินเผาไม่สามารธรระบุแหล่งผลิต

● **ภาชนะเคลือบน้ำตาล, ไม่เคลือบ** สันนิษฐานว่าเป็นภาชนะประเภท อ่าง ไห พย ๒๔ ชิ้น ๒๔๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๓ 130 - 160 Cm.dl หรือ ๑๐๐ - ๑๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งเตาเวียงกาหลง

● **ซามส่วนปาก** เนื้อดินสีส้มค่อนข้างละเอียด เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวเรียบมันทั้งสองด้าน เคลือบถึงขอบปาก ๑ ชิ้น ๕ กรัม

● **รวมส่วนลำตัว** เนื้อดุนีเลาหย่อนก่อนข้างละเยียด เนื้อหนา ๐.๒ เซนติเมตร เคลือบเขียวอ่อนทั้งสองด้าน ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

แหล่งอาศัยในป่าแพะ

● **รวมส่วนก้น** เนื้อดุนีเลา หยาบ เนื้อหนา ๐.๖ เซนติเมตร เคลือบเขียวด้านใน ที่กันขามไม่เคลือบ ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **รวมส่วนลำตัว** เนื้อดุนีเลาอมลัม เนื้อหยาบ หนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ก่อนเคลือบทาไม้ดุนีขาว พย ๒ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **รวมส่วนก้น** เนื้อดุนีเลาหยาบหนา ๐.๖ เซนติเมตร เคลือบเขียวด้านในเรียบมัน ด้านนอกเคลือบด้านสกปรก ขอบปากไม่เคลือบ พย ๒ ชิ้น ๕ กรัม

● **รวมส่วนรอบปาก** เนื้อดุนีเลาอมลัม เนื้อหยาบ เนื้อหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ด้านในเรียบมัน ด้านนอกสกปรกไม่เคลือบรอบปาก ขอบปากหัก พย ๑ ชิ้น ๑๕ กรัม

● **รวมส่วนรอบปาก** เนื้อดุนีเลาหยาบ หนา ๐.๖ เซนติเมตร เคลือบเขียวมะกอกทั้งสองด้าน ด้านในเรียบมัน ด้านนอกสกปรก พย ๒ ชิ้น ๑๕ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดุนีเลาหยาบ ความหนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวมะกอกด้านนอก พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดุนีเลาหยาบ ความหนา ๐.5 เซนติเมตร เคลือบเขียวมะกอกด้านนอก พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **เศษภาชนะส่วนลำตัว** เนื้อดุนีเลาหยาบ มีความหนา ๐.๗ เซนติเมตร เคลือบเขียวด้านนอก และเคลือบน้ำตาล พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

แหล่งอาศัยที่สวนกล้วย

● **ขูดหรือกระปุก** เนื้อดุนีเลาหย่อน ก่อนข้างละเยียด หนา ๐.๘ เซนติเมตร เคลือบขาวทั้งสองด้าน ด้านนอกตกแต่งผิวเป็นร่องคล้ายกลีบมะเฟือง พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

● **ชิ้นส่วนของคันทันหรือกระปุก** เนื้อดุนีเลาหย่อนก่อนข้างละเยียด มีความหนา ๐.๔ เซนติเมตร ทาไม้ดุนีขาวก่อนเคลือบสี และเขียนลายคำใต้เคลือบ เคลือบเฉพาะด้านนอก พย ๑ ชิ้น ๑๐ กรัม

เศษภาชนะดินเผาไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

● เศษภาชนะที่ไม่เคลือบและเคลือบน้ำตาล อาจจะเป็นภาชนะประเภทไห, อ่าง พย ๓๐ ชิ้น ๔๗๑ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๕ ๑๐ - 130 Cm.di. หรือ ๖๐ - ๑๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งอาศัยในวังกานทอง

● **รวม** เนื้อดุนีเลาหย่อนก่อนข้างละเยียด ความหนา ๐.๔ เซนติเมตร เคลือบเขียวอ่อนทั้งสองด้าน ตกแต่งด้วยการทูลูรีดใต้เคลือบ พย ๑ ชิ้น ๕ กรัม

● **ซาม** เนื้อดินสีเทาอ่อน เนื้อค่อนข้างละเอียด เนื้อหนา ๑.๐ เซนติเมตร เคลือบสีเขียวอ่อนทั้งด้านนอกด้านใน พย ๑ ขึ้น ๑๐ กรัม

แหล่งเตาสันกำแพง

● **ซามส่วนลำตัว** เนื้อดินออกสีเทาอมส้ม เนื้อหยาบ หนา ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบสีเขียวอ่อนสองด้าน ก่อนเคลือบทาน้ำดินสีขาว น้ำเคลือบสกปรก พย ๑ ขึ้น ๓ กรัม

● **ซาม** เนื้อดินมีสีเทาหยาบ เนื้อหนา ๐.๔ เซนติเมตร เคลือบสีเขียวอ่อนทั้งสองด้าน น้ำเคลือบด้านในเรียบมัน ด้านนอกไม่เรียบ สกปรก พย ๑ ขึ้น ๑๐ กรัม

● **ซาม** เนื้อดินมีสีเทาหยาบ เนื้อหนา ๐.๗ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ด้านในเรียบด้านนอกสกปรก พย ๒ ขึ้น ๒๐ กรัม

เศษภาชนะดินเผาไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

● **ตะคัน** เนื้อดินสีเทาเกือบดำ เนื้อหนา ๑ เซนติเมตร ไม่เคลือบ มีลักษณะปากบานขอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน รุขระ พย ๑ ขึ้น ๓๐ กรัม

● **อ่าง** เศษชิ้นส่วนปากตั้งตรงมีสันยื่นออกด้านนอก ลำตัวผายโค้งเข้าหาส่วนฐาน เนื้อดินมีสีเทาเกือบดำ หยาบ หนา ๐.๔ เซนติเมตร เคลือบสีน้ำตาลด้าน ๆ ทั้งสองด้าน ยกเว้นที่ขอบปาก พย ๑ ขึ้น ๓๐ กรัม

● **อ่าง** ปากบานโค้งออก ลาดลงคอตรงะหนึ่ง ลำตัวโค้งเข้าหาส่วนฐาน เนื้อเทา เข้มหยาบเคลือบน้ำตาลอมเหลืองด้านนอก และเคลือบเลขเข้ามาในส่วนขอบปากด้านใน ปาดน้ำเคลือบที่ขอบปาก มีความหนาที่ปาก ๐.๕ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๖ เซนติเมตร พย ๑ ขึ้น ๕๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๕ ๕๐ - ๖๐ Cm.di. หรือ ๓๐ - ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

แหล่งเตาสันกำแพง

● **ซาม** เนื้อดินสีเทาอมส้ม เนื้อหยาบ หนาประมาณ ๐.๕ เซนติเมตร เคลือบเขียวมะกอกทั้งสองด้าน ยกเว้นที่ขอบปาก ก่อนเคลือบทาน้ำดินสีขาว พย ๑ ขึ้น ๓ กรัม

● **ซาม** เนื้อดินสีเทาเกือบดำ เนื้อหยาบ หนา ๐.๔ เซนติเมตร เคลือบเขียวทั้งสองด้าน ยกเว้นที่ขอบปาก น้ำเคลือบด้านในเรียบมัน ด้านนอกสกปรก พย ๑ ขึ้น ๕ กรัม

เศษภาชนะดินเผาไม่สามารถระบุแหล่งผลิต

● **ตะคัน** เนื้อหยาบมีสีเทาเกือบดำ เนื้อหนา ปาก ๐.๔ เซนติเมตร ลำตัว ๐.๗ เซนติเมตร ก้น ๑.๒ เซนติเมตร ไม่เคลือบ ลักษณะรูปร่างปากบานออก ขอบปากมน ลำตัวโค้งสอบเข้าหาส่วนฐานกันเขรุขระ พย ๑ ขึ้น ๑๑๐ กรัม

การก่อสร้างครั้งที่ ๖ 50 - 60 Cm.di. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

● ไม่ปรากฏภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน

การก่อสร้างครั้งที่ ๗ ๐ - 50 Cm.di. หรือ ๒๐ เซนติเมตรจากผิวดิน

- ไม่ปรากฏภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน

เศษภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้องด้วย (Porcelain)

พบในปริมาณน้อย และพบอยู่ในระดับชั้นดินบน ๆ ได้แก่ การก่อสร้างครั้งที่ ๗ เช่น เครื่องลายคราม

หลุมขุดค้นที่ ๑

พบถ้วยเขียนลายครามเป็นรูปถ้วยปากบาน ๑ ชิ้น ๓๐ กรัม, รูปปากกลม ๑ ชิ้น ๓ กรัม, เศษถ้วยเขียนสีแดงบนเคลือบ ๒ ชิ้น, และชิ้นส่วนปากของชามลายคราม ๑ ชิ้น ๒๐ กรัม

หลุมขุดค้นที่ ๒

พบเศษชิ้นส่วนของชามลายครามทั้งหมด ๔ ชิ้น ๒๐ กรัม

- ◆ ภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผาชิ้นสำคัญ ประกอบด้วย

● ตะคันหรือหางประทาย

พบทั้งหมด ๑๔ ชิ้น มีสภาพสมบูรณ์ เป็นภาชนะใส่เชื้อเพลิงสำหรับจุดบูชาหรือสักการะมักใช้วางตามเจดีย์ โบสถ์ และวิหาร (ภาพลายเส้นที่ ๑๔)

ตะคันดินเผา มี ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ รูปทรงมีลักษณะปากบานออก รอบปากมน ลำตัวสอบเข้าหาส่วนฐาน ฐานรูปกระบอก บางใบมีเข้าด้านใน รอบปากเต็มไปด้วยเศษภาชนะดินเผา มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๒.๕ - ๔.๕ เซนติเมตร มีความสูงโดยเฉลี่ย ๒.๕ - ๓.๐ เซนติเมตร พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ จำนวน ๔ ใบ และในหลุมขุดค้นที่ ๒ จำนวน ๒ ใบ

แบบที่ ๒ รูปทรงมีลักษณะคล้ายถ้วยเล็ก ๆ มีเส้นผ่านศูนย์กลาง ๐.๕ เซนติเมตร มีความสูงประมาณ ๒ เซนติเมตร มีเศษภาชนะดินเผาอยู่รอบปาก พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ จำนวน ๒ ใบ และในหลุมขุดค้นที่ ๒ จำนวน ๑ ใบ

● หม้อดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์

พบทั้งหมด ๕ ใบ พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ จำนวน ๒ ใบ และหลุมขุดค้นที่ ๒ พบ ๓ ใบ

หลุมขุดค้นที่ ๑

ใบที่ ๑ พบในระดับที่ 2 57 - 70 Cm.๕๕ ตำแหน่งที่พบวางอยู่ด้านนอกของกำแพงแก้วของการก่อสร้างครั้งที่ ๒ เป็นหม้อดินเผาภาพจำชัดแตกหักรวมกันอยู่เป็นกลุ่มหม้อ ภายในไม่ปรากฏกระดูกมนุษย์บรรจุอยู่

ใบที่ ๒ พบในระดับ 4 50 - 80 Cm.ดล. ตำแหน่งที่พบได้จากการก่อสร้างครั้งที่ ๕ คือ อยู่ตำแหน่งหน้าซุ้มพระประจำทิศใต้ ลักษณะที่พบมีก้อนอิฐปิดปากหม้อ สภาพของหม้อค่อนข้างสมบูรณ์ลักษณะเป็นหม้อก้นกลมปากผาย ตกแต่งด้วยการทาบที่ไหล่ ภายในบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ (รูปที่ ๒๔)

หลุมขุดค้นที่ ๒

ใบที่ ๓ พบในระดับ 0 - 50 Cm.ดล. หรือร่วมกับการก่อสร้างครั้งที่ ๖ ตำแหน่งอยู่หน้าซุ้มพระประจำทิศใต้ ลักษณะเป็นหม้อก้นแคบเรียบ ขำรูปที่ขอบปาก ภายในบรรจุกระดูกมนุษย์เผาไฟ (รูปที่ ๒๕)

● เบื้องกระเบื้องดินขอ

มีลักษณะเป็นแผ่นดินเผาทรงกลมเนื้อดินมีลักษณะเดียวกับเนื้อกระเบื้องดินขอ มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 4 - 5 เซนติเมตร หนาประมาณ ๐.๗ เซนติเมตร พบทั้งหมด ๖ ชิ้น ได้แก่ ในหลุมขุดค้นที่ ๑ พบ ๑ ชิ้น หลุมขุดค้นที่ ๒ พบ ๕ ชิ้น

● กระเบื้องดินขอ

พบในทุกชั้นดิน ลักษณะเป็นกระเบื้องดินเผาเนื้อแกร่ง ด้านหนึ่งงอ จากที่พบส่วนใหญ่เป็นเศษกระเบื้องแตกหัก ไม่พบในสภาพสมบูรณ์ น่าจะปะปนมากับดินที่นำมากลึงเพื่อก่อสร้างแต่ละครั้งแต่สามารถจำแนกได้ว่ามีความหนาต่างกัน แบ่งได้ ๓ ขนาด คือ ตั้งแต่ ๑ เซนติเมตร, ขนาดกลางความหนาอยู่ระหว่าง ๐.๖ - ๐.๘ เซนติเมตร และขนาดบาง ความหนาน้อยกว่า ๐.๕ เซนติเมตร กระเบื้องที่มีความหนาปานกลางจะมีขนาดความกว้างประมาณ ๑๔ - ๑๕ เซนติเมตร ความหนาปานกลางจะมีความกว้าง ๑๖.๕ เซนติเมตร

๒) โบราณวัตถุประเภทปูพื้น

● ปูพื้นที่เป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม

● **ลวดลายประดับกรอบซุ้ม** พบทั้งหมด ๔ ชิ้น ลักษณะเป็นทรงสามเหลี่ยมหรือหาปลายโค้งงอ ภายในมีลายปูพื้นเป็นลายกนกแบบศิลปะล้านนา พื้นฐานว่าน่าจะเป็นส่วนประดับปลายกรอบซุ้มพระ น่าจะเป็นลวดลายที่มีมาก่อนการปฏิสังขรณ์ที่ปรากฏในปัจจุบัน ซึ่งปรากฏลวดลายต่าง ๆ เป็นแบบศิลปะพม่า จากระดับที่พบส่วนใหญ่อยู่ภายใต้ชั้นเมื่อครั้งการก่อสร้างที่ ๖

● **กลีบบัว** ลักษณะรูปทรงค่อนข้างกลม ปลายแหลมขึ้นเล็กน้อย พบ ๓ ชิ้น ร่วมสมัยกับการก่อสร้างครั้งที่ ๓, ๔ และ ๕

● **นกปูพื้น** น่าจะเป็นแท่นกอล้อมลายปูพื้นการอบซุ้มพระพบทั้งหมด ๒ ชิ้น พบที่ ๑ ชิ้น และพบสภาพสมบูรณ์ ๑ ตัว พบร่วมกับการก่อสร้างครั้งที่ ๑ และ ๒

● **ใบไม้ปูพื้นศิลปะแบบพม่า** จากการขุดค้นในระดับอื่นๆ พบเศษปูพื้นลวดลายแบบพม่าที่ร่วงหล่นลงมาจากเจดีย์ในปัจจุบัน ดังนั้น ลานประทักษิณในปัจจุบันควรจะสร้าง

หลังจากที่มีการปั้นลวดลายแบบพม่าแล้ว และสานปะทะกัณณและกำแพงแก้วปัจจุบันน่าจะสร้างหลังจากที่มีการปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ สำหรับสานปะทะกัณณและกำแพงแก้วครั้งที่ ๒ น่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างในสมัยปี พ.ศ. ๒๔๕๑ เพราะได้สานปะทะกัณณครั้งที่ ๒ พบปูนปั้นแบบศิลปะปะตานา จึงดูกรือละและฉอมทั้งอยู่รอบๆ ฐานพระเจดีย์ (ภาพลายเส้นที่ ๒๓)

๔) ปูนปั้นส่วนประกอบประติมากรรม

● **เม็ดพระศกพระพุทธรูปปูนปั้น** มีลักษณะเป็นทรงก้นหอยเวียนขวา พบทั้งหมด ๒๔ เม็ด มีหลายขนาด เล็กที่สุดมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๑.๑ เซนติเมตร และขนาดใหญ่เส้นผ่านศูนย์กลาง ๔ เซนติเมตร

๓) โบราณวัตถุประเภทโลหะ ประกอบด้วย

● **พระบาทพระพุทธรูปสำริด** พบ ๑ ชิ้น กว้าง ๗ เซนติเมตร ยาว ๑๓.๕ เซนติเมตร พบในหลุมชุดคันที่ ๒ ระดับ 51 Cm.d.t. หรืออยู่ร่วมกับสานปะทะกัณณ และกำแพงแก้วครั้งที่ ๒ มีลักษณะเป็นพระบาทด้านซ้าย นิ้วพระบาทยาวเสมอกัน มีรอยโลหะสำหรับยึดติดกับฐานด้านล่าง (รูปที่ ๒๔)

● **ชิ้นส่วนพระกรรมของพระพุทธรูปสำริด** พบ ๑ ชิ้น ในระดับ 3 60 - 70 Cm.d.t. ในหลุมชุดคันที่ ๒

● ตะปูโลหะ มี ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ

● เป็นแท่งสี่เหลี่ยมแบนปลายงอ มีความยาวประมาณ ๘ เซนติเมตร พบ ๖ ตัว

● เป็นแท่งสี่เหลี่ยมแบนหัวตะปูไม่งอ มีความยาวประมาณ ๕ เซนติเมตร พบ ๔ ตัว

● เป็นแท่งกลมหัวตะปูแบนเป็นแผ่น มีความยาวประมาณ ๒ เซนติเมตร พบ ๒ ตัว

● และพบตะปูตัวที่ดัดกับแผ่นโลหะ ๑ ตัว

● **แผ่นโลหะสำริดรูปใบโพธิ์** มีลักษณะเป็นแผ่นแบนยาว ๕.๒ เซนติเมตร พบในหลุมชุดคันที่ 2 0 - 50 Cm.d.t.

● **ก้อนตะกั่ว** พบ ๒ ก้อน ในหลุมชุดคันที่ ๒ ซึ่ครอบฐานเจดีย์ในระดับ ๑๒๐ เซนติเมตร จากผิวดิน ลักษณะยาวรีแบน ๒ ก้อน ก้อนตะกั่วนี้เป็นวัสดุใช้ในการหล่อโลหะ

● **แหวนเหล็ก** จำนวน ๒ ชิ้น ชิ้นหนึ่งเป็นแหวนเหล็กแบนปลายงอทั้งสองด้าน และอีกชิ้นหนึ่งมีลักษณะแบนโค้ง มีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร

๔) โบราณวัตถุประเภทอื่นๆ

● **เบ้าจีนหรือเบ้าดินลวดลาย** ส่วนหลังของหอยเบ้าถูกตัดออก พบ ๔ เม็ด

เมล็ดที่เล็กที่สุดยาว ๒ เซนติเมตร กว้าง ๑.๔ เซนติเมตร ขนาดเล็กที่สุด ยาว ๐.๗ เซนติเมตร กว้าง ๐.๒ เซนติเมตร

- **เมล็ดนิมขัดกลม** มีสีดำ มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๓ เซนติเมตร พบ ๑ ลูก ในหลุมชุดคันที่ ๒ ระดับ 1 42 Cm.d.t.
- **เมล็ดหินควอซ** พบ ๑ จัน พบในหลุมชุดคันที่ ๑ ในระดับ 5 (๘0 - ๙0 Cm.d.t.)

๓.๒ การขุดแต่งศึกษาธรณฐานพระเจดีย์คู่คำ

การขุดแต่งศึกษาพื้นที่รอบฐานพระเจดีย์คู่คำ หรือพระเจดีย์เหลี่ยม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพลานประทักษิณ และกำแพงแก้วปัจจุบันทั้งหมด โดยขุดแต่งพื้นที่ลานประทักษิณภายในกำแพงแก้วและพื้นที่นอกกำแพงแก้วปัจจุบันที่มีระยะห่างจากฐานพระเจดีย์ 5 เมตร การวางผังพื้นที่ขุดแต่ง ใช้ระบบตาราง (Grid System)

ก่อนทำการขุดแต่งทำการบันทึกสภาพทั่วไปภายในลานประทักษิณและแนวกำแพงแก้วโดยการถ่ายภาพ หลังจากนั้นก็ขุดพื้นที่ปูนของลานประทักษิณออกทั้งหมด แล้วขุดแต่งตามแนวกำแพงแก้วและลานประทักษิณ ที่พบในหลุมชุดคันที่ ๑ โดยยึดระดับเดียวกับหลุมชุดคันคือ 50 - ๘0 Cm.d.t. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตร

ผลการขุดแต่งศึกษาพื้นที่รอบฐานพระเจดีย์คู่คำ

๑) สิ่งก่อสร้าง

การขุดแต่งพื้นที่บริเวณรอบฐานเจดีย์ ภายในกำแพงแก้วปัจจุบันโดยขุดพื้นที่ปูนออก พบว่าพื้นปูที่เป็นลานประทักษิณปัจจุบันมีความหนาประมาณ ๘ เซนติเมตร ซึ่งก่อนการสร้างลานประทักษิณมีการเตรียมพื้นด้วยทรายปนอิฐและเศษปูน

เมื่อทำการขุดลอกในส่วนนี้ออกไป ประมาณ 50 - ๘0 Cm.d.t. หรือ ๒๐ - ๓๐ เซนติเมตร จากผิวดิน จึงพบกับแนวอิฐและพื้นอิฐมีร่องรอยการฉาบปูน สันนิษฐานว่าเป็นแนวกำแพงแก้วและลานประทักษิณ (เดิม) ก่อนปัจจุบัน มีทางเข้าออกสองด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้ สำหรับด้านทิศตะวันออกปรากฏฐานอิฐต่อจากแนวกำแพงแก้วเดิมออกไป สำหรับลักษณะกำแพงแก้ว ลานประทักษิณและพื้นอิฐด้านทิศตะวันออกมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- **ลานประทักษิณ (เดิม)** มีลักษณะการก่อสร้างโดยรอบฐานเจดีย์ มีระยะห่างจากฐานเพียง ๑๗๐ เซนติเมตร การก่อสร้างได้นำอิฐหัก อิฐสมบูรณ์ มาเรียงต่อกันอย่างเป็นระเบียบ บางบริเวณปรากฏ

อิฐหน้าวัว จากชั้นมีการฉาบปูนด้านบน เนื่องจากเวลาผ่านไปทำให้พื้นปูนที่ฉาบอยู่เสื่อมสภาพไป จึงเหลือหลักฐานเพียงบางบริเวณเท่านั้น เช่น ด้านทิศตะวันตกของเจดีย์ เป็นต้น

♦ **กำแพงแก้ว** มีลักษณะเป็นแนวราบคู่ไปกับลานประทักษิณ ยกขอบขึ้นมาจากลานประทักษิณ ประมาณ ๑๐ - ๑๕ เซนติเมตร อยู่ในสภาพชำรุดปรากฏแนวชัดเจน ยกเว้นด้านตะวันออก การก่อสร้างชิดกับขอบลานประทักษิณ กำแพงแก้วมีความกว้าง ๕๐ เซนติเมตร เว้นช่องประตูทางเข้ากว้างประมาณ ๑๒๐ เซนติเมตร ปรากฏ ๒ ด้าน คือ ด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันออก ความกว้างของประตูและตำแหน่งของประตูทางเข้าตรงกับปัจจุบัน การก่ออิฐ นำอิฐหักมาก่อ คือ หินด้านกว้างออกด้านนอกก่อเป็นกรอบ แล้วนำก้อนอิฐเล็กเรียงให้เต็มแล้วสอปูน กำแพงแก้วมีการฉาบปูนทั้งด้านนอกและด้านใน ส่วนด้านนอกของประตูทางเข้าก่อเป็นพื้นที่ยื่นออกมาด้านนอก ประมาณ ๗๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๒๐ เซนติเมตร เท่ากับประตูทางเข้า พื้นอิฐทางเดินเข้ามีทางด้านทิศตะวันออกให้อิฐขนาดเล็กก่อสร้างเรียงอิฐแบบสลับสับขาว มีขนาด ๒๓ x ๑๐ x ๕ เซนติเมตร ส่วนทางทิศใต้ให้อิฐหักมาก่อสร้าง

♦ **พื้นลานอิฐตรงทางเข้า** ปรากฏเฉพาะที่หน้าประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก มีขอบเขตจากแนวกำแพงแก้วเดิม ๒๗๐ เซนติเมตร หรือชิดขอบด้านในของกำแพงแก้วปัจจุบัน ความยาวรอบลานอิฐยาวตลอดแนวกำแพงแก้วเดิมด้านตะวันออก ลักษณะการก่อสร้าง ปูพื้นด้วยอิฐอย่างเป็นระเบียบ ใช้อิฐ ๒ ลักษณะ เป็นอิฐหักก้อนเล็กเรียงจัดริ้ววางเรียงตลอดแนว และลักษณะที่ ๒ เป็นอิฐก้อนเล็กมีขนาด ๒๐ x ๑๒ x ๕ เซนติเมตร ลักษณะการเรียงตามขวาง ๒ ก้อน และตามยาว ๒ ก้อน สลับกันไป ลานอิฐไม่ปรากฏการฉาบปูนด้านบน สำหรับหน้าที่การใช้งานสำหรับผู้มาสักการะองค์เจดีย์ และแสดงถึงการให้ความสำคัญกับด้านทิศตะวันออกมากกว่าด้านอื่นๆ จึงก่อสร้างไว้เพียงด้านเดียว

♦ **พื้นใช้งานเดิมภายนอกกำแพงแก้วก่อนปัจจุบัน** จากการขุดแต่งรอบฐานพระเจดีย์ ประกอบกับหลักฐานที่พบต่าง ๆ เช่น แนวกำแพงแก้ว ลานประทักษิณ และแนวกำแพงแก้วเดิม ลานอิฐด้านตะวันออกพอที่จะสันนิษฐานระดับพื้นที่ใช้ประโยชน์เดิมก่อนปัจจุบัน คือ มีระดับ ๕๘ Cm.dt. หรือ ๒๔ เซนติเมตรจากผิวดิน

๒) โบราณวัตถุที่พบในการขุดแต่งศึกษาพื้นที่รอบฐานพระเจดีย์

ในการดำเนินงานขุดแต่งศึกษาบริเวณโดยรอบฐานเจดีย์ นอกจากพบลานประทักษิณและกำแพงแก้ว (เดิม) และพื้นใช้งานนอกกำแพงแก้ว ยังพบหลักฐานโบราณวัตถุที่มีความสำคัญต่อการศึกษาศาปัตยกรรมของพระเจดีย์เหลือ และอายุสมัยของการก่อสร้าง โบราณวัตถุต่าง ๆ ที่พบมีดังนี้

♦ โบราณวัตถุประเภทดินเผา

● เศษภาชนะดินเผา

ในการขุดแต่งรอบฐานพระเจดีย์ภายในกำแพงแก้วในระดับ ๕๘ Cm.dt. พบเศษภาชนะดิน

เผาจำนวนน้อย ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน (Earthenware) เป็นชิ้นส่วนของคนโทหรือน้ำคัน เป็นภาชนะบรรจุน้ำคอสอง ตกแต่งด้วยการปั้นแปะบริเวณคอและลำตัว และทาน้ำดินสีแดง เศษภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง (Poreclain) ได้แก่ เศษภาชนะประเภทชามลายคราม สามารถนำเศษมาประกอบกันได้เป็นชามกันอีก ๒ ใบ

- ใบที่ ๑ พบเศษภาชนะกระจัดกระจายบริเวณกริด N1 E3, N2 W3 และ N2 E3
- ใบที่ ๒ พบเศษภาชนะกระจัดกระจายบริเวณกริด S2 W2, S1 W3 และ S3 W3

ทั้ง ๒ ใบเป็นชามกันอีก ปากบาน เขียนลายครามเป็นลายพันธุ์พฤกษาด้านนอก ที่บริเวณก้นชามและรอบปากด้านในเขียนเป็นลายดอกไม้

● **เศษกระเบื้องดินขอพบ** จำนวนน้อย น้ำหนักของกระเบื้องดินรอกทั้งหมดที่พบ ๖๔๐ กรัม พบกระเบื้อง ๒ ขนาด คือ ความหนาประมาณ ๐.๖ - ๐.๘ เซนติเมตร มีน้ำหนัก ๕๑๕ กรัม ส่วนกระเบื้องที่มีความหนาประมาณ ๐.๕ เซนติเมตร มีน้ำหนัก ๑๖๕ กรัม

● **ก้อนอิฐมีลาย** พบ ๑ ก้อนในบริเวณฐานอิฐด้านนอกกำแพงแก้วเดิมหรือบริเวณกริด S2E3 ก้อนอิฐมีขนาด ๒๐ x ๑๒ x ๔ เซนติเมตร รูดขีดเป็นลายคล้ายกับตัวเอ็มแอลอี (ภาพลายเส้นที่ ๑๙)

● **เศษพระพิมพ์ดินเผา** พบ ๑ ชิ้น มีลักษณะเป็นสามเหลี่ยม ตอนล่างหักหายไป ปะดับด้วยลวดลาย มีขนาด ๕ x ๖ เซนติเมตร

● **หม้อบรรจุกระดูก** พบ ๑ ใบ โกรก N1E3 เป็นหม้อทรงกลมก้นแบน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๕ เซนติเมตร ภายในบรรจุกระดูกมนุษย์ที่เผาไฟแล้ว

♦ โบราณวัตถุประเภทปูนปั้น

● ส่วนประกอบสถาปัตยกรรม

ปูนปั้นที่เป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่พบส่วนใหญ่เป็นปูนปั้นลวดลายและส่วนที่หลุดร่วงจากส่วนบนบริเวณฐานพระพุทธรูปของคฤหัสถ์และถูกถมทับด้วยลานประทักษิณปัจจุบัน ได้แก่

● **ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับกรอบซุ้ม** มีลักษณะเป็นทรงสามเหลี่ยมปลายโค้งงอ พบ ๒ ชิ้น ตำแหน่งที่พบ คือ กริด N1W3 และ N3W1 ชิ้นส่วนปูนปั้นที่พบดังกล่าวเป็นส่วนที่ประดับบริเวณปลายกรอบซุ้มปูนลวดลายเป็นลายกนกาคิลปะล้านนา

● **นาค** พบปูนปั้นเป็นชิ้นส่วนของลำตัวนาค จำนวน ๔ ชิ้น ตำแหน่งที่พบ ได้แก่ กริด N3E1, N2E3, S1W3, N3E2 และ N2W3 ตันนิฐานฐานว่าเป็นชิ้นส่วนของปูนปั้นรูปปัทมา นาค ประดับอยู่บนกรอบซุ้มประติมาฐานพระพุทธรูป

● **กตปับัว** พบเพียง ๑ ชิ้น โกรก N2W3 ตันนิฐานฐานว่าน่าจะเป็นส่วนประดับบริเวณซุ้มพระเช่นเดียวกัน

● ส่วนประกอบประติมากรรม

● **พระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้น** พบ ๑ ชิ้น ในภากริต N1W3 มีเพียงครึ่งหนึ่งของพระพักตร์ปรากฏรอบพระโอษฐ์ด้านบน พระนาสิก และรอบพระเนตรด้านล่าง พุทธลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดี (รูปที่ ๒๕)

● **เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น** จำนวน ๑ เศียร พบในภากริต N3W1 มีลักษณะชำรุด เป็นบริเวณพระเศียรส่วนบนและอุษณิณี座 ส่วนวัดมีแปลงหักหายไป ไม่มีเศียรพระศกแบบก้นหอยติดอยู่

● **รัศมีใบปดรูปปูนปั้น** พบ ๑ ชิ้น พบบริเวณภากริต S1W3 มีขนาดกว้าง ๑.๕ เซนติเมตร ยาว ๑๐ เซนติเมตร

● **เม็ดพระศก** พบ ๓๔ เม็ด ทรงก้นหอยเรียวขวา ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ ๑.๓ - ๒.๘ เซนติเมตร

+ โบราณวัตถุประเภทโลหะ

● **พระหัตถ์พระพุทธรูปสำริด** มีขนาดกว้าง ๘ เซนติเมตร ยาว ๓๐ เซนติเมตร เป็นพระหัตถ์เบื้องซ้ายของพระพุทธรูป ด้านหลังพระหัตถ์เป็นร่องเกาะยึด ส่วนข้อพระหัตถ์มีลักษณะเป็นเคียวสำหรับสวมต่อกับท่อนพระพาหา สันนิษฐานว่าเป็นพระหัตถ์ข้างซ้ายของพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะล้านนา (รูปที่ ๒๖)

● **เม็ดพระศกสำริด** มีลักษณะเป็นทรงก้นหอยเรียวติดกัน ๔ เม็ด พบในภากริต S3W2 และเม็ดพระศกสำริดเรียงกัน ๓ เม็ด พบในภากริต S2W3

● **ห่วงโลหะ** เป็นส่วนประกอบของลูกตุ้มระฆัง อยู่ภายในระฆังทำให้เกิดเสียง

● **มิดโลหะ** มีความยาว ๑๑.๕ เซนติเมตร ปลายใบมิดหัก มีก้นเรียบติดกับด้าม

● **แท่งเหล็กโค้ง** จำนวน ๑ ชิ้น เป็นเหล็กแบบมีความหนา ๐.๕ เซนติเมตร กว้าง ๑.๕ เซนติเมตร พบในภากริต N3E3

● **แผ่นโลหะประดับองค์เจดีย์** เป็นแผ่นโลหะกลมบางคล้ายจานขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๗.๑ เซนติเมตร พบในภากริต N3E3

● **แท่งเหล็ก** จำนวน ๓ ชิ้น มีด้านตัดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาว ๒๕ เซนติเมตร มีลักษณะเป็นเส้นตรงในภากริต N3E2

+ โบราณวัตถุอื่นๆ ได้แก่

● **เบ้าเงินหรือเบ้าหลอมเงิน** พบ ๑ ชิ้น ในภากริต N3 W2 ส่วนหลังของเบ้าอยู่กุดติดออกไป

● **สลักควงขอ** พบ ๑ ชิ้น ภากริต N2 E3

● **ชิ้นส่วนศิลาจารึกภาษาไทยแบบสุโขทัยสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙** พบในภากรุดรื่องวางท่อนบายไต่ด้านนอกของกำแพงแก้วทิศตะวันตก เป็นเศษศิลาชิ้นเล็ก ๆ ที่แตกออกมาจากแผ่นเดิมตรงส่วนที่เป็นมุมติดต่อกันระหว่างด้านของแผ่นศิลาจารึก ขนาดโดยรวมของเศษศิลาจารึกที่พบด้านหน้ากว้าง ๘ ซม. ยาว ๕.๕ ซม. อีกด้านหนึ่งกว้าง ๑ ซม. ยาว ๘ ซม. เห็นอักษรด้านหนึ่ง ๒ บรรทัด อีกด้านหนึ่ง ๓ บรรทัด จันศิลายาว ๑๒ ซม. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านภาษา

โบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ย่านวิเศษวาศ์ พบว่ารูปอักษรที่ปรากฏในจารึกชิ้นนี้ มีอายุใน
ระยะปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และน่าจะเป็นจารึกที่มีอายุเก่าแก่กว่าจารึกวัดพระยืน (สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๓)
และระบุว่าอักษรไทยในจารึกวัดเจดีย์เหลี่ยม เวียงกุมกามน่าจะเป็นรูปอักษรไทยแบบแรกที่พบใน
อาณาจักรล้านนา (โปรดดูรายละเอียด ใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์ , การศึกษาวิเคราะห์จารึกเวียงกุม
กามและศิลาจารึกพบใหม่ที่เจดีย์เหลี่ยม (อุ้มคำ).. โบราณคดีล้านนา ๑ เล่มเดียวกันนี้)

๔. การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรม

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมพระเจดีย์เหลี่ยมที่ปรากฏประกอบหลักฐานทางเอกสารได้แก่ตำนาน ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในต้นสมัยล้านนากับวัฒนธรรมทวิภูฏาน เมื่อพระธามังรายตีเมืองลำพูนได้สำเร็จก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงสร้างเวียงกุมกาม จึงได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวิภูฏานมาด้วย ได้แก่ ศาสนา ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ตัวอย่างการรับอิทธิพลวัฒนธรรมทางด้านสถาปัตยกรรมนี้เด่นชัดมากก็คือ พระเจดีย์เหลี่ยม ซึ่งมีการถ่ายทอดแบบทางด้านรูปทรงมาจากเจดีย์ภูฏานมาปัจจุบันรูปแบบศิลปกรรมที่ประดับเป็นแบบศิลปะพม่าทั้งหมด เนื่องในการปฏิสังขรณ์สมัยหลวงโยนการวิจิตร (มองปันโฮย ลูปโยคิน) พ.ศ. ๒๔๕๑ แต่จากการขุดค้นและขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดี ได้พบหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งบ่งบอกถึงรูปแบบศิลปกรรมแบบดั้งเดิมของพระเจดีย์เหลี่ยม นั่นก็คือ ลวดลายปูนปั้นที่เป็นส่วนประดับกรอบซุ้มมีลวดลายปูนปั้นประเภทลายช่ออกนก แบบเฉพาะของล้านนา รวมทั้งหลักฐานทางด้านประติมากรรม ได้แก่ ชิ้นส่วนของพระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้น และพระพุทธรูปในซุ้มจะนำด้านตะวันออกของพระเจดีย์เหลี่ยม (ซุ้มที่ ๓๐๑.๓) ซึ่งเป็นองค์เดียวที่มีเค้าพระพักตร์คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจะนำเจดีย์ภูฏาน วัดจามเทวี

ดังนั้น นอกจากพระเจดีย์เหลี่ยมจะถ่ายทอดแบบรูปทรงทางสถาปัตยกรรมมาแล้วนั้น ยังได้รับแบบอิทธิพลศิลปกรรมการประดับตกแต่งมาด้วยเช่นกัน สำหรับที่ปรากฏในปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรมดั้งเดิมของพระเจดีย์เหลี่ยมไปแล้วนั้น แต่รูปทรงสถาปัตยกรรมแบบเดิมก็ยังคงอยู่

เจดีย์ที่รับการถ่ายทอดแบบจากเจดีย์ภูฏานนี้ นอกจากพระเจดีย์เหลี่ยมแล้วยังมีเจดีย์อื่นๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ สุวรรณเจดีย์ วัดพระธาตุทวิภูฏาน จังหวัดลำพูน มีประวัติกล่าวถึงในตำนานเมธูศาสนาน่าว่าพระเมธีของพระเจ้าอาทิจุ พระนามปทุมวดีเทวี ทรงสร้างเจดีย์องค์นี้เมื่อครั้งลี้ภัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เจดีย์องค์นี้ปรากฏส่วนยอดที่สมบูรณ์ ดังนั้น อาจจะสามารถศึกษาส่วนยอดของเจดีย์ภูฏานได้จากเจดีย์องค์นี้

พระเจดีย์เหลี่ยมวัดพญาวัด จังหวัดน่าน มีอายุการสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และมีการซ่อมแซมในตอนปลายสมัยอยุธยา ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๘ และ พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕ โดยกรมศิลปากร

เมื่อพิจารณาส่วนยอดของพระเจดีย์เหลี่ยมวัดพญาวัด มีลักษณะใกล้เคียงกับพระเจดีย์เหลี่ยมมาก ซึ่งทั้งสององค์จะต่างกันกับเจดีย์ภูฏานและสุวรรณเจดีย์

พระเจดีย์ป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ตามเอกสารกล่าวว่า พระเจ้าแสนภูเป็นผู้สร้างในปี พ.ศ. ๑๘๓๘ เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าส่วนที่ถือว่าถ่ายทอดมาจากเจดีย์ภูฏานก็คือ

ส่วนล่างเป็นฐานบัวสี่เหลี่ยมจัตุรัสเหนือสกลบัวขึ้นมาก่อเป็นช่องสี่เหลี่ยม เหนือช่องสี่เหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง เป็นแปดเหลี่ยมขนาดเล็กตัดจากส่วนฐานขึ้นไปเป็นฐานพระพุทธรูปด้านละ ๑ องค์ สลับกับฐานเทวรูป (เทวดา) ทั้ง ๔ ด้าน ลักษณะส่วนที่เป็นฐานพระพุทธรูปนี้ น่าจะเป็นการตกแต่งแบบมาจากพระเจดีย์ปูกูต

พระเจดีย์วัดป่าแดง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เจดีย์องค์นี้ ศาสตราจารย์ ปิแอร์ ดูปองต์ อธิบายว่าเป็นเจดีย์ที่อยู่ในแบบเดียวกับเจดีย์ปูกูต และมีความคล้ายกับเจดีย์วัดป่าสัก เป็นเจดีย์ที่พระเจ้าไตรโลกนาถสร้างเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระราชบิดาและพระมารดา

นอกจากที่ปรากฏในภาคเหนือแล้วรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในลักษณะนี้ยังปรากฏที่เจดีย์ยาวองค์เล็กในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุโขทัย เป็นองค์เจดีย์ก่ออิฐ สันนิษฐานว่าน่าจะมีความสัมพันธ์อยู่กับเจดีย์วัดพญาวัน จังหวัดน่าน

จากการถ่ายทอดและรับรูปแบบสถาปัตยกรรมจากเจดีย์รูปแบบนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และการให้ความสำคัญต้นแบบของเจดีย์ปูกูตของเมืองลำพูน

เจดีย์ปูกูต ซึ่งเชื่อกันว่าถ่ายทอดแบบให้กับพระเจดีย์เหลี่ยมและเจดีย์องค์อื่นๆ น่าจะเป็นงานในรัชกาลของพญาสวมาธิสิทธิ โดยระบุไว้ในจารึกที่พบบริเวณด้านตะวันออกของเจดีย์ปูกูต ระบุถึงพระสวมาธิสิทธิโปรดให้สร้าง (หรือปฏิสังขรณ์) จากเจดีย์ที่พังทลายลงเมื่อคราวแผ่นดินไหว ซึ่งเป็นแบบแผนของเจดีย์ในสมัยทวารวดี ดังนั้นรูปแบบของเจดีย์ปูกูตนี้ปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่

โดยนักวิชาการบางท่านว่าเป็นพัฒนาการมาจากเจดีย์แบบทวารวดีในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มักนิยมก่อฐานสี่เหลี่ยมทั้งแบบที่มีบันไดทางขึ้นด้านเดียวหรือขึ้นทั้ง ๔ ด้าน ทั้งนี้ ศาสตราจารย์ ปิแอร์ ดูปองต์ มีความคิดเห็นว่าเจดีย์ปูกูตน่าจะมิใช่รูปแบบมาจากเจดีย์จุลประโทนจังหวัดนครปฐมแต่ก็มีข้อขัดแย้งบางประการ คือ การจุดแต่งเจดีย์จุลประโทนนี้ปรากฏเพียงฐานและมีการซ่อมเสริมอีก ๒ ครั้ง จึงทำให้ไม่ทราบถึงรูปแบบอันแท้จริงของเจดีย์จุลประโทนได้ ดังนั้น จึงไม่สามารถเปรียบเทียบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมกันได้

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการกล่าวว่า เป็นแบบที่มีความคล้ายคลึงกับสถูปมหาปราสาทเมืองโปโลนาวูระที่เกาะลังกา ซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ประกอบกับมีผู้เสนออีกว่าต้นแบบของเจดีย์ปูกูตนั้นน่าจะเป็นมหาโพธิ์ เจดีย์องค์เดิมที่พุทธคยา ในแคว้นพิหารของอินเดีย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมหาโพธิ์องค์เดิมนั้นน่าจะสร้างอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ แต่รูปทรงที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นแบบที่ถูกดัดแปลงครั้งใหญ่ในสมัยอหัง

ส่วนศิลปกรรมที่ประดับที่เจดีย์ปูกูตนั้น ได้แก่ ลวดลายปูนปั้นเป็นรูปหัวมังกรคายช่อดอกไม้อย่างปรากฏด้านเดิมเมื่อเปรียบเทียบกับลวดลายแบบนี้ก็ปรากฏอยู่ในศิลปะทวารวดีและยังพบในศิลปะขอมด้วย ส่วน

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในซุ้มจะหน้า มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง มีโพพระมีตุ
เมศพระศกหลอม มีขอบใบพระเกศา น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สำหรับพระพุทธรูปทั้ง ๖๐ องค์
นั้นอาจจะหมายถึงจำนวนปัจเจกพุทธ หรืออาจจะหมายถึงพระอริยสงฆ์พุทธเจ้า

พระเจดีย์เหลี่ยมได้รับต้นแบบจากเจดีย์กู่กุดทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภาพอื่น ๆ กัน
แต่ในปัจจุบันศิลปกรรมแบบดั้งเดิมไม่ปรากฏอยู่แล้ว เนื่องด้วยมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยหลวงอิน
การวิจิตร (มองบันโหย่ อุบไซคิน) คหบดีชาวพม่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เปลี่ยนแปลงเป็นรูปแบบศิลปะ
พม่า เช่น ลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มจะหน้า, พระพุทธรูป (แบบศิลปะพม่า), การประดับฉัตร, การสร้าง
สิงห์ประจำมุมและซุ้มพระประจำทิศ เป็นต้น

การรับอิทธิพลศิลปะพม่าดังกล่าวได้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ คือ หลังจาก
สิ้นราชวงศ์มังราย พม่าได้เข้าปกครองดินแดนทางภาคเหนืออยู่เป็นเวลาหลายร้อยปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๒๑ -
๒๓๑๙ ในระยะเวลาดังกล่าวศิลปะพม่ายังไม่โดดเด่นเท่ากับในสมัยราชกาลที่ ๕ แม้ว่าล้านนาจะหลุดจาก
การปกครองของพม่าตั้งแต่สมัยธนบุรีแล้วก็ตาม แต่ศิลปะพม่ากลับรุ่งเรืองทางภาคเหนือ ทั้งช่วงห่างกว่า
ศตวรรษ ทั้งนี้เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นช่วงที่คหบดีชาวพม่าเข้ามาทำการค้าขาย ประกอบธุรกิจเกี่ยว
กับการค้าไม้อยู่ในจำนวนมาก ซึ่งชาวพม่าเหล่านั้นล้วนเป็นพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาในการสร้างและ
บูรณะวัดต่าง ๆ ที่ถูกทิ้งให้รกร้างเสื่อมโทรม จึงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ซึ่งลักษณะสถาปัตยกรรมและ
ศิลปกรรมแบบพม่าที่ปรากฏที่วัดพระเจดีย์เหลี่ยม มีลักษณะปรากฏที่สถูปจำลอง ซึ่งทำแบบเจดีย์ทรง
กลมแบบพม่า คือ ฐานสูง องค์ระฆังขนาดเล็ก ที่องค์เจดีย์มีการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น เหนือขึ้นไป
เป็นกัลปาวศรัว บัวหงาย ต่อด้วยส่วนยอดซึ่งจะนิยมประดับฉัตร

สำหรับซุ้มจะหน้าที่เป็นเอกลักษณ์แบบพม่า คือ ตกแต่งเป็นลายพันธุ์พฤกษาค้นด้วยตัวบุคคลหรือ
รูปสัตว์ ส่วนบนเป็นทรงสี่เหลี่ยมคางหมูชันขึ้นไป เป็นลักษณะของพระธาตุขาคู สถาปัตยกรรมที่เก่าแก่
ของพม่าเอง ซึ่งหมายถึงหลังคาทรงปราสาท ที่พระเจดีย์เหลี่ยมชันขึ้นไปได้ ๓ ชั้น ซึ่งตามศิลปะพม่า
สามารถซ้อนกันตั้งแต่ ๓ ชั้น ๕ ชั้น และ ๗ ชั้น และจะสร้างได้เฉพาะผู้มีศรัทธาบรรดาศักดิ์เท่านั้น ไม่ว่าจะเป็น
เป็นพระราชาวัง วัด หอ หรือมณฑล

นอกจากนี้สิ่งที่ถือว่าโดดเด่นในศิลปะพม่าที่มีอยู่ คือ การประดับสิงห์ไว้ตามมุมทั้ง ๔ ของเจดีย์
ซึ่งเรื่องราวของสิงห์นี้ปรากฏในหนังสือ "เที่ยวเมืองพม่า" พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ
คือ ...ที่พระมณฑปเป็นรูปสิงห์...นิทานเรื่องสิงห์ ที่สร้างล้อมพระเจดีย์นั้น .. นางราชสีห์ได้นางวารีธิดาเลี้ยง
ไว้แต่เล็ก รักใคร่เหมือนลูก เมื่อท้าววารีธิดาเติบโตขึ้นหนีมา นางราชสีห์ตามมาทันที่ริมฝั่งน้ำ เมื่อนาง
วารีธิดาข้ามพ้นไปแล้ว นางวารีธิดาก็โหม่นลึกลับใจอาศัยอยู่ที่ริมฝั่งน้ำ นางวารีธิดาเห็นได้เป็นใหญ่เมื่อภายหลัง
คิดถึงคุณของนางวารีธิดาที่เลี้ยงดูและที่สุดตามด้วยความรักใคร่ จึงได้สร้างรูปสิงห์ไว้กับเจดีย์สถานที่
บูชา

ส่วนพระพุทธรูปแบบพม่าที่ปรากฏที่พระเจดีย์เหลี่ยม มีลักษณะแบบพระพุทธรูปในประเทศพม่า ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ลักษณะพระพักตร์เหลี่ยม พระหนุมน พระพักตร์แบน พระเนลาฎต่ำ พระขนงยาวโค้งเล็กน้อย พระนาสิกเล็กเป็นเส้น พระเนตรเรียว พระเกศาละเอียด ไรพระศกเป็นแถบกว้าง ท่มจีวรห่มคลุม และห่มเฉียง วิวจีวรมีลักษณะเป็นริ้วผ้า ถ้าเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งมักจะมีแบบขัดสมาธิเพชรเท่านั้น สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในฐานประจำทิศเหนือเห็นปรากฏเพียงองค์เดียว ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องของพม่าในเริ่มสร้างกันคือแต่สมัยทุกาม ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๙ ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบปาละเช่นเช่นเดิม ต่อมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ พระพุทธรูปทรงเครื่องได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย และได้รับอิทธิพลจากอินเดียและจีน เมื่อสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องจะสวมเครื่องประดับและมงกุฎเป็นกระบังหน้าสูง

จากการดำเนินงานทางโบราณคดี พบลวดลายปูนปั้นแบบศิลปะล้านนา ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงศิลปกรรมแบบดั้งเดิมของพระเจดีย์เหลี่ยมแล้ว หลักฐานเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ ฐานประทักษิณและกำแพงแก้ว ทั้ง ๘ ครั้ง (รวมครั้งปัจจุบัน) แสดงให้เห็นว่ามีการใช้งานและอยู่อาศัยในบริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง สำหรับโบราณวัตถุที่จะนำมาอ้างอิงเรื่องอายุสมัยยังไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากบริเวณนี้จุดค้นทางโบราณคดีและชิ้นดินที่พบเป็นชิ้นดินที่ถูกถมถูกกวาดอยู่ตลอดเวลา จากการสร้างฐานประทักษิณและกำแพงแก้วแต่ละครั้ง จากอดีตถึงปัจจุบัน จึงพบโบราณวัตถุที่ปะปนกันหลายสมัย เช่น เศษภาชนะดินเผาแบบวัฒนธรรมหริภุญไชย และเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาล้านนา ที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๑ (ดูรายละเอียดในเรื่องการขุดค้น)

เชิงอรรถ

- 1 **ตำนานมูลศาสนา**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ.ม.ป.ช., น.ว.ม., ๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๔, หน้า ๑๘๑.
- 2 สันติ เล็กสุขุม, **หริภุญชัย - ลำปาง**, กรุงเทพฯ ; สำนักสถาปัตย์ศิลป์, ๒๕๓๘, หน้า ๓๓.
- 3 ศิลปากร, กรม, **แหล่งประติมากรรมภาคเหนือ**, กรุงเทพฯ ; พิมพ์ที่ อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๔, หน้า ๒๘.
- 4 แสงจันทร์ ไตรเกษม, **ลักษณะสถาปัตยกรรมพระเจดีย์คู่กุฎวัดจามเทวี จังหวัดลำพูน**, วิทยานิพนธ์ เป็นส่วนประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๑๔, หน้า ๒๓.
- 5 เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๒๓ - ๒๔.
- 6 สุวศักดิ์ ศรีธำรงค์, "ประวัติศาสตร์และศิลปะ" เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, กรุงเทพฯ ; กรมศิลปากร, ๒๕๓๐, หน้า ๘๑.
- 7 สันติ เล็กสุขุม, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๒๔, อ้างจาก **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๘๔.
- 8 สุพล คำวิฑูร, **แผ่นดินล้านนา**, กรุงเทพฯ ; สำนักสถาปัตย์ศิลป์, ๒๕๓๔, หน้า ๘๗, อ้างจาก เสนอ นิธเดช, **ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา**, หน้า ๑๓.
- 9 แสงจันทร์ ไตรเกษม, เรืองดิษฐ์กัน, ๒๕๑๔, หน้า ๑๓ - ๑๔.
- 10 สุพล คำวิฑูร, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๘๗, อ้างจาก พิเศษ เขียวจันทร์พงษ์
- 11 สุพล คำวิฑูร, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๘๗, อ้างจาก ผาสุก อินทราวุธ, สันติ กระบวนแสง และเพชรวิฑูร, รายงานวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดีในเขต จังหวัดลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔, ๒๕๓๖ หน้า ๘๗ - ๘๘.
- 12 สันติ เล็กสุขุม, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๓๗, อ้างจาก Boisselier, J., *La sculpture en Thaïlande*, 19๕7, p. 148 และ G.H., *Old Burma Early Pagan*, 19๕9, p. 428.
- 13 สันติ เล็กสุขุม, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๔๔, อ้างจาก พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะวัตถุสำคัญ, หน้า ๑๖.
- 14 สันติ เล็กสุขุม, เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๓๐.
- 15 ศิลปากร, กรม, **แหล่งประติมากรรมภาคเหนือ**, กรุงเทพฯ ; พิมพ์ที่ อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๔, หน้า ๗๐.
- 16 เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๗๖.
- 17 เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๘๒.
- 18 เรืองดิษฐ์กัน, หน้า ๘๔.

สรุป

จากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นและขุดแต่ง ทำให้ทราบถึงข้อมูลทางวิชาการหลายประการไม่ว่าจะเป็นลำดับการก่อสร้าง อาวุธสมัย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์เหลี่ยม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ลำดับการก่อสร้างฐานประทักษิณและกำแพงแก้ว ตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน น่าจะมีการก่อสร้างมาแล้ว ๔ ครั้ง การก่อสร้างในครั้งแรกนั้นอยู่ต่ำกว่าพื้นปัจจุบันประมาณ ๔๕๐ เซนติเมตร ในการก่อสร้างครั้งที่ ๑ และ ๒ นั้น ขอบเขตของแนวกำแพงแก้วและฐานประทักษิณ ยังไม่ค่อยมีความชัดเจนนัก จนถึงการก่อสร้างครั้งที่ ๓ การก่อสร้างชัดเจนขึ้น คือ พบหลักฐานที่เป็นความกว้างของฐานประทักษิณประมาณ ๓๒๐ เซนติเมตร การก่อสร้างครั้งที่ ๔ ความกว้างของฐานประทักษิณประมาณ ๒๙๐ เซนติเมตร การก่อสร้างครั้งที่ ๕ ฐานประทักษิณกว้างประมาณ ๒๑๐ เซนติเมตร และการก่อสร้างครั้งที่ ๖ (ก่อนปัจจุบัน) กว้าง ๑๙๐ เซนติเมตร จะสังเกตว่าตั้งแต่การสร้างเจดีย์ครั้งที่ ๓ - ๖ ความกว้างของฐานประทักษิณจะแคบลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งในสมัยปัจจุบัน กว้างประมาณ ๓๙๐ เซนติเมตร มีความกว้างใกล้เคียงกับชั้นที่ ๓ การก่อสร้างในแต่ละครั้งนั้น เมื่อก่อสร้างในครั้งใหม่จะมีการสร้างทับของเดิม แต่ก็มีส่วนบริเวณที่ก่อนการสร้างครั้งใหม่จะรื้อของเดิมออกก่อน เกือบทุกครั้งที่มีการก่อสร้างครั้งใหม่จะมีการเตรียมวงคันด้วยทรายเสมอ ๆ เพราะทราบจะทำให้พื้นแน่นและไม่มีการเคลื่อนตัว

ระดับยกพื้นเพื่อสร้างครั้งใหม่ทับของเก่าขึ้น ยกพื้นแต่ละครั้งประมาณ ๑๐ - ๒๐ เซนติเมตร

๒. การกำหนดอายุสมัย โบราณวัตถุที่สามารถนำมากำหนดอายุ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) และเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน (Earthenware) พบว่าเศษภาชนะดินเผาที่พบวิเคราะห์แล้วพบว่า มีแหล่งผลิตอยู่ ๓ แหล่ง คือ แหล่งเตาเวียงกาหลง อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ แหล่งเตาสันกำแพง อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ซึ่งพบร่วมกับกลุ่มลำดับการก่อสร้าง ยกเว้นการก่อสร้างในปัจจุบัน เหตุที่เป็นดังนี้ เพราะมีการขวนขึ้นดินจากการก่อสร้างในครั้งต่างๆ เพราะการก่อสร้างในแต่ละครั้งจะยกระดับพื้นห่างกันเพียง ๑๐ - ๒๐ เซนติเมตรเท่านั้น จึงไม่สามารถกำหนดอายุตามลำดับการก่อสร้างในแต่ละครั้งได้ เพื่อแต่สามารถกำหนดอายุอย่างคร่าวๆ เกี่ยวกับสมัยการใช้พื้นที่เมื่อครั้งแรกสร้างได้ จากเศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินที่ปะปนกันได้ว่า เพราะอายุสมัยเมื่อครั้งแรกสร้างน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ ประกอบกับพบเศษภาชนะดินเผาแบบวัฒนธรรมทวารวดีในชั้นการก่อสร้างครั้งที่ ๑ และ ๓ ด้วยเช่นกัน

สำหรับการก่อสร้างครั้งที่ ๖ ได้แก่ ฐานประทักษิณและกำแพงแก้วก่อนปัจจุบันที่ปรากฏหลักฐานอยู่โดยรอบขอบฐานเจดีย์น่าจะเป็นการก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ร่วมสมัยกับการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เหลี่ยมในสมัยหลวงโยนการวิจิตร โดยได้เปลี่ยนลวดลายเครื่องประดับต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ให้เป็นแบบศิลปะพม่า ทั้งนี้จากการพบหลักฐานประเภทปูเป็นมีลวดลายแบบล้านนาอยู่ใต้ฐานประทักษิณครั้งที่ ๖ ประกอบได้ขุดพบหลักฐานปูเป็นแบบศิลปะพม่า ภายใต้ฐานประทักษิณครั้งที่ ๔ (ปัจจุบัน) จึงยืนยันได้ว่าการก่อสร้างครั้งที่ ๖ น่าจะสร้างในสมัยหลวงโยนการวิจิตร พ.ศ. ๒๔๕๑ ส่วนฐานประทักษิณปัจจุบันน่าจะมีการสร้างหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งอาจจะสร้างในปี ๒๔๗๙ ซึ่งปรากฏมีการสร้างที่หมู่กุหาหน้าเจดีย์ด้านทิศตะวันออกก็เป็นได้

๓. ลักษณะสถาปัตยกรรม จากหลักฐานที่ขุดค้นและขุดแต่งพบว่า ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเดิม ก่อนที่จะมีการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ คือปลกรรมทั้งหลายได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นแบบพม่า จากหลักฐานปูนปั้นที่พบในเสตงให้เห็นถึงศิลปกรรมแบบเดิมนั้นเป็นแบบศิลปะล้านนา นอกจากนี้พระพุทธรูปที่ประดับอยู่ตามซุ้มพระ น่าจะมีลักษณะศิลปะแบบล้านนาคอนคัน อธิวิพลวัฒนธรรมทริภูฏโรย จากการที่ขุดพบเศษชิ้นส่วนพระพักตร์ปูนปั้น ประกอบด้วย พระพุทธรูปในชั้นเรือนธาตุที่ ๑ ด้านตะวันออกยังมีคำพระพักตร์แบบล้านนาคอนคัน อธิวิพลวัฒนธรรมทริภูฏโรยอย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

- "เชียงใหม่ในเงาอดีต". นิตยสารสารคดี ฉบับที่ ๑๓๕ ปีที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม. ๒๕๓๙.
คำจารึกาณาการ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, เชียงใหม่. ๒๕๓๖.
ทศ. ๓๓๓. ปฐมบรรณานุกรมเชียงใหม่, พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์,
สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙.
ประจักษ์การจักร, พระยา (เช่น บุนนาค) ผู้เรียบเรียง. พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๙.
ประเสริฐ ๓ นคร. โคลงนิราศหรืออุโฆษ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๒๖.
ปรางค์ ศิริธร ณ พัทลุง. เพ็ชรล้านนา (๒). เชียงใหม่ : พิมพ์โดยบริษัท นอร์ทเทิร์น ทรินิตี้, ๒๕๓๘.
ผาสุข อ้นท้าวอ. สันชัย กระบวนแสง และพเยาว์ นาคเวก. รายงานวิจัยเรื่อง : การศึกษาร่องรอย
อารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙.
๒๕๓๖
พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
๒๕๒๒.
พิเศษ เชื้อจันทร์พจน์. "โบราณสถานในแคว้นล้านนา" การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ : กรม
ศิลปากร, ๒๕๒๕.
พระพุทธรูปและพระพุทธรูป. ล้านนาโบราณคดี. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงนคร
สถิตวงศ์ ณ อยุธยา, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๑๘.
ศิลปากร, กรม. เชียงใหม่. รายงานชุดการศึกษาและบูรณะโบราณสถาน, หน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่
กองโบราณคดี พ.ศ. ๒๕๓๑ - ๒๕๓๒.
ศิลปากร, กรม. แหล่งเตาดินนา. โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี, ๒๕๓๓.
ศิลปากร, กรม. แหล่งประติมากรรมภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๙.
สมหมาย เปรมจิตต์. พระเจดีย์ในล้านนาไทย. งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปวัตถุปะติมากรรมบ้านนาไทย,
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙.
สันติ เล็กสุขุม. อยุธยา - ล้านนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๓๘.
สวัสดิ์ อ่องสกุล. เชียงใหม่. การศึกษาประติมากรรมโบราณในล้านนา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง,
๒๕๓๙.
สุชาภิบาลอานนท์. อนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาลอสสารภี. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์บุญศิริงานพิมพ์, ๒๕๓๙.
สุทนต์ คำวิบูลย์. แผ่นดินล้านนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๓๙.
สุวภัทรี ศรีสาธิต. "ประวัติศาสตร์และศิลปะ" เมืองล้านนาโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, กรุงเทพฯ
: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐

แสงจันทร์ ไตรเกษม, ลักษณะสถาปัตยกรรมพระเจดีย์กู๊ด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน, วิทยานิพนธ์
เป็นส่วนประกอบการศึกษาตามระเบียบวิธีวิทยาศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา, ๒๕๑๗.

เสนอ นิลเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๖.

หน่วยศิลปากรที่ ๔, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, รายงานขุดแต่งศึกษาและบูรณะเจดีย์วัดน้อย
เวียงกุมกาม, ๒๕๒๔.

หน่วยศิลปากรที่ ๔, กองโบราณคดี กรมศิลปากร และ OECF Project, รายงานการปฏิบัติงานทาง
โบราณคดีโบราณสถานวัดสิริก้าง บ้านช้างค้ำ หมู่ที่ ๑๑ ต.ท่าวังศาล อ.สารภี, ๒๕๒๔ - ๒๕๒๕.

หน่วยศิลปากรที่ ๔, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดีโบราณสถาน
วัดธาตุขาว (ร้าง) ต.ท่าวังศาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่, ๒๕๒๕.

หน่วยศิลปากรที่ ๔, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, รายงานการขุดแต่งและบูรณะเสริมความมั่นคง วัด
หัวหนอง เวียงกุมกาม, ๒๕๓๑.

หน่วยศิลปากรที่ ๔, กองโบราณคดี กรมศิลปากร, รายงานการขุดแต่งและบูรณะเสริมความมั่นคง
แหล่งโบราณคดี "คูไม้ช้าง", ๒๕๓๒.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่, รายงานการขุดค้นศึกษาและบูรณะวัด
พญาวัด ตำบลคูใต้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน, ๒๕๓๔.

Boisclier, J., *La sculpture en Thaïlande*, 1987.

Luce, G.H., *Old Burma Early Pagan*, 1969.

รูปที่ ๑ พระเจดีย์เหลี่ยม (รูปคำ) ตั้งอยู่ใน
วัดเจดีย์เหลี่ยม ต.ท่าวังศาล อ.สารภี
จ. เชียงใหม่ (สภาพก่อนการบูรณะ)

รูปที่ ๒ พระพุทธรูปและฐานพระปางจำศีล
เจดีย์เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ปางสมาธิ

รูปที่ ๓ พระพุทธรูปและฐานพระปางจำศีล
เจดีย์เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ

รูปที่ ๔ สภาพพระเจดีย์ภายหลังการบูรณะในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ - ๒๕๒๗

รูปที่ ๕ เศียรพระคัน
กรอุบลพระประจักษ์
ทิศตะวันตก

รูปที่ ๖ พระพุทธรูปและเศียรพระประจักษ์ทิศใต้ เป็นพระพุทธรูป
ปางสมาธิ ประดิษฐานฐานศิลาแลงรูปดอกบัว

รูปที่ ๗ พระพุทธรูปและเศียรพระประจักษ์ทิศ
ตะวันตก เป็นพระพุทธรูปและเศียรพระประจักษ์
ปางสมาธิฐานศิลาแลงรูปดอกบัว พระพุทธรูปและ
เศียรพระประจักษ์

รูปที่ ๘ เศียรพระประจักษ์

รูปที่ ๙ พระพุทธรูปประจำคู่ม
ในเรือนธาตุชั้นที่ ๑

รูปที่ ๑๐ เรือนธาตุพระเจ้าศรีธรรม
จักรีที่ ๒, ๓, ๔๓๖ ๕

รูปที่ ๑๑ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในคู่มเรือนธาตุชั้นที่ ๑ ด้าน
ทิศตะวันออก (คู่ม ๓๐.๑/๑๑) มีลักษณะตามแบบทวารวดี คือ
พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระขนงค่อนข้างเป็นปีกกา พระนลา
ป็นเหลี่ยมต่ำ พระโอษฐ์ขนาดเล็ก พระเศียรค่อนข้างใหญ่

รูปที่ ๑๒ พระพุทธรูปประจำคู่มในเรือนธาตุชั้นที่ ๑

รูปที่ ๑๓ ยอดstupajangprachan

รูปที่ ๑๔ ปิยะตมและวิหารประดิษฐานยอดเจดีย์เดิม

รูปที่ ๑๕ ยอดเจดีย์เหลี่ยมส่วนล่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมฐานกว้าง ส่วนบนสอบเข้า ฐานตกแต่งเป็นรูปฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย หน้ากระดานประดับการย่นการจาก ติดโลหะสีนากการจากสีเงิน ทองกับบัวกลีบกลีบยาว ประดับการจากจีน

รูปที่ ๑๖ ลูกแก้วประดิษฐานยอดเจดีย์

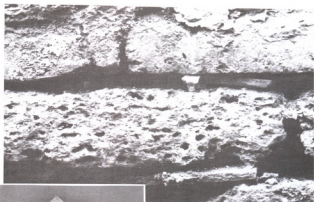
รูปที่ ๑๑ แนวกำแพงขุดพบบริเวณคูขังการก่ออิฐที่ ๕ และ ๕ ในเขตขุดค้นที่ ๑

รูปที่ ๑๒ ฐานอิฐที่เป็นร่องรอยการขุดพบ
ในการขุดค้นที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๓๕
แสดงถึงการก่อฐานด้วยก้อนอิฐและอิฐ
กับการก่ออิฐ

รูปที่ ๑๓ แนวกำแพงขุดพบบริเวณสระน้ำประปาที่ขุดพบในคูขังการก่ออิฐที่ ๕ (ห้วยน้ำจืด) ในเขตขุดค้นที่ ๑

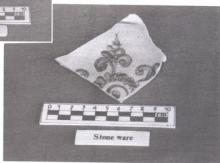

รูปที่ ๓๐ การเสริมแนวรากงาที่ยึดกับตัวเสาของ
ไม้ไผ่โบราณ ด้วยการแกะสลักกระดูกงูและ
ก้อนหินเล็ก ๆ

Earthen ware

รูปที่ ๓๑ เศษภาชนะดินเผา
เนื้อหยาบ มีลายขีดและ
กดประทับบนพื้นผิวภายใน
หลุมขุดค้นที่ ๑ ระดับ
100 - 120 cm.st.

Stone ware

รูปที่ ๓๒ เศษภาชนะดินเผา
เนื้อหยาบ มีลายขีดและ
กดประทับบนพื้นผิวภายใน
หลุมขุดค้นที่ ๑ ระดับ
50 - 60 cm.st.

รูปที่ ๒๓ หนึ่งชิ้นมาจากขุดกระดูกมนุษย์มาไฟ หนึ่งชิ้นจากขุดดินที่ ๒ ระดับ ๐ - ๕๐ cm.ค.

รูปที่ ๒๔ หนึ่งชิ้นมาจากขุดกระดูกมนุษย์มาไฟ หนึ่งชิ้นจากขุดดินที่ ๑ ระดับ ๕๐ - ๗๐ cm.ค.

รูปที่ ๒๕ พระพิมพ์ดินเผาสีขาวของพระพุทธรูป
ปูนปั้น พบในการขุดแต่ง ถัง กสิค NW3

รูปที่ ๒๖ ปูนปั้นประดับบนกระเบื้อง
ติดประดับผนังด้านขวา พบในหลุมขุด
คันที่ ๒ ระดับ 50 - 60 cm.ต.

รูปที่ ๒๗ พระพิมพ์
พระพุทธรูปสำริด
พบในการขุดแต่ง
ถัง กสิค NE3

รูปที่ ๒๘ ชิ้นส่วน
พระพิมพ์พระพุทธรูป
สำริด (พระพุทธรูป
ยืน) พบอยู่ร่วมกับ
ฐานประทักษิณ และ
กำแพงแก้วคันที่ ๑
หลุมขุดคันที่ ๒

รูปที่ ๓๑๔ ชิ้นส่วนศิลาจารึก
ภาษาไทย แบบสุโขทัย
สมัยปลายพุทธศตวรรษที่
๑๙ พบในการขุดร่อง
ร่องระบายน้ำด้านนอกกำแพง
แก้วด้านทิศตะวันตก

รูปที่ ๓๐๘ ศิลาพุทธพุทธรูปปูนปั้น พบในการขุดร่อง กสิศ N3W1

รูปที่ ๓๑ เจดีย์ปู้ดุด ราชอาณาจักร (กู๋กู) ๑. ลำซอบ เป็นฐานแบบเจดีย์แบบพม่าที่กรุงไชย พม่าฐานคือพระเจ้าที่พบบริเวณวัดนี้กล่าวว่ามี
เจดีย์นี้ได้ขึ้นการปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าสุวราชิทธิ เมื่อคราวเกิดแผ่นดินไหว ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑

รูปที่ ๓๒ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มเจดีย์ทุ่งดอก
คือประเพณีพิธีบุญไทย

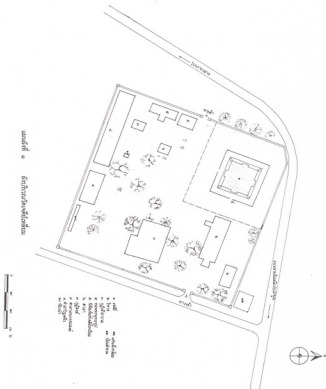
รูปที่ ๓๓ ซุ้มเรือนธาตุประดิษฐานพระพุทธรูปที่เจดีย์ทุ่งดอก

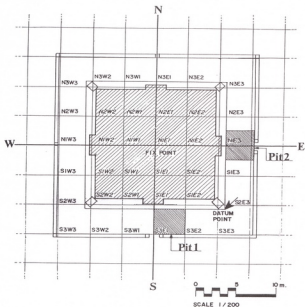

รูปที่ ๓๔ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม
สุวรรณเจดีย์ มีลักษณะคล้ายกับที่เจดีย์ทุ่งดอก

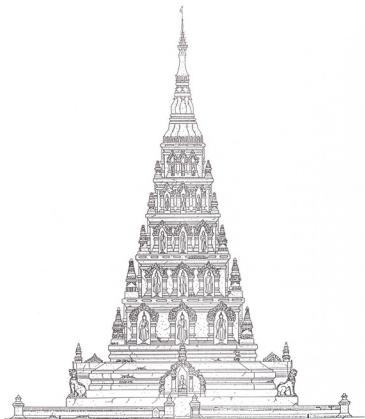

รูปที่ ๓๕ สุวรรณเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่มีเทวสถานเล็ก ตั้งอยู่ในวัดพระธาตุ
หริภุญไชย มีประวัติที่กล่าวถึงในตำนานพุทธศาสนาว่า พระมเหสีของ
พระเจ้าอาณัติ พระนางปลุกเสกเทวี ทรงสร้างเจดีย์องค์นี้เมื่อครั้งที่
พุทธศตวรรษที่ ๑๔

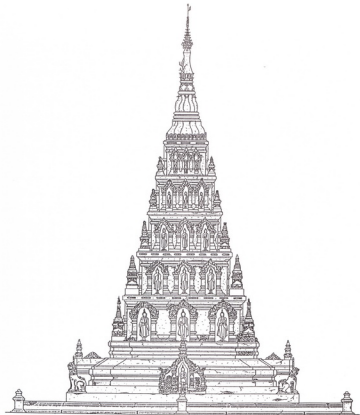
แบบแปลนที่ ๑. แบบผังแสดงตำแหน่งของจุดวัดและพื้นที่จุดวัดน้ำขัง

แผนผังที่ ๖

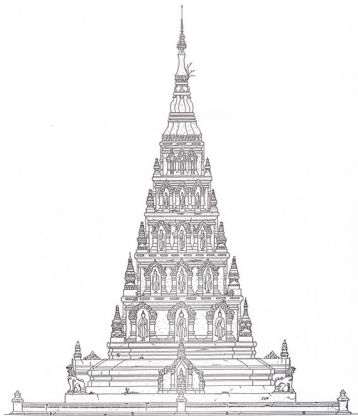
รูปตั้งด้านทิศตะวันตกของเจดีย์วัดสีม

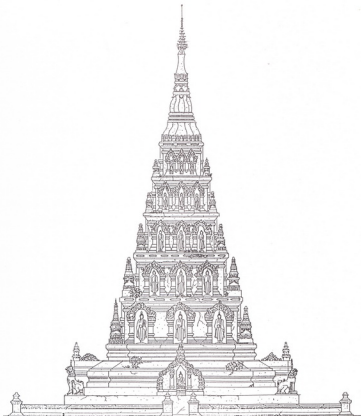
แบบฉาบที่ ๙ รูปปั้นฐานทิศตะวันตกของเจดีย์วัดศรีอม

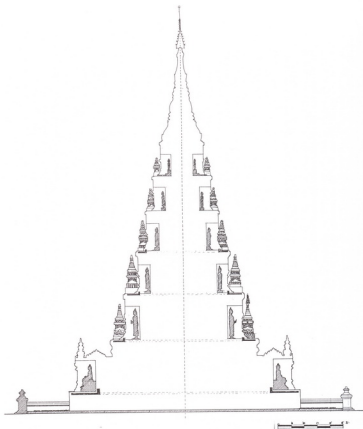

แผนผังที่ ๔๐ รูปปั้นด้านทิศเหนือของเจดีย์วัดห้วยเมฆ

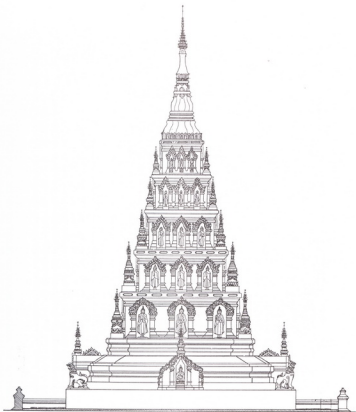

ภาพหน้าที่ ๘ รูปปั้นเจ้าแก้วมณีเจ้าทองมณีเจ้าเงินเจ้าเงิน

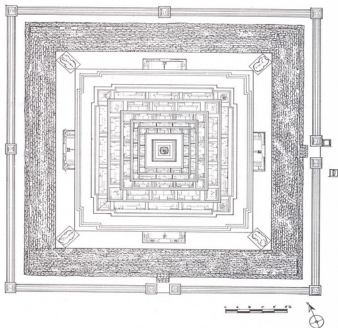

แบบฉบับที่ ๑๐ รูปศิลปะสมัยสุโขทัย

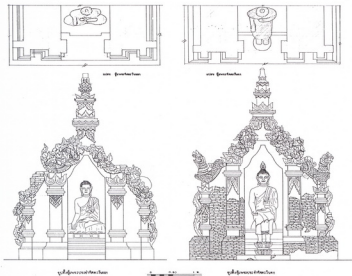

แผนผังที่ ๑๑ รูปทรงเจดีย์แบบสี่เหลี่ยมภายในมีภาพปูนปั้น

แผนผังที่ ๑๒ แผนผังวัดบ้านหนอง

រូបភាពសិលា ១ ព្រះពុទ្ធបរិវារៈនិមិត្តរូបនៃ រូបភាពសិលា

រូបភាពមុខមាត់ប្រាសាទព្រះពុទ្ធបាគនិរតី ២

សិលាសិលា ១

សិលាសិលា ២

សិលាសិលា ៣

សិលាសិលា ៤

សិលាសិលា ១

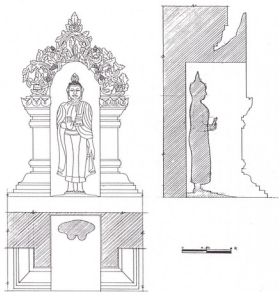
សិលាសិលា ២

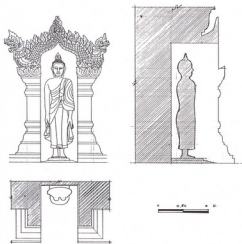
សិលាសិលា ៣

សិលាសិលា ៤

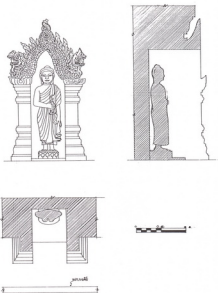
រាងកាយសិលា ១ និងសិលាសិលា ២

ภาพลายเส้นที่ ๔ รูปแบบอุโบสถระฆังที่ ๑

ภาพลายเส้นที่ ๔ ภาพถ่ายหุ่นพระยืนที่ ๒

ภาพลายเส้นที่ ๖ รูปเคารพหินทรายที่ ๑

ប្រភេទផ្សេងៗ

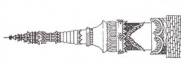
ប្រភេទផ្សេងៗ

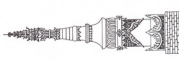
ប្រភេទផ្សេងៗ ប្រភេទផ្សេងៗ ឬ ឬ

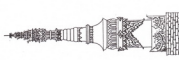
รูปถ่าย, โบราณสถาน

รูปถ่าย, โบราณสถาน

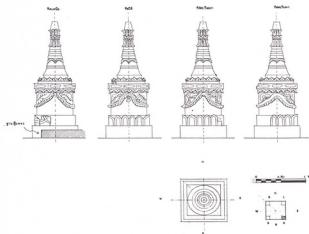

รูปถ่าย, โบราณสถาน

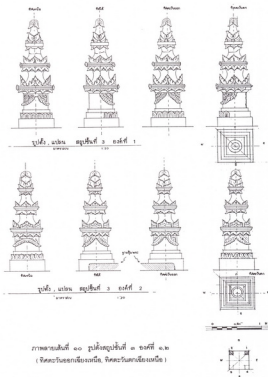

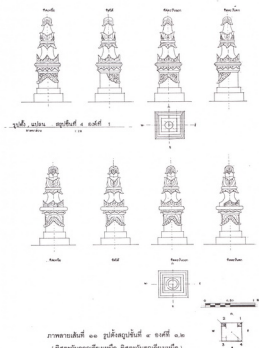
รูปถ่าย, โบราณสถาน

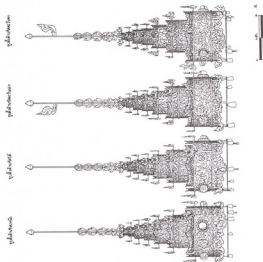
ภาพเขียนสี = รูปถ่าย, โบราณสถาน
(ศึกษารูปภาพ)

ภาพลายเส้นที่ ๑ รูปจำลองขึ้นที่ ๒ ของที่ ๑ (วัดพระรัตนวงศาเมืองเก่า)

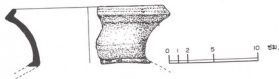

รูปจำลองพระพุทธรูป ๑๐๐ ปีที่วัดราชบูรณะ

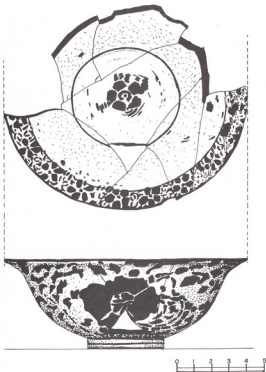
ภาพลายเส้นที่ ๑๔ เศษดินเผา ที่พบในกรุสุสานที่ ๑

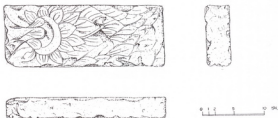
ภาพลายเส้นที่ ๑๕: เศษภาชนะดินเผาสมัยศรีอโศก (earthen ware) พบในหลุมขุดค้นที่ ๑

ภาพลายเส้นที่ ๑๖ เศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินแบบภาชนะรูปวงรี พบในหลุมขุดค้นที่ ๑ ระดับ 120 - 130 cm.d.t.

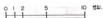
ภาพลายเส้นที่ ๑๘ ขานลายดอกบนจานจากถ้ำกุดรัง

ภาพลายเส้นที่ ๑๑ จิตรูมีลายบนบริเวณพื้นที่ใช้งานนอกกำแพงแก้วเดิม ด้านตะวันออกของเจดีย์

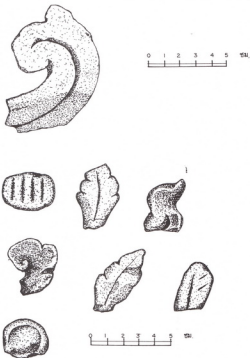
ภาพลายเส้นที่ ๒๐ ปูนปั้นประดับด้วยพระพุทธรูป พบจากการขุดค้น

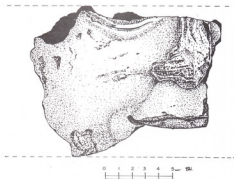
ภาพลายเส้นที่ ๒๑ ชิ้นส่วนภาคนูนปั้นประดับกับกรอบหิน พบจากการขุดค้น

ภาพลายเส้นที่ ๒๒ ปูนปั้นประดับอาคารอุบลราชธานี หอสมุดแห่งชาติที่ ๒ ระดับ 50 - 60 cm. dt.

ภาพลายเส้นที่ ๒๓ อวดลายปูนปั้น แบบศิลปะทวารวดี พบในเขตชุมชนและจากการขุดค้น

ภาพลายเส้นที่ ๒๔ พระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้น พบจากการขุดแต่ง

ศิลาจารึกพบใหม่ที่เจดีย์เหลี่ยม (ภูค่า) และการศึกษาวิเคราะห์จารึกเวียงกุมกาม

ก้องแก้ว วีระประจักษ์

จารึกเวียงกุมกาม เป็นกลุ่มชิ้นส่วนของศิลาจารึกซึ่งแตกออกจากแผ่นใหญ่ พบในบริเวณกลุ่มโบราณสถานเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อต้นปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ ขณะที่จะเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรดำเนินการสำรวจ ชุดแต่ง และบูรณะโบราณสถานเวียงกุมกามอยู่นั้น ได้พบจารึกมีสภาพชำรุดมากแตกออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยขนาดต่างๆ กัน โดยเฉลี่ยมีขนาดอยู่ในระหว่างกว้างยาวประมาณ ๑๕ ถึง ๒๐ เซนติเมตร ชิ้นส่วนศิลาจารึกกลุ่มแรกพบในปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ มีจำนวน ๕ ชิ้น พบในบริเวณโบราณสถานวัดกานโถง ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ ขณะบูรณะโบราณสถานวัดหัวหนองพบชิ้นส่วนศิลาจารึก ๑๑ ชิ้น จารึกแผ่นอิฐ ๑ ชิ้น และบริเวณโบราณสถานภูไม้ซึ่งพบจารึกแผ่นอิฐ ๒ ชิ้น ในปีปลายปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ พบศิลาจารึกบริเวณเจดีย์เหลี่ยม (ภูค่า) ๑ ชิ้น

พิจารณาจากสภาพชิ้นส่วนศิลาจารึกย่อมเป็นที่ประจักษ์อย่างแน่นอนว่าบริเวณเวียงกุมกาม ในปัจจุบันเป็นพื้นที่โบราณสถานถูกทิ้งร้างไปนานมาก กับยังคงมีการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ดินซ้ำซ้อนกันหลายคราวเนื่องจากมีชุมชนเข้าไปอยู่อาศัย การใช้ที่ดินในบริเวณนี้จนเป็นที่ทำให้หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ถูกทำลายไปด้วย หลักฐานที่พบในปัจจุบันจึงไม่สมบูรณ์มีสภาพชำรุดโดยมาก การศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ได้ความถูกต้องจึงทำได้ยาก แต่เนื่องจากเวียงกุมกามเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญต่อการเริ่มต้นประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ จึงเป็นที่สนใจของนักวิชาการด้านต่างๆ จำนวนมาก กับทั้งยังได้พบจารึกอันเป็นเอกสารโบราณที่มีลายลักษณ์อักษรที่ยิ่งทำให้นักวิชาการทั้งหลายให้ความสนใจเพิ่มขึ้น และต่างก็พยายามศึกษาวิเคราะห์ เสนอความเห็นซึ่งมีทั้งที่แตกต่างและเหมือนกัน ทำให้ผู้สนใจเกิดความสงสัยใจวิหะหาข้อยุติที่แน่นอนไม่ได้ ดังนั้นจึงขอเสนอความรู้เกี่ยวกับกลุ่มจารึกเวียงกุมกามในภาพรวม โดยอาศัยวิธีการพิจารณาคามหลักวิชาอักษรวิทยา (Palaeography) เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่กระจ่างชัดและถูกต้อง ดังต่อไปนี้

อารยธรรมโบราณที่ปรากฏขึ้นในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย มีหลักฐานทั้งทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์รับรองว่า ดินแดนนั้นเคยเป็นแหล่งความเจริญของสองอาณาจักรใหญ่ซึ่งเจริญขึ้นและเสื่อมลงต่างเวลาต่างยุคสมัย อาณาจักรที่มีอายุเก่าแก่มากคืออาณาจักรหริภุญไชย มีความเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ และต่อมาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๑ เป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรล้านนาได้เจริญขึ้น ณ บริเวณภูมิภาคแห่งเดียวกันนี้

ความเจริญของอารยธรรมที่เกิดขึ้นซ้ำซ้อน ณ สถานที่แห่งเดียวกันเช่นนี้ เป็นเรื่องยากต่อการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานอันเป็นข้อมูลชั้นต้นที่ได้มาจากสถานที่แห่งนั้น ทั้งนี้เพราะสภาพสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมพื้นบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ทั่วพระราชอาณาจักรไทย ยังไม่มีหลักการป้องกันที่รัดกุมเกี่ยวกับการใช้พื้นที่โบราณสถาน การเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุอันเข้าเป็นประโยชน์ เป็นหลักฐานเพื่อการศึกษาค้นคว้า หรือวิจัยทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าแหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกไถครวส หรือปรับเปลี่ยนพื้นที่เป็นที่ราบเพื่อการทำไร่ไถนาและอื่นๆ ไม่แต่เพียงเท่านั้น ยังมีการขุดค้นเพื่อหาของเก่าของโบราณแบบขุดคุ้ยขุดไปเรื่อย ๆ โดยไม่มีหลักวิชา การปฏิบัติดังกล่าวมีผลทำให้หลักฐานซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เกิดความสับสน ร่องรอยชั้นดินก็ตี เศษศิลปโบราณวัตถุที่พบในชั้นดินต่างๆ ก็ตี จะถูกแปรเปลี่ยนปะปนกันจนบางครั้งเป็นเหตุให้การศึกษาวินิจฉัยผิดพลาดไปจากความเป็นจริง

ในทำนองเดียวกัน การได้พบจารึกบริเวณโบราณสถานที่ ๙ แห่ง ในเวียงกุมกาม เป็นการพบโดยบังเอิญ อีกทั้งยังมีหลักฐานแน่ชัดว่าบริเวณดังกล่าวเคยมีการปรับไถพื้นที่ให้เรียบมาก่อนที่จะมีการขุดค้นทางโบราณคดีประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว ดังนั้นจุดที่พบเศษของศิลปาจารึกแต่ละชิ้นจึงไม่แน่นอนว่าอยู่ในบริเวณชั้นดินเดียวกัน หรือชั้นดินต่างระดับกัน อีกประการหนึ่งเศษศิลปาจารึกเหล่านี้อาจถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นแล้วนำมารวมไว้ในที่นั้นหลุมโดยुकหนึ่งก่อนที่จะมีการขุดแต่ง และบูรณะเป็นพิพิธภัณฑ์ราช ๒๕๒๗

การจะศึกษาวินิจฉัยกลุ่มจารึกเวียงกุมกาม ในเบื้องต้นจำเป็นต้องตรวจสอบหลักฐานในพื้นที่ตลอดบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยซึ่งเคยเป็นที่ตั้งอาณาจักรหริภุญไชย และอาณาจักรล้านนา เพื่อให้ทราบว่าปัจจุบันนี้มีหลักฐานเอกสารโบราณปรากฏอยู่ ณ ที่ใดบ้าง และเป็นเอกสารโบราณประเภทอะไรในบรรดาเอกสารโบราณทั้ง ๓ ประเภท คือ จารึกคัมภีร์ใบลาน และหนังสือสมุดไทย จากการสำรวจหลักฐานเท่าที่หือสมุดแห่งชาติมีอยู่ในปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าเอกสารโบราณที่เก่าที่สุดของภูมิภาคนี้ คือ กลุ่มศิลปาจารึกอักษรมอญโบราณสมัยอาณาจักรหริภุญไชยเรืองอำนาจ สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และมีจารึกอีกชิ้นหนึ่งเป็นอักษรมอญพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พบที่เวียงโม อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หลักฐานเอกสารโบราณบริเวณนี้ขาดช่วงไป แม้ว่าอาณาจักรล้านนาได้เริ่มก่อตั้งขึ้นแล้วในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็ตาม และได้ปรากฏหลักฐานชิ้นอีกครั้งหนึ่งในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ซึ่งหือจารึกอักษรสุโขทัย อักษรไทยล้านนา และอักษรธรรมล้านนา

กลุ่มรูปแบบอักษรทั้ง ๔ แบบ คือ รูปอักษรมอญโบราณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ รูปอักษรสุโขทัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ รูปอักษรไทยล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๔ และรูปอักษรธรรมล้านนาพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นรูปแบบประจำถิ่นมีรูปแบบเฉพาะเป็นแบบฉบับ มีวิวัฒนาการอันเป็นเอกลักษณ์ในตัวมองทุกรูปแบบอักษร (ดูตารางที่ ๑-๔)

เมื่อเป็นเช่นนี้รูปอักษรในกลุ่มจารึกเวียงกุมกามก็ไม่แตกต่างไปจากแบบฉบับของรูปอักษรดังกล่าวนี้ และเพื่อให้การศึกษาวิเคราะห์อายุสมัยของรูปแบบอักษรในกลุ่มจารึกเวียงกุมกามมีแนวทางที่สามารถนำไปใช้ประกอบการศึกษาวิชาการทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ จึงได้จัดจารึกที่พบในบริเวณโบราณสถานเดียวกัน ซึ่งอาจจะเป็นจารึกหลักเดียวกันได้ เรียงเป็นลำดับไป ดังต่อไปนี้

๑. จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม

พบจารึกพร้อมกันรวม ๕ ชิ้นในบริเวณวิหารวัดกานโถม เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ จารึกกลุ่มนี้เมื่อแรกพบเป็นที่สนใจในหมู่นักวิชาการอย่างยิ่ง ผู้เรียบเรียงได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๒๘ ในการจัดทำบทวิเคราะห์คราวนี้ได้นำมาปรับปรุงให้เป็นเรื่องเดียวกันกับกลุ่มจารึกที่พบใหม่ในเวลาต่อมา

รูปอักษรในจารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ทั้ง ๕ ชิ้น มีอักษรน้อยตัว และบางตัวก็ลบเลือนมาก ฉะนั้น การศึกษาวิเคราะห์ในด้านอักษรวิทยาจึงพิจารณาเปรียบเทียบเฉพาะรูปอักษรที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนที่สุดเท่านั้น การเรียกชื่อจารึกแต่ละชิ้นในกลุ่มนี้จะกำหนดเรียกตามเลขที่ในทะเบียนจารึกซึ่งหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ให้เลขที่ในทะเบียนเรียงลำดับต่อจากจารึกที่พบในจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้ คือ

จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ๑	เรียกว่า	จารึก ชม. ๕๗
จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ๒	เรียกว่า	จารึก ชม. ๕๘
จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ๓	เรียกว่า	จารึก ชม. ๕๙
จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ๔	เรียกว่า	จารึก ชม. ๖๐
จารึกวัดกานโถมเวียงกุมกาม ๕	เรียกว่า	จารึก ชม. ๖๑

ຈຳລອງພັກພາຈາກ	ຄຳຈາກ
ຈາກ ສມ. ໕໖	
໑. ... ມັງ ...	
໒. ... ມີໂໂ (...)	... ດີ ()
ຈາກ ສມ. ໕໖	
໑. ພ .	 ບ .
໒. ... ລຸກ ...	... ດີ. ໓ .
ຈາກ ສມ. ໕໖	
໑. ... ສັວຍ .	... (ຫຍ) .
໒. ... ຍິນນນ...	... ຍິນນນ ...
໓. ... ຍິນສິນຂໍ.	... (ຍິ) ຈິນສິນ .
໔. ... ບ ...	... ດີ ...
ຈາກ ສມ. ໖໐	
໑.	
໒. ທີ່ເຜົາພຣ.	... (ທີ) ເຜົາພຣ (ວ) .
ຈາກ ສມ. ໖໐	
໑. ບັນຫາ	... ບັນຫາ (ຄ) .
໒. ດວຍ ...	... ດວ (ບ) ...
໓. ດ ...	... ດີ ...

เมื่อพิจารณาจากปฏิสัมพันธ์ในจารึกทั้ง ๕ ชิ้นแล้ว แยกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ได้แก่จารึก ชม. ๕๗ และ ชม. ๕๘ จารึกทั้ง ๒ ชิ้นนี้เป็นจารึกที่ใช้อักษรมอญและภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พิจารณาจากลักษณะรูปอักษรน่าจะเป็นจารึกที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี
กลุ่มที่ ๒ เป็นจารึกที่ใช้อักษรไทยล้านนา ภาษาไทย อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้แก่จารึก ชม. ๕๙, ชม. ๖๐ และ ชม. ๖๑

รูปอักษรในจารึกกลุ่มที่ ๑ จารึก ชม. ๕๗ มีรูปอักษรปรากฏชัดเจนที่สุดเพียงตัวเดียว คือ

ม + ด้ ไปรศัลลภาว่าเครื่องหมาย " + " ที่อยู่บนพยัญชนะ ๓ นั้น เป็นเครื่องหมายบังคับให้ เป็นพยัญชนะตัวสะกดตามแบบอักษรวิธของภาษามอญ เครื่องหมายนี้ในอักษรวิธของภาษาไทยไม่มีใช้ ดังนั้นในการถ่ายทอดคำจารึกเป็นอักษรไทยปัจจุบันจึงกำหนดใช้เครื่องหมายกาวันต์ แทนเครื่องหมาย บังคับให้เป็นพยัญชนะตัวสะกดดังกล่าวแล้วข้างต้น เห็นจารึกนี้ได้จากพยัญชนะ ๓ ไปคือเครื่องหมายจบ ประโยค หรือจบข้อความ และในบางครั้งนำไปใช้เป็นเครื่องหมายขึ้นต้นข้อความด้วย มีรูปดังนี้ || ๐ || เครื่องหมายอย่างนี้มีใช้ทั่วไปในจารึกอักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๗ จารึก ชม. ๕๗ มีรูปอักษรปรากฏ ชัดเจนที่สุดเพียง ๓ ตัว คือ ม + ๗, ๗ + ๓ และ ๐ เชิงพยัญชนะ ๗ ซึ่งในภาษามอญเรียกว่า กวัก แปลว่า แร่นเอาไว้ รูปอักษรในจารึกอักษรมอญภาษามอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๗ พบที่ วัดคยาแก้ว และ วัดกู่กุด จังหวัดลำพูน เป็นต้น ดังนั้นจึงจำลองรูปอักษรเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

คำจารึก	จารึก วัดคยาแก้ว	จารึก ชม.๕๗	จารึก ชม. ๕๘
ย	ม	-	ม
ว (เชิง)	๐	-	๐
ล	๗	-	๗
ส	๗	๗	

ตัวจารึก	จารึก สท.๓๘	จารึก ชม. ๕๙	จารึก ชม. ๖๐	จารึก ชม. ๖๑
พ	𑀧	-	𑀧	-
ร	𑀢	-	𑀢	-
ล	𑀤	𑀤	-	-
ว	𑀦	-	-	𑀦
ส	𑀨	𑀨	-	-
ท	𑀩	-	𑀩	-
+า	+𑀭	-	+𑀭	+𑀭
+๑	+𑀮	+𑀮	-	-
+๒	+𑀯	+𑀯	-	-
+๓	+𑀰	-	+𑀰	-
+๔	+𑀱	-	+𑀱	-
+๕	+𑀲	-	+𑀲	-

จารึกทั้ง ๕ ชิ้นที่กล่าวมาในเบื้องต้น แม้จะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นจารึกหลักเดียวกันหรือต่างหลักกันก็ดี ครั้นพบแล้วโดยรวมอยู่ในที่เดียวกันจึงสมควรตั้งชื่อสิ่งเกิดเพื่อพิจารณาเป็น ๒ นัย กล่าวคือ

๑. ถ้าเป็นจารึกหลักเดียวกันทั้ง ๕ ชิ้น ต่อมาแตกออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยก็อาจสันนิษฐานได้ว่าเมื่อแรกสร้างจารึกขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตัวรูปยักขณมอญ ภาณมอญ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อาจจะนำศิลาจารึกหลักนั้นมาใช้จารึกข้อความเพิ่มเติมต่อจากของเดิม
๒. จารึกอาจมีมากกว่า ๑ หลัก จารึกขึ้นในช่วงเวลาต่างยุคต่างสมัย เมื่อแตกออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยก็ปะปนกันอยู่ แม้จะสังเกตได้ว่าเนื้อศิลาเป็นวัตถุประเภทเดียวกันก็มีทางเป็นไปได้ เนื่องจากศิลาเป็นวัตถุธรรมชาติมีอยู่และหาได้ในท้องถิ่น ถึงแม้จะนำมาใช้ต่างยุคต่างสมัยเนื้อศิลาก็ย่อมไม่มีความแตกต่างและไม่อาจจำแนกกาลเวลาได้

การวิเคราะห์เปรียบเทียบจารึกวัดกานโถมเรียงกุ่มกามทั้ง ๕ ชิ้น ซึ่งกล่าวมาในเบื้องต้นนั้น สามารถให้ข้อได้ว่า เป็นจารึกที่สร้างขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน กล่าวคือ จารึก ชม. ๕๗ และจารึก ชม. ๕๘ จารึกด้วยรูปอักษรขอมอายุ ภาษามอญ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ส่วนจารึก ชม. ๕๙, ชม. ๖๐ และ ชม. ๖๑ จารึกด้วยรูปอักษรไทยส่วนมา ภาษาไทย ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถ้าจารึกทั้ง ๕ ชิ้นเป็นของประจำถิ่น ไม่ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น บริเวณแห่งโบราณคดีวัดกานโถม เรียงกุ่มกาม ก็จะต้องเคยเป็นส่วนหนึ่งของหรือเคยได้รับอิทธิพลอาณาจักรศรีวิชัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และต่อมาได้พัฒนาเป็นเมืองโบราณโดยเหตุการณ์บ้านเมืองบ้าง สภาวะธรรมชาติบ้าง จากนั้นก็ได้เจริญขึ้นอีกครั้งในช่วงสมัยอาณาจักรล้านนาในพุทธศตวรรษที่ ๒๐

๒. จารึกวัดหัวหนอง เรียงกุ่มกาม

พบเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๑ รวม ๑๘ ชิ้น จัดเป็นกลุ่มที่ใช้รูปอักษรไทยล้านนา ภาษาไทย อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ นายเทิม ผลิติน ได้ศึกษาอ่านแปล และจัดลำดับจารึกไว้เป็น ๔ กลุ่มดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ ๑ เลขทะเบียน ชม. ๑๖๓

คำจารึก	คำอ่าน
๑. . สทนาพิภ . . .	. สทนา ^๑ พิก . ^๒ ..
๒. . เจ้าโนสว . .	. เจ้าโนสว . .
๓. . รินแปน	. รินแปน

กลุ่มที่ ๒ เลขทะเบียน ชม. ๑๖๔ เป็นจารึกแผ่นดินเผา

คำจารึก	คำอ่าน
๑. เจ้า	เจ้า ^๑
๒. กอ	กอ
๓. ตเจ้า	ตเจ้า ^๑
๔. แลว	แลว ^๑
๕. เป	เป ^๑

^๑ หมายถึงใช้พยัญชนะ ท และ น สันนิษฐานว่าเป็นได้ทั้ง ทนา หรือ ทนา

^๒ รูปพยัญชนะปรากฏไม่ชัดเจน

^๓ รูปพยัญชนะมีลักษณะคล้ายกับอักษร ๓ ส่วนก็สอดคล้องกันเพราะเป็นเสียงวรรณยุกต์รูปศัพท์น่าจะจะเป็นสระกษณอคำ อาจ ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกหน้าเจ้า คือ ธาตุเจ้า หรือ ธาตุเจ้า

^๔ เจ้า ในจารึกได้ใช้ พยัญชนะ ร หรือ ร หัวหยัก

^๕ เจ้า ในจารึกได้ใช้ พยัญชนะ ร

^๖ เป สันนิษฐานว่าหมายถึง ใช้ พยัญชนะ ฦ ส่วนคำจากจารึกแผ่นดินเผาที่ทางวัดพระมีข้อความจารึกต่อไปนี้ คำว่า ฦ ถ้าไม่ผิดคำสุดท้ายน่าจะตรงกับ เป หรือ เ เปนว่าสระคำ

กลุ่มที่ ๓ เศรษฐะเบียงน สม. ๑๖๕.๑- ๑๖๕.๘

จารึก สม. ๑๖๕.๑

คำจารึก สม. ๑๖๕.๑	คำอ่าน
๑. ทาวมฺมิบุญ ...	ท้าวผู้มีบุญ ...
๒. นคตพิหาร ...	นคต ^๑ พินหาร ^๒ ...
๓. ยอนอินตฺกอน ...	า ยันอินตัก (อัน) ...
๔. นคบไคไสจ (า) ...	นคบไคไสจ ^๓ ...
๕. วิทยาเจดณิ ...	ระญาเจ้า ^๔ ตัม ...
๖. มหาราชลบไป ...	มหาราช ลบไป ...

จารึก สม. ๑๖๕.๒

คำจารึก สม. ๑๖๕.๒	คำอ่าน
๑.	
๒.นิ	นิ
๓.ไ	ไ
๔.ก	ก
๕. (ค) ายก	 คาย ^๕ ก
๖.	
๗. ... ปันชาพระเจาแล	... ปันเจ้า ^๖ พระเจ้าแล

^๑ พินหาร = ไผด^๒ คบไคไสจ ความหมายไม่แน่นอน คือไคไสจหรือ^๓ ระญาเจ้า คงจะเขียน พระญาเจ้า^๔ คาย คำนี้ถือว่า ไม่เหมาะสม เสีย^๕ ปันชาพระเจ้า น่าจะเขียน เป็นเจ้าพระเจ้า

จารึก ร.ม. ๑๖๕.๓

คำจารึก ร.ม. ๑๖๕.๓	คำอ่าน
๑. ญฺญฺอชฺน	ญฺญฺอ ^๑ ชอน
๒. มาคฺฉิพระจฺนโก.	มาคฺฉิพระจฺนเก
๓. . โนเมื่อสรท(า)	. โนเมื่อสรท ^๒
๔. กจกฺชมนํกํบจ . .	กจกฺชมนํกํบจ . .
๕. จเนอไป	จเนอไป ^๓
๖. จาหมก	จาหมก
๗. แปงกู	แปงกู ^๔
๘. ชาววา	ชาววา ^๕
๙. ร.ม	ร.ม
๑๐. "	"

จารึก ร.ม. ๑๖๕.๔

คำจารึก ร.ม. ๑๖๕.๔	คำอ่าน
๑.	
๒. สามีเป	 สามีเป ^๖
๓. ววสิน	 ววสิน
๔. นาทระ	 นาทระ
๕. สรทท	 สรทท ^๗ ช
๖. เสงคิน	 เสงคิน ^๘
๗. วกาฟูง	 วกาฟูง ^๙
๘. นิงมิป	 นิงมิป ^{๑๐}
๙. เอา .	 เอา .
๑๐. มิ	 มิ
๑๑. เอาชฺนฺรตเจาโตโง . .	 เอาชฺนฺรตเจา ^{๑๑} โตโง ^{๑๒} . . .

^๑ ญฺญฺอ น่าจะตรงกับ ชอน = เต็ม, ใกล้เคียง^๒ สรทท (สรททา) = ความเสีย^๓ เนอไป น่าจะตรงกับ เนอไป = เหนือไป, เสียไป^๔ แปงกู คำนี้ยังไม่พบเห็น ไม่พบ (กู) = สร้างกู^๕ ชาววา = ๒๐ วา^๖ สามีเป น่าจะเขียน สามีป็นเจ้า^๗ สรทท (สรททา) = ความเสีย^๘ คิน น่าจะเขียน คินท^๙ ฟูง = พวง, พู่^{๑๐} นิงป น่าจะเขียน นิงปณน^{๑๑} เอาชฺนฺรตเจา น่าจะเขียน เอาชฺนฺรตเจา^{๑๒} โตโง น่าจะเขียน โตโง

จารึก ชม. ๑๖๕.๕

คำจารึก ชม. ๑๖๕.๕	คำอ่าน
๑. อยาศิ	อยาศิ ^๑
๒. ศอนิ	ศอนิ
๓. งกโ	งกโ
๔. เคา	เคา ^๒
๕. ยาน	ยาน

จารึก ชม. ๑๖๕.๖

คำจารึก ชม. ๑๖๕.๖	คำอ่าน
๑. น้า	 น้า
๒. านก	 านก
๓. แหงท	 แหงท
๔. อยาศิน้ำแล	 อยาศิน้ำ ^๑ แล

จารึก ชม. ๑๖๕.๗

คำจารึก ชม. ๑๖๕.๗	คำอ่าน
๑. . . พระญาให้โคสนา	. . พระญาให้โคสนา
๒. . . นนากอนทอนญอมสว (ท) . .	. . (น้นากอน) เทียนญอม ^๑ สวทา ^๒
๓. . . ทนมา (น้ำ) เรือมหาสามิ	. . ทนมา น้ำเรือมหาสามิ
๔. . . ยพระญาธรรมิกลย	. . ยพระญาธรรมิกลย
๕. . . เจามาปรีตติสตาโ	. . เจามาปรีตติสตา ^๑ โ ^๓
๖. . . ายมิให้มียอกงานก	. . ายมิให้มีย็อกงาน ^๑ ก
๗. . . ลารแหลนแปน	. . (ท) ลารแหลนแปน
๘. . . เมิงโหวาดจัน	. . เมิง ^๑ โหวาดจัน
๙. . . ซือทีดินสางวดี	. . ซือทีดินสางวดี
๑๐. . . ออกสิบเอ	. . ออกสิบเอ ^{๑๐}
๑๑.	

^๑ อยาศิ (พยางค์) คำต่อท้ายน่าจะเขียน น้ำ ไว้เพราะประโยคว่า อยาศิน้ำ

^๒ เคา อ้ายเอน เคา ออกเสียง เคา = ตัน, ปะฮาน, พังผืด

^๓ อยาศิน้ำ = การหลั่งน้ำหรืออุทิศบุญ หรือคือการปราณนาเอาใจอย่างหนึ่ง

^๔ เทียนญอม (เทียนจ้อม) = ปะคัน, สิ้นลงไปด้วย

^๕ สวทา (ศัทธิธา) = ความเชื่อ

^๖ ปรีตติสตา (ปรีตติฐาน) = การแต่งตั้ง, การตั้งไว้

^๗ โค คำนี้น่าจะเขียน โคม

^๘ เรือสาม = ลำยาน

^๙ เมิง = เมือง

^{๑๐} ออกสิบเอ คำนี้จากน่าจะตรงกับ

ออกสิบเอ็ดคำ = ซิ้นสิบเอ็ดคำ

จารึก ร.ม. ๑๖๕.๘

คำจารึก ร.ม. ๑๖๕.๘	คำอ่าน
๑. เท	 เท
๒. .. (เอ)ป่นประท.	.. เป็นประท ^๑
๓. .. (ปคำป่าเรือ)ทุกวน(นล) ..	.. ปคำ ปาเรือ ^๒ ทุกวันนล.
๔. .. คฝงโตหากลิกถอนกลนา .. ม	.. ค ฝงโต ^๓ หากลิกถอน ^๔ กลนา ^๕ .. ม
๕. .. ญาณนเภาปนแจปนขุน .	.. ญาณัน ^๖ เภา เป็นเจ้าเป็นขุน ^๗ ...
๖. .. เอาคนไปสูจักตุระวาย ..	.. เอาคนไปสูจักตุระวาย ^๘ ..
๗. นบน์ ..	 นบน์ ..

กลุ่มที่ ๔ เลขทะเบียน ร.ม. ๑๖๖.๑ - ๑๖๖.๘

จารึก ร.ม. ๑๖๖.๑

คำจารึก ร.ม. ๑๖๖.๑	คำอ่าน
๑.	
๒. พระ	 พระ
๓. พาไท ..	 พาไท ..
๔. นเปนลืบ ..	 นเปนลืบ ..
๕. ไรโทธื้อ ..	 ไรไทเอื้อ ^๑ ..
๖. โนระกัท่า ..	 ไทเภากระทำ ..
๗. วาพระเป ..	 วาพระเป ^๒ ..
๘. ยี	 ยี

^๑ เป็นประท ป่าเรือคี่น่าจะเป็น เป็นประทวน^๒ ปคำ ปาเรือ พิจารณาตามรูปอักษรจารึกอ่านง่ายพอจะได้ความเช่นนี้^๓ ฝงโต = พวงโต, พวงโต^๔ หากลิกถอน ไนคี่มีขึ้นความว่า หากลิกถอน หรือ หากลือถอน^๕ กลนา เข้าใจว่าควรอ่านว่า ก่อปลา = เพราะงัดได้ ดูคี่ส่วนบุญให้มีผู้ตาย, ดูคี่คี่สิบหรือคี่สิบหนึ่งเพื่อผลประโยชน์คี่คี่^๖ ญาณัน น่าจะหมายถึง ผู้รู้หรือผู้ป็น^๗ เป็นเจ้าเป็นขุน = เป็นผู้มีอำนาจบ้านเมือง^๘ ใสตุระวาย (จิตุระวาย) = ศัพท์จากคัมภีร์ มี ๔ คือ นก, นก, นก, นก^๙ เอื้อ (เอื้อ, เอื้อ) = คำ, กระทำ^{๑๐} พระเป คือพระไทหรือพระไทว่า พระเป็นเจ้า

จาร์ริก ซม. ๑๖๖.๒

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๒	คำอ่าน
๑. จม	 จม
๒. ปฏก	 ปฏก
๓. วโน	 วโน
๔. เจ้าฐ	 เจ้า ฐ ^๑
๕. ปณเจ	 ปณเจ ^๒

จาร์ริก ซม. ๑๖๖.๓

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๓	คำอ่าน
๑. ฎบ	 ฎบ
๒. ศวา, นค	 ศวา-นค
๓.	 ^๓

จาร์ริก ซม. ๑๖๖.๔

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๔	คำอ่าน
๑. นนท	 นนท ^๔
๒. จังไซ	 จังไซ ^๕

จาร์ริก ซม. ๑๖๖.๕

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๕	คำอ่าน
๑. รณ	 รณ ^๖
๒. กษ	 กษ ^๗
๓. ฐ	 ฐ

^๑ จม นำหน้าเป็นคำว่า จม
^๒ ปณเจ คำนี้ใช้ว่าพจนานุกรม เป็นคำ
^๓ รูปอักษรเขียนตามแบบฉบับความไม่ชัด
^๔ รูปอักษรเขียนตามแบบฉบับความไม่ชัด
^๕ นนท ความตอนนี้นำหน้าเป็น นนท
^๖ จังไซ ความตอนนี้นำหน้าเป็น จังไซ
^๗ รณ คำปะระโยคนี้อาจเป็น ศิหารณ
^๘ กษ คำปะระโยคนี้อาจเป็น กษ

จาร์ริก ซม. ๑๖๖. ๖

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๖	คำอ่าน
๑. ทน	 ทน
๒. นเงินคั	 นเงิน" คั

จาร์ริก ซม. ๑๖๖. ๗

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๗	คำอ่าน
๑. ท	 ท
๒. นคั (ข) ...	 นคั" ข. ...
๓. สั (ส) ...	 สั" ...

จาร์ริก ซม. ๑๖๖. ๘

คำจารึก ซม. ๑๖๖.๘	คำอ่าน
๑. ทอริณ	 ทอริณ" ...

๓. จาร์ริกวัดเจดีย์เหลี่ยมบริเวณกุฎกาม

จาร์ริกวัดเจดีย์เหลี่ยมบริเวณกุฎกามที่ได้กล่าวถึงต่อไปนี้ เจ้าหน่อกษัตริย์ประเทศโลก จำกัด พบในบริเวณนอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกของเจดีย์เหลี่ยม (หรือกำแพง) วัดเจดีย์เหลี่ยม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔ นายสาธิต ไพรชาญจิตรี นักโบราณคดี ๗. สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ผู้ควบคุมงานการบูรณะเจดีย์เหลี่ยม นำส่งให้ผู้เรียบเรียงศึกษาวิเคราะห์

พิจารณาจากรูปลักษณะทั่วไปของศิลาจารึกที่พบใหม่นี้เชื่อว่า ศิลาจารึกของเดิมเมื่อแรกสร้างนั้น น่าจะเป็นแผ่นศิลา มี ๔ ด้าน ขนาดใหญ่ หรือค่อนข้างใหญ่ แต่ส่วนที่พบเป็นเพียงเศษศิลาชิ้นเล็กๆ ที่แตกออกมาจากแผ่นเดิมตรงส่วนที่เป็นมุมติดต่อกันระหว่างด้านของแผ่นศิลาจารึก ขนาดโดยรวมของเศษศิลาจารึกที่พบด้านหนึ่งกว้าง ๗ ซม. ยาว ๕.๕ ซม. อีกด้านหนึ่งกว้าง ๑ ซม. ยาว ๘ ซม. เห็นอีกหัวด้านหนึ่ง ๒ บรรทัด อีกด้านหนึ่ง ๓ บรรทัด ขึ้นศิลายาว ๑๒ ซม. ข้อความในจารึกอ่านได้ดังนี้

¹ อันเงิน น่าจะเป็น อันเงิน - คำแปลขุนนางสมัยโบราณ

² อันคั คำนี้จะอ่านเป็น "อันคั"

³ สคั คำนี้จะอ่านเป็น สคั (สคั)

⁴ ทอริณ อาจเป็น ทอริณ หรือ ทอริณ

จารึก ด้านที่ ๑

คำจารึก	คำอ่าน
๑. น.	 น.
๒. ... (บพช) ปี.	... (บพช) ปี.

จารึก ด้านที่ ๒

คำจารึก	คำอ่าน
๑. ว.	 ว.
๒. ปี.	 ปี.
๓. ว.	 ว.

การพบจารึกวัดเจดีย์เหลี่ยมเรียงกันเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นสิ่งอันทรงคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับวงการด้านจารึกศึกษา ถึงแม้จะเป็นเพียงเศษเสี้ยวจารึกที่มีอักษรเหลือให้เห็นเพียง ๒ - ๓ ตัวเท่านั้น แต่ก็ป็นรูปอักษรที่ปรากฏชัดเจนมาก อีกทั้งรูปลักษณะของเส้นอักษรยังเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกถึงอารยธรรมการใช้รูปอักษร และภาษาไทยของคนไทยในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ อันจะเป็นส่วนสนับสนุนเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนาในช่วงสมัยดังกล่าวด้วย

จะเห็นได้ว่าในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ พบจารึกอักษรไทย ภาษาไทยในบริเวณซึ่งเคยเป็นที่ตั้งอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนาจำนวนไม่น้อย รูปอักษรและภาษาที่ปรากฏในจารึกเหล่านี้มีส่วนสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันแสดงถึงกระแสอิทธิพลของอารยธรรมทางด้านรูปอักษรและภาษาที่มีไปมาระหว่างอาณาจักรทั้งสองค่อนข้างชัดเจน

นับตั้งแต่พูนรวมคำแห่งมหาวราชประดิษฐ์ลายสือไทยขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๘๖๒ และได้บันทึกจารึกไว้เป็นหลักฐานบนแผ่นศิลาเมื่อพุทธศักราช ๑๘๙๙^๑ แล้วนั้น แม้จนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีพบจารึกที่ใช้รูปอักษรไทยร่วมสมัยลายสือไทยที่พูนรวมคำแห่งมหาวราชประดิษฐ์ขึ้นอีกเลย แต่ก็มีตีความหมายว่าอักษรไทยแบบเดียวกับที่พูนรวมคำแห่งมหาวราชประดิษฐ์ขึ้นนั้นสูญหายไปโดยๆ หรือจบสิ้นไปเพียงนั้นที่กล่าวเช่นนี้ เพราะต่อมาอีก ๔๗ ปี ปรากฏรูปอักษรไทยสุโขทัยที่มีลักษณะเหมือนกับรูปอักษรในจารึกพูนรวมคำแห่ง แต่รูปสระบางตัวได้ย้ายจากที่เคยอยู่ในแนวรัศมีเดียวกับพยัญชนะไปอยู่คู่พยัญชนะบ้าง ได้ตัวพยัญชนะบ้าง ได้แก่จารึกวัดบางสนุก^๒ สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช ๑๘๙๒ ความในจารึก

^๑ ศิลปจารึก, จารึกสมัยสุโขทัย, กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๙, หน้า ๙ - ๒๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

กล่าวถึงเจ้าเมืองนครอศุโขย ได้ชี้กรวณบรรดาอุกเจ้า อุกขุน มูลนาย ไพรไทย ตลอดจนข้าราชการเจ้าทั้งหลาย สร้างพระพุทธรูป และการนำเพ็ญกุศลอื่นๆ

ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานว่าพบจารึกวัดบางสนุก ณ ที่ใด แต่ผู้มอบให้กรมศิลปากร คือ พระครูอตุลวิเทศญาณ เจ้าอาวาสวัดบางสนุก อำเภอยะหริ่ง จังหวัดแพร่ นำมามอบให้นือพุทธศักราช ๒๔๘๔ เป็นจารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย มีอายุห่างจากปีที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชบันทึกลายสือไทย (อักษรไทย) ใช้นานถึงครึ่งศตวรรษ ระยะเวลาที่ผ่านมาได้ผ่านไปด้วยลักษณะรูปอักษรย่อมมีการเปลี่ยนแปลงด้วยเหตุผลที่ว่า อักษรแต่ละตัวประกอบด้วยเส้นอักษรที่ลากไปตามรูปลักษณะ มีเส้นโค้งบ้าง เส้นตรงบ้าง กลมบ้าง เส้นต่างๆ เหล่านี้ไม่เปลี่ยนลักษณะหนึ่งของศิลปะการเขียน ซึ่งย่อมจะมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้อยู่แล้ว ไม่ใช่มีเฉพาะแต่ที่กล่าวมาเท่านั้น ความสำคัญในการเขียนรูปอักษร ยังมีส่วนประกอบอื่นๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรูปลักษณะแห่งลายเส้นอักษร ได้แก่ อุปกรณ์ที่ใช้เพื่อการเขียน และวัสดุรองรับการเขียน ประกอบกับความรู้ความสามารถ สายมือ และอารมณ์อันเป็นสื่อเฉพาะตัวของผู้เขียน หรือบันทึกจารึกอักษรเหล่านั้น

ในภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะแห่งลายเส้นอักษรมีทางเป็นไปได้ ๒ วิธี คือ เปลี่ยนแปลงไปอย่างกระทันหันในทันทีทันใด หรือเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ค่อยเป็นค่อยไป ตามหลักวิวัฒนาการ ลักษณะเฉพาะของรูปอักษรมิได้เปลี่ยนไปพร้อมๆ กันทุกตัวในช่วงเวลาเดียวกัน มีบางตัวอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว ขณะเดียวกันก็ยังคงมีอักษรอีกบางตัวที่รักษารูปแบบดั้งเดิมแห่งเส้นพื้นฐานของรูปอักษรไว้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนไปเพียงเล็กน้อย บางครั้งจะเห็นว่าลักษณะปะปนกันไปทั้งแบบเดิม และแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะดำรงอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ต่อจากนั้นจึงจะปรากฏลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ที่เห็นเด่นชัด และได้รับความนิยมเป็นรูปอักษรแบบใหม่สืบต่อไป¹

นอกจากจารึกวัดบางสนุกแล้ว ยังพบว่ามีจารึกที่สร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ทั้งในพื้นที่อันเคยเป็นที่ตั้งอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา ซึ่งในที่นี่จะยกตัวอย่างจารึกบางหลักที่สร้างขึ้นระหว่างพุทธศักราช ๑๘๙๕ - ๑๙๒๐ เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาเปรียบเทียบรูปอักษรที่ปรากฏในอุณาจารึกซึ่งจะได้อีกด้วยอย่างมาขึ้น กับรูปอักษรในจารึกวัดเจดีย์เหลี่ยมเรื่องกฎหมายที่พบใหม่ เพื่อกำหนดอายุสมัยของจารึก และแสดงให้เห็นแนวทางการวิวัฒนาการของรูปอักษรยุคเจนชั้น ได้แก่ จารึกต่อไปนี้

จารึกนครชุม พบที่วัดพระบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๑๙๐๐ ความในจารึกกล่าวสรรเสริญพระยาสุโขทัย คือ พระเจ้าอรรคมหาราชที่ ๑ ว่าเป็น

¹ กรมศิลปากร, ๒๕๐๒ **ปาลายสือไทย (อักษรวิเศษไทย ฉบับย่อ)**, กรุงเทพฯ, ๒๕๐๒, หน้า ๙.

กษัตริย์ที่ตั้งอยู่ในเขตพิชิตราชวรม ทระเป็นเอรณิกราช ได้ประดิษฐานพระศรีวิวัฒนมหาธาตุ ปูลุกพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากลังกาหริป ทั้งยังได้สร้างรอยพระพุทธรูปและศิลาจารึกไว้ในเมืองต่างๆ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ นอกจากนี้ยังมีการตั้งเคียนให้ตั้งฐานเว่งทำบุญสร้างกุศลในขณะที่พระพุทธรูปศาสนาอยู่มีอยู่ในโลก'

จารึกวัดป่ามะม่วงมาไทย หลักที่ ๑ เป็นจารึกที่ถูกเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งเดิมซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะประดิษฐานอยู่ในป่ามะม่วงมาก่อน^๑ ข้อความในจารึกมีศักราชตรงกับพุทธศักราช ๑๔๐๔ เพื่อให้เป็นคำย่อพระเกียรติพระเจ้าลิไทย ซึ่งในจารึกออกพระนามว่าพระญาณไทย เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๒๒ ปี และในพุทธศักราช ๑๔๐๔ โปรดให้อาราธนาพระมหาสามีสั่งพรรษาจากลังกาหริปมาจำพรรษา ณ เมืองสุโขทัย และพระเจ้าลิไทยเสด็จออกผนวช

จารึกวัดศรีชุม ประมาณว่าสร้างขึ้นระหว่างพุทธศักราช ๑๔๘๔ - ๑๕๑๐ ความในจารึกกล่าวถึงประวัติที่พ่อขุนศรีนาวนำถอม ประดิษฐานศิวราชวงศ์สุโขทัย และประวัติพระมหาเถรศรีศริทราตั้งแต่ด้วยเจ้าเจมถึงออกผนวช ได้บำเพ็ญกุศลสร้างถาวรวัตถุไว้กับพระพุทธรูปศาสนา ณ สถานที่ต่างๆ ทั้งใน และนอกอาณาเขตอาณาจักรสุโขทัย^๒

จารึกวัดพระอิน สร้างขึ้นในพุทธศักราช ๑๕๑๓ ความในจารึกเริ่มต้นด้วยภาษาบาลี เป็นบทนอบน้อมพระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นเป็นจารึกภาษาไทยกล่าวถึงท้าวสองแสนนา กษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์พระเจ้ามังราย ได้อาราธนาพระสมณมหาเถรจากสุโขทัย กับได้สร้างเสนาสนะเกียรติคุณทางธรรมของพระมหาเถรองค์นั้น ในคราวสร้างวัดพระอิน^๓

ในจารึกวัดบางสนุก ลักษณะรูปอักษรที่ใช้ แม้ว่าจะได้วิวัฒนาการไปจากลายมือไทย (อักษรไทยสุโขทัยแบบที่ปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหง) บ้างแล้ว แต่ก็ยังมีรูปแบบที่จัดเป็นกลุ่มอักษรไทยสุโขทัย กล่าวคือ รูปอักษรบางตัวยังคงมีลักษณะใกล้เคียงกับลายมือไทย มีส่วนที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ ตัวแม่ในการวางรูปสระ ๔ ตัว ได้แก่ สระ อี, ยี, อุ, อู เนื่องจากในจารึกวัดบางสนุกย้อนกลับไปถึงวิธีวางรูปสระแบบอักษรขอม และอักษรมอญ อันเป็นรูปอักษรของอาณาจักรกัมพูชา และอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งเคยมีอิทธิพลอยู่เดิมในพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน และลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง ก่อนที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัยจะประดิษฐ์ลายมือไทยขึ้น โดยที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชวางสระ ๔ ตัวนี้ไว้ข้างหน้าพยัญชนะ รูปสระทุกตัวจึงเรียงอยู่ในบรรทัดเดียวกับพยัญชนะ แต่ใน

^๑ ศิวาจารึก, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๐ - ๒๔.

^๒ เมืองสุโขทัย, หน้า ๔๐ - ๔๓.

^๓ เมืองสุโขทัย, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^๔ เมืองสุโขทัย, หน้า ๔๖ - ๕๐.

จารึกวัดบางสนุกวาศตำแหน่งสระ อี, ฮี ไว้เหนือพยัญชนะ และสระ อุ, อู อยู่ใต้พยัญชนะ ส่วนการสะกดคำด้วยไม้หันอากาศ หรือไม้มีด ยังคงใช้พยัญชนะตัวสะกด ๒ ตัว เรียงต่อกันแทนการขึ้นพยัญชนะตัวเจียงอย่างรูปแบบอักษรธรรม และอักษรมอญ การใช้พยัญชนะ ๒ ตัว เรียงต่อกัน ก็คือวิธีสะกดคำในจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั่นเอง

กลุ่มจารึกที่ยกตัวอย่างมาเพื่อใช้ประกอบการพิจารณาเปรียบเทียบนั้น นับเป็นการบังเอิญที่จารึกเหล่านี้มีวัดอุปฐะคงคานิการสร้างเหมือนกัน คือ ล้วนแต่สร้างขึ้นในกิจกรรมของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น รวมทั้งจารึกวัดเจติยเหล็กมีเรื่องกุฎกามที่พบใหม่ได้ด้วย ซึ่งก็น่าจะอยู่ในทำนองเดียวกัน โดยเฉพาะรูปอักษรที่ปรากฏในจารึกวัดเจติยเหล็กมีเรื่องกุฎกามแม้ขึ้นใจความไม่ได้ว่ามีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องอะไรบ้าง แต่ก็น่าจะไม่แตกต่างไปจากข้อสันนิษฐานข้างต้น เพราะนอกจากจะพบในเขตพื้นที่อาวาสของพระพุทธศาสนาแล้ว ที่สำคัญหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังระบุชัดเจนว่า เรื่องกุฎกามเป็นเมืองในพระพุทธศาสนา รวมทั้งข้อความในจารึกบางหลัก เช่น จารึกวัดพระอิน กักล่าวถึงเรื่องกุฎกามด้วย^๑ จึงนับเป็นหลักฐานที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานได้เป็นอย่างดี

การพิจารณารูปอักษรในจารึกวัดเจติยเหล็กมีเรื่องกุฎกาม ถึงแม้มีน้อยตัวแต่ก็ทรงคุณค่าการนำการศึกษาอย่างละเอียดเฉพาะพยัญชนะและสระที่เห็นได้เต็มตัว และชัดเจนที่สุดเพียงอย่างเดียว ๑ ตัว คือ พยัญชนะ ป และสระ ฮี

อักษรจารึกเขียนอย่างนี้ ๑ ย่อว่า ฮี

หากนำพยัญชนะ ป และสระ ฮี ที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มจารึกที่กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นมาพิจารณาเปรียบเทียบจะพบว่ามีความเหมือนกัน และแตกต่างกัน ดังนี้

ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง มหาวชิราวุธ ๑๘๓๕ รูปพยัญชนะ ป มีใช้ปะปนกัน ๒ แบบ

แบบที่ ๑ กำหนดเรียกในที่นี้ว่า ป ทางเดียว มีรูปอย่างนี้ ๑

แบบที่ ๒ กำหนดเรียกในที่นี้ว่า ป สองทาง มีรูปอย่างนี้ ๒

เฉพาะพยัญชนะรูป ป สองทาง มีอยู่ในด้านที่ ๓ เพียงด้านเดียว

ต่อมาอีก ๔๗ ปี พยัญชนะ ป ในจารึกวัดบางสนุก อยู่ในพุทธศักราช ๑๘๘๗ เปลี่ยนรูปลักษณะไปบ้างแล้ว โดยใช้รูปพยัญชนะ ป ทางเดียว แต่การวางเส้นหางพยัญชนะกลับไม่วัดวัดปลายเส้นให้โค้งกลมแต่ลากขึ้นไปตรงๆ โดยวางเส้นเป็นแนวไว้

^๑ ศิวาจารึก, จารึกสมณัฐจารึก, หน้า ๔๗.

มีรูปร่างนี้

ส่วนในจารึกนครชุม พุทธศักราช ๑๔๐๐ ใช้พยัญชนะ ป ทางเดียวเหมือนกัน แต่ลักษณะของเส้นอักษรเปลี่ยนแปลงไปแล้ว โดยเฉพาะเส้นที่วนโค้งขึ้นไปเป็นทางอักษรใน ขมวดวนเป็นวงกว้างมากขึ้นจนทำให้รูปอักษรดูแปลกไปจากลักษณะเดิมที่เคยปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหง

มีรูปร่างนี้

พยัญชนะ ป ในจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ ๑ พุทธศักราช ๑๔๐๔ แม้จะนิยมใช้ ป สองหาง แต่วิธีการเขียนทางอักษรได้เปลี่ยนแปลงไปโดยแยกเส้นตัวพยัญชนะกับหางพยัญชนะไม่ค่อยต่อเนื่องเป็นเส้นเดียวกัน วิธีการเขียนอย่างนี้น่าจะเริ่มต้นตัวพยัญชนะทางสั้นก่อนซึ่งน่าจะได้แก่พยัญชนะตัว บ แล้วต่อเนื่องขึ้นไปอีก ๒ เส้น แทนการขมวดวนเส้นแบบเดิมทำให้

มีรูปร่างนี้

วิธีการเขียนพยัญชนะต่อเส้นแบบนี้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามีการปรับเปลี่ยนวิธีเขียนอักษรไปจากลักษณะเดิมที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เคยกำหนดไว้ในเบื้องต้น ซึ่งกำหนดให้เขียนอักษรไทยแต่ละตัวเป็นเส้นเดียวต่อเนื่องกันตั้งแต่เริ่มต้นหัวอักษรไปจนถึงปลายเส้นอักษรโดยไม่ยกเครื่องมือเขียนขึ้น ส่วนวิธีการเขียนอักษรที่ต้องยกเครื่องมือเขียนขึ้นเพื่อต่อเส้นให้ได้รูปอักษรครบจบแต่ละตัวนั้นเป็นวิธีเขียนอักษรขอมและอักษรมอญ ดังนั้นจึงน่าจะพิจารณาได้ว่า รูปอักษร ป ในจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ ๑ ได้หันไปนิยมใช้วิธีการเขียนตามอย่างอักษรขอมหรืออักษรมอญนั่นเอง

ในจารึกวัดศรีชุม พุทธศักราช ๑๘๘๔ - ๑๙๑๐ ใช้พยัญชนะ ป ๒ แบบ คือ แบบ ป ทางเดียวเหมือนกับใช้ในจารึกนครชุม

มีรูปร่างนี้

และแบบ ป สองหาง มีรูปร่างเหมือนกับพยัญชนะ ป ในจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ ๑

มีรูปร่างนี้

ส่วนรูปพยัญชนะ ป ในจารึกวัดพระยืนเปลี่ยนแปลงไปเฉพาะวิธีการวนเส้นหางพยัญชนะ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะได้พัฒนาการไปตามความนิยมของคนในท้องถิ่นทั้ง ๆ ที่ยังคงรักษารูปแบบวิธีการวนปลายเส้นหางพยัญชนะให้มีความเป็นปมไว้ แต่กลับวนต่างทิศทางจากเดิมที่เคยวนออกไปทางขวา อย่างเช่น พยัญชนะ ป ในจารึก กลับเปลี่ยนเป็นวนเข้าทางหัวพยัญชนะก่อนที่จะวกลงแล้วบิดปลายเส้นออกไปทางขวาทำให้

มีรูปอย่างนี้ บ

ในเบื้องต้นได้เปรียบเทียบเชิงวิเคราะห์เฉพาะรูปพยัญชนะ บ เท่านั้น แม้จะเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า มีขั้นตอนการเคลื่อนย้ายไปตามหลักวิวัฒนาการแล้วก็ตาม แต่เพื่อให้มีความสมบูรณ์พร้อม ทั้งพยัญชนะ และสระซึ่งพบเพียง ๑ ตัว ก็สมควรจะได้กล่าวถึงไว้ด้วย คือรูป สระ ยี จะเห็นได้ว่าในจารึกวัดเจติย เหยื่อนเรียงกุ่มกาม รูปสระวางอยู่เหนือพยัญชนะเช่นเดียวกับจารึกอื่นๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธ ศตวรรษที่ ๑๔ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ดังกล่าวแล้ว แต่ลักษณะของรูปสระยังคงเหมือนกับที่ใช้อยู่ใน จารึกพ่อขุนรามคำแหง ที่กล่าวเช่นนี้เพราะ สระ ยี ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงมีที่ใช้ทั้งที่เป็นสระลอย และสระจม หรือสระที่ผสมกับพยัญชนะซึ่งใช้รูปเดียวกัน

มีรูปอย่างนี้ ๐

ส่วนในจารึกวัดศรีชุม และจารึกวัดพระอิน สระ ยี ที่ใช้เป็นสระลอยเปลี่ยนรูปไปแล้ว โดยเฉพาะ เห็นที่ลากผ่านกลางตัวสระกลับวิ่งขึ้นจากจุดกึ่งกลางภายในวงเส้นรูปสระและลากสูงขึ้นไปเลยเส้นขอบสระ ตอนบนตรงขึ้นไป

มีรูปอย่างนี้ ๐, ๐

ในจารึกนครชุม มีสระ ยี ที่ใช้เป็นสระลอย ๒ แบบ ปรากฏในด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๔ ลักษณะเป็นวงรีซ้อนกันเหมือนสระ ยี ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง

มีรูปอย่างนี้ ๐

อีกแบบหนึ่งปรากฏในด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๕ รูปสระเป็นเส้นวงกลม

มีรูปอย่างนี้ ๐

รูปสระ ยี ที่ใช้เป็นสระจม หรือรูปสระที่ผสมกับพยัญชนะ ในจารึกวัดบางสนุก และจารึกหลักอื่นๆ ส่วนเปลี่ยนรูปลักษณะเป็นเส้นวงโค้งเกือบกลม ตรงกลางมีเส้นตรงสั้น ๆ ลักษณะเหมือนไม้กลางยาว เกือบจรดเส้นโค้งตอนบน เมื่อเขียนประสมกับพยัญชนะแล้ววางรูปสระไว้ลอยตัวเหนือพยัญชนะ

มีรูปอย่างนี้ ๐ +

จารึกวัดเจติยเหยื่อนเรียงกุ่มกาม สระ ยี มีรูปลักษณะเหมือน สระ ยี ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง เพียง

แต่ย้ายตำแหน่งที่ค้อยู่หน้าพยัญชนะไปอยู่หน้าพยัญชนะ

มีรูปอย่างนี้ ①
+

และเพื่อให้เห็นความแตกต่างกันชัดเจนขึ้นโปรดดูตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ชื่อจารึก	คำจารึก	
	ป	บ
จารึกพ่อขุนรามคำแหง	ป, ๒	๓, ๔
จารึกวัดบางเสาธง	ป	๒
จารึกนาคพูน	ป	๒
จารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทยลัทธิ ๑	ป	๒
จารึกวัดศรีชุม	๒, ๒	๒, ๒
จารึกวัดพระยืน	๒	๒
จารึกวัดเจติยทัตถ์ของกรมการ	๒	๒ ①

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบรูปอักษรในตารางข้างต้นโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่ารูปอักษรและรูปสระในจารึกวัดเจติยเหล็กมีเสียงกัมกาม มีลักษณะใกล้เคียงกับจารึกพ่อขุนรามคำแหงมากกว่าจารึกหลักอื่นๆ อันน่าจะรวมถึงช่วงเวลาการสร้างจารึกซึ่งน่าจะยังไม่ห่างไกลจากต้นแบบมากนักจึงปรากฏกระแสนิพพดลแห่งรูปอักษรหลายสื่อไทยของพ่อขุนรามคำแหงให้เห็นได้ชัดเจนมากสรุปได้ว่า จารึกวัดเจติยเหล็กมีเสียงกัมกาม เป็นจารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศักราช ๑๘๑๕ - ๑๙๐๐ และหากพิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประกอบด้วยกันก็อาจมีความสอดคล้องกันยิ่งขึ้น เพราะหลังจากที่พระเจ้ามังราย กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนาทรงกรีธาทัพเข้ายึดครองอาณาจักรสุโขทัยไว้ได้แล้ว จึงสร้างเวียงกัมกามขึ้น^๑ ถึงแม้ว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะระบุศักราชไว้ไม่ชัดเจนนักแต่ก็อยู่ในช่วงเวลาระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั่นเอง อีกทั้งวัดเจติยเหล็กมีเสียงกัมกามก็สร้างขึ้นในคราวเดียวกับสร้างเวียงกัมกามนั่นเอง

รูปอักษรที่ปรากฏในจารึกวัดเจติยเหล็กมีเสียงกัมกามย่อมเป็นหลักฐานเอกสารโบราณที่นับจนถึงอารยธรรมการใช้อักษรภาษาของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำปิงในช่วงสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งน่าจะเป็นจารึกที่มีอายุเก่ากว่าจารึกวัดพระยืน ซึ่งพระสุเมณเดร ชาวสุโขทัยขึ้นไปเผยแพร่พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๑๙๑๓ ด้วยเหตุนี้อักษรไทยในจารึกวัดเจติยเหล็กมีเสียงกัมกามก็น่าจะเป็นรูปอักษรไทยแบบแรกที่พบในอาณาจักรล้านนา.

^๑ กรมศิลปากร, เวียงกัมกามรายงานการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๙, หน้า ๑๘ - ๒๕, (เอกสารฉบับโบราณคดีหมายเลข ๑๙/๒๕๒๙).

บรรณานุกรม

- คงเดช ประพัฒน์ทอง. การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น. กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. โบราณคดีประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๔.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๐. กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.
- พงศาวดารโยนก โดย พระยาประจักษ์การจักร (แช่ม บุนนาค). กรุงเทพฯ, ๒๕๑๕.
- พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ค.ท.แสง มนวิบูล. กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.
- วิชัย ตันกิตติกร. เวียงกุมกาม : รอยต่อระหว่างหิญาไชยกับล้านนา. (ศิลปากร ปีที่ ๓๑ เล่ม ๕) ๒๕๓๐.
- ศิลปากร, กรม. ๗๐๐ ปี ลายสีทอง (อักษรวิทย์ไทย ฉบับย่อ). กรุงเทพฯ, ๒๕๒๖.
- ศิลปากร, กรม. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ, ๒๕๑๔.
- ศิลปากร, กรม. เวียงกุมกาม รายงานการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน. กรุงเทพฯ, ๒๕๓๔.
- ศิลาจารึก. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.
- ศิลาจารึก. จารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง. กรุงเทพฯ, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.
- ศิลาจารึก. จารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม)ฉบับผลการสัมมนา พ.ศ. ๒๕๒๓. กรุงเทพฯ, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.
- สงวน ไชยสุวรรณ์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ, ๒๕๑๔.
- สวัสดิ์ ย่องสกุล. เวียงกุมกาม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. เชียงใหม่, โรงพิมพ์มีนเมือง, ๒๕๓๗. (เอกสารวิชาการพิมพ์ฉลอง ๗๐๐ ปี เวียงกุมกาม)

เรื่องโบราณคดีของพระเจดีย์วัดศรีชุม ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

สาธิต โพรชาญจิตร์

๑ ข้อมูลทั่วไปจังหวัดแพร่

จังหวัดแพร่ ตั้งอยู่ระหว่างละติจูด (經 : Latitude) ๑๗ องศา ๕๐ ลิปดา ถึง ๑๘ องศา ๕๔ องศาเหนือ กับ ลองจิจูด (緯 : Longitude) ๙๘ องศา ๒๐ ลิปดา ถึง ๑๐๐ องศา ๓๕ ลิปดา ตะวันออก ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ ๕๕๕ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด ๖๕,๓๘๖.๖๐ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๔,๐๘๖,๖๒๕ ไร่^๑ (แผนที่ ๑)

อาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดลำปาง น่าน และพะเยา
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดอุตรดิตถ์ และจังหวัดสุโขทัย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดน่านและอุตรดิตถ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดลำปาง

การปกครอง

จังหวัดแพร่ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๘ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองแพร่ อำเภอลอง อำเภอสูงเม่น อำเภอสอง อำเภอร้องกวาง อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย และอำเภอหนองม่วงไข่

^๑ พจนี ชินหาญ, พ.อ., *สภาพทางภูมิศาสตร์ของน่าน แพร่ และอุตรดิตถ์ในสามนคร : น่าน แพร่ อุตรดิตถ์* (กองวิชาประวัติศาสตร์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ไว้โอกาส พอสหิไถยเฮนเจพระภคินวราชสุตถา สยามภณราชบุณยิ เสด็จฯ ทรงบำเหน็จรางวัลเป็นนายร้อยพระจุลจอมเกล้าที่เกษียณที่ภาคเหนือ, วันที่ ๑-๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓, พิมพ์ไว้รวม ๒๕๑๓)

ประชากร

ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยล้านนา และมีชาวไทยภูเขาอีก ๓ เผ่า คือ กะเหรี่ยง ม้ง และ อาข่า (อีเกอ) จำนวนประชากรทั้งหมดมีประมาณ ๙๙๙,๐๘๘ คน เป็นชาย ๒๙๖,๘๓๙ คน หญิง ๒๙๙,๒๔๙ คน รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีเป็นเงิน ๑๖,๖๐๘ บาท (ข้อมูลจังหวัดแพร่ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕)

ภูมิประเทศ

● พื้นที่จังหวัดแพร่มีทั้งที่ราบและภูเขา พื้นที่สูงที่สุดคือที่ระดับ ๑,๖๕๐ เมตร เหนือระดับทะเลปานกลาง พื้นที่ต่ำที่สุดคืออยู่ที่ระดับ ๑๒๐ เมตร เหนือระดับทะเลปานกลาง อำเภอเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองแพร่มาตั้งแต่สมัยโบราณตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มตอนกลางของจังหวัด ที่ระดับความสูงประมาณ ๑๕๐ เมตร เหนือระดับทะเลปานกลาง

● พื้นที่ราบสำคัญมีอยู่ ๒ บริเวณ ได้แก่ แอ่งที่ราบทางตอนเหนือ มีแม่น้ำยมเป็นแหล่งน้ำสำคัญ วางตัวตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอวังเวียง อำเภอเมือง อำเภอสองแคว และอำเภอเด่นชัย และอีกบริเวณหนึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัด ครอบคลุมพื้นที่อำเภอจระเข้มองกับอำเภอวังชิ้นตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้

● เทือกเขาที่สำคัญได้แก่ เทือกเขาพญาฝอ อยู่ทางตอนใต้ แบ่งเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ กับอำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เทือกเขาแม่จันทะกิง ตอนหน้ามาก อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอสองแควกับเขตอำเภอสองแควกับอำเภอจระเข้มอง เทือกเขากิ่งคองเมือง ตอนล่างและตอนอุ้งเขียด กั้นเขตระหว่างอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ กับอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เทือกเขาหลวง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ กั้นเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่กับอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา เทือกเขาแป่เมือง กั้นเขตอำเภอเมืองแพร่กับอำเภอจระเข้มอง และเทือกเขาเกือ กั้นเขตอำเภอเด่นชัยกับอำเภอศรีสันถวคี จังหวัดสุโขทัย

ภูมิอากาศ

เป็นแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู หรือแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน พื้นที่อยู่ภายใต้อิทธิพลลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้มีฝนตกชุกระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม และลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือพัดพาเอาอากาศหนาวและความแห้งแล้งมากระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ช่วงฤดูร้อนและแห้งอยู่ระหว่างกลางเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกลางเดือนพฤษภาคม พื้นที่จังหวัดแพร่มีปริมาณฝนตกเฉลี่ย ๑,๐๖๒.๒๐ มิลลิเมตรต่อปี พื้นที่อำเภอเมือง อำเภอเด่นชัย อำเภอสองแคว อำเภอวังเวียงและบางส่วนของอำเภอจระเข้มองมีปริมาณฝนค่อนข้างมาก ส่วนพื้นที่บางส่วนของอำเภอวังเวียงและอำเภอสองมีปริมาณ

ผ่านน้อย อุณหภูมิต่ำสุดในฤดูหนาวที่เคอร์วิตได้ ๘.๑ องศาเซลเซียส และอุณหภูมิสูงสุดในฤดูร้อนที่เคอร์วิตได้ ๔๐ องศาเซลเซียส

ทรัพยากรน้ำและแหล่งน้ำ

นอกจากน้ำฝนแล้ว จังหวัดแพร่มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำยม เป็นแม่น้ำสายใหญ่และสายสำคัญที่สุด มีต้นกำเนิดอยู่ในเทือกเขาผีปันน้ำ อำเภอปอง จังหวัดพะเยา ไหลผ่านอำเภอสอง อำเภอหนองม่วงไข่ อำเภอเมืองแพร่ อำเภอสูงเม่น อำเภอเด่นชัย อำเภอลอง และอำเภอวังชิ้น เข้าไปยังพื้นที่จังหวัดสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีลำธารและลำห้วยสาขาใหญ่น้อย เช่น ห้วยแม่คำมี และลำห้วยอื่นๆ ที่เกิดจากภูเขาผาน้ำในเขตอำเภอเมืองแพร่ ไหลผ่านอำเภอเมืองแพร่ และอำเภอสูงเม่น

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุดของจังหวัดแพร่ในอดีต คือ ป่าไม้สัก ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ราวร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่จังหวัด ปัจจุบันป่าไม้สักถูกทำลายลงไปมากจนเหลือเพียงไม่ถึงร้อยละ ๒๐ นอกจากไม้สักแล้วเมืองแพร่ในอดีตยังมีไม้เนื้อแข็ง ตะกั่ว และของป่าจำนวนมาก

โบราณคดีและประวัติศาสตร์

● เมืองแพร่ ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ความสูงของพื้นที่ประมาณ ๑๕๐ เมตรเหนือระดับทะเลปานกลาง และลาดเอียงเล็กน้อยจากทางตะวันออกลงสู่ทางตะวันตก ผังเมืองแพร่เป็นรูปวงรีไม่สม่ำเสมอ สันฐานคล้ายหอยสังข์ หรือวอยเก้า (แผนที่ ๑-๒) โดยด้านปลายหอยสังข์หรือด้านสั้นทำอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และด้านกันหอยหรือปลายทำอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ความยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร ส่วนที่กว้างที่สุดทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๕๐๐ เมตร มีคูเมืองกำแพงเมืองล้อมรอบขึ้นเดี่ยว คูเมืองล้อมอยู่ด้านนอก กำแพงเมืองเป็นกำแพงดินถมสูง มีแนวก่ออิฐทับสันกำแพงหินในส่วนที่อยู่ตรงข้างเขืองประตูเมือง คูเมืองและกำแพงเมืองแพร่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพดี มีบางบริเวณที่ถูกประชาชนบุกรุกเข้าไปปลูกบ้านเรือนอยู่บ้าง บางส่วนของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือทางด้านข้างวัดศรีชุมถูกไถแปรพื้นที่และทำเป็นถนน แต่เดิมคูเมืองและกำแพงเมืองแพร่เป็นแนวป้องกันน้ำท่วมเมืองได้เป็นอย่างดี ต่อมาเมื่อมีการขุดทำลายกำแพงเมืองและถมคูเมืองทั้งทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้บางส่วน ทำให้มีน้ำป่าที่ไหลป่าจากแม่น้ำยมและจากที่สูงโดยรอบไหลเข้าท่วมตัวเมืองอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๘ น้ำป่าไหลเข้าท่วมตัวเมืองแพร่สูงถึง ๒.๕๐-๓.๐๐ เมตร ภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมง ก่อให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเรือน ทรัพย์สินและวัดวาอารามภายในเมืองจำนวนมาก

● เรื่องราวการตั้งเมืองและพัฒนาการของเมืองแพร่ปรากฏในตำนาน พงศาวดาร และจารึกหลายแห่งด้วยกัน ตำนานพระธาตุดอยฮอกกล่าวว่ามีเมืองแพร่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล บางคนบันทึกกล่าวว่าเมืองแพร่เริ่มเป็นที่ชุมชนเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เรียกกันว่า **โกตยานคร** ในระยะที่ชื่อ **“เมืองแพร่”** เริ่มปรากฏครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๒๖ - ๑๘๓๕) ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๒๔-๒๕ ว่า “เบื้องดินนอนรอก**เมืองมณฑล** เมืองม่าน เมืองน...เมืองพลัว หันฝั่งของเป็นที่แล้ว” บรรดาโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในเมืองแพร่ล้วนแต่มีอายุไม่เก่าไปกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙

● หลักฐานทางด้านโบราณคดี โบราณสถานและโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่พบในเมืองแพร่ชี้ให้เห็นว่าบริเวณที่ตั้งเมืองแพร่คงเป็นชุมชนขนาดใหญ่มาก่อน และสร้างเป็นเมืองขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ หลักฐานสำคัญที่เก่าที่สุดและระบุอายุสมัยชัดเจนได้แก่ ศิลาจารึกภาษาไทยหลักที่ **พร. ๕** อักษรไทยล้านนา (ฝักขาม) หรือเรียกกันว่า **จารึกพรหมจินดา** พบที่บริเวณโรงเรือนแพร่พิริยาลัย ในระยะแรกตั้งเมือง เมืองแพร่เป็นหัวเมืองเล็กๆ ในกลุ่มแม่น้ำยมตอนบน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองสุโขทัยศรีสัชนาลัย ทางตอนใต้ และเป็นเมืองในเส้นทางไปสู่เมืองน่านและหัวเมืองทางตอนเหนือของสุโขทัย

● ในห้วงเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ เมืองแพร่ได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจากสุโขทัยและในบางเวลาผู้ปกครองเมืองแพร่ก็ขึ้นตรงต่อเมืองสุโขทัยด้วย จนกระทั่งปี พ.ศ. ๑๙๘๖ พระเจ้าติโลกราชได้ผนวกเอาเมืองแพร่เข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

● ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เมืองแพร่อยู่ภายใต้การปกครองของล้านนา ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในเมืองแพร่เปลี่ยนแปลงไป คือปรากฏรูปแบบศิลปะล้านนาเข้ามาแทนที่รูปแบบศิลปะสุโขทัยที่มีอยู่เดิม

● เมื่อล้านนาตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๑ เมืองแพร่ก็ตกอยู่ใต้อำนาจพม่าด้วยเช่นกัน ระยะเวลาช่วงนี้พม่าส่งขุนนางมาปกครองเมืองแพร่เช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นในล้านนา

● รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมืองแพร่ถูกรวมเข้าอยู่ในมณฑลพิษณุโลก ในระยะแรกยังมีเจ้าผู้ครองนครเดิมปกครองอยู่ และต่อมาทางส่วนกลางได้ส่งกรมการเมืองไปปกครอง ด้วยเหตุที่พื้นที่เมืองแพร่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ ในระยะนี้มีฝรั่งชาวอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาทำไม้ลักส่งออกจำนวนมาก และมีการขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์จากการทำไม้ระหว่างผู้ครองนครซึ่งเป็นส่วนอำนาจเดิม

² โครงการวิจัยการสำรวจและขุดเจาะจากล้านนา, **จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑: จารึกวัดหิโณเมืองน่าน** น่าน พ.ศ. ๒๕๒๕ (บุญนิเวศน์ เสงี่ยมวงศ์, อดิศักดิ์) ในโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๖๐ ปี, กรุงเทพฯ, บริษัทธนบุรีพิมพ์ดีดกรุ๊ป จำกัด ๒๕๓๙ หน้า ๒๕๖.

กับการเมืองจากส่วนกลาง ความขัดแย้งไม่นำไปสู่เหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏเขียวเมืองแพร่” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ จนทำให้ต้องส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบปราม

● เมืองแพร่เป็นหัวเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของล้านนาและประเทศไทย มีบทบาทสูงในประวัติศาสตร์ทางการเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมของแคว้นสุโขทัยและล้านนา เป็นเมืองสำคัญที่มีทรัพยากรป่าไม้สัก สินแร่เหล็ก ตะกั่ว และเป็นแหล่งสินค้าจากป่าเป็นจำนวนมากในอดีต ในปัจจุบันเมืองแพร่เป็นเมืองเกษตรกรรมและมีชื่อเสียงทางด้านการผลิตผ้าผืนฮ่อม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์พื้นเมืองอย่างหนึ่งของล้านนา

โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญของเมืองแพร่ ประกอบด้วย

● **วัดหลวง** ตั้งอยู่ชิดกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ทางตะวันตกของวัดศรีชุม วัดนี้มีตำนานว่าสร้างมาพร้อมกันเรื่องโกศย่นคร เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ยังไม่มียหลักฐานทางโบราณคดีใดๆ ยืนยันได้ภายในวัดหลวงมีฐานโอบรอบฐานนา สันนิษฐานว่าสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นอกจากนี้ยังมีพระเจดีย์และวิหารหลวง ซึ่งคงมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แต่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ภายในวิหารหลวงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ศิลปะแบบสุโขทัยผสมล้านนา และมีพระพุทธรูปสำริด เรียกว่า “**พระเจ้าแสนทอง**” คือประติมากรรมสกุลช่างเมืองแพร่ มีจารึกที่ฐานว่าหล่อขึ้นเมื่อ จ.ศ. ๘๐๖ (พ.ศ. ๒๐๕๙)

● **วัดศรีชุม** ตั้งอยู่ชิดกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ใกล้กับวัดหลวง วัดศรีชุมเป็นวัดโบราณ ที่ตั้งวัดเดิมมีร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีการสร้างวัดโดยนำเจดีย์และวิหารหลวงแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมสุโขทัย โดยภายในวิหารหลวงยังมีพระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่ ศิลปะแบบสุโขทัยเป็นหลักฐานสำคัญ พระเจดีย์วัดศรีชุมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทบนฐานสูง เรือนธาตุสูง ฐานจะนำประติมากรรมพระพุทธรูปยืนทั้งสี่ด้าน ส่วนยอดเป็นมาลัยเถาแปดเหลี่ยม และองค์ระฆังขนาดเล็กลงแปดเหลี่ยมเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒

● **วัดพระนอน** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดหลวง ชิดกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ในวัดนี้บรรจุโบราณวัตถุ โบราณสถานที่เป็นของเก่าดั้งเดิมได้รับการปฏิสังขรณ์มาแล้ว แต่ที่วิหารพระนอนยังปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยและอยุธยาอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะผนังวิหารที่ไม่มีหน้าต่าง หากแต่เจาะเป็นช่องคล้ายลูกกระชังเดียวกับที่ปรากฏในวิหารวัดนางพญา เมืองศรีสะเกษอีก งานประติมากรรมในวัดพระนอนส่วนใหญ่เป็นส่วนที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

● **พระธาตุช่อแฮ** เป็นโบราณสถานและศาสนสถานที่สำคัญที่สุดของเมืองแพร่ ตั้งอยู่นอกเมือง

ทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และมีอิทธิพลศิลปกรรมแบบสุโขทัย แต่เนื่องจากเป็นพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองแพร่ จึงมีการบูรณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมา โดยเฉพาะเมื่อเมืองแพร่ถูกรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนาแล้ว คงจะมีการปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุช่อแฮ และมีการก่อสร้างพระธาตุใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนา และเปลี่ยนแปลงไปเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นเมืองแพร่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

● **พระธาตุจอมแจ้ง** ตั้งอยู่บนเนินสูงนอกเมืองทางทิศตะวันออก ไม่ไกลจากพระธาตุช่อแฮ เป็นพระธาตุสำคัญรองจากพระธาตุช่อแฮ มีรูปแบบเจดีย์คล้ายคลึงกัน ภายในวัดพระธาตุจอมแจ้งยังมีเจดีย์นางแก้วนางแมนอีกองค์หนึ่ง เป็นเจดีย์แบบล้านนา อาศุรวาทพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๒ วัดศรีชุม ตำบลโนนเวียง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่

๒.๑ ที่ตั้ง

วัดศรีชุม ตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองแพร่โบราณ ซีกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากแม่น้ำยม ประมาณ ๔๕๐ เมตร ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านศรีชุม ตำบลโนนเวียง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ประมาณ ทิศที่ 47QPA 208064³ มีเนื้อที่ทั้งหมด ๕ ไร่ ๔๓.๐๔ ตารางวา (แผนที่ ๓) มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับถนนเจริญเมือง และศาลจังหวัดแพร่
ทิศใต้	ติดกับชุมชนบ้านวัดหลวง
ทิศตะวันออก	ติดกับตรอกศรีชุม
ทิศตะวันตก	ติดกับกำแพงเมือง และถนนรอบเมือง

๒.๒ ประวัติวัดศรีชุม

วัดศรีชุมสร้างมาตั้งแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน มีตำนานและเรื่องเล่าสืบต่อกันมาหลาย แนวทางด้วยกัน เท่าที่ประมวลได้ ดังนี้

๒.๒.๑ ตำนานพื้นบ้านเมืองแพร่กล่าวว่าวัดนี้สร้างมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๑๓๒๒ วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๓๐๖ ปัจจุบันสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย

๒.๒.๒ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในเมืองแพร่ได้ข้อมูลที่น่าสนใจต่อกันมาว่า บริเวณที่ตั้งของวัดศรีชุมเดิมเป็นคอกไม้สักอยู่ใกล้แม่น้ำ เป็นสถานที่ร่วมเย็นถึงภักต (อุย) มาบำเพ็ญตบะ สมาธิภาวนา และช่วยจัดหาหาสมุนไพรรักษาชาวบ้านที่เจ็บป่วย ต่อมาเจ้าเมืองและชาวบ้านได้ร่วมมือกันสร้างวัดขึ้น เรียกว่า **วัดฤๅษีนิมิต** หมายถึงที่ชุมนุมของนักพรต ต่อมาสำเนียงเพี้ยนไปเป็น **วัดศรีชุม** ปัจจุบันยังมีรูปปั้นฤๅษี ๓ ตนอยู่ตรงหน้าพระวิหารซึ่งเป็นสัญลักษณ์การชุมนุมของนักพรตและนักปราชญ์ทั้งหลาย

³ แผนที่ทหาร, กรม., แผนที่ลำดับชุด 1, 7017 ๒๒38 3043 III พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD, ประเทศไทย, ๒๕๖๒

๒.๒.๓ ตำนานพื้นบ้านเมืองแพร่และข้อมูลมุขปาฐะเล่าสืบกันมา กล่าวถึงความเลื่อมใสของวัดศรีชุมในอีกทางหนึ่งว่า เมื่อจุลศักราช ๕๘๘ (พ.ศ. ๑๗๖๘) พระมหาอุปราชแห่งกรุงสุโขทัยเสด็จมาสร้างพระธาตุซออัน เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้มาทำนุที่คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ ทรงเห็นท่าเลทางทิศตะวันตกของคุ้ม เหมาะสมที่จะสร้างพุทธสถานให้คณะสงฆ์ป่าเพ็ญวิปัสสนา จึงโปรดให้สร้างวัดขึ้นตามลักษณะของวัดสมัยสุโขทัย และเรียกว่า **วัดศรีชุม**

ในอดีตวัดศรีชุมเป็นวัดที่มีชื่อเสียงมากในด้านการศึกษาวิปัสสนาธุระและคันถธุระ เนื่องจากมีพระคณาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์หลายท่านเป็นผู้สอน เช่น คุบาอุตมา อติศเจ้าอาวาส เป็นผู้เคร่งครัดในวินัย และมีความสามารถด้านการศึกษาทั่วไปเป็นอย่างดี มีพระเถระองค์สำคัญๆ ของล้านนา คือ คุบา กัญจนอริยธรรมาธิมหาเถระ หรือคุบามหาเถร ได้มาอุปสมบทและศึกษาเล่าเรียนที่วัดนี้

วัดศรีชุมเป็นวัดที่มีความสำคัญทั้งทางศาสนาและสังคมของจังหวัดแพร่ แต่เดิมในการถวายสลากภัตถือเป็นธรรมเนียมว่าต้องให้วัดศรีชุมเป็นวัดที่ถวายสลากภัตก่อน หรือแม้แต่การประชุมวางผังเมืองของเจ้าเมือง ตลอดจนประเพณีเดือนน้ำสัฒยาบันของทางราชการเมืองแพร่ก็กระทำกันที่วัดศรีชุมนี้⁴

๒.๓ โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญ

ภายในบริเวณวัดศรีชุม มีสิ่งก่อสร้าง โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญ ดังนี้

๒.๓.๑ พระอุโบสถ

๒.๓.๒ **วิหารหลวง** อยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ก่ออิฐเป็นผนังรอบรักปิดทอง และพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัยอีก ๒ องค์

๒.๓.๓ วิหารน้อย

๒.๓.๔ **หอไตร** สร้างด้วยไม้เป็นที่เก็บคัมภีร์ใบลานจำนวนมาก ที่ผู้พระธรรมมิจิตกรรวมเรื่องพระเจ้าสิบชาติเขียนด้วยสีฝุ่นบนผืนผ้า

๒.๓.๕ พระพุทธรูป ที่สำคัญมี ๓ องค์ ได้แก่

⁴ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่ โครงการฟื้นฟูปักวัดศรีชุม, ข้อมูลสืบเสาะถึงอดีตการปกครองเมืองแพร่, เอกสารวิชาการตามโครงการสำรวจและจัดตั้งข้อมูลสืบเสาะถึงอดีตการปกครอง, ๒ พ.ค. ๒๕๖๕, หน้า ๕๗.

● พระพุทธอุปปางประทับยืน ศิลปะสุโขทัยผสมศิลปะพื้นเมืองแพร่ เป็นพระพุทธรูปยืนที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดแพร่ ตามตำนานกล่าวว่าในสมัยของเจ้าเทพวงศ์ (เจ้าหลวงอินตอง) ซึ่งเป็นเจ้าหลวงเมืองแพร่สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้นแล้วจัดงานฉลองถึง ๕ วัน ๕ คืน พร้อมทั้งมีการตั้งโรงทานไว้ที่มุมเมือง ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลวง

● พระพุทธอุปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัยผสมล้านนา ๑ องค์ ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลวง

● พระพุทธอุปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะล้านนา ๑ องค์ ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลวง

๒.๓.๖ **เจดีย์ทรงปราสาท** ศิลปะแบบล้านนา อาศัยประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำหรับชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔๗ ตอนที่ ๑๕๔ ลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ. ศ. ๒๕๒๓ (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓)

๒.๓.๗ **กำแพงวัด** เดิมวัดศรีชุมมีกำแพงที่ทำด้วยอิฐทั้งสี่ด้าน แต่ปัจจุบันคงเหลือแต่กำแพงวัดด้านหน้าเป็นปูนเป็นรูปเทพพนมสลักกับรูปนกแก้วคอกไม้ ซึ่งเป็นศิลปกรรมของช่างพื้นเมืองแพร่เท่านั้น

๓ พระเจดีย์วัดศรีชุม

๓.๑ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม

พระเจดีย์วัดศรีชุม เป็น **เจดีย์ทรงปราสาทขอมทรงระฆังแบบล้านนา** โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๓ ส่วน คือ ฐาน เวียนธาตุ และยอด มีรายละเอียดดังนี้ (ดูภาพลายเส้น ๑ : รูปตั้ง และ ภาพลายเส้นที่ ๒ : แผนผัง)

๓.๑.๑ **ฐาน** ประกอบด้วย ฐาน ๓ ชุด ตั้งซ้อนกัน คือ

- **ชุดฐานชั้นล่าง** เป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างด้านละ ๑๑.๑๕ เมตร ถัดขึ้นไปเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จด้านละ ๓ เก็จ (แต่ละด้านมีด้านละ ๗ มุม รวม ๔ ด้าน ๒๘ มุม) ลดหลั่นกันเข้าไป ๓ ชั้น

- **ฐานชั้นกลาง** เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จสัมพันธ์กับชุดฐานชั้นล่าง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่อส่วนนี้เป็นฐานยึกสูงกว่าปกติ มีพื้นที่ท้องไม้กว้าง จึงใส่ลูกแก้วอกไก่เพิ่มเป็น ๒ คู่

- **ชุดฐานชั้นบน** ประกอบด้วยชุดฐานบัวลูกแก้ว หรือบัวคว่ำในมังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จสัมพันธ์กับชุดฐานชั้นล่าง ซ้อนลดหลั่น ๓ ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ๑ ชั้น

๓.๑.๒ **เวียนธาตุ**

พระเจดีย์วัดศรีชุมเมืองแพร่มีเวียนธาตุสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ยกเก็จต่อเนื่องกับฐานล่าง มีซุ้มจระนำสี่ทิศ แต่ละทิศมีเสาและหน้าบันเกวบบัซม์ ๒ ชั้น เดิมในจระนำทุกด้านประดิษฐานพระพุทธรูปนูนเป็นประทับยืน ปัจจุบันพระพุทธรูปชำรุดหักพังหายไปทั้งหมด เกวบบัซม์ก่ออิฐแบบวงโค้งอาร์ค เดิมมีลวดลายปูนปั้นประดับ แต่ปัจจุบันหลุดหายไปหมดแล้ว เหนือซุ้มขึ้นไปเป็นหลังคาเรือนธาตุทำเป็นบัวถลาขมมุขสิบสอง รองรับบัลลังก์สี่เหลี่ยมขมมุขสิบสอง

๓.๑.๓ ยชด

หมายถึง ส่วนที่อยู่เหนือเรือนธาตุขึ้นไป ประกอบด้วยชุดฐานบัวแปดเหลี่ยมหรือมาลัยเถาซ้อนลดหลั่นขึ้นไป ๕ ชั้นรองรับทวารระฆังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก เหนือทวารระฆังเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมยกมุมสิบสองเช่นเดียวกับบัลลังก์ชั้นแรกที่อยู่เหนือชั้นบัวฉัตรหลังคาเรือนธาตุ เหนือบัลลังก์เป็นปล้องโกลนกลมและปลียอด ส่วนยอดเดิมหุ้มด้วยแผ่นทองจังโก หรือทองสักโก ลงรักปิดทอง ปัจจุบันแผ่นทองชำรุดหลุดหายไปเกือบหมดแล้ว

๓.๒ โครงสร้าง การก่อสร้าง วัสดุและเทคนิคการก่อสร้าง

พระเจดีย์วัดศรีชุมก่อด้วยอิฐสอดิน และฉาบปูน โครงสร้างส่วนฐานรากก่ออิฐอยู่เหนือชั้นดินที่ปรับผิวเรียบ ลึกจากกระดานดินปัจจุบันประมาณ ๗๐ เซนติเมตร หรือประมาณ ๑๕ ชั้นอิฐ โดยใช้อิฐขนาดเฉลี่ยประมาณ ๒๖.๕ x ๕.๕ x ๑๔ เซนติเมตร เป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ทั้งนี้ไม่มีการก่อสร้างรากฐานพิเศษ เช่น คาน หรือใช้วัสดุอื่นรองรับเพื่อรองรับน้ำหนักพระเจดีย์แต่อย่างใด พระเจดีย์องค์นี้เคยได้รับการบูรณะโดยหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร โดยก่ออิฐเสริมฐานและและส่วนล่างของเรือนธาตุเมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว

โครงสร้างส่วนยอด โดยเฉพาะที่ปล้องโกลนและปลียอด มีแกนที่ทำจากตาบเหล็กโบราณและแท่งเหล็กหลายอัน ก่ออิฐพอกปูนหุ้มอยู่ด้านนอก ส่วนยอดของพระเจดีย์ชำรุดและหักพังลงมาเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ เนื่องจากเกิดแผ่นดินไหวที่มีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอวังแก้ว จังหวัดแพร่

๓.๓ อายุสมัย

มีผู้ทำการศึกษาและกำหนดอายุรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์วัดศรีชุมไว้ก่อนหน้านี้หลายท่านด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่

๓.๓.๑ ศาสตราจารย์ ดอกเตอร์สันติ แก้วสุตุม ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อธิบายว่าพระเจดีย์วัดศรีชุมจัดอยู่ในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาท สร้างขึ้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (พ.ศ. ๒๐๕๑-๒๐๗๙) และจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับพระเจดีย์วัดปูเียบ ในเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และพระเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน หรือผ้าขาวพาน เมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย⁵

⁵ สันติ แก้วสุตุม, ศาสตราจารย์, ศิลปวิทยานิพนธ์ : วิทยานิพนธ์-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่แรก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมื่อโบราณ, ๒๕๑๔) หน้า ๑๙๙-๑๙๐.

๓.๓.๒ รองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช แห่งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร อธิบายว่าเจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดแพร่ จัดเป็นเจดีย์ล้านนารูปแบบที่ ๓ กลุ่มเดียวกับเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน (วัดผ้าขาวพานหรือวัดศูนย์ทรวาน) เมืองเชียงแสน คือ ประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้ว เรือนธาตุ ขึ้นมาลัยเถารับองค์ระฆัง ขึ้นมาลัยเถาก็เป็นแบบหน้ากระดาน แบบบัวผ่าละมี เจดีย์องค์นี้จึงจัดเป็นเจดีย์ที่มีอายุถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เจดีย์รูปแบบที่ ๓ ในศิลปะล้านนาไม่ได้มี เจดีย์ที่มีเรือนธาตุตั้งรับองค์ระฆัง เฉพาะมาลัยเถามีทั้งมาลัยเถากลม และมาลัยเถาเหลี่ยม จัดว่าเป็นเจดีย์แบบหลัง นับตั้งแต่รัชกาลพระเมืองแก้วลงมา มีอายุถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐^๖

๓.๓.๓ ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับมรดกทางโบราณคดี ที่พระเจดีย์วัดศรีชุม ในเมืองแพร่ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยห้างหุ้นส่วนจำกัดขนาดพันธ์ก่อสร้าง พบว่าก่อนการสร้างพระเจดีย์มีร่องรอยการอยู่อาศัยและใช้พื้นที่ของคนโบราณอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ โดยพบเศษภาชนะดินเผาเครื่องเคลือบแบบเรลียง (Chaliang wares) หลุดจากแหล่งเตาปูนเก่าที่เมืองศรีวิชนาลัย ในชั้นดินที่อยู่อาศัยชั้นแรก (the first occupation layer) เป็นจำนวนมาก และพบว่าพระเจดีย์วัดศรีชุมสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แต่ไม่ทราบรูปทรงดั้งเดิมว่าเป็นสถาปัตยกรรมลักษณะใด ส่วนพระเจดีย์ทรงปราสาทสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๓.๔ สภาพพระเจดีย์ก่อนการบูรณะ

แม้ว่าพระเจดีย์วัดศรีชุมจะเคยได้รับการบูรณะมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา แต่ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๙) มีสภาพชำรุดทรุดโทรม วัสดุก่อสร้างเสื่อมสภาพ และมีรอยแตกร้าวเนื่องจากได้รับผลกระทบแผ่นดินไหว และน้ำท่วมในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีความจำเป็นต้องดำเนินการบูรณะเสริมความมั่นคงอย่างเร่งด่วน เพื่อป้องกันมิให้เจดีย์พังทลายลงมาถึงองค์

^๖ เสนอ นิลเดช, *ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา*, (สำนักงานเมืองโบราณ กรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๒๖, หน้า ๕๙-๕๙.

พระเจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เมืองเชียงแสน เป็นเจดีย์แบบฐานบัวลูกแก้วองค์รูปเรือธาตุ ขึ้นมาลัยเถาเป็นแบบเหลี่ยม มีชั้นบัวรองรับขึ้นมาลัยเถา น. เสนอ นิลเดช กำหนดอายุการสร้างสมัยลพบุรีจากพระเมืองแก้ว คือ พ.ศ. ๒๑๖๙

ศิลาจารึกขอมลักษ์ที่ ๒๖.๗ : จารึกวัดผ้าขาวบ้าน (วัดศูนย์ทรวาน) พ.ศ. ๒๒๖๒-๒๒๗๒ กล่าวถึงพระภิกษุชาวเมืองเชียงแสน ชาตา และพระภิกษุซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องของพระภิกษุพระบรมธาตุที่วัดแห่งนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๙ หรือร้อยเจ็ดร้อยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (โครงการวิจัยการบริการและชำระจารึกล้านนา, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ จารึกจังหวัดเชียงราย หน้า พจนา. ๒๒๗. (มูลนิธิเจมส์ เบธ คัมมิลโลฟรอนต์) จัดพิมพ์ที่มหาวิทยาลัยพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๑๖๐๐, กรุงเทพฯ : บริษัทอินโนเวทปริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๙ หน้า ๑๗ - ๑๘.

โครงสร้างฐานส่วนล่างทั้งหมดของพระเจดีย์เป็นอิฐใหม่ที่ก่อซ้อนได้เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว อิฐส่วนนี้เสื่อมสภาพ เปื่อยยุ่ย มีตะไคร้ขึ้นปกคลุมจนเป็นสีดำคล้ำ รูปทรงฐานบัวถูกแก้วอกไปส่วนใหญ่ ยังคงสภาพคืออยู่แต่อิฐโครงสร้างและปูนฉาบเสื่อมสภาพและหลุดร่วง อิฐโครงสร้างฐานบัวถูกแก้วที่รองรับเรือนธาตุเสื่อมสภาพทั้งหมด ส่วนล่างของเรือนธาตุชำรุด อิฐโครงสร้างหลุดร่วงโคตรรอบ เหลือแนวโครงสร้างสถาปัตยกรรมเดิมเฉพาะทางด้านทิศเหนือ และด้านทิศใต้ บริเวณส่วนล่างของเรือนธาตุมีดินไม้ประเภทหนามขึ้นอยู่ทั่วไป

แม้ว่าเรือนธาตุของพระเจดีย์มีสภาพดีกว่าส่วนอื่นๆ เป็นส่วนที่ยังคงมีปูนฉาบเดิมเหลืออยู่มากที่สุด แต่การอบชุบจะนำของทุกด้านเข้าดูทั้งหมด ขึ้นมรดกเหนือเรือนธาตุชำรุด โดยอิฐโครงสร้างและปูนฉาบหลุดร่วงเป็นส่วนใหญ่ มาจัดเข้าชั้นที่ ๑ - ๓ ชำรุด อิฐและปูนฉาบเสื่อมสภาพหลุดร่วงประมาณร้อยละ ๕๕ ทหาระวังและมาจัดเข้าที่รองรับทหาระวังด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ทั้งหมดของประมาณร้อยละ ๕๕ บัลลังก์เหนือทหาระวังชำรุดแตกวิ่ว อิฐโครงสร้างและปูนฉาบหลุดร่วงโคตรรอบ ส่วนยอดเหนือบัลลังก์หักพังลงทั้งหมด พื้นที่รอบฐานถูกปรับเรียบและเป็นสนามหญ้า

๔

การขุดค้นทางโบราณคดี

๔.๑ วัดอุปประสงค์ในการขุดค้นทางโบราณคดี

บริเวณวัดศรีชุมซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่า และเมืองคังเจดีย์ทรงปาลาทยอดระฆังเป็นสถาปัตยกรรมสำคัญของวัดนี้เห็น นักวิชาการหลายท่านเสนอแนวคิดเกี่ยวกับอายุสมัยของเจดีย์องค์นี้แตกต่างกันไป เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าองค์เจดีย์นี้สร้างขึ้นในสมัยใด การขุดค้นทางโบราณคดีจึงเป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา เมื่อได้มีการบูรณะซ่อมแซมองค์เจดีย์โดยห้ส่วนจำกัคนาคพินต์ก่อสร้าง จึงได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาชั้นการอยู่อาศัยบริเวณวัดศรีชุมนี้ ทั้งยังเป็นการศึกษาอายุสมัยและโครงสร้างองค์เจดีย์ด้วย

๔.๒ การขุดค้น

๔.๒.๑ การวางผัง

ในการขุดค้นครั้งนี้ได้วางผังหลุมขุดค้นโดยกำหนดจุดตายตัว (Fixed point) อยู่ที่บริเวณกึ่งกลางบนของฐานสี่เหลี่ยมชั้นล่างสุด (ฐานเขียง) ด้านทิศตะวันออกขององค์เจดีย์ แล้วจึงวางผังหลุมขุดค้นขนาด ๓ x ๓ เมตร ตามแนวของฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันออก ซึ่งเบนจากทิศเหนือ ๓๒° องศา ขอบของหลุมด้านทิศตะวันตกจะอยู่ชิดกับแนวฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันออก กำหนดให้เป็น หลุมทดสอบที่ ๑ จากนั้นทำการถ้ำระดับจากจุดกำหนดตายตัว (Fixed point) ลงมา ๑๐ เซนติเมตร กำหนดระดับที่ถ้ำยลงมาเป็นเส้นระดับสมมุติมาตรฐาน (Datum line) = ๐ cm.d.t. เพื่อกำหนดความลึกสำหรับการขุดค้นครั้งนี้

แต่เนื่องจากการขุดค้นหลุมทดสอบที่ ๑ นั้นเมื่อทำการขุดค้นลงไปจนถึงระดับชั้นดินสมมุติที่ ๒ ได้พบแนวการเรียงอิฐรอบฐานเจดีย์ซึ่งในชั้นดินไม่ทราบว่าเป็นสิ่งก่อสร้างใด และไม่สามารถขยายหลุมขุดค้นได้เนื่องจากติดฐานวิหารจึงได้ย้ายมาเปิดหลุมทดสอบที่ ๒ ทางด้านทิศใต้ของเจดีย์

หลุมทดสอบที่ ๒ ก่อนทำการวางผังหลุมขุดค้นได้จุดตรวจหาแนวเรียงอิฐรอบฐานเจดีย์ว่ามีความ

กว้างห่างจากฐานเจดีย์เท่าใด แล้วจึงวางผังหลุมทดสอบที่ ๒ ขนาด ๓ x ๓ เมตร ตามแนวของฐานเจดีย์ ให้ขอบหลุมด้านทิศเหนืออยู่ห่างจากฐานของเจดีย์ด้านทิศใต้เท่ากับระยะความกว้างของแนวเรืองอิฐ ซึ่งวัดระยะได้ ๒ เมตร และขอบหลุมด้านทิศตะวันออกอยู่ห่างจากแนวของฐานเจดีย์ด้านตะวันออก ๑.๑๙ เมตร

๔.๒.๒ วิธีการขุดค้น

ทำการขุดค้นตามระดับชั้นดินสมมุติ (level) ระดับชั้นดินละ ๒๐ เซนติเมตร โดยแบ่งหลุมขุดค้นออกเป็น ๔ ส่วน (Quadrants) เรียกชื่อตามแนวทิศคือ NEQ NWQ SEQ และ SWQ เก็บและบันทึกหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแยกตามส่วนในแต่ละระดับชั้นดิน

๔.๒.๓ ผลการขุดค้นศึกษา

หลุมทดสอบที่ ๑

ผลการขุดค้นหลุมทดสอบที่ ๑ นั้นเมื่อทำการขุดค้นลงไปจากระดับผิวดินประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ได้พบชิ้นการเรืองอิฐรอบฐานเจดีย์ขนาดกว้างประมาณ ๒.๒๐ เมตร สันนิษฐานว่าเป็นลานประทักษิณ จึงได้ขุดออกดินตรวจสอบแนวการเรืองอิฐลึกลงไปจนถึงระดับ ๕๐ cm.d.t. เมื่อทำการบันทึกโดยถ่ายภาพและวาดผังแล้วจึงหยุดการทำงานหลุมนี้

หลุมทดสอบที่ ๒

เมื่อขุดค้นลงไปประมาณ ๑๕๐ เซนติเมตร จากผิวดิน ได้ขยายหลุมขุดค้นเพื่อตรวจสอบฐานภาพพระเจดีย์โดยการรื้ออิฐฐานประทักษิณออกกำหนดเป็นหลุมทดสอบที่ 2A (TP - 2A) ผลจากการขุดค้นพบว่าฐานภาพเจดีย์อยู่ในระดับต่ำจากผิวดินปัจจุบันประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร ก่อสร้างโดยการขุดหลุมลงไปเพื่อถมอัดเศษอิฐ ดินกวาดขนาดเล็ก และดินให้แน่นเรียงเพื่อรองรับน้ำหนักและโครงสร้างองค์เจดีย์ แล้วจึงก่อเรืองอิฐตามยาวสลับขวางเป็นฐานขึ้นล่างสุด สูงประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร โดยมีส่วนที่ถูกฝังอยู่ใต้ดินสูงประมาณ ๖๐ เมตร (ระดับผิวดินเดิมของเจดีย์ ประมาณ ๙๐ cm.d.t.) แล้วจึงฉาบผิวส่วนที่อยู่เหนือพื้นดินด้วยปูนขาวและปูอิฐฐานประทักษิณรอบฐานเจดีย์

นอกจากนี้ก่อนการสร้างพระเจดีย์ยังได้พบหลักฐานการอยู่อาศัยปรากฏเป็นชั้นถ่านหนา ร่วมกับหลุมเตาไฟ กระชุกสักรินเผาไฟ และเศษเครื่องเคลือบแบบชเรณิยะ

๔.๓ ชั้นดินธรรมชาติและการทับถมทางโบราณคดี (Soil and Archaeological Stratigraphy)

ผลการขุดค้นสามารถแบ่งชั้นดินธรรมชาติได้ ๕ ชั้นดินหลัก (Layers) และ ๔ ชั้นดินแทรก (Sub-layer) โดยพิจารณาจากสัณฐานของดิน (soil morphology) คือ ลักษณะเนื้อดิน (texture) สีของดิน ขอบเขตของดิน ตลอดจนองค์ประกอบและโบราณวัตถุที่พบในชั้นดิน ดังต่อไปนี้

๑. ชั้นดินที่ ๑

เป็นชั้นดินบน ความหนาประมาณ ๕ - ๑๐ เซนติเมตร ประกอบด้วยชั้นดินบางๆ เรียงแทรกอยู่อีก ๓ ชั้น โดยชั้นผิวดินบนสุดนั้นเป็นดินร่วนบางๆ ถัดมาเป็นชั้นดินปนทราย และชั้นล่างสุดเป็นชั้นทรายปนกรวด ลักษณะการเรียงตัวดังกล่าวนี้ปรากฏเป็นช่วงๆ ไม่สม่ำเสมอ

ลักษณะโดยทั่วไปของดินชั้นที่ ๑ เป็นดินร่วนปนทราย เนื้อหยาบ มีสีน้ำตาลแกมเหลืองคล้ำ (10 YR 4/4 dark yellowish brown) ไม่จับตัวกัน ตอนล่างสุดของชั้นดินนี้ประกอบด้วยก้อนกรวดและทรายที่ถูกปิดทับด้วยดินบนบางๆ มีวัชพืชจำพวกหญ้าธูปฤๅษีต่าง ๆ ขึ้นปกคลุม

ขอบเขตของชั้นดินนี้ตามแนวตอนเป็นแบบโค้งคลื่นเล็กน้อย ก่อนข้างเรียบ และที่สันทะลุมนด้านทิศตะวันออกของชั้นดินที่ ๑ มีร่องรอยหลุมซึ่งเกิดจากการขุดตรวจหาขอบเขตของแนวร่องอิฐรอบฐานเจดีย์ก่อนการวางม้อหลุมทดสอบที่ ๒

ชั้นดินที่ ๑ เป็นชั้นดินที่ถูกทับถมในระยะเวลาไม่นานมากนัก พบวัตถุสมัยปัจจุบันจำพวกเศษแก้ว ขวดแก้ว ลูกพลอยสี ๔๗๔ นอกจากนี้ยังได้พบเศษอิฐที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถานและเศษอิฐที่ร่วงหล่นลงมาจากการบูรณะโบราณสถานด้วย

๒. ชั้นดินที่ ๒

เป็นชั้นทับถมใหม่ สามารถแบ่งแยกออกจากชั้นดินที่ ๑ ได้อย่างชัดเจน ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๒๕ เซนติเมตร

ลักษณะของดินในชั้นนี้เรียงตัวกันไม่แน่น ก่อนข้างร่วนซุย มีความพรุนมากพอสมควร เป็นดินสีน้ำตาลแกมเหลืองคล้ำ (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 4/4 dark yellowish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3 brown - dark brown) พบรากวัชพืชในชั้นดินที่ ๑ ต่อเนื่องลงมากในชั้นดินนี้บ้าง ที่สันทะลุมนด้านทิศใต้พบรากไม้ที่สันนิษฐานว่าจะเป็นรากมะพร้าวอยู่ด้วย เมื่อศึกษาจากภาพถ่ายเก่าจะพบว่าที่วัดศรีชุม

ตรงด้านข้างกับเจดีย์มีต้นมะพร้าวอยู่ด้วย แต่ในปัจจุบันไม่มีแล้ว

นอกจากนี้ในขั้นดินนี้ยังได้พบเศษปูนขาวกระจายตัวอยู่ร่วมกับเศษอิฐแตกหักก้อนข้างหนาแน่น และได้พบวัตถุสมัยใหม่จำพวกหลอดกาแฟ, ขวดแก้วสีชา (ขวดเหล้า) และเชือกเส้นด้ายในขั้นดินนี้ด้วย

ตอนล่างสุดของชั้นดินนี้ (ผิวบนของชั้นดินที่ ๓) ได้พบแนวปูนซีเมนต์และปูนขาวปรากฏอยู่ที่ผนังหลุมด้านตะวันออก อันนิยมนว่าเป็นร่องรอยที่เกิดจากการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานเมื่อราว ๒๐ กว่าปีมาแล้ว การพบร่องรอยแนวปูนนี้ชี้ให้เห็นว่าชั้นดินที่ ๒ เป็นชั้นดินใหม่ที่เกิดขึ้นในระยะเวลาหลังจากการบูรณะซ่อมแซมเจดีย์แห่งเมื่อราว ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมา รอยเรขของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ

๓. ชั้นดินที่ ๓

เป็นชั้นทับถมของวัตถุที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถาน โดยเป็นชั้นดินที่ปกคลุมผิวเดิมของโบราณสถานทั่วไปถูกเป็นแนวร่องอิฐรอบฐานเจดีย์ ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๒๐ เซนติเมตร

เป็นดินร่วน สีน้ำตาลคล้ำ (วัดเนื้อแห้งและวัดเมื่อเปียก 10 YR 3/3 dark brown) ความชื้นสูงกว่าชั้นดินที่ ๒ พบแผ่นอิฐหักที่สมบูรณ์และแตกหัก และเศษปูนฉาบกระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไป นอกจากนี้ยังได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบ (glazed ware) และหินกรวดขนาดต่าง ๆ ปะปนอยู่ด้วย รอยเรขชั้นดินนี้ตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น (wavy)

๔. ชั้นดินที่ ๔

เป็นชั้นที่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ทั้งการอยู่อาศัยและการก่อสร้างโบราณสถาน ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร ลักษณะดินในชั้นนี้เป็นดินร่วนค่อนข้างเปียกชื้น จับตัวกันค่อนข้างแน่น ความพรุนของดินน้อย สีน้ำตาลคล้ำ (วัดเนื้อแห้ง 10 YR 4/4 dark yellowish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3 brown - dark brown) มีจุดสีประจักษ์ค่อนข้างหนาแน่น รอยเรขชั้นดินนี้ตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น (wavy)

วัสดุและโบราณวัตถุที่เป็นองค์ประกอบของดินในชั้นนี้ได้แก่ หิน, เศษดิน, เศษภาชนะดินเผาชนิดเนื้อเครื่องดินธรรมดา (earthenware) และเนื้อแกร่ง (stoneware), กระดูก และดินเผาไฟ ในชั้นนี้ยังได้พบรากไม้และร่องรอยหลุมขนาดต่างๆ หลายหลุม

ร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ที่ปรากฏในชั้นดินที่ ๔ คือร่องรอยหลุมเสาที่มุมหลุมทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ (ผนังชั้นดินด้านทิศเหนือ) และยังได้พบร่องรอยของหลุมขนาดใหญ่อีก ๑ หลุมที่

ผิวน้ำชั้นดินด้านทิศตะวันตก และพบเตาไฟด้วย

ในชั้นดินที่ ๔ มีหลักฐานการก่อสร้างพระเจดีย์วัดศรีชุม โดยพบแนวโคจรสร้างก่ออิฐ, ร่องรอยปูนฉาบ และร่องรอยการทำฐานรากเจดีย์อยู่ในชั้นนี้

ในชั้นดินที่ ๔ มีชั้นดินย่อยแทรกอยู่ ๔ ชั้น ดังต่อไปนี้

● **ชั้นดิน 4a** ชั้นดินนี้เป็นชั้นดินถมอัด (compact soil) เพื่อทำฐานรากใต้แนวปฏิรูปโบราณเจดีย์ที่ผิวน้ำหลุมด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก และพบที่ผิวน้ำชั้นดิน ด้านทิศเหนือต่ำกว่าแนวอิฐฐานเจดีย์ประมาณ ๑ เมตร ชั้นดินมีหน้าโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เป็นชั้นที่เกิดจากการใช้เศษอิฐที่แตกหักนำมาอัดถมเป็นฐานรากรองรับการก่อสร้างเจดีย์ดินที่เรียงอัดตัวกันแน่นแข็งพอสมควร มีความชื้นสูง ขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ (smooth) ดินสีน้ำตาลคล้ำ (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 4/4 dark yellowish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 3/4 dark yellowish brown)

● **ชั้นดิน 4b** ชั้นดินนี้เป็นชั้นดินถมอัดอีกเช่นกัน เกิดจากการนำดินมาอัดทำฐานรองเพื่อปฏิรูปโบราณเจดีย์ พบในผิวน้ำหลุมด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก เรียงตัวต่อจากชั้นดิน 4a มีความหนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ลักษณะของดินชั้นนี้ถูกถมอัดจากแนวแข็งมาก ประกอบอยู่กับเศษอิฐ หิน ถ่าน และเศษภาชนะดินเผา เนื้อดินค่อนข้างเป็นดินเหนียวแข็งขอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น ดินสีน้ำตาลคล้ำ (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 4/4 dark yellowish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3 brown - dark brown)

● **ชั้นดิน 4c** เป็นชั้นดินอัดที่เกิดจากการนำหินกรวดมาใช้ในการถมอัดทำฐานรากของเจดีย์ พบอยู่ในผิวน้ำหลุมด้านทิศเหนือบริเวณใต้แนวอิฐที่เป็นฐานของเจดีย์ และต่อเนื่องมายังผิวน้ำชั้นดินด้านทิศตะวันตกอีกประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร ความหนาของชั้นดินกรวดประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ขอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ ชั้นดินนี้มาจะเป็นการถมอัดรวมกับชั้นดิน 4b โดยทำการถมอัดหินกรวด (4c) ก่อนแล้วถมอัดดิน (4b) ทับลงไป ในชั้นดินนี้ไม่พบโบราณวัตถุใดๆ ร่วมด้วย (ค่าสีดินของชั้นนี้วัดเมื่อแห้งและวัดเมื่อเปียก 10 YR 4/4 dark yellowish brown)

● **ชั้นดิน 4d** เป็นชั้นของแนวถ่านที่อยู่ในระดับล่างสุดของชั้นดินที่ ๔ พบในผิวน้ำหลุมด้านทิศเหนือ อยู่เหนือผิวน้ำชั้นดินที่ ๕ ลักษณะขอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบ slope - smooth โดยลาดเอียงจากด้านตะวันออกไปด้านตะวันตก มีความหนาประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เป็นดินร่วนถึงดินเหนียว มีความชื้นสูง สีน้ำตาลคล้ำจนเกือบดำ (วัดเมื่อแห้งและวัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3 brown - dark brown) ความพรุนของดินน้อย พบเศษถ่านและดินเผาไฟจำนวนมากเล็กน้อยปะปนอยู่ในเนื้อดินร่วมกับเศษภาชนะดินเผา

๕. ชั้นดินที่ ๕

เป็นชั้นดินธรรมชาติที่ไม่มีหลักฐานเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของมนุษย์ (Sterile layer) เป็นดินเหนียว ความชื้นสูง มีจุดสีประ (วัดเมื่อแห้งและวัดเมื่อเปียก 10 YR 4/4 dark yellowish brown) เนื้อดินจับตัวกันแน่น ความพูนของดินน้อยมาก

ในชั้นดินนี้ยังคงพบหลุมและโพรงสัตว์รูขนาดต่างๆ อยู่บ้าง และยังคงมีเศษด้านปะปนอยู่ในชั้นดินค่อนข้างเล็กน้อย สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการพัดพาของน้ำใต้ดิน หรือจากไม้ เนื่องจากลักษณะของจุดสีประในดินชี้ให้เห็นถึงการที่ระดับชั้นดินนี้ถูกไถท่วหลังจากเป็นระยะเวลาหนึ่ง

ลักษณะขอบเขตชั้นดินตามแนวถนนในผังแบบเรียบลาดเอียงจากด้านตะวันออกไปด้านตะวันตก (smooth - slope) และแบบขรุขระ (Irregular) ในบริเวณที่พบร่องรอยของหลุมเสาและหลุมดักในหน้าหลุมด้านตะวันออก

ชั้นทับถมทางโบราณคดี มี ๔ ชั้น คือ

๑. ชั้นทับถมทางโบราณคดีที่ ๑ เป็นชั้นการอยู่อาศัยในระยะแรกสุดก่อนการสร้างเจดีย์ พบในระดับความลึกประมาณ 100 - 240 cm.ต. หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในชั้นนี้ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาชนิดเคลือบและไม้เคลือบแบบเรขียจากแหล่งเตาปูนเก่าเมืองศรีสัตนาขัณฑ์ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังได้พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว (Celadon) ผลิตภัณฑ์จากเตาหลวงฉนวน หลอดเจือเจียง สมัยราชวงศ์หยวน (พ.ศ. ๑๘๒๓ - ๑๙๑๑) ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเคลือบจากแหล่งเตาศรีสัตนาขัณฑ์ จังหวัดอุบลราชธานี เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาจากแหล่งเตาพื้นเมืองล้านนา แวดินเผาร่องรอยหลุมเตาไฟ และเศษถ่านที่หักจากกิจกรรมมนุษย์ กำหนดอายุขึ้นการอยู่อาศัยในระยะแรกๆ อยู่ในช่วงระยะเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

๒. ชั้นทับถมทางโบราณคดีที่ ๒ เป็นชั้นที่มีกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนและกิจกรรมการสร้างเจดีย์วัดศรีชุมนี้ อยู่ในระดับความลึกประมาณ 70 - 100 cm.ต. โดยในชั้นดินนี้ได้พบร่องรอย การเตรียมพื้นที่โดยการถมอัดฐานรากก่อนก่ออิฐโครงสร้างฐานพระเจดีย์ โบราณวัตถุสำคัญที่พบในชั้นนี้ได้แก่ เศษเครื่องถ้วยเคลือบแบบเรขียจากแหล่งเตาปูนเก่าเมืองศรีสัตนาขัณฑ์ เครื่องถ้วยล้านนาจากแหล่งเตาพานและแหล่งเตาเวียงกาหลง - เวียงเหนือ นอกจากนี้ยังได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาแบบพื้นเมืองล้านนาด้วย กำหนดอายุขึ้นการสร้างเจดีย์อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

๓. ชั้นทับถมทางโบราณคดีที่ ๓ เป็นชั้นที่มีการพังทลายขององค์เจดีย์ และมีร่องรอยกิจกรรมมนุษย์ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๕ หลักฐานที่พบในชั้นนี้ประกอบด้วยเศษภาชนะดินเผาเนื้อ

ดินธรรมดา เศษเครื่องเคลือบแบบเซดิง เศษเครื่องถ้วยจีน แผ่นจังก๊อ กระเบื้อง และเศษอิฐ

๔. ขึ้นทับถมทางโบราณคดีที่ ๔ เป็นชั้นดินที่ทับถมในระยะเวลาประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมาเมื่อคราวที่มีการบูรณะซ่อมแซมพระเจดีย์ วัดกุทัฬหในชั้นนี้ได้แก่ หางประทัดดินเผา (ตะควัน) อิฐ และกระเบื้อง

๔.๔ โบราณวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดี

๔.๔.๑ โบราณวัตถุประเภทดินเผา

(๑) เศษภาชนะดินเผา

แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ประเภทเนื้อดินธรรมดา (earthware) และประเภทเนื้อแกร่ง (Stoneware)

เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา

เศษภาชนะดินเผาประเภทนี้พบมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทหม้อก้นกลมมีทั้งแบบผิวเรียบ และตกแต่งผิวด้วยวิธีกดประทับด้วยไม้แกะลายตามลำตัวหม้อ มีหลายชิ้นที่ปรากฏร่องรอยเขม่าควันไฟที่แสดงให้เห็นถึงการใช้งานในการหุงต้ม ส่วนใหญ่เป็นภาชนะที่ผลิตขึ้นเองจากหมู่บ้านในอำเภอบาง

นอกจากนี้ยังได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อละเอียดประเภทน้ำดื่ม ที่มีการทาสีดินสีแดงแล้วเขียนลวดลายบนไหล่และลำตัวภาชนะ สันนิษฐานว่าเป็นภาชนะที่ผลิตขึ้นจากแหล่งเตาเมืองศรีวิชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดานี้ส่วนใหญ่พบในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกและชั้นที่มีการสร้างเจดีย์

เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง

ได้แก่ เครื่องถ้วยไทย และเครื่องถ้วยจีน

ภาชนะแบบเคลือบผิวส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาทุ่งเก่าที่เมืองศรีวิชนาลัย

จังหวัดสุโขทัย หรือที่เรียกว่า **เครื่องเคลือบแบบเรลียง** เครื่องเคลือบประเภทนี้เนื่องจากเนื้อดินมีสีน้ำตาล - ดำ จึงมีการทาน้ำดินสีขาวที่ผิวภาชนะก่อนที่จะเคลือบผิวซึ่งเป็นเทคนิคแบบเดียวกับผลิตภัณท์จากแหล่งเตาเมืองเก่าสุโขทัย สีที่เคลือบนั้นพบว่าเกือบทุกชิ้นเคลือบสีเขียวและสีเขียวมะกอก น้ำเคลือบแตก รวน การเคลือบผิวมีทั้งที่เคลือบทั้งด้านนอกและด้านใน หรือเคลือบเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง และยังพบ การเคลือบผิวทั้ง ๒ ด้านโดยทาน้ำดินสีขาวเฉพาะด้านในด้วย รูปทรงที่พบประกอบด้วย ถ้วย ชาม จาน และภาชนะคอสูง เครื่องเคลือบจากแหล่งเตานี้พบเป็นจำนวนมากในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรก (ก่อนการ สร้างพระเจดีย์) และชั้นที่มีการสร้างพระเจดีย์

นอกจากเครื่องเคลือบจากแหล่งเตารุ่นเก่าในเมืองศรีสัชนาลัยแล้ว ยังได้พบเศษเครื่องเคลือบจากแหล่งเตาล้านนาคือ เตาพาน อำเภอลำปาง จังหวัดเชียงราย และเตาเวียงกาหลง-วังเหนือ ในเขตจังหวัดเชียงรายและลำปางซึ่งพบจำนวนน้อย

สำหรับการขะเนื้อแกร่งที่ไม่เคลือบนั้นส่วนใหญ่เป็นของที่ผลิตจากแหล่งเตารุ่นเก่า เมืองศรีสัชนาลัย หรือ เป็นเครื่องถ้วยแบบเรลียง ภาชนะประเภทนี้มีสีน้ำตาลผิวเป็นมันวาวเนื่องจากเผาด้วยอุณหภูมิสูง ตกแต่งผิวด้วยลายจุด, รูขีดเป็นเส้นคลื่นหรือเส้นขิกและการรอบโหลและลวดลายภาชนะส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทไห หรือ คอก พบมากในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกและชั้นการสร้างพระเจดีย์

- **เครื่องถ้วยจีน** พบจำนวนน้อยในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกและชั้นการก่อสร้างเจดีย์ เป็นเครื่องถ้วยในสมัยราชวงศ์หยวน ผลิตจากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง (พ.ศ. ๑๘๖๓ - ๑๙๑๑) ชิ้นส่วนที่พบเป็นเครื่องถ้วยเคลือบสีเขียวไข่กา (Celadon)

(๒) แวดินเผา

พบ ๑ ชิ้น ในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกก่อนการสร้างเจดีย์ มีรูปทรงเหมือนจุกคอไห หรือ จุกขวดไวน์เจาะรูตรงกลางใช้สำหรับปั้นด้วยในการทอดผ้า

(๓) เบ้าดินเผา

ลักษณะเบ้าดินเผาที่พบจากการขุดค้นนี้เกิดจากการนำแผ่นกระเบื้องมุงหลังคา หรือ เศษ ภาชนะดินเผามาเผาใหม่จนกลืน พบทั้งในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรก ชั้นการก่อสร้างเจดีย์ และชั้นดินบน

(๔) กระเบื้องมุงหลังคา

พบในชั้นดินที่มีการสร้างเจดีย์และการพังทลายของโบราณสถาน เป็นกระเบื้องดิน

เผาแผ่นเรียบผิว สันนิษฐานว่าเป็นกระเบื้องที่ใช้ปูหลังคาโบสถ์วิหารที่ร่วมสมัยกับองค์เจดีย์ และในสมัยหลัง

(๕) คู่ม่อวงแหวนเผาเนื้อแกร่ง

พบในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรกก่อนการสร้างเจดีย์

๔.๔.๒ กระดุกสัตว์

กระดุกสัตว์ที่พบจากการขุดค้นบริเวณวัดศรีชุมเป็นกระดุกของสัตว์ขนาดเล็กกลางหรือสัตว์ขนาดใหญ่ โดยพบร่วมกับเศษถ่านและดินเผาไฟ กระดุกสัตว์เหล่านี้มีร่องรอยการถูกเผาไฟ พบในชั้นการอยู่อาศัยระยะแรก

๔.๔.๓ โลหะ

พบในระดับชั้นดินบนๆ ที่เป็นการพังทลายของโบราณสถาน โลหะที่สำคัญคือ แผ่นงัดโกซึ่งเป็นแผ่นทองแดงที่ใช้หุ้มส่วนยอดของเจดีย์ พบเป็นจำนวนมากในการพังทลายของโบราณสถาน

๔.๔.๔ หลุมเตาไฟ (Feature # 2)

พบในชั้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์ มีลักษณะเป็นเตาหลุมกลม เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๓๐ x ๓๐ เซนติเมตร ขุดลงไปใต้ดินลึกประมาณ ๑๔ เซนติเมตร ร่องรอยที่พบในขอบเขตของเตาเป็นวงดินเผาไฟสีส้มทึบประมาณ ๕ เซนติเมตร ภายในเตาพบเศษถ่านเป็นจำนวนมาก รอบๆ เตาพบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ถูกเผาให้หลายชิ้น และยังมีพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาที่มีร่องรอยการใช้งานหุงต้มร่วมในชั้นดินนี้ด้วย

๔.๕ การแปลความทางโบราณคดี

ผลที่ได้จากการขุดค้นบริเวณวัดศรีชุมครั้งนี้ พบว่าบริเวณวัดศรีชุมซึ่งตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่าแก่นั้นเริ่มมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ เป็นอย่างน้อยโดยได้พบหลักฐานเครื่องถ้วยแบบเชียงแสนซึ่งมาจากแหล่งเตาจำปาศักดิ์จำนวนมากในชั้นดินดังกล่าวนี้ ในชั้นดินบนถัดมาที่มีสร้างเจดีย์นั้นก็ยังได้พบเครื่องถ้วยจากแหล่งเตานี้ร่วมกับเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ หลังจากนั้นบริเวณพื้นที่วัดศรีชุมก็ไม่ค่อยพบหลักฐานกิจกรรมของมนุษย์มากนัก โดยในชั้นดินบนถัดมาได้พบชิ้นส่วนอิฐ และแผ่นงัดโกที่วางหล่นจาก

การพังทลายของโบราณสถาน และได้มีการบูรณะซ่อมแซมองค์เจดีย์ในราว ๒๐ ปีที่ผ่านมาดังปรากฏหลักฐานในชั้นดินตอนบนสุด

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าเมืองแพร่ในอดีตตั้งอยู่ทั่วทุกศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ เป็นต้นมาเป็นเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองสำคัญนั่นคือ สุโขทัยและพะเยา ซึ่งเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองทั้งสองนี้อาศัยเส้นทางตามลำแม่น้ำยมเป็นหลัก^๗ และระหว่างเส้นทางนี้ก็มีเมืองโบราณร่วมสมัยตั้งอยู่ตามจุดต่างๆ ซึ่งอยู่กับความอุดมสมบูรณ์และความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ เช่น เมืองโบราณในเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่ เมืองโบราณในเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่ ฯลฯ เมืองเหล่านี้ไม่พบพัฒนาการของบ้านเมืองที่ยาวนานเช่นเมืองแพร่ ทั้งนี้สภาพพื้นที่ตั้งของเมืองและแหล่งทรัพยากรน่าจะเป็นปัจจัยสนับสนุน พัฒนาการของเมืองแพร่ที่สำคัญ

เนื่องจากเมืองแพร่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ของแม่น้ำยม อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้มาตลอด ทั้งยังเป็นเมืองที่อยู่ระหว่างเส้นทางคมนาคมติดต่อของเมืองสุโขทัย กับเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานเครื่องถ้วยแบบเขื่องและศรีสัชนาลัยที่ได้จากการขุดค้นบริเวณวัดศรีชุมชี้ให้เห็นว่า สินค้าและศิลปกรรมแบบสุโขทัยได้แพร่หลายขึ้นมาถึงเมืองแพร่ตามเส้นทางคมนาคมดังกล่าวนี้ และยังเป็นปัจจัยสำคัญว่าเมืองแพร่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมกับสุโขทัยมากกว่าทางลำน้ำมาแต่อดีต แม้ว่าเมืองแพร่ในระยะหลังจะอยู่ภายใต้การปกครองของล้านนาแล้ว ศิลปกรรมต่างๆ ที่เมืองแพร่ก็ยังคงมีอิทธิพลศิลปะสุโขทัยปะปนกับล้านนา หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นเห็นได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ ก็ยังคงพบเครื่องถ้วยแบบเขื่องในปริมาณมาก

สำหรับหลักฐานชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาที่พบนั้นเป็นของที่ผลิตจากแหล่งเตापานและแหล่งเตาเวียงกาหลง - เวียงเหนือ ซึ่งอยู่ในเส้นทางทางการติดต่อระหว่างเมืองดังกล่าวด้วย

^๗ ศรีภักดิ์ โสภโชน, ชื่อก่อน - ยาน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัยแพร่ ป่านและพะเยา, ราชสารเมืองโบราณ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๖๑.

บรรณานุกรม

โครงการวิจัยการปฏิรูปและชำระจารึกล้านนา. จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑ : จารึกจังหวัดเชียงราย
น่าน พะเยา แพร่, มูลนิธิเจมส์ เฮส คับเบิล ฑูม บิลัน จัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพ-
 รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๓ รอบ, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
 จำกัด, ๒๕๓๔.

พอนด์ ทิมเจริญ, พ.อ. สภาพทางภูมิศาสตร์ของน่าน แพร่ และอุตรดิตถ์, สามนคร : แพร่ น่าน
 อุตรดิตถ์, กองวิชาประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ในวโรกาสพลตรีหญิง
 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณะอาจารย์และนักเรียนนายร้อย
 พระจุลจอมเกล้า ทดศึกษาพื้นที่ภาคเหนือ, วันที่ ๓ - ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓.

ศรีถักร วังลิโกดม, สิง สม น่าน ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่
น่าน และพะเยา, วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน), ๒๕๓๑.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแพร่ โรงเรียนนาวิรัตน์, ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดแพร่, เอกสารวิชาการ
 ตามโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ระยะที่ ๒, ๒๕๓๕.

สันติ เล็กสุขุม, ศาสตราจารย์, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุไชย-ล้านนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
 ๒๕๓๔.

เสนอ นิธเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๖.

รูปที่ ๑ พระเจดีย์วัดศรีชุม
ภายหลังการบูรณะ

รูปที่ ๒ พระเจดีย์วัดศรีชุม ภาพถ่าย
ก่อนบูรณะ ภายหลังเกิดเหตุการณ์
แผ่นดินไหว

รูปที่ ๓ พระเจดีย์วัดศรีชุม
ภาพถ่ายก่อนเกิดเหตุการณ์
แผ่นดินไหว ในวันที่ ๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๒๔ (ด้านทิศใต้)

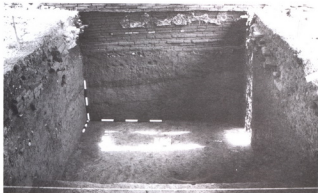
รูปที่ ๕ พระพุทธรูปปางประทับยืน
ศิลปะสุโขทัยตอนต้น ศิลปะพื้นเมือง
เขต ปะเหลียนอยู่ภายในวิหารหลวง
วัดศรีชุม

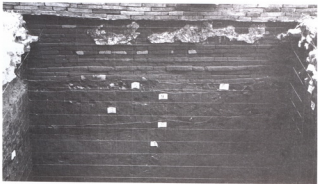
รูปที่ ๕ แนวก่ออิฐฐานพระพุทธรูป
ตอนฐานเจดีย์ หลุมศพสมัยที่ ๒

รูปที่ ๖ แนวก่ออิฐฐานพระพุทธรูปตอนฐานเจดีย์ หลุมศพสมัยที่ ๑

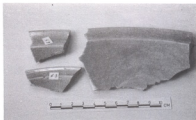
รูปที่ ๓ การขุดค้นหลุมศพของที่ 2, 2A ในระดับชั้นดินที่ไม่มีซากกระดูกมนุษย์ (๐๑๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน) จะเห็นแนวช่องว่างภายในฐานเจดีย์ซึ่งสันนิษฐานว่าแนวค้ำยันลำโครงอยู่ด้านบนระดับชั้นดินคือโครงกระดูก

รูปที่ ๔ หลุมขุดค้นที่ 2, 2A มุมชั้นดินค้ำยันที่คงเหลือ

รูปที่ ๔๙ เศษเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว
เวลาตอน แฉีกจากแหล่งสภาพลงฉนวน สมัย
ราชวงศ์หยวน พบในขี้นการสร้างเจดีย์

รูปที่ ๕๐ เศษเครื่องถ้วยจีน
เคลือบสีเขียวใส แฉีกจากแหล่ง
สภาพลงฉนวน สมัยราชวงศ์หยวน
และเศษเครื่องถ้วยเคลือบสีเขียว
ฉะลูก แฉีกจากแหล่งสภาพาน/
โป่งผะ ๔. เชียงดาว พบในขี้น
การอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์

รูปที่ ๕๑ แฉ็กดินเผา
พบในขี้นการอยู่อาศัย
ก่อนการสร้างเจดีย์

รูปที่ ๕๒ แฉ็กดินเผา พบใน
ขี้นการอยู่อาศัยก่อนการ
สร้างเจดีย์ เกิดจากการนำ
เศษเครื่องถ้วยบนระฆัง
มาเผาให้กลม

รูปที่ ๑๓

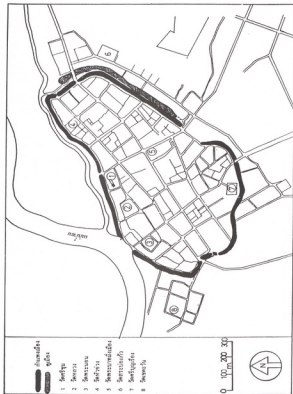

รูปที่ ๑๔

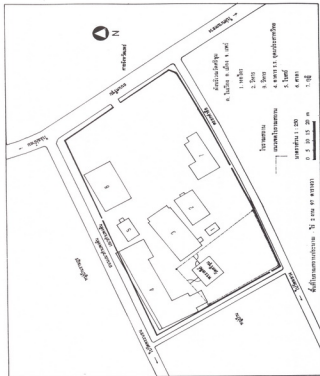
รูปที่ ๑๓ - ๑๔ - ๑๕ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบทวารวดี พบที่วัดใน
พื้นที่ตำบลวังน้ำเย็น และพบเป็นจำนวนมากในชั้นการอยู่อาศัยที่พบการ
สร้างเจดีย์ที่มีกำแพงรอบนอกและมีการขุดลอกหน้าดินที่ปรากฏบนผิวดิน
และประเพณีที่นำเอาดินไปใช้ถมดิน ตกลงแล้วหลายจุดจึงเป็นดินชั้น

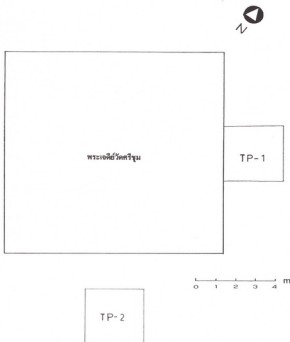
รูปที่ ๑๕

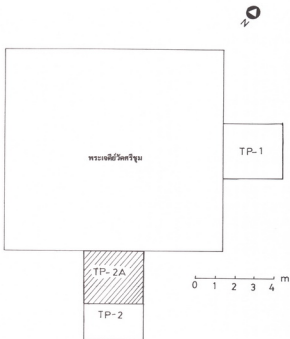
แผนที่ที่ ๒ แผนที่เมืองโบราณ แสดงแนวถนนเมือง คูเมือง และตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานต่างๆ

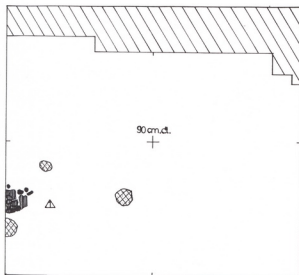
แบบแปลนที่ ๒ แปลงโรงเรียนวัดศรีชุม
ที่มา : กองโบราณคดี กรมศิลปากร

แผนผังที่ ๔ แสดงผังการขุดค้นบริเวณวัดศรีชุม ค. ในเวียง อ. เมือง จ. แพร่

แผนผังที่ ๔ แสดงพื้นที่การขุดพบหลุม TP - 2A

- เสาภาพขณะขุดพบ
- หิน
- กระเบื้อง
- หลุม, โครง
- พื้นที่แนวบริเวณขุดพบฐานเจดีย์

0 20 40 60 80 100 cm

SCH '96

TP-2

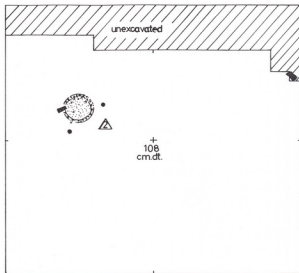
⑤: 90 cm. d.

10-05-96

แผนผังที่ ๒ แสดงสภาพหลักฐานที่ขุดค้นพบในหลุม TP - 2

ระดับ ⑤: 90 cm. d. [10/05/2539]

 พื้นที่ขุดค้น

 หินเผาไฟ

 ถ่าน

 หิน

 พื้นที่ผนวหรืออิฐรอบฐานองค์

0 20 40 60 80 100 cm

SCH'96

TP-2

⑥ 110 cm.dt.

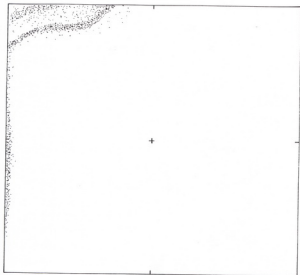
11-05-96

N

แผนที่ที่ ๑๖ แสดงหลุมเตาไฟ พบในหลุม TP-2

ระดับ ⑥: 110 cm.dt. [11/05/2539]

 ย่าน

0 20 40 60 80 100 cm

SCH^๑ 96

TP-2A

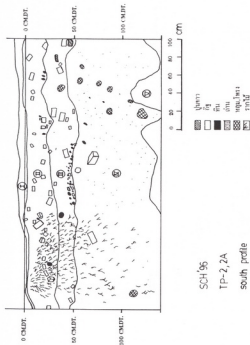
๑ : 170 cm.d.t.

14-05-96

แผนที่ที่ ๘ แสดงแนวย่าน พบหนาแน่นทางมุมตะวันตกเฉียงเหนือของหลุม TP - 2A

ระดับ ๑ : 170 cm.d.t. [14/05/2539]

แผนที่ที่ ๑๐๐ แผนที่พื้นที่ขุดค้น TP-2, 2A

การขุดค้นศึกษาเจดีย์พระธาตุหนองหัววัดป่าใหม่? ที่เวียงลอ อำเภอลอง จังหวัดพะเยา

สาธิต โพรชาญจศิริ

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร มีโครงการบูรณะเจดีย์พระธาตุองค์หนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่าพระธาตุหนองหัว หรือพระธาตุหลวงพยอม ในบริเวณตลาดเมืองโบราณชื่อ “เวียงลอ” ที่ตำบลหงส์หิน อำเภอลอง จังหวัดพะเยา โดยจ้างเหมาจ้างหุ้นส่วนจำกัดขนาดพื้นที่ก่อสร้าง เป็นผู้ดำเนินการ

ในการดำเนินงานตามโครงการฯ ดังกล่าว ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ ได้กำหนดเงื่อนไขให้มีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี และขุดแต่งศึกษาโบราณสถานก่อนการดำเนินงานบูรณะ เพราะไม่เคยมีใครทราบประวัติการก่อสร้างเจดีย์พระธาตุองค์นี้มาก่อน และเจดีย์พระธาตุองค์นี้มีขนาดใหญ่โตกว่าเจดีย์อื่นๆ ที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่เวียงลอ โดยมีนางสาวสุภาภรณ์ ดวงสกุล นายการกฎ บุญสห นายวรวิทย์ หิศภาค และนางสาวชลลดา ลั้วร นักศึกษาชั้นปีที่ ๓ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้ควบคุมงานขุดค้น บันทึกหลักฐานการขุดค้น และขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดีในภาคสนาม ผู้เขียนเป็นผู้ควบคุมการดำเนินงาน

การขุดค้นและขุดแต่งศึกษารังนี้ นอกจากทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและโครงสร้างทางวิศวกรรมขององค์เจดีย์ ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการออกแบบเพื่อการบูรณะเสริมความมั่นคงแล้ว ยังมีส่วนต่อเนื่องให้ได้ทราบเรื่องราวของเวียงลอและประวัติการก่อสร้างเจดีย์องค์นี้ซึ่งไม่เคยมีการศึกษากันมาจนอีกด้วย

บทความนี้ได้ปรับปรุงข้อมูลบางส่วนจากรายงานการปฏิบัติงานโครงการบูรณะเจดีย์พระธาตุหนองหัว ตำบลหงส์หิน อำเภอลอง จังหวัดพะเยา จัดทำโดยจ้างหุ้นส่วนจำกัดขนาดพื้นที่ก่อสร้าง เสนอต่อสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ เชียงใหม่ และผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เวียงลอ การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะและสถาปัตยกรรมเจดีย์พระธาตุหนองหัวกับเจดีย์พระธาตุอื่นๆ ในเมืองเชียงแสน และเมืองพะเยา ที่สำคัญคือได้นำเสนอผลการศึกษาวเคราะห์กำหนดอายุเจดีย์พระธาตุหนองหัวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้เขียนหวังว่าเรื่องราวที่นำเสนอจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีในลำดับมา โดยเฉพาะเรื่องเวียงลอและจังหวัดพะเยามากขึ้นกว่าเดิม

๑

เมืองโบราณ “เวียงลอ”

๑.๑ ที่ตั้ง

เมืองโบราณเวียงลอ ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ที่ประมาณพิภพภูมิศาสตร์ ละติจูด (รุ้ง) ๑๙ องศา ๒๙ ลิปดา ๓๗ พิลิปดา เหนือ ลองจิจูด (แวง) ๑๐๐ องศา ๐๙ ลิปดา ๕๙ พิลิปดา ตะวันออก

๑.๒ สภาพโดยทั่วไป

เมืองโบราณเวียงลอ มีคูเมืองและกำแพงคันดิน ๑ - ๒ ชั้นล้อมรอบ ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างลาดเชิงเขา คอยจิกจ้อง กว้างลาดและ แม่น้ำอิง อีกขณะมีคูเมืองเป็นรูปเกือบกลม หรือสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมขนาดเล็กกว้างยาวประมาณ ๑ x ๑ กิโลเมตร เนื้อที่ประมาณ ๑ ตารางกิโลเมตร มีแม่น้ำอิงไหลผ่านแนวกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ และทิศตะวันออก แม่น้ำอิงที่เปลี่ยนทางเดินไหลผ่านกลางเมืองจากทิศใต้ไปยังมุมเมืองทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แนวกำแพงเมืองเป็นคันดินไม่สูงนัก บางส่วนมีร่องรอยการก่ออิฐเสริมด้วย คูเมืองส่วนใหญ่ตั้งเนิน ส่วนที่เหลืออยู่มีความกว้างเพียงประมาณ ๓ - ๔ เมตร ภายในเมืองมีบ่อน้ำก่ออิฐเป็นจำนวนมาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ทำไร่ทำโพดและเป็นที่รกร้างว่างเปล่า จากการสอบถามชาวบ้านทราบว่าเดิมภายในเมืองโบราณเวียงลอ มีวัดร้างอยู่มากกว่า ๕๐ วัด ตามวัดร้างต่างๆ พบพระพุทธรูปหินทรายและสำริดเป็นจำนวนมาก แต่ถูกขุดทำลายลงไปเกือบหมดแล้ว โบราณสถานสำคัญที่เหลืออยู่ คือ วัดพระธาตุหนองห้า หรือวัดพระธาตุทรงพยอม ตั้งอยู่บนที่ลาดชายเนินเขา ทางทิศตะวันตกของตัวเมือง เป็นวัดขนาดใหญ่มีเจดีย์พระธาตุหนองห้าเป็นศาสนสถานสำคัญ ลักษณะเป็นเจดีย์แบบล้านนา องค์ระฆังแปลกเหลี่ยม รูปทรงคล้ายพระเจดีย์ที่วัดลี เมืองพะเยา พระเจดีย์ที่วัดพระยืน พระเจดีย์วัดอาทิต้นแก้ว และเรือนธาตุของพระเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าสร้างเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๑.๓ ประวัติและความสำคัญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์

ตำนานเมืองพะเยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ ได้กล่าวถึงเมืองลอ หรือ เวียงลอ ในสมัยพญาเง

หรือ เจียง ว่าได้กะเกณฑ์คนจากเวียงลอ และเมืองอื่นๆ ให้อำมาช่วยรบกับพวกลาวที่เข้าตีเมืองเมืองเงินยาง ความว่า “...พญางิจะจึงที่ตักลงนันทไชยพรเกษิ ปาวรีนคเมืองพวาว เมืองลอ เมืองเงินชลาวเวียงแสง หงวาวกวอดอย พรานาวแรตติง เชียงนชคตค หนองขวางแรหลวงแรหนเมืองวังขุนแห่ง...”

ตำนานพระธาตุแช่แห้ง ได้กล่าวถึงเวียงลอไว้ว่า

“พ.ศ. ๑๘๘๐ ส้อมแนตาคอก ยกกองทัพมาตีทุกเมืองในเขตล้านนา ยกเว้นเมืองน่าน ส้อมแนตาคอกได้ตีเวียงคอกด้วย ดังปรากฏชื่อเมืองต่างๆ ดังนี้ “เมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงทอง เมืองเทิง พระยา เมืองใหญ่หลวงนี้แล...””

ชื่อ “เวียงลอ” มีปรากฏใน ศิลปจารึกเจ้าหมื่นลอมมงคล (พ.ศ. ๒๔ / พ.ศ. ๒๐๙๙) พบที่เมืองโบราณเวียงลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา และ ศิลปจารึกวัดป่าใหม่ (พ.ศ. ๘ / พ.ศ. ๒๐๙๐) ซึ่งเป็นวัดร้างอยู่ที่เวียงลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ความในจารึกกล่าวถึง **เจ้าหมื่นลอมเทพศรีจุฬา** สวามิภักดิ์ ปาใหม่เมื่อ จ.ศ. ๘๙๔ (พ.ศ. ๒๐๙๐) ถวายเป็นพระราชกุศลแก่พระมหาเทวีเจ้าและพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ และกล่าวถึงการกำหนดขอบเขตวัดนี้ว่าให้อยู่ในพื้นที่ด้านตะวันออกจรดฝั่งแม่น้ำ ด้านใต้จรดคูเมืองด้านนอก (คือเวียง) ด้านตะวันตกห่างออกไปชื่อว่า ด้านทิศเหนือจรดคูเมือง และในตอนท้ายของจารึกยังบอกว่ามีโคมาปากครองเมืองลอต่อไป ขอให้ปรากฏพระพุทธรูปศาสนาและวัดป่าใหม่นี้สืบไปอย่าให้ทำลาย” ความในจารึกมีดังนี้

บันทึกที่ พย. ๒๔ จารึกเจ้าหมื่นลอมมงคล จ.ศ. ๘๖๒ พ.ศ. ๒๐๙๙

อักษรฝักขาม ภาษาไทย หินทรายรูปใบเสมา พบที่เมืองลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ปัจจุบันอยู่ที่วัดลี อำเภอเมืองพะเยา

ด้านที่ ๑

- บรรทัด ๑ ตักวาไรได้ ๘๖๒ ในปีกต(ตัน) เติบแปล เพ็งวัน-
- ๒ สารีไทยกานใจ ได้รัก(๑๖ชื่อ) วิสาชะ ศาสนาพระพุท-
- ๓ ธเจ้าข้ามพันแล้ว ๒๐๙๙ ประสา เจ้าหมื่นลอม-
- ๔ งคตอินดีในศาสนาพระพุทธรเจ้ากั้วมทา-
- ๕ ถมธูตเจ้าตมเป็นนาวาามกอธิบตีเป็น

¹ อุนโรจน์ นิธิธีรธา (ปาริหาร), **ตำนานเมืองพะเยาและคำขอคำมั่นเป็นลัทธิ** ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาจักรกู๊ดใจพิมพ์, ๒๕๖๑, หน้า ๓๑.

² ลอณ ไชยศิริรัตน์, **“ตำนานพระธาตุแช่แห้ง”** คำบอกเล่าจาก อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ประชุมตำนานล้านนาเล่ม ๑, หน้า ๕๖๖.

³ โครงการวิธีการปริวรรตและชำระจารึกล้านนา, **จารึกตำนานภาคสิบสี่๑: จารึกจังหวัดเชียงแสน น่าน พะเยา แพร่**, บุญนิธิไชยเฮง สืบอักษร และประพันธ์ พิมพ์ที่ ในโอกาสสมโภชพระมหากษัตริย์ราชสุทธา สยามบรมราชูปถัมภ์ พระชนมายุครบ ๗๖๖-๗๖๗ พรรษา, บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด., ๒๕๖๔.

- ๖ ประทานสร้างมหาเจดีย์ เป็นที่ทรงสรีระ-
 ๗ (ตุ) ได้ ๓๑๒,๐๒๕ องค์ ทูตอุปได้ ๑,๗๓๐
 ๘ (องค์ก็) ทำสักการบูชามากนัก ครวณกันอัน
 ๙ปติแล้ว ไว้คน ๖ ครวที่อยู่อริ-
 ๑๐ (หา)_____พระศรี(เจ้า)มาเป็น
 ๑๑ _____

ด้านที่ ๒

- บรรทัด ๑ ชาวน้อยครัวหนึ่ง มีน้าหลานลูกมัน ๒ คนกับม-
 ๒ หาเจดีย์ เอียพันคำห้าร้อย อ้าอคำ ๒๐๐ หนึ่งอ้าคำอ-
 ๓ ก ปุครัวหนึ่ง หันหาคำบุญชื่อไว้ ๓๐๐ หนึ่งอ้าคำออก
 ๔ ห้าสิบขุนครัวหนึ่ง ชาวมงคลครัวหนึ่งพ่อทองครัวหนึ่ง ยี่
 ๕ ขุนครัวหนึ่ง (ลำพัน) เรืองจีนหื้อหลานลูกฮึงชื่อแก้วเต็มชั้น กับ
 ๖ มหาเจดีย์ คำ ๓๐๐ หนึ่งอ้าคำออกเจ้าหมีนเทพ
 ๗ (ชน)ที่หลานฮ้างหนึ่ง ชื่อพันน้อย.างคำ ๑๕๖ หนึ่งคำเอา
 ๘ ออกไว้กับมหาเจดีย์ เจ้ามหาสามเจ้าปาน้อย
 ๙ มหาสามเจ้าศรีชุม มหาสามเจ้าชอบแจ้ง ม-
 ๑๐ มหาเถรเจ้าปาลวงรู้ มหาเถรเจ้าศรีเกิดรู้ เจ้าหมีน
 ๑๑ เขียวคุดคองคำรู้ เจ้าหมีนชลาภรู้ เจ้ามี-
 ๑๒ ออโสมรู้ เจ้าเมืองพ่อน้อยรู้ แสนเจ้าศีลา...
 ๑๓ แสนเจ้าคองคำรู้ พันพันฮือฮือ...
 ๑๔ ๔สัญญาเวียงสี่รู้ ชันหน(งือ)_____
 ๑๕ ปาก_____

หลักที่ พย. ๔ จารึกวัดป่าใหม่ อักษรฝักขาม ภาษาไทย จ.ศ. ๘๕๔ พ.ศ. ๒๐๔๐

หินทรายสีเทา รูปใบเสมา ขนาด ๖๑ x ๑๒๐ ซม. ปัจจุบันอยู่ที่วัดศรีโคมคำ

ด้านที่ ๑

- บรรทัด ๑ คักราชได้ ๔๕๔ ตัวในปี+๕+มิถุนายน+๑๐+สอง ออกสิบแปดคำ
 ๒ วันพุธไทยวันกัศเม้า เจ้าหมีนลอปเทพรวิจุหามีใจสัทธา
 ๓ ในพระศรีวิคตด้วยเจ้าจึงถือไปรอนามมหาเถรมฤต
 ๔ เจ้าในสามกัศมาสวสีหะเจ้ามาสร้างวัดป่าใหม่ เอา
 ๕ บุญทั้งมวลนี้เมื่อถวายเป็นวัดพระเป็นเจ้าทั้งสองพระ
 ๖ องค์ พระมหาเถรเจ้าที่อเงินมาสร้าง ๕๐๐ เงิน พระเป-
 ๗ นเจ้าเทศนาแก่เจ้าหมีนสามเสนาโหราธิบดี จึงถือ
 ๘ คนมาถึงเจ้าพันศรีมงคล หนังสือต่างเมืองเจ้าพันเทพ-

- ๙ วรณำ เจ้าพันโคตพวกันหื้อแต่งนากับคนไว้กับวัด
 ๑๐ นี้ นาสีแสนแม่ไว้เป็นข้าพระพุทธรเจ้าสองแสน-
 ๑๑ นแม่ ไว้เป็นจังกัณชาวเจ้ายังอารามนี้สองแสนแม่
 ๑๒ คนสามสิบควัว ไว้กับอุปัฏฐากพระพุทธรเจ้าในวิหาร
 ๑๓ นี้ชาวควัว ไว้กับอุปัธยสทห้าควัว ไว้กับหอปิฎกห้า
 ๑๔ ควัว ไว้ที่ทวันออกม้งน้ำเป็นแสน ทนภายไ-
 ๑๕ ต่คือเวียงขึ้นนอกเป็นแสน ทนวันศกหรือชา
 ๑๖ เป็นแสน ทนเหนือคือเวียงเป็นแสน (มหา)
 ๑๗ สามเฒ่าป้าน้อย มหาเถรเจ้าป่าหลวงม(หา)-
 ๑๘ ถนเจ้าศรีเกิดเจ้าอุ้งพระฐู ปากของหนึ่งสี่ผู้หนึ่ง
 ๑๙ ง หมื่นแปลผู้หนึ่ง เจ้าเมืองโสมผู้หนึ่ง แส-
 ๒๐ นเจ้าศิลา แสนเจ้าวัด พันท่งสี่สุวรรณน พันสม
 ๒๑ พุดลำพัน_____เจ้าใหญ่โต

ค่านที่ ๒

- บรรพดี ๑ ไว้จ่านวิญญูพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์หื้อมีอายุได้ร้อยชา-
 ๒ วิ กับเจ้าหมื่นลอผู้วังสร้างอารามนี้ กับนักบุญทั้งหลายต่อเจ้า
 ๓ ศาสนพระพุทธรเจ้าห้าพันประสาทิน ไว้คนสามสิบควัวนี้ น้าอารี
 ๔ สิดควัวหนึ่ง นายสามบุตรควัวหนึ่ง พันยาศควัวหนึ่ง สามบุญควัวหนึ่ง-
 ๕ ง ศรีโคควัวหนึ่ง อ้ายคำควัวหนึ่ง สิบม่วงควัวหนึ่ง คำพระควัวหนึ่ง พ่อ
 ๖ แสงควัวหนึ่ง คำรอดควัวหนึ่ง อ้ายรอดควัวหนึ่ง มุขถานควัวหนึ่ง
 ๗ อ้ายโคควัวหนึ่ง โสลกพอกควัวหนึ่ง แก้วควัวหนึ่ง ยี่น้อยควัว-
 ๘ หนึ่ง ศาครควัวหนึ่ง อุคควัวหนึ่ง อ้ายสอยควัวหนึ่ง ทิดน้อย
 ๙ ควัวหนึ่ง จัวอุยควัวหนึ่ง พ่ออ่อนควัวหนึ่ง ยี่มีควัวหนึ่ง จัว
 ๑๐ ราชควัวหนึ่ง พ่อเอี้ยควัวหนึ่ง สามแพงควัวหนึ่ง อ้าย
 ๑๑ แก้วควัวหนึ่ง โสทล้าควัวหนึ่ง พ่ออัวควัวหนึ่ง ทิดน้อย
 ๑๒ ควัวหนึ่ง หมื่นเยอศกกันเมืองลอไว้ นาร้อยข้าวหนึ่ง-
 ๑๓ ปินจังกัณพระเจ้าต่ก่อน คนควัวหนึ่งสี่อ้าย-
 ๑๔ ทาค่าหสิงควัวหนึ่ง กินเงินพระเจ้าห้าร้อย พันนาเ-
 ๑๕ น พ่อน้อยหยาศนไว้เป็นข้าพระ หมื่นโสกันเมือง
 ๑๖ ลอ ไว้นาสองร้อยข้าวเป็นจังกัณพระเจ้า ในปีเกิดว่า
 ๑๗ เดินเจ็ด ออกสองคำ วันเกิดเมิด ที่ชาอสว-
 ๑๘ อยู๋ เจ้าเมืองโสมฐี พันท่งสี่สุวรรณนสี่พันด-
 ๑๙ (ง)าน เจ้าหมื่นผู้โตมากินเมืองลอนี้ จู่ยันดี
 ๒๐ _____หื้อสร้างสิบเมือ

- ๒๑ หน้าที่ย่อมนั้นในพระศาสนาพระ _____
 ๒๒ โหมให้ดูแก่แม่เล็กการงาน ชื่อเขาทุมท-
 ๒๓ อมมวักษาพระเจ้าอชาตศัตรู เจ้าใหญ่โตป
 ๒๔ ได้ _____

ความในศิลาจารึกดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า เวียงลอ หรือ เมืองลอ เป็นเมืองโบราณที่มีคูเมือง กำแพงเมืองล้อมรอบอย่างน้อยสองชั้น และชื่อเมืองลอ (เมืองลอ) ก็เป็นชื่อที่เรียกกันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ และเมืองลอสร้างมาก่อนปีที่สร้างวัดป่าใหม่นี้ หรือก่อน พ.ศ. ๒๐๔๐

ในสมัยล้านนา เวียงลอ เป็นเมืองสำคัญตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองเชียงใหม่ เชียงของ เมืองเทิง เมืองพะเยา และเมืองน่าน ลำน้ำช้าง ตั้งปรากฏในตำนานพระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนศาล เมืองน่านว่าในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. ๑๙๔๓ คราวที่เสด็จไปตีเมืองน่านยกทัพผ่านเมืองลอ และตั้งขุนนางเป็นผู้ปกครองเมืองลอด้วย^๔

เวียงลอ ยังคงมีความสำคัญและมีผู้คนอยู่อาศัยมาตลอดสมัยล้านนา แม้ว่าล้านนาจะตกอยู่ใต้อาณาจักรพม่าแล้ว พม่าก็ยังให้ความสำคัญโดยให้เจ้าเมืองลอมีฐานะเท่าเจ้าเมืองภาค และให้เมืองลอขึ้นกับพะเยา^๕

ในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๒๒๒ พระเจ้ากาวิละแห่งเมืองเชียงใหม่ได้กระทำการไถ่โทษที่ฆ่าทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยการไปตีเมืองลอ และเมืองเทิงกวาดต้อนผู้คนมาถวาย^๖ ซึ่งความในตำนานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเมืองลอยังเป็นเมืองสำคัญและมีผู้คนอยู่อาศัยมาโดยตลอดจนถึงสมัยกรุงธนบุรี สันนิษฐานว่าเมืองลอคงจะร้างผู้คน และหมดความสำคัญลงไปเมื่อครั้งที่พระเจ้ากาวิละยกทัพไปตีและกวาดต้อนผู้คนลงมายังห่มคนเมือง

^๔ สดวน ไชยสุริยพันธ์, ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนศาล จังหวัดน่าน, ประชุมตำนานสิ่งแวดล้อมไทยเล่ม ๑, หน้า ๕๖๘.

^๕ ภาณุราชบัณฑิตวิทยา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ราชวงศ์ล้านนาเมืองเชียงใหม่, ภาณุราชบัณฑิต ๔ สิงหาคม ๒๕๓๘, หน้า ๑๑ - ๑๕.

^๖ ตำนานราชวงศ์กรุงธนบุรี, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑, หน้า ๔๖๐.

๒

การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี

๒.๑ วัตถุประสงค์ในการขุดค้นทางโบราณคดี

เวียงลอเป็นเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิง มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกซึ่งชี้ให้เห็นว่าเมืองนี้มีปรากฏมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นอย่างน้อย ภายในเมืองโบราณนี้มีศาสนสถานร้างอยู่หลายแห่ง วัดพระธาตุหนองห้า หรือวัดพวงพยอม ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมืองเป็นวัดขนาดใหญ่มีเจดีย์พระธาตุหนองห้าเป็นศาสนสถานสำคัญของวัด สภาพปัจจุบันขององค์พระธาตุทรุดโทรม ถูกขุดเจาะทำลายเพื่อค้นหาศิลปวัตถุ และของเก่า จนองค์พระธาตุพังทลาย มีอิฐและดินปกคลุมหนาแน่น

ในระยะเวลาก่อนพุทธศักราช ๒๕๓๔ ยังไม่เคยมีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีมาก่อนในพื้นที่เมืองโบราณเวียงลอและเจดีย์พระธาตุหนองห้า ประกอบกับเจดีย์พระธาตุหนองห้าเป็นศาสนสถานร้าง ไม่มีใครทราบประวัติการก่อสร้างที่แน่นอนชัดเจน ไม่ทราบลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ และยังไม่ทราบอายุสมัยที่แน่นอน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องดำเนินการขุดค้นศึกษา และขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดีก่อนที่จะดำเนินการบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์พระธาตุหนองห้า โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อกำหนดอายุสมัยการก่อสร้างองค์พระธาตุหนองห้า
๒. เพื่อศึกษาพัฒนาการการใช้ที่ดินและกิจกรรมของคนโบราณในพื้นที่โบราณสถาน
๓. เพื่อศึกษาโครงสร้างรากฐานโบราณสถานและเทคนิคการก่อสร้าง
๔. เพื่อศึกษารูปแบบและลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรม

๒.๒ การขุดค้นศึกษาและขุดแต่งโบราณสถาน

๒.๒.๑ สภาพโดยทั่วไปของโบราณสถาน

พื้นที่บริเวณที่ตั้งโบราณสถานวัดพระธาตุหนองห้า เป็นพื้นที่ลาดลาดเนินเขาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกัวป่าแคศ ในเทือกเขาวง ทางด้านตะวันตกกมิลอนลาดลงทางสายป่าแคศ - จุน ตัดผ่านกลางพื้นที่วัดห่างจากองค์พระธาตุประมาณ ๔๐ เมตร ทางตะวันตกของถนนเป็นภูเขาและเขตป่าสงวน

แห่งชาติ มีวัดหลวงพยอม (วัง) ตั้งอยู่บนที่ลาดเชิงเขา มีโบราณสถานร้างขนาดเล็กก่อด้วยอิฐ สภาพพังทลายอยู่สองสามแห่ง ซึ่งบริเวณวัดหลวงพยอม (วัง) เป็นบริเวณวัดเดียวกับเจดีย์พระธาตุหนองห้า ด้านตะวันออกของที่ตั้งโบราณสถานเจดีย์พระธาตุหนองห้าเป็นที่ลาดต่อเนื่องลงไปสู่บริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำอิง ซึ่งเป็นพื้นที่ภายในเมืองโบราณเวียงลอ สภาพปัจจุบันเป็นที่ป่ารก ไม่มีบ้านเรือนผู้คน พบหลักฐานเศษภาชนะดินเผาและอิฐกระจัดกระจายอยู่บนผิวดินเป็นจำนวนมาก (แผนที่ ๑ รูปที่ ๑-๒-๓-๔)

บริเวณรอบฐานเจดีย์ มีดินและอิฐที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถานทับถมอยู่ใต้แนวดอนล่างของส่วนกลางลงมา มีต้นไม้และหญ้าขึ้นปกคลุม ด้านตะวันออกเฉียงใต้ขององค์เจดีย์ ถูกขุดทำลายเป็นโพรงลึกตั้งแต่เหนือเรือนธาตุลงมาถึงเชิงฐานยกเก็จ อิฐโครงสร้างองค์เจดีย์ถูกขุดหรือออกเป็นจำนวนมาก และถูกกวาดลงมาถึงบ่อที่ฐาน โครงสร้างส่วนยอดขององค์เจดีย์พระธาตุหักพังทลายลงมาถึงชั้นฐานบัวแปดเหลี่ยมชั้นที่ ๒ (รูปที่ ๕-๖-๗)

๒.๒.๒ การวางผัง

ใช้ระบบหลุมรูปตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือกริด (Grid System) ใช้แนวฐานโบราณสถานเจดีย์พระธาตุหนองห้าด้านทิศใต้เป็นแนวแกนหลักในการวางผังหลุมพื้นที่ แนวแกนดังกล่าวนี้เบนจากทิศเหนือจริง ๑๒๕ องศา (N125E) โดยกำหนดให้แนวโบราณสถานด้านทิศใต้นี้เป็นแนวแกนตะวันออก - ตะวันตก

ในการขุดค้นศึกษาซากฐานโบราณสถาน ให้เลือกหลุมขุดค้นในตารางช่อง D VIII บริเวณฐานเจดีย์พระธาตุด้านทิศใต้ซึ่งกำหนดให้เป็นหลุมทดสอบที่ ๑ (TP-1) และ ตารางช่อง B III ตรงบริเวณฐานเจดีย์พระธาตุด้านทิศตะวันออก กำหนดให้เป็นหลุมทดสอบที่ ๒ (TP-2) (ดูแผนผังที่ ๑)

กำหนดจุดระดับสมมุติมาตรฐาน (Datum point) อยู่ที่บริเวณฐานอาคารศาลาวัดด้านทิศใต้ของเจดีย์ ลดระดับจากจุดดังกล่าวลงมา ๕๐๐ เซนติเมตร ตอกหมุดปากหลุมที่ระดับดังกล่าว กำหนดให้เป็นเส้นระดับสมมุติมาตรฐาน (Datum Line) ๐ เซนติเมตรจาก Datum Line (0 cm.dtl.) เพื่อให้อย่างยิ่งระดับความลึกในการขุดค้นครั้งนี้

๒.๒.๓ ผลการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี

(๑) โบราณสถานเจดีย์พระธาตุหนองห้า

ภายหลังการขุดค้น พบว่าโครงสร้างฐานเจดีย์พระธาตุหนองห้าฝังจมอยู่ในดินลึกประมาณ ๑.๐๐ เมตร มีชั้นลูกรังและดินปนศิลาแลงตามธรรมชาติรองรับรากฐานเจดีย์พระธาตุ มี

รายละเอียดโครงสร้าง ดังนี้ (รูปที่ ๕-๑๐-๑๑-๑๒-๑๓-๑๔-๑๕ แผนผังที่ ๒ และภาพลายเส้นที่ ๑)

● **ส่วนฐานล่าง** ทำสุดเป็นฐานเรียงโน้ตี่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สองชั้นซ้อนลดหลั่นกัน ชั้นล่างมีขนาด ๑๓.๕ x ๑๓.๕ เมตร สูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร หรือ ๒๒ ชั้นอิฐ และสูงประมาณ ๕๕ เซนติเมตร หรือ ๔ ชั้นอิฐ การเรียงอิฐเป็นแบบเรียงคานขาวสลับขางหรือสี่เสถียขาว ผัดขึ้นไปเป็นฐานในผนังเหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จจรดฐานบัวลูกแก้วอกไก่

● **ส่วนกลาง** ประกอบด้วยซุ้มฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นขึ้นไป (หลักฐานที่เหลืออยู่มี ๒ ซุ้ม) สันนิษฐานว่าซุ้มฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมนี้มีด้วยกันอย่างน้อย ๓ ซุ้ม รองรับทวารระฆังกลม หรือทวารระฆังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก

● **ส่วนบน** ของเจดีย์พระธาตุหนองห้าพังทลายหายไปทั้งหมด แต่สันนิษฐานจากแบบแผนและระเบียบโครงสร้างเจดีย์ทรงระฆังล้านนาในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และศึกษาเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงระฆังที่เจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่ (รูปที่ ๑๖) วัดพระยืน หรือ วัดบุญยืน (รูปที่ ๑๗) วัดแสนเมืองมา (รูปที่ ๑๘) วัดยาศิลาแก้ว (รูปที่ ๑๙) และเจดีย์วัดธิ เมืองพะเยา แล้ว สันนิษฐานว่าส่วนบนของเจดีย์พระธาตุหนองห้า ตั้งแต่ช่วงเหนือทวารระฆังขึ้นไปคงเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมรองรับปล้องโฉนที่ต่อเนื่องกับปลียอด (ภาพลายเส้นที่ ๒ / รูปทรงสันนิษฐาน)

(๒) ฐานวิหาร

ในการขุดค้นพื้นที่ทางทิศตะวันออกของฐานเจดีย์ ได้พบโครงสร้างแนวฐานวิหาร อยู่ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ ๑.๗๐ เมตร ก่อเรียงอิฐแบบสี่เสถียขาวหรือคานขาวสลับคานขาว ขนาดอิฐ ๑๗ x ๑๕ x ๖ เซนติเมตร สร้างขึ้นในคราวเดียวกับการสร้างเจดีย์ นอกจากฐานวิหารแล้วยังได้พบแนวการพังทลายของอิฐก่อผนังวิหารในตารางช่อง B และตารางช่อง C การขุดค้นและขุดแต่งในคราวนี้ ไม่ได้ขุดแต่งฐานวิหารทั้งหมด จึงยังไม่ทราบขนาดของวิหารหลังนี้

(๓) ชั้นดินและชั้นทับถมทางโบราณคดี

การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีในหลุมทดสอบทั้ง ๒ หลุม มีหลักฐานและข้อมูลชั้นดิน และชั้นทับถมทางโบราณคดี ดังนี้

หลุมทดสอบที่ ๑ (Test Pit - 1) มีชั้นดิน ๕ ชั้น (รูปที่ ๒๑-๒๒-๒๓-๒๔ แผนผังที่ ๓-๔-๕-๖)

- **ชั้นดินที่ ๑** เป็นชั้นดินบนสุด (surface layer) ตั้งแต่ผิวดินปัจจุบันลงไปจนถึง

ระดับความลึกประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ใต้ระดับสมมุติ (20 cm./ DTL.) ดินในชั้นนี้สีน้ำตาลแกมเทา ค่อนข้างดำคล้ำ (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 5/2: greyish brown / วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3: dark brown) เนื้อดินร่วนซุย มีความพูนในดินมาก มีการทับถมของเศษอิฐแตกหักที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถาน ประปนกับเศษไม้ ใบไม้ และรากไม้ รอบเขตของชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่น

● ชั้นดินที่ ๒ เป็นดินสีน้ำตาลเข้ม (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 5/2 : greyish brown / วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/3 : dark brown) แยกจากชั้นที่ ๑ อย่างชัดเจน เนื้อดินร่วนซุย เกาะตัวกันอย่างหลวมๆ มีการทับถมของอิฐแตกหักที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถานและเศษรากไม้ใบไม้ ชิ้นของการทับถมค่อนข้างหนา (ประมาณ ๔๐ เซนติเมตร) รอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบโค้งคลื่นค่อนข้างเรียบ (wavy to smooth) ชั้นดินนี้เป็นชั้นการพังทลายของโบราณสถาน พบหลักฐานจำพวกอิฐโครงสร้างโบราณสถาน กระเบื้องดินเผา และแผ่นโลหะจึงเปิดทองคำเปลว

● ชั้นดินที่ ๓ อยู่ใต้ลงมาจากชั้นดินที่ ๒ ดินมีสีจางลง (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 6/3 : pale brown / วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/4 : dark yellowish brown) เนื้อดินละเอียดจับตัวกันค่อนข้างแน่น ความพูนน้อย มีการทับถมของอินทรีวัตถุเล็กน้อย โคนเนื้อดินมีเม็ดทรายเล็กๆ (very fine sand) ประปรายอยู่ด้วย ชั้นดินนี้มีการทับถมของเศษอิฐน้อย พบในบริเวณผิวบนของชั้นตรงรอยต่อกับชั้นดินที่ ๒ จึงเป็นชั้นที่มีร่องรอยกิจกรรมของผู้คนในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ และเป็นชั้นการสร้างพระธาตุหนองห้านี้ด้วย รอบเขตชั้นดินตามแนวนอนมีแบบเรียบ (smooth) และแบบขาคาย (irregular)

● ชั้นดินที่ ๔ เป็นชั้นของดินลูกรัง และดินปนเילהาแลง (lateritic soil) ซึ่งเกาะเชื่อมตัวกันอย่างหนาแน่น ไม่พบโบราณวัตถุหรือหลักฐานทางโบราณคดีใดๆ เป็นชั้นดินธรรมชาติที่ตอนบนมีการปรับอัดผิวหน้าให้เรียบและแน่น (surface-packed soil layer) เพื่อรองรับการก่อสร้างเจดีย์พระธาตุ เห็นได้จากที่ผนังหลุมด้านทิศเหนือที่บริเวณด้านบนของชั้นดินนี้ปรากฏแนวก่ออิฐวางฐานเจดีย์พระธาตุหนองห้า ชั้นดินนี้มีรอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ (smooth)

● ชั้นดินที่ ๕ เป็นชั้นดินธรรมชาติ เนื้อดินมีสีเทาแกมเป็นองค์ประกอบในดินน้อยกว่าชั้นดินที่ ๔ ที่มีเילהาแกมไม่จับตัวแน่น สีเทาจางๆ ถึงสีน้ำตาลซีด (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 4/7 : light grey / วัดเมื่อเปียก 10 YR 6/3 pale brown) มีจุดสีประปราย มีรอบเขตชั้นดินตามแนวนอนเป็นแบบเรียบ และแบบโค้งคลื่นเล็กน้อย (smooth - wavy)

หลุมทดสอบที่ ๒ (Test Pit - 2) (รูปที่ ๒๕-๒๖-๒๗-๒๘ แผนที่ที่ ๗-๘-๙-๑๐)

มีชั้นดินธรรมชาติ ๕ ชั้น (layer) เช่นเดียวกับหลุม TP - 1 ดังนี้

● ชั้นดินที่ ๑ เป็นชั้นดินเบรุต สีน้ำตาลเข้ม (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 5/4 : yellowish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 4/4 : dark yellowish brown) ลักษณะเป็นดินร่วน ความพรุนน้อย มีเศษอิฐ กระเบื้องมุงหลังคาดินเผา รากไม้ใบไม้ที่บดบดปะปนอยู่ในดินเป็นจำนวนมาก ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ขอบเขตชั้นดินตามแนวอนเป็นแบบเรียบ

● ชั้นดินที่ ๒ เป็นชั้นดินสีน้ำตาลเข้ม (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 4/2 : dark greyish brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 3/3 : dark brown) กิจกรรมของมนุษย์และการพังทลายของโบราณสถาน ความหนาเฉลี่ยประมาณ ๒๕ เซนติเมตร พบอิฐโครงสร้างโบราณสถานและเศษกระเบื้องดินเผาที่บดบดอยู่ในชั้นดินนี้จำนวนมาก พบเศษภาชนะดินเผาโดยเฉพาะเครื่องเคลือบสีเขียว และเศษภาชนะเขียนลายสีดำได้เคลือบจากแหล่งเตาเผา/โป่งแดง และแหล่งเตาเขียนกาหลง/วังเหนือ ขอบเขตชั้นดินนี้ตามแนวอนเป็นแบบเรียบและแบบโค้งคลื่นเล็กน้อย

● ชั้นดินที่ ๓ เป็นชั้นดินสีน้ำตาลเข้ม (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 7/3 : dark brown วัดเมื่อเปียก 10 YR 5/4 : yellowish brown) ที่มีกิจกรรมของมนุษย์และการก่อสร้างโบราณสถานเจดีย์ พระธาตุหนองห้า และที่มั่นหลุมด้านทิศตะวันออกของชั้นดินนี้ พบแนวก่ออิฐเรียงตัวตามแนวเหนือ-ใต้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นฐานอาคารหรือวิหารที่มีการมุงหลังคาด้วยกระเบื้องซึ่งพบเป็นจำนวนมากในระดับชั้นดินบนที่ผ่านมา และยังคงพบอยู่ในชั้นดินนี้ด้วย ชั้นดินนี้หนาเฉลี่ยประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ขอบเขตชั้นดินตามแนวอนเป็นแบบเรียบและแบบโค้งคลื่นเล็กน้อย

● ชั้นดินที่ ๔ เป็นชั้นดินปนศิลาแดง (lateritic soil) สีน้ำตาลแกมเหลือง (วัดเมื่อแห้ง 10 YR 7/8 : yellow วัดเมื่อเปียก 10 YR 6/8 : brownish yellow เป็นชั้นดินธรรมชาติทำหน้าที่เป็นฐานรากรองรับน้ำหนักโบราณสถาน ลักษณะโดยทั่วไปของชั้นนี้เต็มไปด้วยเม็ดศิลาแดงที่จับตัวกันแน่นแข็ง ไม่พบโบราณวัตถุในชั้นดินนี้ มีขอบเขตชั้นดินตามแนวอนเป็นแบบเรียบ

● ชั้นดินที่ ๕ เป็นชั้นดินแดงตามธรรมชาติสีน้ำตาลเข้ม (วัดเมื่อแห้ง 7.5 YR 6/8 : reddish yellow วัดเมื่อเปียก 7.5 YR 5/6 : strong brown) เช่นเดียวกับชั้นดินที่ ๔ มีเม็ดศิลาแดงเป็นองค์ประกอบในดินน้อยกว่า และการจับตัวก็ไม่แน่นแข็งเท่า นอกจากนี้ยังเป็นดินร่วนค่อนข้างเหนียว มีจุดสีประขอบเขตชั้นดินตามแนวอนเป็นแบบโค้งคลื่น

ชั้นการทับถมทางโบราณคดีที่ ๑ (the 1st archaeological layer)

เป็นชั้นทับถมที่มีกิจกรรมการอยู่อาศัยใช้ประโยชน์ที่ดินของมนุษย์ และมีกิจกรรมการก่อสร้างเจดีย์ และวิหารพระธาตุหนองห้านี้ ปากกฐนหลักฐานในชั้นดินแคว้นชาติที่ ๓ ของที่ ๒ หลุมหรือในระดับความลึก ๔๐-๑๒๐ เซนติเมตร ได้ระดับสมมุติของหลุมทดสอบที่ ๑ และระดับความลึก ๔๐-๑๓๐ เซนติเมตร ได้

ระดับสมมุติของหลุมทดสอบที่ ๒

โบราณวัตถุที่พบในชั้นนี้ประกอบด้วย เศษภาชนะเครื่องเคลือบเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาวังเหนือ แหล่งเตาพาน/โป่งแดง และแหล่งเตาพะเยา ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงกำหนดอายุขึ้น การก่อสร้างเจดีย์พระธาตุนองห้าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ในการก่อสร้างเจดีย์พระธาตุนองห้า มีการเตรียมพื้นที่รองรับฐานรากโดยการขุดเป็นหลุมลงไป ในชั้นศิลาแลง (ลึกประมาณ ๖๐ เซนติเมตร) และปรับพื้นอัดจนแน่นแข็งเรียบเสมอกัน แล้วจึงก่ออิฐ ฐานเจดีย์ขึ้นวางลงไป การก่ออิฐไม่สอปูนแต่สอดดินและใบกปูนทับภายนอก

ชั้นการขุดพบทางโบราณคดีที่ชั้นที่ ๒ (the 2nd archaeological layer)

อยู่เหนือชั้นขุดพบทางโบราณคดีชั้นที่ ๑ ขึ้นมา เป็นชั้นที่เกิดจากการทับถมของเศษอิฐและดินที่เกิดจากการเสื่อมสภาพและการพังทลายของโบราณสถาน และเป็นช่วงเวลาที่ยังคงจะถูกรื้อทิ้งไป ปรากฏหลักฐานในชั้นดินที่ ๑ และ ชั้นที่ ๒ ของทั้ง ๒ หลุม คือ ในระดับความลึก ๐ - ๙๐ เซนติเมตร ได้ระดับสมมุติของหลุมทดสอบที่ ๑ และในระดับความลึก ๐ - ๙๐ เซนติเมตร ได้ระดับสมมุติของหลุมทดสอบที่ ๒

โบราณวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในชั้นนี้ ได้แก่ เศษอิฐโครงสร้างโบราณสถาน เศษกระเบื้องดินเผา และเศษภาชนะดินเผาคี๋ยจากแหล่งเตาพาน / โป่งแดง แหล่งเตาเวียงกาหลง/วังเหนือ และแหล่งเตาพะเยา

๒.๓ โบราณวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดี

๒.๓.๑ โบราณวัตถุประเภทดินเผา

(๑) ภาชนะดินเผาและเศษภาชนะดินเผา ส่วนมากเป็นเศษภาชนะดินเผาและวัตถุดินเผาที่แตกหักเสียหาย และฝังบางใบที่แต่เดิมเป็นภาชนะสมบูรณ์แต่ถูกดินทับถมจนแตกหักเสียหายในภายหลัง มีดังนี้

- เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินธรรมดา (earthenware) พบจำนวนน้อย เป็นภาชนะดินเผาทั้งเมืองล้านนา ได้แก่ เศษภาชนะประเภทน้ำคัน เนื้อละเอียด บางชิ้นมีการทาน้ำดินสีแดงขัดมัน และเขียนสีขาว และเศษภาชนะประเภทหม้อดินมีลวดลายกบประทับเป็นตารางสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ตกแต่งที่ผิวด้านนอก (รูปที่ ๒๔)

- เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง (stoneware) ส่วนใหญ่เป็นเศษภาชนะ

เครื่องเคลือบ ประเภทจาน ชาม โถ ที่มีขนาดและรูปทรงต่างๆ กัน มีทั้งชนิดเคลือบสีเขียว (เขลาคอน) จากแหล่งเตาพาน/โป่งแดง (รูปที่ ๓๐ ก. ข.), ชนิดเคลือบสีน้ำตาลหรือสีดำได้เคลือบ จากแหล่งเตาเวียงกาหลง / วังเหนือ (รูปที่ ๓๑ ก. ข. ค.) และแหล่งเตาพะเยา (รูปที่ ๓๒ ก.ข.ค.)

● **ไหเคลือบสีน้ำตาลกรมเขียว** พบในการขุดแต่งฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตก เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเวียงกาหลง/วังเหนือ (รูปที่ ๓๓)

● **เศษเครื่องถ้วยจีน** เป็นเศษเครื่องถ้วยลายครามสมัยราชวงศ์หมิง พบจำนวนน้อย

(๒) ตะคัน หรือ ผางประทีป

พบจำนวนมากในการขุดแต่งรอบฐานเจดีย์ เป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็ก คล้ายถ้วย ก้นตื้น ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๕.๕ เซนติเมตร (รูปที่ ๓๔ ก. ข.)

(๓) ขมวดพระเกศาของพระพุทธรูป

พบจากการขุดแต่งเป็นจำนวนมาก มีรูปร่างเป็นเส้นดินกลมๆ ชักซ้อนเวียนเป็น ก้นหอย เมาไฟจนแกร่ง ไม่เคลือบผิว ใช้ประดับพระเศียรของพระพุทธรูปปูนปั้น (รูปที่ ๓๕)

(๔) ตุ๊กตารูปช้าง

พบเพียง ๑ ชิ้น จากการขุดแต่งฐานเจดีย์ สภาพแตกหัก เนื้อดินแกร่งสีขาวนวล เคลือบสีเขียวใส นำเคลือบตกแต่ง เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาพาน จังหวัดเชียงราย (รูปที่ ๓๖)

(๕) โคมไฟปูน

เป็นชิ้นส่วนฐานโคมไฟทรงกลม ดินเผาเนื้อแกร่ง เคลือบสีน้ำตาลนวล เนื้อดินสีขาว ปูเป็นช่อง ที่ขอบฐานด้านนอกมีจารึกอักษร อักษรไทย ภาษาไทย อ่านไม่ได้ความชัดเจน ผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเวียงกาหลง (รูปที่ ๓๗ ก-ข)

๒.๓.๒ โบราณวัตถุประเภทโลหะ

(๑) แผ่นทองจังโก

พบเป็นจำนวนมากในการขุดแต่งรบบฐานเจดีย์ เป็นแผ่นโลหะผสมทองแดงสีเหลืองมันดำ ขนาดเฉลี่ยประมาณ ๕๐ x ๗๐ เซนติเมตร มีร่องรอยการลงรักปิดทอง มีรอยตะปูขนาดเล็กปรากฏอยู่ที่ขอบรองแต่ละแผ่น สันนิษฐานว่าเป็นจังโกหุ้มส่วนบนของเจดีย์ตั้งแต่ฐานบัวปลงเท้านขึ้นไป

(๒) ตะปูโลหะ

พบเป็นจำนวนมากร่วมกับแผ่นทองจังโก ทำจากโลหะผสมทองแดง ความยาวประมาณ ๓ เซนติเมตร (รูปที่ ๓๘)

๒.๔ การกำหนดอายุสมัย และการแปลความทางโบราณคดี

เมืองล่อ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอยูน จังหวัดพะเยา มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกและตำนานมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นอย่างน้อย เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิง บนเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองพะเยาและกลุ่มเมืองในที่ราบลุ่มเชียงแสน-เชียงแสน ที่ตั้งของตัวเมืองอยู่ในตำแหน่งที่สามารถติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวก ทางทิศใต้เดินทางตามลำน้ำอิงลงไปเมืองพะเยาได้ หากขึ้นไปทางเหนือผ่านช่องเขาสู่ที่ราบลุ่มกว๊านใหญ่ในเขตอำเภอกองแก้วสามารถไปออกแม่น้ำโขงที่เมืองเทิง และไปยังเมืองเชียงแสน เมืองเชียงแสนเมืองเชียงรอง ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือก็มีเส้นทางติดต่อกับเมืองพาน

ด้วยเหตุทำเลที่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมติดต่อของเมืองสำคัญต่างๆ ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง กว๊านพะเยา และที่ราบลุ่มเชียงแสน - เชียงแสน ทำให้เมืองล่อมีความสำคัญทั้งทางด้านการค้าขาย พระพุทธศาสนา ทางพุทธศาสตร์ และการปกครอง เห็นได้จากหลักฐานเอกสารในสมัยล้านนาที่กล่าวถึงที่ตั้งให้ขุนนาง หรือเชื้อพระวงศ์มาครองเมืองนี้อย่างสม่ำเสมอ

วัดพระธาตุหนองห้า หรือวัดพระธาตุทวงพยอม (ชื่อเดิมไม่ทราบแน่ชัด) น่าจะเป็นวัดสำคัญฝ่ายอริยวาสิของเมืองล่อ เพราะตั้งอยู่ในพื้นที่วัดคู่เขาทางตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมือง สถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ของวัดที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ เจดีย์พระธาตุหนองห้า

ผลการขุดค้นและศึกษาวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี พบว่าในขั้นที่ปรากฏหลักฐานการสร้างเจดีย์พระธาตุหนองห้า มีแผนเครื่องเคลือบจากแหล่งเตาพาน/บึงแดง เตาเวียงกาหลง/วังเหนือ และเตา

พระยา กำหนดอาชญาอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ไม่พบขึ้นต้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์ และพบว่าวัดที่ถูกทิ้งร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

การศึกษาสัญลักษณ์ศิลปะสถาปัตยกรรมของเจดีย์พระธาตุหนองห้า พบว่าเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพื้นเมืองล้านนาที่นิยมสร้างกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ประกอบด้วยฐานล่างเป็นฐานเขียงในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองชั้นซ้อนลดหลั่นกัน ถัดขึ้นไปเป็นฐานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับส่วนกลาง ซึ่งประกอบด้วยชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นขึ้นไป ๓ ชุดรองรับทรงระฆังกลม หรือทรงระฆังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก และส่วนบนตั้งแต่ช่วงเหนือทรงระฆังขึ้นไปคงเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมรองรับปล้องโฉนที่ต่อเนื่องกับปลียอด คล้ายกับเจดีย์ประธานที่วัดอาทิตันแก้ว เมืองเชียงแสน สร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑^๗ เจดีย์ประธานวัดพระยืนเมืองเชียงแสน และเจดีย์ประธานวัดลี เมืองพะเยา

ถักราวที่สร้างเจดีย์พระธาตุหนองห้าพิจารณาจากหลักฐานศิลาจารึกพบที่เมืองลอจำนวน ๒ หลัก ได้แก่ ศิลาจารึกวัดป่าใหม่ (พ.ศ. ๘ / พ.ศ. ๒๐๔๐) ที่กล่าวถึง เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา สร้างวัดป่าใหม่เมืองลอ ถวายเป็นพระราชาศุภผลแก่พระมหาเทวีเจ้าและพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ (หมายถึงพระเมืองแก้ว และพระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดา) กำหนดขอบเขตดินว่าให้อยู่ในพื้นที่ที่ด้านตะวันออกจรดฝั่งแม่โล่ ด้านใต้จรดคูเมืองด้านนอก (คือเวียง) ด้านตะวันตกห่างออกไปริ้ววา ด้านทิศเหนือจรดคูเมือง^๘ และศิลาจารึกเจ้าหมื่นลอมงคล (พ.ศ. ๒๘/พ.ศ. ๒๐๔๙) ที่กล่าวถึงการสร้างพระมหาเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและพระพุทธรูปต่าง ๆ จำนวนมากในพุทธศตวรรษที่ ๒๐๔๙ (จุลศักราช ๘๖๒)^๙ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของวัดป่าใหม่ในจารึกหลัก พ.ศ. ๘ แล้ว เชื่อว่าน่าจะเป็นสถานที่เดียวกับบริเวณวัดร้างที่ตั้งเจดีย์พระธาตุหนองห้า ส่วนมหาเจดีย์ที่เจ้าหมื่นลอมงคล หรือเจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐๔๙ และกล่าวถึง ในจารึก พ.ศ. ๒๘ ก็น่าจะเป็นองค์เดียวกับเจดีย์พระธาตุหนองห้านี้เอง โดยพิจารณาจากข้อความในจารึกทั้งสองหลักที่เป็นจารึกของเจ้าหมื่นลอฯ ทั้งคู่ จารึก พ.ศ. ๘ ประกาศการสร้างวัดและอุทิศถวายพระเมืองแก้วกับพระราชมารดา ในขณะที่จารึก พ.ศ. ๒๘ ประกาศการสร้างเจดีย์ในส่วนของเจ้าหมื่นลอฯ เอง อาจจะมีข้อแย้งในข้อที่ว่าจารึกทั้งสองหลักมีระยะเวลาห่างกันถึง ๙ ปี อาจจะไม่ใช่เรื่องราวราวเดียวกัน เจ้าหมื่นลอฯ อาจจะสร้างคณะที่ก็ได้ อธิบายได้ว่าถักราวสร้างวัดและสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ในหัวเมืองเล็ก ๆ อย่างเมืองลอซึ่งมีจำนวนคนและทรัพยากรจำกัดน่าจะจำเป็นต้องใช้เวลาพอสมควรจึงจะแล้วเสร็จสมบูรณ์และเฉลิมฉลองประกาศให้สาธุชนชนทั่วไปได้ และหลักฐานเจดีย์พระธาตุหนองห้า ฐานวิหาร สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในพื้นที่

^๗ พระรัตนปัญญาภรณ์. (ศาสตราจารย์ ว.ศ.ก.และ ม.ว.ปว. ผู้แปล.) *พินิจสถาปนิยตร์*. ๒๕๓๖ หน้า ๑๕๕.

^๘ โครงการวิจัยการปฏิรูปและสร้างชาติล้านนา, *จารึกล้านนาภาค องค์ ๑: จารึกจังหวัดเชียงใหม* ปทุม พงศา มหฺร. บุญวิจิตร เสร คณปณฺฑิต พงศาอินัน จิตติเมธี ในวาระศตวรรษแห่งพระบาทสมเด็จพระมหาจุฬาลงกรณราชูปมาธิ พระชนมายุครบ ๓ รอบ, กรุงเทพฯ, บริษัท อป็นท์ไทม์มีเดียกรุ๊ป จำกัด. ๒๕๕๙.

^๙ เด่นเดี่ยวในเรื่องราวที่ ๗

๒.๓.๒ โบราณวัตถุประเภทโลหะ

(๑) แผ่นทองจังโก

พบเป็นจำนวนมากในการขุดแต่งรอบฐานเจดีย์ เป็นแผ่นโลหะผสมทองแดงสีเทาเข้ม ผิวนำ ขนาดเฉลี่ยประมาณ ๕๐ x ๗๐ เซนติเมตร มีร่องรอยการฉกรรจ์บิตทอง มีรอยตะปูขนาดเล็กปรากฏอยู่ที่ขอบของแต่ละแผ่น สันนิษฐานว่าเป็นจังก่อหุ้มส่วนบนของเจดีย์ตั้งแต่ฐานบัวแปดเหลี่ยมขึ้นไป

(๒) ตะปูโลหะ

พบเป็นจำนวนมากร่วมกับแผ่นทองจังโก ทำจากโลหะผสมทองแดง ความยาวประมาณ ๓ เซนติเมตร (รูปที่ ๓๘)

๒.๔ การกำหนดอายุสมัย และการแปลความทางโบราณคดี

เมืองล่อ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอลือ จังหวัดพะเยา มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกและตำนานมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นอย่างน้อย เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิง บนเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองพะเยา และกลุ่มเมืองในที่ราบลุ่มเชียงราย-เชียงแสน ที่ตั้งของตัวเมืองอยู่ในตำแหน่งที่สามารถติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวก ทางทิศใต้เดินทางตามลำน้ำอิงลงไปเมืองพะเยาได้ หากขึ้นไปทางเหนือผ่านเขื่อนราษีไศลที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ในเขตอำเภอกะปงก็สามารถไปออกแม่น้ำโขงที่เมืองเทิง และไปยังเมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือก็มีเส้นทางติดต่อกับเมืองพาน

ด้วยเหตุทำเลที่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมติดต่อของเมืองสำคัญต่างๆ ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง กว๊านพะเยา และที่ราบลุ่มเชียงแสน - เชียงราย ทำให้เมืองล่อมีความสำคัญทั้งทางด้านการค้าขาย พระพุทธศาสนา ทางพุทธศาสนา และการปกครอง เห็นได้จากหลักฐานเอกสารในสมัยล้านนาที่กษัตริย์ตั้งให้ขุนนาง หรือเชื้อพระวงศ์มาครองเมืองนี้อย่างสม่ำเสมอ

วัดพระธาตุหนองห้า หรือวัดพระธาตุห้วยพยอม (ชื่อเดิมไม่ทราบแน่ชัด) น่าจะเป็นวัดสำคัญฝ่ายอริยวงศะของเมืองล่อ เพราะตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งเคยเราทางตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมือง สถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ของวัดที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ เจดีย์พระธาตุหนองห้า

ผลการขุดค้นและศึกษาวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี พบว่าในพื้นที่ปรากฏหลักฐานการสร้างเจดีย์พระธาตุหนองห้า มีเศษเครื่องเคลือบจากแหล่งเตาพาน/โป่งแดง เตาเวียงกาหลง/วังเหนือ และเตา

พระเถา กำหนดอาชญาอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ไม่พบชิ้นดินการอยู่อาศัยก่อนการสร้างเจดีย์ และพบว่าวัดนี้ถูกทิ้งร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓

การศึกษารูปปลักหมณะคือประติมากรรมของเจดีย์พระธาตุหนองห้า พบว่าเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพื้นเมืองอำนาจที่นิยมสร้างกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ประกอบด้วยฐานล่างเป็นฐานเขียงในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองชั้นซ้อนลดหลั่นกัน ถัดขึ้นไปเป็นฐานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จมีฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับส่วนกลาง ซึ่งประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นขึ้นไป ๓ ชุดรองรับพระระฆังกลม หรือทรงระฆังแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก และส่วนบนคือช่วงเหนือทรงระฆังขึ้นไปคงเป็นปลักฉักที่สี่เหลี่ยมรองรับปล้องโหนดที่ต่อเนื่องกับปลียอด คล้ายกับเจดีย์ประธานที่วัดอาทิตยารักษ์แก้ว เมืองเขื่องแสน สร้างในปีพุทธศักราช ๒๐๔๔^๗ เจดีย์ประธานวัดพระธาตุน้อยเมืองเขื่องแสน และเจดีย์ประธานวัดสี เมืองพะเยา

ศักราชที่สร้างเจดีย์พระธาตุหนองห้าพิจารณาจากหลักฐานศิลาจารึกพบที่เมืองลอจำนวน ๒ หลัก ได้แก่ ศิลาจารึกวัดป่าใหม่ (พย. ๘ / พ.ศ. ๒๐๔๐) ที่กล่าวถึง เจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา สร้างวัดป่าใหม่เมืองลอ ถวายเป็นพระราชาศุภคตแก่พระมหาทริเจ้าและพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมืองเขื่องใหม่ (หมายถึงพระเมืองแก้ว และพระมหาทริภูมิเพียรราชสมาธา) กำหนดครอบเขตวัดนี้ว่าให้อยู่ในพื้นที่ที่ด้านตะวันตกจรดฝั่งแม่น้ำ ด้านใต้จรดคูเมืองด้านนอก (คือเวียง) ด้านตะวันตกทางออกไปชื่อว่า ด้านทิศเหนือจรดคูเมือง^๘ และศิลาจารึกเจ้าหมื่นลอมงคล (พย. ๒๘/พ.ศ. ๒๐๔๔^๙) ที่กล่าวถึงการสร้างพระมหาเจดีย์ประดิษฐานพระบรมศาสดาวิสุทธิ พระธาตุและพระพุทธรูปต่างๆ จำนวนมากในปีพุทธศักราช ๒๐๔๔ (จุลศักราช ๘๖๒)^{๑๐} ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของวัดป่าใหม่ในจารึกหลัก พย. ๘ แล้ว เชื่อว่าน่าจะเป็นสถานที่เดียวกับบริเวณวัดร้างที่ตั้งเจดีย์พระธาตุหนองห้า ส่วนมหาเจดีย์ที่เจ้าหมื่นลอมงคล หรือเจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๐๔๔ และกล่าวถึง ในจารึก พย. ๒๘ ก็น่าจะเป็นองค์เดียวกับเจดีย์พระธาตุหนองห้านี้เอง โดยพิจารณาจากข้อความในจารึกทั้งสองหลักที่เป็นจารึกของเจ้าหมื่นลอฯ ทั้งคู่ จารึก พย. ๘ ประกาศการสร้างวัดและอุทิศถวายพระเมืองแก้วกับพระราชาสมาธา ในขณะที่จารึก พย. ๒๘ ประกาศการสร้างเจดีย์ในส่วนของเจ้าหมื่นลอฯ เอง อาจจะมีรอยโยงในชื่อที่ว่าจารึกทั้งสองหลักมีระยะเวลาห่างกันถึง ๔ ปี อาจจะไม่ให้เรื่องราวของวัดเดียวกัน เจ้าหมื่นลอฯ อาจะสร้างคนละที่ก็ได้ อธิบายได้ว่าการสร้างวัดและสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ในหัวเมืองเล็กๆ อย่างเมืองลอซึ่งมีจำนวนคนและทรัพยากรจำกัดน่าจะต้องใช้เวลาพอสมควรจึงจะแล้วเสร็จสมบูรณ์และเฉลิมฉลองประกาศให้สาธุชนชนวิบูลิได้ และหลักฐานเจดีย์พระธาตุหนองห้า ฐานวิหาร ถึงก่อสร้างอื่นๆ ในพื้นที่

^๗ พระรัตนปัญญาภรณ์. (ศาสตราจารย์ บ.ศ.ม. และ หมอวิชา, ผู้แปล.) *นิเวศศาสนิกนิพนธ์*. ๒๕๓๘ หน้า ๑๑๕.

^๘ โดยการศึกษาการเปรียบเทียบระหว่างจารึกอำนาจ... *จารึกด้านบ.ภาค ๔ เล่ม ๑ : จารึกวัดหิรัญเขื่องราช บ้าน พระธาตุน้อย*, บุญถึงและเมธ คุ้มเมือง ขอนแก่น จิตติศักดิ์ ไม่ทราบสมเด็จพะเทพรัตนราชสุทธา สถาบันราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๖, กรุงเทพฯ, บริษัท อสมท จำกัด (มหาชน) จำกัด. ๒๕๓๕.

^๙ เล่มเดียวกันหน้า ๑๑๕

ประมาณ ๒๐๐ x ๑๕๐ เมตร น่าจะใช้เวลานานพอสมควรในการก่อสร้าง เชื่อว่าในพุทธศักราช ๒๐๔๐ ที่ก่อสร้างวัดป่าใหม่พุทธคยาถวายให้พระเมืองแก้วและพระราชาคณะซึ่งเป็นผู้มีอำนาจใหม่ในเมืองเชียงใหม่และล้านนา น่าจะยังไม่ได้สร้างเจดีย์ประธานของวัด ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๐๔๙ จึงได้สร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อให้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดมีความสมบูรณ์ และมีข้อสังเกตในประเด็นผู้ทำจารึกทั้งสองหลัก ผู้นำในการสร้างวัด และสร้างเจดีย์ เป็นคนเดียวกัน มีการอ้างถึงประธานฝ่ายสงฆ์องค์เดียวกัน คือมหาเถรธรรม และอ้างพยานผู้เห็นคนเดียวกัน คือ พันหนังสีสุวรรณอีกด้วย ซึ่งประมวลจากหลักฐานและข้อพิจารณาที่บรรยายมาข้างต้นแล้ว มีข้อสรุปเกี่ยวกับเรื่องอายุสมัยและการแปลความทางโบราณคดีของโบราณสถานเจดีย์พระธาตุหนองห้า ดังนี้

- เจดีย์พระธาตุหนองห้าสร้างขึ้นในระยะครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (พ.ศ. ๒๐๐๑ - ๒๐๕๐)

● รูปทรงเจดีย์วัดพระธาตุหนองห้า เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบพื้นเมืองล้านนา ที่นิยมสร้างกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ และถูกทิ้งร้างไปเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๔ สอดคล้องกับระยะเวลาที่เมืองล่อถูกทิ้งร้างเนื่องจากผู้คนถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละ

● สันนิษฐานว่าวัดป่าใหม่ในจารึก พย. ๔ คือ วัดเจดีย์พระธาตุหนองห้า สร้างโดยเจ้าหมื่นลอมนะคนหรือเจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬา ผู้ปกครองเมืองล่อ โดยสร้างวัดอุทิศถวายพระเมืองแก้วและพระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดา เมื่อ จ.ศ. ๔๕๔ หรือ พ.ศ. ๒๐๔๐ และสร้างเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๙

● สมควรเรียกชื่อโบราณสถานบริเวณวัดพระธาตุหนองห้า หรือวัดพระธาตุหลวงพยอม ว่า “วัดป่าใหม่เมืองล่อ” ให้สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีและข้อมูลทางประวัติศาสตร์

บรรณานุกรม

โครงการวิจัยการปฏิวรรตและชำระจารึกล้านนา, จารึกล้านนา ภาค ๑ เล่ม ๑: จารึกจังหวัดเชียงราย นาม พระยา แพร่, บุญนิธิเจมส์ เอช คัมเบ็ญ ทอมบิสัน จัดพิมพ์ ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตน-
ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระชนมายุครบ ๓ รอบ, กรุงเทพฯ, บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
จำกัด., ๒๕๓๙.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ปฏิวรรตโดย ทน ตมกัณ, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
สำนักงานกวีธรมศรี, ๒๕๑๙.

ตำนานราชวงศ์ปกาเกอญอ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑, พระนคร: สำนักพิมพ์โอเคียนส์ไตร์, ๒๕๑๕.
ประกิจกรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระรัตนปัญญาเถระ, (ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, ผู้แปล.) ชินกาลมาลีปกรณ์, ๒๕๑๗ .

ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่, ภาคปฏิวรรตที่
๙ โดย สมหมาย เปรมจิตต์, สิงหาคม ๒๕๒๘.

ศรีคำกร วอลโกคม , อิง ยม นาม ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างสุโขทัย แพร่ น่าน
และพะเยา, เมืองโบราณ, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๓๑) .

สงวน ไรตสุวัตร, ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ วัดสวนศาล จังหวัดน่าน, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม
๑, พระนคร: สำนักพิมพ์โอเคียนส์ไตร์, ๒๕๑๕.

สงวน ไรตสุวัตร, "ตำนานพระธาตุแช่แห้ง" ตำบลฝายแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ประชุม
ตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑, พระนคร: สำนักพิมพ์โอเคียนส์ไตร์, ๒๕๑๕.

สุวิชาติ ย่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และจินตนา มอญบุษ (ปฏิวรรต), ตำนานเมืองพะเยาและคำวชคำเด่นเป็นแท้,
ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๖.

ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, เรืองอ้อ : ศึกษาจากการสำรวจ ตำนาน และจารึก, เอกสารประกอบการ
ประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องชุมชนโบราณในเขตภาคเหนือ, วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

รูปที่ ๑ ที่ตั้งเจดีย์วัดพระธาตุหนองห้า อยู่ในบริเวณชีละเขาตอจิกโจง ทางทิศตะวันตกของเขื่อน (ภาพถ่ายจากในเขื่อน)

รูปที่ ๒ เจดีย์วัดพระธาตุหนองห้า ภาพถ่ายจากเขื่อน เมื่อมองทางทิศตะวันตกคือ เขาตอจิกโจง

รูปที่ ๓ - ๔ โบราณสถาน
ร้างที่ตั้งอยู่บนพื้นที่เชิงเขา
ทางด้านทิศตะวันตกของ
เจดีย์พระธาตุหนองห้า

รูปที่ ๕ พระธาตุหนอง
ห้าด้านทิศใต้ก่อนการ
บูรณะ ถูกอึกลอยบด
เจาะหาโบราณวัตถุ

รูปที่ ๖ องค์พระธาตุหนองห้า
ก่อนการบูรณะ สภาพชำรุดโทรม
ส่วนบนคือมณฑปมีรูปที่ ๗ ขึ้น
ไปพังทลาย และอิฐฟิซขึ้น
ปกคลุมโดยทั่วไป ภายหลังด้าน
ทิศเหนือ

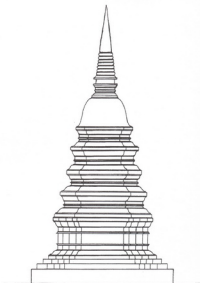
รูปที่ ๓๗ พระธาตุหนองตำลายนหลังการขุดแต่งเปิดแนวโบราณสถาน (ด้านทิศเหนือ) เป็นเจดีย์แบบล้านนา รูปทรงคล้ายเจดีย์วัดลิขิต ๑. พระยา และเจดีย์วัดพระยืนเรียงแนบประชิดด้วยฐาน ๓ ซुकซ้อนลดหลั่นกัน ฐานชั้นล่างสุดประกอบด้วยฐานเรียบสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานอกเก็จด้านละ ๕ รวง ๒ ฐาน ขึ้นมาเป็นฐานหน้ากระดานยาวกว่ายาวหลายร้อยไม่ว่าคืบสูงเกินกว่า ๒ เมตรในผังสี่เหลี่ยมอกเก็จ และฐานขึ้นบนและประกอบด้วยซุกฐานยาวซุกอกเก็จรองรับบนกระเบื้อง ๓ ซุก องค์พระยืนและส่วนยอดหักพังหายไปหมด

รูปที่ ๓๘ เจดีย์พระธาตุหนองน้ำ
ด้านทิศตะวันตกของเจดีย์เหนือ

รูปที่ ๓๙ การขุดแต่งฐานซุกและโบราณสถานเจดีย์
พระธาตุหนองน้ำ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

ภาพลายเส้นที่ ๑ รูปทรงหินปิงฐาน (Reconstructed Form)
ของพระเจดีย์พระธาตุหนองอีเก้ง วัดป่าไผ่

รูปที่ ๑๐ ฐานเจดีย์ด้านทิศเหนือภายในวัดทุ่งนาค

รูปที่ ๑๑ แนวการพังทลายของอิฐสมัยวิหคาวที่พบจากการขุดแต่งในบริเวณสถานด้านทิศตะวันออกของฐานเจดีย์

รูปที่ ๑๒ ฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตกภายในวัดทุ่งนาค

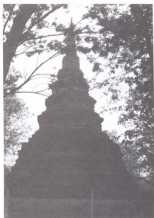
รูปที่ ๑๓ ฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตกภายในวัดทุ่งนาค

รูปที่ ๑๔ ฐานเจดีย์ด้านทิศตะวันตกภายในวัดทุ่งนาค

รูปที่ ๑๗ เจดีย์วัดพระยืน เมืองเวียงแสน วัดนี้น่าจะสร้างในราว พ.ศ. ๒๑๑๑ โดยพระยาพญาไชยศึก ในสมัยที่เจ้าฟ้าหลวงพิมหารทิมเมืองไชยบุรีศรีเชียงใหม่แสน มีฐานเรียงและฐานย่อยถึง ๓ ชั้น หน้ากระดานทั้งสองไม่มีร่องรอย ศาสดาพุทธบิดา และส่วนบนเป็นฐานฐานบัวแปดเหลี่ยมบนเรือนใบเจดีย์วัดพระธาตุหนองห้า

รูปที่ ๑๘ เจดีย์หลวง เมืองเวียงแสน สร้างในรัชกาลพระเจ้าแสนภู เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๓๕ มีฐานฐานบัวแปดเหลี่ยมทั้งส่วนกลางของเจดีย์เหมือนกับฐานฐานบัวแปดเหลี่ยมในส่วนกลางของเจดีย์พระธาตุหนองห้า

รูปที่ ๑๙ การขุดแต่งโบราณสถานด้วยวิธีได้

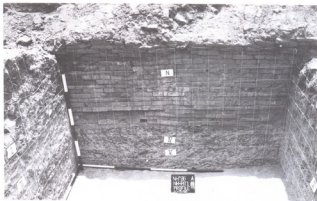
รูปที่ ๑๘ เจดีย์วัดเขนเมืองเก่า เมืองพิจิตรเขน
ไม่ปรากฏว่าสร้างขึ้นเมื่อใดแต่ มีฐานกว้าง ๖ เมตร
แปลนสี่เหลี่ยมระดับหัวเสาควมสูงเป็นลักษณะของ
ฐานที่นิยมทำกันในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เช่นเดียวกับ
เจดีย์พระธาตุหนองเต่า

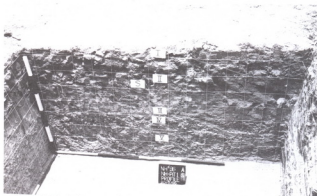
รูปที่ ๑๙ เจดีย์วัดสามัคคีเมืองเก่า สักการ
พระเมืองแก้ว ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๔๒ -
๒๐๕๘ มีพิธีบรรจุพระบรมธาตุเมืองแก้ว เช่นเดียวกับ
เจดีย์พระธาตุหนองเต่า

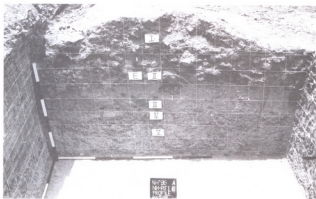
รูปที่ ๒๐ แนวฐานวิหาร
(ซ้ายมือในภาพ) พบในภาพ
จุดค้นคืนจาก หลุมศพที่ ๒
ทางทิศตะวันออก ของฐาน
เจดีย์พระธาตุหนองเต่า

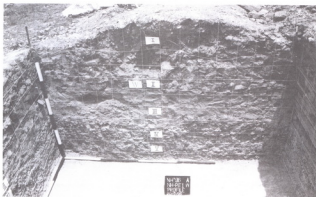
รูปที่ ๓๑ เหนือชั้นดินด้านทิศเหนือ หลุมศพแบบที่ ๑ (TP - 1)

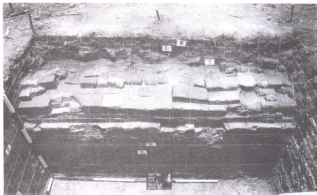
รูปที่ ๓๒ เหนือชั้นดินด้านทิศใต้ หลุมศพแบบที่ ๑ (TP - 1)

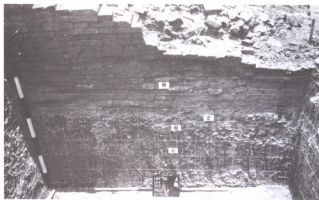
รูปที่ ๒๓ มุมขึ้นดินด้านทิศตะวันตก หอพระนอนที่ ๑ (TP - 1)

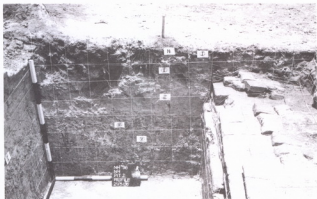
รูปที่ ๒๔ มุมขึ้นดินด้านทิศตะวันตก หอพระนอนที่ ๑ (TP - 1)

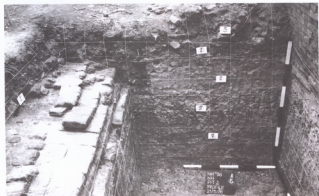
รูปที่ ๒๕ มุมมองด้านข้างทิศตะวันออก หลุมศพหมายเลขที่ ๒ (TP - 2)

รูปที่ ๒๖ มุมมองด้านข้างทิศตะวันออก หลุมศพหมายเลขที่ ๒ (TP - 2)

รูปที่ ๒๗ แผนที่บริเวณลุ่มน้ำลำนาคเหนือ หลุมศพหมายเลข ๒ (P - 2)

รูปที่ ๒๓ ม้วนขี้ดินบ้านโศภิต์ หลุมศพตอนที่ ๒ (P - 2)

รูปที่ ๓๐๐ เศษภาชนะดินเผา
เนื้อดินธรรมชาติเคลือบ
ประเภทที่มีลวดลาย
ประทับบนผิวด้านนอก พบใน
การขุดค้นระดับผิวดิน หลุม
หลุมที่ ๑

ก. ด้านใน

ข

รูปที่ ๓๐๑ ก - ข เศษภาชนะ
เคลือบสีเขียว ประเภทลาย
จากแม่พิมพ์ดินเผา / ไม่พบ
พบจากการขุดค้นโบราณสถาน

ค

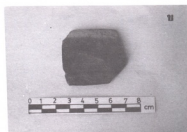

ข. ด้านนอก
แสดงก้นด้านข้าง

รูปที่ ๓๑ ก.ข.ค. เศษภาชนะดินเผาบริเวณพราง
มีลาย เขียนสีดำได้เคลือบ ผลิตจากแหล่งดิน
เผือกกลาง / โพนหิน พบในการขุดค้นและขุด
แต่งเจดีย์พระธาตุพนมเก่า

รูปที่ ๓๐ ก.ร.ค. เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง
พิกัดหินสีธารเฉพาะด้านโน้นตอนเคตโธม เกิด
จากเสาะพะเยา พบจากการขุดค้นชั้นโบราณสถาน
ในตารางรัง ๐ III

รูปที่ ๓๓ โหลเคลือบสี
น้ำตาลอมเขียว พบใน
การขุดแต่งเจดีย์บริเวณ
ฐานกำแพงศิลาแลงนอก วัด
จากเขาพาน / ปรางค์

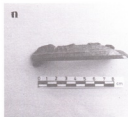
รูปที่ ๓๔ ก.ข. ภาชนะดินเผา
หรือตะกั่วดินเผา พบจากการ
ขุดกับขุดแต่งฐาน

รูปที่ ๓๕ ภาชนะดินเผาหรือตะกั่วรูป
ไข่จาก
ดินเผา พบในการขุดแต่งฐานเจดีย์กำแพงศิลาแลงนอก
วัดจากเขาพาน

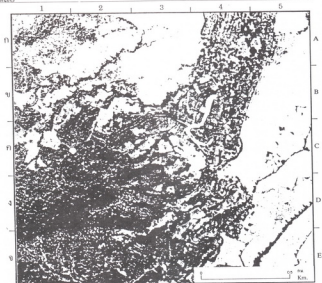
รูปที่ ๓๑ สลักฐานรูปช้างเผือก
สีเขี้ยว ผลิตจากแม่พิมพ์ดินเผา /
โป่งแดง พบในการขุดแต่งเจดีย์
พระธาตุขุนยวมฝั่ง

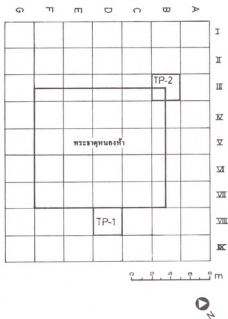
รูปที่ ๓๒ ก.ข. ฐานไม้ค้ำยันคิณสีเขี้ยวโต มี
ลักษณะจากรูป ผลิตจากแม่พิมพ์ดินเผา / โป่งแดง
พบในการขุดแต่งเจดีย์พระธาตุขุนยวมฝั่ง

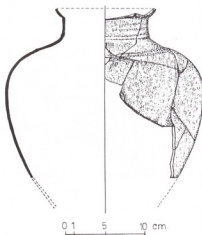
รูปที่ ๓๓ ตะปูโลหะ พบใน
การขุดแต่งฐานเจดีย์พระธาตุ
ขุนยวมฝั่ง

แผนที่ ๒ ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองโบราณ
"เวียงละฮะ" บ้านขุนยลราช ตำบลหนองสีนิน
อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

แผนผังที่ ๑ แสดงตำแหน่งของจุดขุดค้น และพื้นที่ขุดแต่งโบราณสถาน

ภาพลายเส้นที่ ๔. ภาชนะรูปทรงโถ เป็นปาก กว้าง ขอบปากมีลาย สลักจากแม่พิมพ์ดินเผา
จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดพระธาตุหนองบัว

สันกุ

สายันต์ ไพรชาญจิตร

ก่อนหน้าที่เราไม่เคยทราบกันเลยว่านอกจากพระธาตุคอกอสุเทพ หลักใจของชาวเชียงใหม่ที่สถิตย์อยู่เหนือจอมเขาในระดับสูงกว่า ๑,๐๐๐ เมตรเหนือระดับทะเลปานกลางแล้ว จะยังคงมีพระธาตุเจดีย์องค์อื่นที่ตั้งอยู่ในระดับความสูงขึ้นไปมากกว่านั้นอีก จนกระทั่งเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ (ปัจจุบันคือสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่) ได้ มอบหมายให้นายสายันต์ ไพรชาญจิตร นักโบราณคดี ๔ ให้ขึ้นไปสำรวจหากโบราณสถานที่ “สันกุ” บนยอดคอกอแห่งหนึ่งเหนือพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ และทราบว่ามูลเหตุของการสำรวจครั้งนี้เป็นไปตามพระประสงค์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงทราบฝ่าละอองพระบาทว่าโบราณสถานดังกล่าวถูกขุดทำลายมาเป็นเวลานานแล้วควรที่กรมศิลปากรจะทำการสำรวจ และดำเนินการบูรณะให้อยู่ในสภาพดีต่อไป

เรื่องนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านโดยแท้ จึงทำให้เราได้ทราบว่ายังมีพระธาตุเจดีย์ที่อยู่บนยอดเขาสูงเหนือพระธาตุคอกอสุเทพขึ้นไปอีกองค์หนึ่ง และในกาลต่อมาได้พบว่าพระธาตุเจดีย์สันกุนั้นมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนา และวัฒนธรรมในพายัพและล้านนาประเทศไม่ใช่น้อยเลยทีเดียว

โบราณสถาน “สันกุ” ตั้งอยู่บนยอดเขาที่ระดับความสูงประมาณ ๑,๖๐๐ เมตรเหนือระดับทะเลปานกลางในเทือกเขาเดียวกันกับพระธาตุคอกอสุเทพ และที่ตั้งพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ที่ประมาณตึก 47 QMA893801 ปัจจุบันอยู่ห่างจากพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ไปตามทางรถยนต์ไปสู่อุทยานและหมู่บ้านแม่บ้านช่างเคี่ยน ประมาณ ๔.๕ กิโลเมตร

บริเวณโบราณสถานเคยเป็นที่ตั้งค่ายตำรวจตระเวนชายแดนที่คอยถวายเป็นการอารักขา ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์เสด็จประทับ ณ พระตำหนักภูพิงครา

สภาพโบราณสถานก่อนการขุดแต่งศึกษาประกอบด้วยเนินทรายฐานเจดีย์และฐานวิหารอย่างละแห่งหนึ่ง ฐานเจดีย์ถูกขุดเป็นหลุมกว้างและลึกมากตรงกลางฐานรอบๆ มีเศษอิฐ ศิลาแลง ดินและกิ่งไม้ใบไม้ทับถม มีไม้ยืนต้นขึ้นอยู่หนาแน่น ส่วนฐานวิหารอยู่ทางทิศใต้ของเนินเจดีย์ มีสภาพเป็นเนินดิน

เตี้ย ๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

งานชุดแต่งศึกษาคำนิพนธ์การโดยท้าวพิชัยที่ ๔ เชียงใหม่และโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) มีนายสาธิต ไชยชาวจิตร เป็นผู้ควบคุมการปฏิบัติงานภาคสนาม ระหว่างวันที่ ๗ - ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒ โดยขุดลอกเอาดิน หิน เศษอิฐ ศิลาแลงที่ทับถมทางฐานเจดีย์ และวิหารออกจนเห็น โครงสร้างเดิมทั้งหมด นอกจากนี้ได้ขุดลอกหลุมที่เกิดจากการถล่มรอบชุดที่ตรงกลางฐานเจดีย์จนถึงระดับความลึก ๕.๑๐ เมตร ได้พบหลักฐานโบราณวัตถุสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธรูปและพระพิมพ์ดินเผา

๑.๑ เศียรพระพุทธรูปดินเผาไฟแรงต่ำศิลปะแบบทวารวดี ชนาคสูง ๗.๖ เซนติเมตร พบในการขุดศึกษาหลุมเล็กกลางฐานเจดีย์ ระดับความลึก ๔.๑๐ เมตร เป็นแบบนูนต่ำ (Bas Relief) กตจากแม่พิมพ์ ด้านหลังเรียบ พุทธลักษณะมีพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกาปลายโค้งลง พระเนตรนูนเหลือบต่ำ บนเปลือกพระเนตรมีเส้นขีดเป็นขอบ พระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์หนา ริมพระโอษฐ์ด้านบนมีเส้นขีดคล้ายพระมัสสุ โวรพระเกศาเป็นขอบหนา พระศกเป็นเม็กลดใหญ่ พุทธศิลปะเป็นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปดินเผาศิลปะทวารวดีจากวัดมหาวัน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และเศียรพระพุทธรูปดินเผาจากอำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่ อาณาเขตดินพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (พิริยะ ไกรฤกษ์, ๒๕๖๒ : ๓๐, รูป ๔ และ ศรีศิริกร วังสิโรดม, ๒๕๖๔ : ๘๘)

๑.๒ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา พบในการขุดแต่งรอบฐานเจดีย์ เฉพาะส่วนพระบาทลักษณะฝ่าพระบาทหลาย สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งวิธฐาน (ขัดสมาธิเพชร)

๑.๓ พระพิมพ์ดินเผา พบในการขุดแต่งกองดินส่วนที่ถูกชุดและขุดออกมาจากหลุมกลางฐานเจดีย์ สภาพหักชำรุด เป็นพระพิมพ์ขนาดใหญ่ ความกว้างประมาณ ๔.๐๐ เซนติเมตร สูง ๑๓.๐๐ เซนติเมตร หนา ๑.๕ เซนติเมตร ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ใหญ่ ประทับนั่งวิธฐานเหนือปัทมอาสน์ พระหัตถ์แสดงภูมิศัปรศมูทรา (มารวิชัย) อยู่ในพิมพ์เรือนแก้วคล้ายพระภาณดพล พระพุทธรูปที่รายรอบมีขนาดเล็กกว่าและประทับนั่งในอุทราเดียวกัน พระพิมพ์แบบนี้เหมือนกับพระพิมพ์ดินเผาที่พบในการขุดแต่งเจดีย์คู่ช้างและเจดีย์คู่ม้า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (สาธิต ไชยชาวจิตร และคณะ, ๒๕๖๕)

๒. แผ่นทองคำรูปหัวใจสอง จำนวนหนึ่งแผ่น พบในกองดินที่ถูกชุดซึ่งขุดมาจากกรุใต้ฐานเจดีย์และทับถมอยู่ที่แนวฐานด้านทิศเหนือ เป็นแผ่นทองคำที่ตีแผ่บางๆ ความหนาเพียง ๐.๒๕ มิลลิเมตร รูปหัวใจวงกลม ขนาดศูนย์กลาง ๔.๔๐๔๔ เซนติเมตร ที่เส้นผ่าศูนย์กลางตัดเป็นริ้วๆ คล้ายซี่หวี จำนวน ๒๔ ซี่ ตรงริมสองข้างมีขนาดกว้างกว่าซี่อื่นๆ สันนิษฐานว่าเป็นสิ่งของที่ใส่ไว้ในกุณฑลใต้ฐานเจดีย์หรือ

ที่เรียกว่า “กรุณา” ร่วมกับเสียวพระพุทธรูปดินเผาแบบขุนคำ พระพิมพ์ดินเผา และสิ่งของมีค่าอื่นๆ ที่ถูกลักลอบขุดเอาไปแล้ว

๓. เศษภาชนะดินเผาแบบทวิญไชย พบจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นแบบเนื้ออ่อนไม่เคลือบผิว รูปทรงแบบหม้อใส่ธัญ มีลวดลายขูด - จีบนูนขอบปาก และรูปทรงแบบน้ำคันขนาดเล็ก มีลวดลายสีขาวฝังในเนื้อเช่นที่พบทั่วไปในเวียงท่ากาน อำเภอฮ้างปาดอง เวียงงมโน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ และเมืองทวิญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

๔. ตะคันดินเผา พบประมาณ ๑๐๐ ใบ บริเวณแหล่งชุมชนทั้งสี่ด้าน ลักษณะคล้ายถ้วยกันดินขนาดเล็ก ป็นหนาหนักมีทั้งแบบเคลือบผิวสีเหลืองอมเขียว สีน้ำตาลเข้ม และไม่เคลือบผิวขนาดศูนย์กลางปากตั้งแต่ ๖.๕ - ๘.๖ เซนติเมตร สูง ๒.๐๐ - ๓.๐๐ เซนติเมตร

๕. เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล ๘ ชิ้น ลักษณะเป็นชิ้นส่วนชาม ขอบปากมีเนื้อแกร่งค่อนข้างหยาบ เคลือบเฉพาะด้านในสีเขียวเข้ม ก้นเรียบ ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณรอบฐานเจดีย์และวิหาร นอกจากนี้มีเศษโหลเคลือบสีน้ำตาลบางประปราย

๖. เศษเครื่องเคลือบสีเขียวของจีน ๑ ชิ้น พบในภาณุกลางฐานเจดีย์เป็นชิ้นส่วนของกระปุกขนาดเล็กเคลือบสีเขียว มีลายฐานรูปดอกไม้ ที่โหลมีหูกลมเล็กๆ ติดอยู่ เป็นเครื่องเคลือบสมัยราชวงศ์ฮั่น อาวุวาวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙

๗. ตะปูเหล็ก จำนวน ๓ ชิ้น พบในการขุดแต่งฐานวิหาร ลักษณะเป็นตะปูที่เหลื่อมทำโดยการทุบขนาดยาว ๑๐ - ๑๕ เซนติเมตร

๘. แผ่นอิฐปิดทองคำเปลว พบจำนวน ๔ - ๕ ก้อน ในหลุมกลางฐานเจดีย์ที่ระดับความลึก ๒.๐๐ เมตร เชื่อว่าเป็นอิฐประกอบการสร้างกุของเจดีย์

๙. แผ่นอิฐมีอักษรและผิวขรุขระเป็นสัญลักษณ์ พบในโครงสร้างฐานวิหารจำนวน ๑๖ ก้อน ตัวอักษรที่จารึกคล้ายอักษรธรรมล้านนา อาวุวาวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

๑๐. กระเบื้องดินเผา (ดินขอ) พบหนาแน่นมากบนฐานวิหาร ลักษณะเป็นกระเบื้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ค่อนข้างแกร่ง ไม่เคลือบผิว

เจดีย์พันธุ์

หลักฐานต่างๆ ที่พบในการขุดแต่งและขุดศึกษาในฐานเจดีย์ดังกล่าวข้างต้น ล้วนแต่ทำให้เราไม่สามารถปฏิเสธอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมแบบหริภุญไชยที่มีต่อพื้นที่เมืองเชียงใหม่ได้อย่างเด็ดขาด แต่ในที่นี้ปัญหาเหลืออยู่ว่า เจดีย์พันธุ์ควรจะสร้างขึ้นก่อนพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ (ก่อนพ.ศ. ๑๘๓๙) หรือว่าสร้างในสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น

ปัจจัยสำคัญสำหรับการพิจารณาเรื่องนี้ก็คือ โบราณวัตถุที่พบในหลุมหรือกุกกลางฐานเจดีย์ได้แก่ เศียรพระพุทธรูปดินเผาศิลปะหริภุญไชย (ภาพที่ ๑๐) พระพิมพ์ดินเผา (ภาพที่ ๑๑) และเศษเครื่องเคลือบจีน อาวูราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ (ภาพที่ ๑๖) และรูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ ซึ่งสภาพของฐานเจดีย์ที่เหลืออยู่มีเพียงฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดหน้ากว้าง ๓ ฟุต ๖ นิ้ว รองรับชั้นบัวคว่ำและหน้ากระดาน กับพบชิ้นส่วนปล้องไฉนปูนปั้นหัวมังกรปีกทอง ซึ่งเห็นว่าเจดีย์ต้นมามีอายุการสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และรูปทรงทางสถาปัตยกรรมได้รับแบบอย่างจากสถาปัตยกรรมแบบหริภุญไชยด้วย

ความจริงในปัจจุบัน เจดีย์แบบหริภุญไชยต่างๆ มีเหลืออยู่ไม่กี่องค์ ที่สำคัญๆ ได้แก่พระเจดีย์สี่เหลี่ยมซ้อนลูกชั้นและเจดีย์แปดเหลี่ยมที่วัดกุฎีดอน นอกเมืองลำพูน (หริภุญไชย) เจดีย์สี่เหลี่ยม (สุวรรณเจดีย์) ในวัดพระธาตุหริภุญไชย และนักวิชาการบางท่านจัดให้เจดีย์เชียงยืนในวัดพระธาตุหริภุญไชยเป็นสถาปัตยกรรมแบบหริภุญไชยด้วย (เสนอ นิลเดช, ๒๕๒๕ : ๑๒๗ และ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ๒๕๒๕ : ๓) ส่วนเจดีย์ที่นิยมสร้างในห้วงสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้นๆ ประมาณ พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๙๓๐ ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ทรงกลมทึบหรือทรงปราสาท มีแผนผังฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและที่เรือนธาตุมีซุ้มประตูหน้าพระพุทธรูปประทับยืนทั้งสี่ด้าน ส่วนยอดตรงกลางเป็นองค์ระฆังขนาดย่อม และมีเจดีย์จำลองทั้ง ๔ มุม ซึ่งในเมืองเชียงใหม่พบเจดีย์แบบนี้ไม่กี่องค์ เพราะส่วนมากถูกซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงไปหมด แต่ที่พบหลักฐานสำคัญที่เจดีย์วัดสะตือคือเมืองภายในบริเวณรอบประตูมุนีโลกราชกลางเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเจดีย์องค์เดิมเป็นทรงกลมทึบ มีซุ้มประตูหน้าพระพุทธรูปประทับยืนแบบเชียงใหม่ตอนต้น และต่อมาถูกสร้างครอบทับด้วยเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองล้านนา (แบบพระธาตุหริภุญไชย) กับเจดีย์วัดป่าสักเมืองเชียงแสน ซึ่งอาจจะสร้างในรัชกาลพระเจ้าแสนภู (พ.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๗) พระนัดดาของพญามังรายหรือไม่ก็ในสมัยท้าวผาพรม พระอนุชาของพระเจ้ากือนาที่ครองเมืองเชียงแสน-เชียงรายได้ ร่วมสมัยกับพระเจ้ากือนาที่ครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๘๙๔-๑๙๒๘)

ในเมื่อหลักฐานโบราณวัตถุชี้กันว่าเจดีย์พันธุ์สร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ประกอบกับแผนผังของเจดีย์ที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีฐานซ้อนลูกชั้นสามชั้น รองรับส่วนเรือนธาตุที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเช่นกัน และส่วนยอดเป็นองค์ระฆังปล้องไฉนกลมก็ช่วยให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ว่าเจดีย์ต้นภูนี้จะมีรูปทรงเช่นเดียวกับเจดีย์วัดป่าสักเมืองเชียงแสน เจดีย์วัด

พระธาตุสองพี่น้องบริเวณปึกมา และเจดีย์องค์เดิมวัดสระคือเมืองกลางเมืองเชียงใหม่

วิหาร

ลักษณะวิหารโดยทั่วไปของล้านนามี ๓ แบบด้วยกันคือ วิหารโถงเป็นอาคารเปิดโล่ง ไม่มีฝาผนังข้างและด้านหน้า อาจจะมีฝาเฉพาะด้านหลังเท่านั้น แบบที่ ๒ คือวิหารทึบ เป็นอาคารมีผนังหรือฝาปิดทุกด้าน และอีกแบบหนึ่งเป็นวิหารราย นิยมสร้างเป็นอาคารยาวล้อมรอบเจดีย์สำคัญ เช่น วิหารรายที่พระธาตุคอกยสุเทพ เป็นต้น

รากฐานวิหารที่สันกำแพง มีฐานก่ออิฐเป็นกรอบคล้ายกำแพงเดี่ยว ๔ ด้าน ภายในถมดินอัดแน่น พื้นเป็นดิน ด้านหน้า (ทิศใต้) มีบันไดทางขึ้นด้านเดียว ไม่ปรากฏร่องรอยการสร้างฝัมน้ำ พบเฉพาะตะปูที่ยึดเครื่องไม้ และกระเบื้องดินเผาพุทธสังคายนา

สันนิษฐานว่าวิหาร “สันกำแพง” เป็นวิหารโถงแบบแรก ภายในไม่มีพระพุทธรูปประดิษฐานและเชื่อว่าคงใช้เป็นเพียงอาคารพักกำบังแดดฝน เมื่อมีการประกอบพิธีกระทำบูชาหรือบำเพ็ญเจตีย์เท่านั้น และจากหลักฐานตัวอักษรธรรมล้านนาที่จารไว้บนก้อนอิฐ โครงสร้างฐานวิหารก็ชี้ให้เห็นว่า วิหารนี้คงสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๒ (คงแคว่ ประพัฒน์ทอง, ข้อมูลวิเคราะห์จารึกบนก้อนอิฐ และสัมภาษณ์, มกราคม ๒๕๖๗)

สันกำแพงและพระธาตุคอกยสุเทพ องค์ไหนสำคัญกว่ากัน

นอกจากข้อมูลแวดล้อมทั้งโบราณวัตถุ พระพิมพ์ดินเผา เศียรพระพุทธรูปและเศษภาชนะแบบหริภุญไชย รวมทั้งเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ที่พบบอกอายุสมัยเจดีย์สันกำแพงน่าจะสร้างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แล้ว เมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์ซึ่งอยู่บนยอดเขาสูงถึงระดับ ๑,๖๐๐ เมตร เหนือระดับทะเลปานกลาง และอยู่สูงเหนือพระธาตุคอกยสุเทพขึ้นไปมากกว่า ๙๐๐ เมตร และอยู่สูงเหนือระดับที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ถึงราว ๑,๓๐๐ เมตร ทำให้มีเหตุชวนให้คิดว่าเจดีย์ที่ “สันกำแพง” นี้คงเป็นพระธาตุที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในหัวเวลานั้น เพราะการสร้างคงต้องใช้กำลังผู้คนและศรัทธาอย่างแรงกล้าในการขนวัสดุก่อสร้างปิยนัยจากพื้นราบของเมืองเชียงใหม่ขึ้นสู่ยอดเขาสูงเช่นนี้ และสันนิษฐานว่าผู้ที่มีศรัทธาสร้างเจดีย์ต้องไม่ไร้ฐานะทางศาสนาเลย และน่าจะเป็น “กษัตริย์” ที่มีพระราชอำนาจในการเกณฑ์ผู้คนให้กระทำการยากลำบากเช่นนี้ได้ ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าวกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่มีพระศรัทธาถ้ำล้านช้างในการพระพุทธรูปศาสนาหินจะมีพระเจ้ากือนาหรือท้าวฮองแสงนา (พ.ศ. ๑๘๘๔ - ๑๙๒๔) เท่านั้นที่ได้รับพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองสุโขทัย (แสงมนวิบูล, ๒๕๑๙ : ๑๑๙) ในรัชสมัยของพระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์สำคัญประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหลายแห่ง เช่น พระเจดีย์วัดสวนดอก และพระธาตุคอกยสุเทพ

เรื่องการสร้างพระธาตุคอกอสุเทพไม่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ แต่มีในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า "...ส่วนพระบรมสารีริกธาตุองค์เดิมซึ่งพระมหาสุมน่นำมาจากเมืองสุโขทัยนี้ เมื่อจะแสวงหาที่ยืนสมควรสร้างพระสถูปเจดีย์จึงเชิญพระบรมธาตุขึ้นเสกด้วยเนื้อพระคชาธาร อธิษฐานเสี่ยงช้างพระที่นั่งปล่อยไปช้างทรงพระบรมธาตุนี้ก็บ่ายหมำเดินออกประตูหัวเวียงไปขึ้นสู่คอกอสุจะบรรพต (คือคอกอสุเทพ) ไปถึงเวลาตกหูกครออยู่ครู่หนึ่ง ก็ขึ้นคอกไปจนถึงจอมเขาแล้วก็หูกครออยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้านครพงศ์เชื้อใหม่กับพระมหาสุมนต์จึงพร้อมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุนี้ไว้ ณ จอมเขาที่นั้น ในปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๘๔๘ ศักราชมาส เพ็ญวันพุธ ขึ้นแรมเสวยฤกษ์ ๑๖ เป็นฤกษ์สถาปนาพระเจดีย์ธาตุสุเทพอันปรากฏ ณ จอมเขาลาดเมืองนครเชียงใหม่สืบมาจนถึงทุกวันนี้" (พระยาปราชญ์จักรจักร, ๒๕๐๕ : ๒๔๖ - ๒๔๗)

ในที่นี้ออกจะเป็นการเสี่ยงอย่างยิ่งกับการที่จะด่วนสรุปว่าเจดีย์ "สันตุ" เป็นพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เช่นเดียวกับพระธาตุคอกอสุเทพ เนื่องจากหลักฐานต่างๆ ที่พบได้ฐานของเจดีย์ถูกขุดทำลายหายไปมาก แต่ตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์ที่อยู่สูงมาก และมีร่องรอยว่าได้บรรจุสิ่งของมีค่า พระพุทธรูปและพระพิมพ์ไว้ในกรุก็ชี้ให้เห็นความสำคัญไม่น้อยเลย บางทีหากลองคิดดูเล่นไม่จริงจังมากนักก็อาจจะเชื่อได้ว่า เจดีย์สันตุเป็นพุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้ากิณา และน่าจะเป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าพระธาตุคอกอสุเทพในห้วงเวลานั้น อย่างน้อยที่สุดพระธาตุเจดีย์แห่งนี้ก็ได้รับการกระทำปาเวณชามาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๒ เห็นได้จากอายุสมัยของวิหารและเหตุที่พระเจดีย์ถูกทิ้งให้ทรุดโทรมเสื่อมสภาพอาจจะเนื่องมาจากหลายประการด้วยกันประการหนึ่งเห็นจะได้แก่ในระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลพระเจ้าติโลกราชนั้นไม่นิยมศรัทธาในพระพุทธศาสนาสำนักวัชรูปการมาสวณคอกไม้ที่สืบมาแต่ครั้งพระเจ้ากิณา แต่ทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์ในสำนักสิงหลหรือลังกาใหม่ จนถึงกับโปรดให้มีการกระทำสังคายนาเสียใหม่ในปีพุทธศักราช ๒๐๒๐ (จุลศักราช ๘๗๙ ปีชวศก นพศก) อีกประการหนึ่งการเดินทางขึ้นไปกระทำปาเวณชาแก่พระธาตุเจดีย์ที่สันตุเป็นไปด้วยความยากลำบาก หนทางเป็นป่าเขาสูงมาก หากผู้นำไม้ใส่พระทัยเสียแล้ว หมายความว่าก็เก็บจะไม่ยอมลำบากควากตัวขึ้นไปดูแลรักษาเหมือนแต่ก่อนด้วยผู้นำแทนไปสร้างศูนย์รวมน้ำใจอย่างอื่นมากกว่า

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลการขุดแต่งศึกษา และหลักฐานโบราณวัตถุ โบราณสถานจากสันตุจะไม่สามารถให้ข้อสรุปที่แน่นอนได้มากนัก แต่อย่างน้อยที่สุดเราก็ได้ทราบว่าแม้ในระยะตอนกลางของราชวงศ์มังรายแล้ว วัฒนธรรมหริภุญไชยยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมชาวเชียงใหม่มาก โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา บรรดาวัตถุและศิลปกรรมที่เกี่ยวกับศาสนายังมีรูปแบบเดียวกับในเมืองหริภุญไชย แม้ว่าจะมีการรับเอาพุทธศาสนาจากแดนอื่นเข้ามาแล้วแต่รากฐานวัฒนธรรมเดิมที่สืบทอดยังลึกนานมากยิ่งขึ้นไม่อาจหายไป

หลักฐานทางโบราณคดีเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้ คงจะเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์

วัดนธรรม สังคม และศาสนาของล้านนา และเชียงใหม่ในระยะต้นได้บ้างตามสมควร อันนี้เจดีย์ล้านนาจะเป็นพระธาตุที่สร้างในรัชกาลพระเจ้าเกือนา และมีความสำคัญติดเทียม หรือมากกว่าพระธาตุคอกอสุเทพหรือไม่เพียงไรขอให้อยู่ในดุลยพินิจและการตัดสินใจด้วยเหตุผลอย่างเป็นธรรมแก่หลักฐาน ซึ่งในประเด็นเหล่านี้เราคงจะต้องถกเถียงหาข้อยุติลงตัวกันต่อไป

San Koo

Higher up on the mountain where Pra That Doi Sutep is located, another Pra That Chedi has been discovered in. Studies have revealed that this Pra That Chedi, called San Koo, is quite important to history of Buddhism and culture in the Northern Thailand and Lanna.

The site of this ancient monument before the excavation project started consisted of 2 mounds: one with a chedi's base on top and the other, south of the first mentioned, with a vihara's foundation on top. In the middle of the chedi's base, a large and deep hole had been illegally dug with intention to collect precious objects. Around the hole, bits and pieces of brick, laterite and earth together with fallen leaves and branches had been piled up. It is 5.30 metres deep. Important art objects and artifacts have been found:

1. Buddha images and moulded buddha images made of baked clay

1.1 Head of a Buddha image made of low-fired baked clay, Hariphunchai style.

1.2 Pieces of an earthen (baked clay) Buddha image, presumably in the sitting posture, with legs folded one on top of the other.

1.3 A moulded, earthen Buddha image—in fact, a broken, large plate or tablet about 8 centimetres wide, 13 cm. high and 1.5 cm. thick. In the middle is a large crowned image of Buddha seated on a lotus throne, his legs folded and his hands in the attitude of subduing Mara (Maravijaya attitude). This Buddha image is in a frame resembling the flamelike halo. The surrounding Buddha images are smaller but are in the same sitting posture as the large one. This moulded, earthen Buddha image (the large one) resembles the one found in the excavation and restoration of Chedi Koo Chang and Chedi Koo Ma, Muang District, Lampoon.

2. A gold plate in the shape of a comb—a semi-circular gold plate spread out and beaten to a thickness of only .25 centimetres with a diameter of 4.975 cm. Presumably this gold plate must have been put in a sort of cellar ("Kru") or a large hole under the chedi's base i.e. in the so-called "Kru Nam" together with a bas-relief head of an earthen Buddha image and some other earthen Buddha images.

3. A large number of fragments of earthenware, Hariphunchai style. Most of these are of soft texture, unglazed, in the shape of an urn for ashes with etched designs on the rim in the shape called "Nam Ton"—small, with engraved white designs.

4. Earthen receptacles for burning incense or oil resembling small, shallow bowls, very thick, glazed greenish yellow or dark brown or unglazed.
5. Fragments of glazed pottery, Sankampaeng style, hard and rather rough textured, glazed dark green inside only. The bottom parts of these fragments are smooth.
6. A fragment of green Chinese glazed pottery—a part broken off a small, green glazed jar, the Yuan Dynasty dated about C13th-14th B.E.
7. Three iron bolts found while excavating the vihara's foundations—made by beating iron into pieces, each about 10-12 cm. in length with four straight edges.
8. Four or five bricks covered with gold leaf found in the hole in the middle of the chedi's base at a depth of 2 metres, presumably used for building the cellar of the chedi.
9. Sixteen bricks with letters and symbolic designs, found in the structure of the vihara's foundations, the letters resembling the Lanna sacred script of C21st-22nd B.E.
10. Baked tiles found in abundance on the vihara's foundations, oblong in shape, hardened by baking, unglazed.

Chedi San Koo

The question is whether Chedi San Koo was erected before Phya (King) Mangrai founded Chiangmai (before 1339-1340 B.E.) or whether it was erected in the early years of the Mangrai Dynasty.

The ancient art objects found in the hole or cellar in the middle of the chedi's base should be considered, for these indicate that Chedi San Koo was constructed between the end of C.13th and the beginning of C.20th (B.E.) or thereabouts. Besides the architectural form shows the influence of Hariphunchai architecture. The plan of the chedi a square "Ruan Thai" on a threetiered square base and on the top of the "Ruan Thai" a bell casing decorated with round mouldings ("Plongchanai") indicates even more clearly that Chedi San Koo is similar in form to the chedi at Wat Pasak in Muang Chiangsaen and the chedi at Wat Pra That Song Pee Nong, Wiang Prueksa and the original chedi at Wat Sadue-muang in the heart of Chiangmai as shown by the pictures.

Vihara San Koo

The foundation of the vihara at San Koo consist of 4 low brick walls. The area within these walls was filled with packed earth to make an earth floor with only one set of steps in the front (facing south). There is no evidence of any walls. Only some bolts used to hold together parts of the roof and some baked roof tiles were found. Presumably this Vihara San Koo is of the type called "vihara thong" that has neither

side walls nor a front wall. Inside there is no Buddha image. It is believed to have been used only as a shelter from the sun and rain when homage was being paid at the chedi. The Lanna sacred script engraved on the bricks at the vihara's foundations indicate that the vihara must have been built around C21st-22nd (B.E.) (Kongdej Prapatthong, interview-January 2527 B.E.)

Which is of greater importance, San Koo or Pra That Doi Sutep? As much of the evidence in the hole at the base of Chedi San Koo has been damaged or stolen, it is, therefore quite hazardous to jump to the conclusion that Chedi San Koo like Pra That Doi Sutep, is a Pra That chedi enshrining ashes of the Lord Buddha. Even so, the position of the chedi, very high up on the hill and evident that valuables, Buddha images, and moulded Buddha images, and moulded Buddha images were kept in the hole indicate that the chedi was of considerable significance. Let us hypothesize that Chedi San Koo was erected as a Buddhist monument in the reign of King Kuana. This Chedi should have been of no less importance than Pra That Doi Sutep during that period of time. Homage was paid to Chedi San Koo until about C21st-22nd (B.E.) as the age of the vihara indicates. There may be several reasons why this chedi was subsequently neglected and left to fall into ruin. One reason was that during C21st-22nd B.E., especially during the reign of King Tilokaraj, the people and the king did not follow the sect of Buddhism as had been practised at Wat Bupparam Suan Dok Mai since the reign of King Kuana. King Tilokaraj himself patronized monks of the Singhala (or new Lanka) school and even ordered a revision of the Tripitaka in B.E. 2020.

Whether Chedi San Koo was a Pra That chedi built in the reign of King Kuana and was as important as Pra That Doi Sutep or even more important is a question to be considered further on the basis of sufficient supporting evidence before a fair, reasonable conclusion can be made.

รูปที่ ๑
สภาพเจดีย์หินคู่
ก่อนการขุดแต่ง

รูปที่ ๒ การขุดแต่งเจดีย์
และวิหารหินคู่ ในบริเวณ
พุทธนิคมาน พ.ศ. ๒๕๒๖

รูปที่ ๓ การขุดแต่งฐานวิหารหินคู่
ด้านทิศใต้

รูปที่ ๔ เจดีย์หินคู่หลังการขุดแต่ง

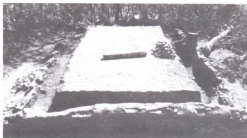
รูปที่ ๕ เจดีย์หินคู่พร้อมการขุดแต่ง

รูปที่ ๑ เจดีย์สันจู่ สภากาถมหัศจรรย์ภูซดะ

รูปที่ ๒ ถาวรภูซดะเจดีย์สันจู่

รูปที่ ๓
สถูปฐานวิหาร
ภามพ้องการภูซดะ

รูปที่ ๔ โบราณสถานสันจู่
สภากาถมหัศจรรย์ภูซดะ

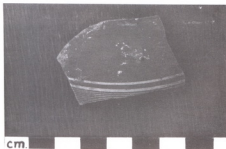
รูปที่ ๑๐ พระพิมพ์ดินเผาพบในกองดินข้างฐานเจดีย์ เชื่อว่าแม่พิมพ์คงฝังอยู่ในกรุใต้ฐานเจดีย์ เช่นเดียวกับพระพุทธรูป แต่ถูกคนทำยาสูบขุดขึ้นมาภายหลัง

รูปที่ ๑๑
เศียรพระพุทธรูปศิลปะ
แบบศรีวิชัยพบใน
กรุใต้ฐานเจดีย์สันต
ระติความลึกประมาณ
๔.๑๐ เมตร

รูปที่ ๑๒ แม่พิมพ์ทำรูปหัว
จำลอง ถูกขุดขึ้นมาจาก
กรุใต้ฐานเจดีย์ พบฝังอยู่
ในแนวฐานเจดีย์ด้านทิศเหนือ

รูปที่ ๑๓ เศษภาพพระดินเผาแบบ
ศรีวิชัย มีรอยฉาบสีฟ้าขาว
เนื่องสีพื้นพบเป็นจำนวนมากจาก
การขุดแต่ง

รูปที่ ๔๙ ตะคันดินเผา พบเป็นจำนวนมาก บริเวณถ้ำน้ำพุร้อนที่ ๔ ตำบลองเจดีย์อินทร์

รูปที่ ๕๐ เศษเครื่องเคลือบสีเขียวของจีน สมัยราชวงศ์หมิง อาณาจักรสุโขทัยศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ เป็นชิ้นส่วนกระปุกขนาดเล็ก พบในกรุถ้ำน้ำพุร้อนที่ ๔ ตำบลองเจดีย์อินทร์

รูปที่ ๕๑ เศษเครื่องเคลือบแบบสีน้ำตาลพองพองขาว เครื่องเคลือบเฉพาะด้านในสีเขียวเข้ม พบบริเวณรอบฐานเจดีย์ และวิหาร

รูปที่ ๕๒ แผ่นอิฐมีอักษรและรอยขีดเป็นสัญลักษณ์ พบในโครงสร้างฐานวิหาร ตัวอักษรคล้ายอักษรธรรมล้านนา อาณาจักรสุโขทัยศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

รูปที่ ๑๘ พระเจดีย์โตนป่าสัก หน้าเมือง
เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นเมื่อ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

รูปที่ ๑๙ เจดีย์เมืองเงิน หรือเมืองเงิน ใน
บริเวณวัดพระธาตุสุทนต์เมืองเชียงใหม่
เป็นเจดีย์ฐานคันระอย่างมาที่สืบเนื่องมา
จากสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี

แผนที่ ๑ แสดงตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถาน "สังขุ"

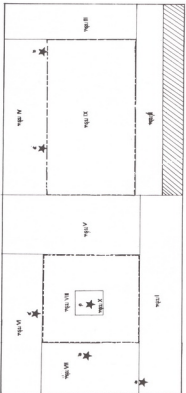
ที่มา : แผนที่ภูมิศาสตร์ ตำบลบุค L.7017 ขว้าง 4746 - 1, พ.ศ. ๒๕๒๐, กรมแผนที่ทหาร

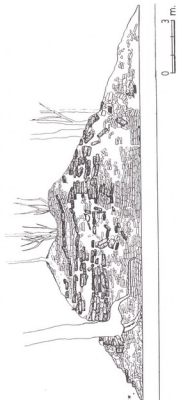

“*นี่คือ*” เขามองมาถูกมองของเขารวมทั้งเขาและตัวเขาเอง

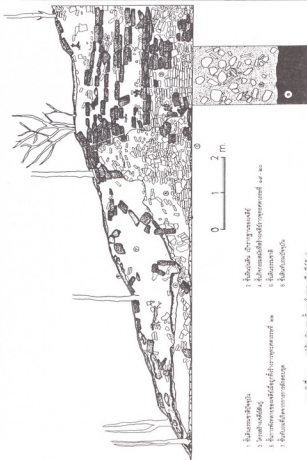
සමාගම්

1. 2000年1月1日
2. $\frac{1}{2} \times 10^{-10}$
3. 10^{-10}

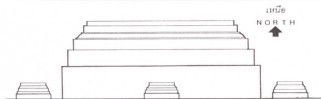

แผนผัง ๓ ปุราณวัตถุสมัยหินใหม่ที่บ้านโคก ๒ ภาชนะดินเผา

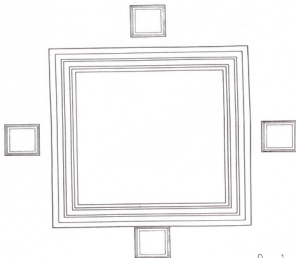

1. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
2. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
3. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
4. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
5. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
6. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
7. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล
8. ชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล

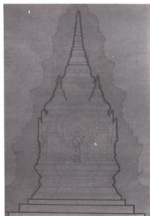
แผนที่ที่ ๓๐ การขุดค้นและเก็บตัวอย่างดินในบริเวณพื้นที่ที่ขุด

รูปที่ ๑

แบบร่างที่ ๑ แบบผังและรูปตัดจากพื้นที่ขุด

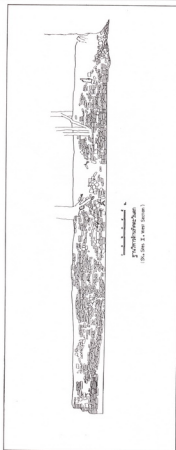

แผนผังที่ ๖

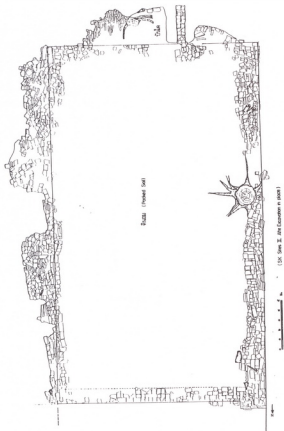
รูปทรงเจดีย์วัดละดิงเมืองพะเยาที่ ๑ ลักษณะเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม มีฐานสี่ทิศประดิษฐานพระพุทธรูป
ธาตุขาวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ เชื่อว่าเจดีย์นี้สันฐานามีรูปทรงเช่นเดียวกับนี้ แต่รายละเอียดส่วน
ต่าง ๆ คงไม่เหมือนกับอันนี้เลย

แบบผังที่ ๑ รูปทรงต้นนิมิตฐานเจดีย์ล้านช้างสีกลีกลักษณะหนึ่ง ตามหลักฐานของส่วนที่พบในการขุดแต่งและขุดการศึกษาเปรียบเทียบ

แผนผังที่ ๑ ภาพตัดขวางของพื้นที่ขุดค้น

แผนผัง ๑ แสดงบริเวณที่ขุดพบสิ่งของ

พระพุทธรูปหินทราย

แจ็กสีดินเผา

ผางประทับโปดเดี่ยว

